В. М. Андріїв, О. Л. Кучма, Л. М. Сіньова

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЛІДАРНОМУ РІВНІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В. М. Андріїв, О. Л. Кучма, Л. М. Сіньова

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЛІДАРНОМУ РІВНІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Київ – 2018

УДК 349.3:364.35
ББК 67.405.$_{А65}^{67}$
А 65

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 17.09.2018 р.)

Рецензенти:

М. І. Іншин, академік Національної академії правових наук, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений юрист України;

В. Л. Костюк, доктор юридичних наук, доцент, заступник керівника відділу Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, професор кафедри муніципального права та адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», професор кафедри приватного права НаУКМА

В. М. Андріїв, О. Л. Кучма, Л. М. Сіньова

А 65 Пенсійне забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Монографія. – Київ: ФОП Маслаков 2018. – 474 с.

ISBN 978-617-7625-66-6

Мета монографії полягає у засвоєнні студентами основних положень чинного законодавства у сфері пенсійного забезпечення та тісно пов'язаних з ними правовідносин, вмінні правильно тлумачити та застосовувати норми законодавства про пенсійне забезпечення населення, приймати обґрунтовані рішення в сфері правового регулювання відносин, що регламентуються правом соціального забезпечення України.

Монографія стане в нагоді науковцям, викладачам, аспірантам, студентам, юристам. А також для всіх, хто цікавиться пенсійним забезпеченням.

УДК 349.3:364.35
ББК 67.405.$_{А65}^{67}$

ISBN 978-617-7625-66-6

©Андріїв В. М., 2018 р.
©Кучма О. Л., 2018 р.
©Сіньова Л. М., 2018 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА…….. 6

1. Історико-теоретичні аспекти пенсійного забезпечення
1.1. Пенсійне забезпечення в науці та історії…… 10
1.2. Принципи пенсійного забезпечення……. 70
1.3. Нормативні джерела пенсійного забезпечення…….. 82
1.4. Метод пенсійного забезпечення…….. 96
1.5. Функції пенсійного забезпечення……. 104
1.6. Система пенсійного забезпечення…… 109
1.7. Правовідносини у пенсійному забезпеченні……... 131

2. Чинники, які впливають на розмір пенсійного забезпечення
2.1. Чинники, які впливають на пенсійне забезпечення: загальна характеристика……..……. 140
2.2. Страховий стаж: поняття, порядок обчислення…….. 148
2.3. Дохід застрахованої особи, який враховується при обчисленні пенсії: склад, порядок обчислення…….. 156
2.4. Середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески……. 173

3. Пенсія за віком
3.1. Пенсія за віком: ґенеза поняття...…… 178
3.2. Пенсійний вік та вік виходу на пенсію: основні характеристики……... 184
3.3. Ознаки пенсії за віком…… 198
3.4. Умови призначення пенсії за віком…….. 201
3.5. Розмір пенсії за віком. Звернення за призначенням пенсії за віком та строки її призначення……. 207

4. Пенсія по інвалідності

4.1. Поняття та ознаки інвалідності……. 212
4.2. Моделі інвалідності…… 217
4.3. Види порушень функцій організму……... 223
4.4. Причини, групи інвалідності та критерії їх встановлення…… 226
4.5. Правовий статус МСЕК та порядок встановлення інвалідності…….. 232
4.6. Поняття пенсії по інвалідності, умови її призначення та розмір…… 236
4.7. Пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання……. 245

5. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника

5.1. Годувальник та непрацездатні утриманці як учасники пенсійних відносин……. 249
5.2. Умови призначення та розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника…… 269
5.3. Порядок призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника…… 276
5.4. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання…….. 283

6. Пенсії на пільгових умовах, за вислугу років та дострокові

6.1. Шкідливі і важкі умови праці: загальна характеристика…… 290
6.2. Підтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах. Атестація робочого місця……. 296
6.3. Умови призначення пенсії за віком на пільгових умовах……... 307

6.4. Умови призначення пенсії за вислугу років. Вислуга років…….. 317
6.5. Пенсії за вислугу років окремих категорій працівників……... 342
6.6. Дострокова пенсія…… 360

7. Реформування пенсійного забезпечення
7.1. Проблеми реформування системи пенсійного забезпечення в Україні……... 370
7.2. Зарубіжний досвід реформування пенсійного забезпечення…… 410

ВИСНОВКИ……... 421

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….. 434

ПЕРЕДМОВА

Дослідження проблем пенсійного забезпечення на сьогоднішній день стає все більш актуальним, так як саме воно служить основним джерелом добробуту і матеріальної підтримки людського капіталу в непрацездатному, літньому віці.

Утримання непрацездатних і престарілих громадян існує з моменту виникнення людського суспільства. У міру його розвитку виникають і безперервно зростають ризики значного зниження рівня життя в зв'язку з втратою трудового чи іншого постійного доходу з різних об'єктивних причин (тимчасова або тривала втрата працездатності під впливом виробничих та економічних чинників: професійні захворювання, нещасні випадки, безробіття та ін.).

Крім цього періодично виникають економічні, а також фізіологічні та демографічні причини виникнення матеріальної незабезпеченості (втрата працездатності в результаті загального захворювання, материнства, старості; утримання і виховання дітей та ін.).

Проблеми пенсійного забезпечення завжди були в центрі уваги соціологів, політологів, філософів, економістів, юристів.

Якщо розглядати пенсійне забезпечення як економічну категорію, то його можна охарактеризувати як сукупність економічних відносин з приводу нагромадження й розподілу в грошовій формі продукту, необхідного для задоволення потреб непрацездатних громадян суспільства.

З правової точки зору, під пенсійним забезпеченням слід розуміти вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам в зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.

Пенсійне забезпечення є однією з вагомих форм утримання непрацездатних громадян і жоден вид соціального забезпечення не відрізняється подібними масштабами. Пенсійна система в будь-якій країні є одним з найважливіших елементів соціального захисту осіб найманої праці і найважливішим індикатором соціальної політики. Рівень пенсійного забезпечення громадян визначається станом економіки і ринку праці, результатом проведених податкової політики і політики в області доходів, демографічною ситуацією, рівнем розвитку фінансових, в тому числі страхових, інститутів; вибором конкретної моделі пенсійного забезпечення.

За матеріальним змістом пенсія заміщає заробітну плату як основне джерело доходів найманого працівника у разі, коли за віком або станом здоров'я він втрачає здатність повноцінно працювати. Для матеріального забезпечення пенсійної системи резервується частина необхідного продукту, призначена для покриття витрат на відтворення робочої сили, яка забезпечує життєдіяльність тих, хто не в змозі працювати в силу зазначених причин.

Актуальність і важливість вдосконалення пенсійної системи в нашій державі зумовила широку дискусію, яка ведеться як на рівні державних інститутів так і в експертному середовищі. Уже досить тривалий час робиться спроба реформування пенсійного забезпечення громадян. При вирішенні проблеми потрібно на базі виявлення причин кризи пенсійної системи, їх об'єктивного і детального аналізу розробити і запропонувати адекватні заходи, забезпечуючи поряд з дотриманням прав як теперішніх пенсіонерів, так і інтересів пенсіонерів майбутніх – працездатних громадян, що створюють основу сьогодення і майбутнього добробуту України.

На сучасному етапі проблеми пенсійного страхування ґрунтовно досліджуються цілим рядом відомих українських і зарубіжних науковців, зокрема В. М. Андріївим,

Н. Б. Болотіною, І. С. Боднаруком, М. І. Боднаруком, В. Я. Бураком, В. П. Галагановим, Л. П. Гаращенко, Ж. А. Дробот, В. В. Жернаковим, М. І. Іншиним, Г. Г. Каптар, М. М. Клемпарським, І. З Ковалів, Н. П. Коробенко, В. Л. Костюком, М. В. Кравченко, Т. В. Кравчук, О. Л. Кучмою, М. В. Лушніковою, А. М. Лушніковим, Є. П. Матвієнко, О. Є. Мачульською, Т. К. Мироновою, І. Ю. Михайловою, О. В. Москаленко, І. В. Оклей, П. Д. Пилипенком, С. М. Прилипком, О. І. Процевським, С. М. Синчук, Л. М. Сіньовою, С. О. Сільченком, М. Г. Сєдєльніковою, І. М. Сиротою, А. В. Скоробагатьком, Н. М. Стаховською, Б. І. Сташківим, Я. В. Сімутіною, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевою, М. М. Шумилом, А. А. Ширант, О. Я. Ярошенком та ін. Незважаючи на їхні здобутки як у вирішенні проблем пенсійного забезпечення взагалі, так й загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зокрема, ціла низка питань вимагає сучасних наукових висновків щодо сутності, видів пенсійного страхування, а також проблем реформування пенсійного забезпечення.

Пропонована широкому загалу монографія складається з 7 розділів, де розглядаються питання сучасного стану пенсійного забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України, визначені основні проблеми та недоліки її функціонування, проаналізовано причини їх виникнення, запропоновані і розглянуті можливі способи їх вирішення.

Метою даної роботи є розвиток теорії права соціального забезпечення щодо юридичної природи пенсійного забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування України.

Актуальність монографії пояснюється також кризовим станом пенсійного законодавства, необхідністю формування сучасної доктрини теорії пенсійного забезпечення, зміною

загальнотеоретичних акцентів у наукових дослідженнях. Суттєвих оновлень потребує пенсійне законодавство, особливо в частині запровадження накопичувальної пенсійної системи, закріплення міжнародних соціальних стандартів.

Автори монографії щиро дякують академіку Національної академії правових наук, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслуженому юристу України Миколі Івановичу Іншину, доктору юридичних наук, доценту, заступнику керівника відділу Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, професору кафедри муніципального права та адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», професору кафедри приватного права НаУКМА Віктору Леонтійовичу Костюку за критичні зауваження та слушні пропозиції, висловлені під час підготовки цієї роботи.

Розділ 1.
ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Пенсійне забезпечення в науці та історії.
1.2. Принципи пенсійного забезпечення.
1.3. Нормативні джерела пенсійного забезпечення.
1.4. Метод пенсійного забезпечення.
1.5. Функції пенсійного забезпечення.
1.6. Система пенсійного забезпечення.
1.7. Правовідносини у пенсійному забезпеченні.

1.1. Пенсійне забезпечення в науці та історії.

За весь історичний період становлення і розвитку системи пенсійного забезпечення піднімалося питання соціальної справедливості встановлення рівня пенсій і надання допомог[1]. З цього приводу доречно згадати вислів І. Франка, який зазначав, що … «кожний вік, кожний ступінь цивілізації має свою справедливість, свою етику, яка для інших може видаватися цілком несправедливою і неетичною»[2]. І державна політика сьогодення повинна врахувати традиції та події, що відбулися раніше[3].

Перш ніж розглянути різноманітність пенсійного забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування варто зосередитись на наукових поглядах щодо пенсійного забезпечення та пенсії,

[1] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf
[2] Франко І. Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм /І.Я. Франко//Збір творів у 50-и т. – К.: «Наукова думка».-1986.-Т.45. - С.393.
[3] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf

зокрема, а також на історії становлення пенсійного забезпеченнях різних видів на теренах України.

Пенсійне забезпечення можна трактувати як систему взаємовідносин за допомогою якої здійснюється матеріальне забезпечення населення за ознаками пенсійного віку, втрати годувальника, інвалідності, без врахування матеріального стану одержувача[4].

А. А. Казанчан в своїх наукових дослідженнях, присвячених пенсійному забезпеченню, приходить до наступних висновків.

1.Під пенсійним забезпеченням слід розуміти вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний з виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам в зв’язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством.

2.Змістом пенсійного забезпечення є надання непрацездатним громадянам грошових виплат – пенсій.

3.Пенсійне забезпечення є одним з основних видів соціального забезпечення непрацездатних громадян, єдиним або головним джерелом засобів для їх існування.

4.Достатній рівень пенсійного забезпечення є одним з мінімальних державних соціальних стандартів, який забезпечується за рахунок коштів системи загальнообов’язкового державного пенсійного та соціального страхування, а також за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів.

5.Слід виділити наступні види пенсій: страхові трудові пенсії, нестрахові трудові пенсії, додаткові пенсії.

[4] Бондарук І. С. Теоретичні основи та принципи системи пенсійного забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2116/1/bondaruk_002.pdf

6.Під пенсійним страхуванням слід розуміти систему матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогами, іншими видами забезпечення та обслуговування в разі настання страхових випадків, передбачених законодавством (старість, інвалідність, втрата годувальника та ін.), за рахунок страхових внесків до пенсійних та соціальних фондів.

7.Терміни «пенсійне забезпечення» та «пенсійне страхування» не є тотожними. Основна їх відмінність полягає в тому, що пенсійне забезпечення являє собою вид, а пенсійне страхування форму (спосіб) соціального забезпечення[5].

Для характеристики пенсійного забезпечення, пенсій, визначення їх поняття, правової природи, відмінних рис А. А. Казанчан враховує наступні моменти:

По-перше, видом соціального забезпечення має виступати пенсійне забезпечення, а не пенсія, адже пенсія – це лише певне матеріальне благо, яке надається непрацездатним громадянам в межах пенсійного забезпечення. Змістом пенсійного забезпечення є надання непрацездатним громадянам грошових виплат – пенсій. При цьому, терміни «пенсійне забезпечення» і «пенсія» мають співвідноситись як філософські категорії «форма» й «зміст».

По-друге, пенсійне забезпечення виступає одним з основних видів соціального забезпечення непрацездатних громадян, єдиним або головним джерелом засобів для їх існування. Хоча для працюючих пенсіонерів, які отримують грошове забезпечення у вигляді заробітної плати, іншого доходу, пенсійне забезпечення може бути додатковим джерелом засобів для існування[6].

[5] Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том23(62). №1. 2010 г. С.142-149 – С.147.

[6] Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том23(62). №1. 2010 г. С.142-149 – С.148

Пенсії – регулярні грошові виплати, що є основною формою матеріального забезпечення непрацездатних осіб[7]. З позиції соціального фактора пенсія є формою надання матеріальних благ непрацездатним громадянам і являється основним джерелом їх існування. Пенсія – це передбачене Законом (договором) грошове забезпечення непрацездатних осіб[8].

Пенсія є найбільш поширеним видом соціального забезпечення. У юридичній літературі досить докладно розглянуто питання пенсійного забезпечення, зокрема, розкрито сутність поняття «пенсія», визначено її суттєві ознаки. Дане поняття є багатогранним, і серед науковців немає єдиного визначення цього терміну.

Згідно матеріалів колективної монографії «Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації» за редакцією Е. М. Лібанової, вперше слово «пенсія» (від латинського pension – виплата) з'явилося в документах Паризької рахункової палати за часів правління Людовика XI (в другій половині XV сторіччя) і стосувалося сум, які щорічно виплачувалися першому камергеру англійського короля Едуарда IV Вільяму Гастингсу та іншим лондонським сановникам. Ці виплати не мали ніякого відношення до пенсій у сучасному розумінні – їх радше можна кваліфікувати як хабар (підкуп). Але такі випадки були непоодинокими. Є відомості про те, що Олексій Бестужев, канцлер російської імператриці Єлизавети, отримував виплати від британського кабінету, а Шарль Моріс де Талейран, міністр закордонних справ Франції часів Наполеона I та Людовика XVIII, – від російського імператора Олександра I.[9]

[7] Финансово-кредитный словарь: В трьох томах .- М.: Финансы и статистика.-Т.1.-1984.-511с. – С. 234

[8] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf

[9] Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : Монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

У 1946 р. Е. І. Астраханом вперше було запропоновано розгорнене визначення поняття пенсії по соціальному страхуванню: «Пенсія – це періодичні виплати, які проводяться за рахунок засобів соціального страхування з метою матеріального забезпечення працівника, службовця або його сім'ї у зв'язку із завершенням певного великого циклу його трудової діяльності або у зв'язку з остаточним або тривалим вибуттям його з числа повноцінних робітників»[10].

В. А. Ачаркан визначає пенсію як «грошове забезпечення, отримуване із суспільних фондів споживання громадянами за наявності в них постійної чи стійкої непрацездатності або за віковою ознакою, у зв'язку з вислугою років, або встановленої через медичне обстеження (для визначення інвалідності); пенсія призначається громадянам за їхню працю в минулому чи іншу суспільно корисну діяльність і покликана служити для них постійним і основним джерелом засобів до існування»[11].

В. С. Андрєєв формулював поняття пенсії як «щомісячні виплати аліментарного характеру з фондів для непрацездатних громадян у випадках старості, інвалідності, вислуги років, втрати годувальника, що призначаються у зв'язку з минулою суспільно корисною діяльністю у розмірах, як правило, співвідносних з минулим заробітком»[12].

Р. І. Іванова визначала пенсію як щомісячну, грошову, соціально-аліментарну виплату, що призначається особам пенсійного віку, інвалідам, особам, які мають вислугу років чи особливі заслуги перед державою, особам, які втратили годувальника, у зв'язку з колишньою суспільно-корисною працею і є основним джерелом засобів для існування для

[10] Советское трудовое право. Учебник / Александров Н.Г., Астрахан Е.И., Генкин Д.М., Догадов В.М., и др.; Под ред.: Александров Н.Г., Генкин Д.М. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1946. – с. 364.
[11] Ачаркан В. А. Государственные пенсии / В. А. Ачаркан. – М., 1967. С.45-46
[12] Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР [Текст] / В.С. Андреев. - М. : Юридическая литература, 1974 – с.128

непрацюючих пенсіонерів[13].

Я. М. Фогель вважає, що зміст поняття пенсії полягає в тому, що вона є грошовою формою матеріального забезпечення в старості, по інвалідності й непрацездатності, у разі втрати годувальника, яка безкоштовно надається із суспільних фондів у межах, диференційованих залежно від характеру й ступеня непрацездатності та на основі соціалістичних принципів розподілу[14].

О. Д. Зайкін, визначає пенсію як «регулярну (періодичну) грошову виплату соціально-аліментарного призначення, що здійснюється особам похилого віку, інвалідам та іншим категоріям громадян та їхнім сім'ям у випадках, передбачених законом, з суспільних фондів споживання у зв'язку з їхньою (або особи, на утриманні якої вони перебували) минулою трудовою діяльністю, яка припинена або замінена більш легкою діяльністю у зв'язку з передбаченою законом поважною причиною; виплата, розмір якої співвідноситься, як правило, з минулим заробітком. Ця виплата є для непрацюючих пенсіонерів основним джерелом засобів до існування»[15].

Наведені вище наукові підходи, як правило, відображають характер радянської пенсійної системи. Радянська модель пенсійного забезпечення в основу свого функціонування завжди ставила такі критерії: 1) основна підстава призначення та виплати пенсій – старість або (та) стійка тривала непрацездатність; джерелом забезпечення виступають державні кошти або спеціальні фонди, створювані державою чи за її сприянням; 3) в більшості випадків, забезпечення пов'язане з колишньою службою, трудовою чи іншою діяльністю. Крім цього, пенсійне забезпечення надавалось у грошовій формі, яка найбільш універсальна для задоволення різноманітних потреб

[13] Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР [Текст]: [монографія] / РИ. Иванова. - М.: Из-во Московского университета, 1986. -176 с.
[14] Фогель, Я .М. Право на пенсию и его гаранти [Текст] / Я.М. Фогель. - М.: Юрид. лит., 1972. – с.43.
[15] Зайкин А. Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению. – М.:Изд-во МГУ, 1974. – с.22.

громадян. Продовжують зберігати свою актуальність і такі риси, як періодичність, тривалість, у більшості випадках довічність, пенсійного забезпечення, і, відповідно, пенсійних правовідносин. Регулярна, щомісячна виплата пенсії не тягне щоразу зупинення, припинення та відновлення пенсійних правовідносин, у цьому і проявляється їх тривалий характер[16].

З огляду на це, можна зробити висновок, що більшість ознак, за допомогою яких формулювалось визначення «пенсії», які розкривали її сутність та юридичну природу, на сучасному етапі не є актуальними.

Сучасні вчені по-новому трактують поняття пенсії, враховуючи безпосередньо ті ознаки, які є актуальними сьогодні у зв'язку із концептуальними змінами у вітчизняному пенсійному законодавстві.

На думку П. Д. Пилипенка пенсією вважається грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав та на умовах, передбачених законом у розмірі, який залежить від страхового стажу особи та її доходу[17].

С. М. Синчук визначає поняття страхової пенсії й вважає, що це місячні грошові виплати, які здійснюються застрахованим громадянам при досягненні ними пенсійного віку, встановленні інвалідності чи в зв'язку із втратою годувальника за рахунок коштів соціальних страхових фондів у порядку й розмірах, визначених законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення»[18].

[16] Орловський О. Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин / О.Я. Орловський //Наук. вісн. Чернів. ун-ту. 2010. Випуск 538. Правознавство с. 81.

[17] Право соціального забезпечення [Текст] : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закп.] / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. / [за ред. П.Д. Пилипенка]. - К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – с.120 .

[18] Право соціального забезпечення України [Текст]: [навчальний посібник] / [за ред. П.Д. Пилипенка]. - К.: Істина, 2007. –с.123-124.

М. Д. Ждан розглядає пенсію як грошову виплату (з розрахунку на місяць), яка призначається відповідно до встановлених державою правил громадянам, які досягли встановленого законом пенсійного віку чи які набули спеціального стажу (вислуги років) встановленої тривалості довічно, яким встановлена інвалідність, які втратили годувальника чи за інших обставин, передбачених законом, за рахунок коштів Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, а також коштів асигнованих з цією метою державою з Державного бюджету[19].

Н. П. Коробенко зазначає, що пенсія – це обумовлена та гарантована системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення щомісячна грошова виплата, що призначається та виплачується правомочним особам на умовах та в порядку, передбаченому актами пенсійного законодавства, а в окремих випадках – договором страхування та пенсійним контрактом, спеціально уповноваженими органами в сфері пенсійного забезпечення за рахунок коштів Пенсійного та інших спеціально створених фондів, а в деяких випадках – з Державного бюджету[20].

О. Я. Орловський вважає, що пенсія – це щомісячна гарантована державою грошова виплата, яка призначається відповідно до порядку, передбаченого актами пенсійного законодавства, а в окремих випадках – договором страхування та пенсійним контрактом, для осіб, які за певних правових підстав мають право на пенсію за рахунок коштів Пенсійного фонду та інших спеціально створених фондів недержавного пенсійного забезпечення, а в деяких випадках – з Державного бюджету[21].

---

[19] Ждан М. Д. Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками [Текст]: дис... канд. юрид. Наук : 12.00.05/Ждан Микола Дмитрович. -Х., 2007. – с.39.

[20] Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Коробенко Наталя Петрівна. - К., 2010. – с.120-121.

[21] Орловський О. Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин / О.Я. Орловський //Наук. вісн. Чернів. ун-ту. 2010. Випуск 38. Правознавство с. 84.

В економічній літературі точиться полеміка щодо визначення поняття «пенсія». Традиційно пенсія (від латинського слова «pensio» – платіж) – це регулярні грошові виплати як форма матеріального забезпечення непрацездатних[22]. Пенсії – регулярні грошові виплати з державних, громадських чи приватних фондів соціального забезпечення або страхування особам похилого віку, інвалідам, утриманцям і сиротам, а також заслуженим та привілейованим особам[23].

А. І. Якимів у монографії «Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні» дає визначення, що пенсія – це форма надання матеріальних благ непрацездатним громадянам з огляду на соціальний фактор[24]. У навчальному посібнику П. І. Шевчук та З. А. Берік зазначено, що пенсія – це регулярна грошова виплата непрацездатним громадянам як матеріальна допомога за похилим віком, з інвалідності, за вислугу років, у разі втрати годувальника[25].

За визначенням вченого Р. Далімова, «пенсія – це сума грошових виплат, одержувана громадянином після припинення ним трудової діяльності»[26]. Радянський вчений М. Захаров вважає, що пенсія – це грошове забезпечення, що виплачується пенсіонерам і непрацездатним безкоштовно за рахунок суспільних фондів споживання у зв’язку з їх трудовою або іншою корисною для суспільства діяльністю в минулому, яке є основним джерелом для існування[27].

Б. І. Сташків вважає, що пенсія – це щомісячна грошова виплата фізичним особам із спеціально створених для цього

[22] Економічний словник/ За ред. П.І. Багрія, С.І. Дорогунцова – К., 1973. – 621 с. – С. 358.
[23] Енциклопедія Українознавства/ За ред. В. Кубійовича – Львів: Видавництво «Молоде життя», 1996. – Т.5. — С. 1600-2000.
[24] Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. – Львів: Афіша, 2003. — 448 с.- С. 93.
[25] Шевчук П. І. Пенсійне забезпечення [Текст] : навч. посіб. / П. І. Шевчук, З. А. Берік ;Львів. регіон. ін-т держ. упр. Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України . - Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2002. - 54 с.
[26] Далимов Р. Мировой опыт реформирования пенсионных систем и его использование в условиях переходной экономики / Р. Далимов. – М. : Право, 2007. – С. 32
[27] Советское пенсионное право / под ред. М. Л. Захарова. – М. : Юрид. лит., 1974. – 614 с. – С. 432.

Пенсійних фондів на умовах і в порядку передбаченими чинними нормативними актами[28].

По-перше, пенсія – це грошова винагорода, яка забезпечує достойний рівень життя громадян пенсійного віку і є еквівалентною до попередніх заробітків. Тобто до рівня доходів, які отримував громадянин протягом трудової діяльності. По-друге, пенсія – це грошова допомога в розмірі мінімального прожиткового мінімуму за рахунок державного бюджету для непрацездатних громадян[29].

У розвитку та становленні пенсійне забезпечення в України пройшло кілька етапів, які можна ідентифікувати широтою охоплення населення, колом їх професійних інтересів, рівнем пенсійного законодавства та іншими ознаками[30].

Процес формування системи пенсійного забезпечення охопив тривалий історичний період. Перші ознаки соціального захисту населення можна було знайти ще за часів Ю. Цезаря, при запровадженні системи військових пенсій у Римі. Пенсійне страхування як одне із важливих видів соціального забезпечення виникло практично в усіх країнах світу. Проводячи аналіз початкових форм пенсійного страхування, можна наголосити, що у середньовіччі було два способи пенсійного забезпечення непрацездатної частини населення: утримання непрацездатної особи за рахунок коштів родини чи за рахунок установи, до якої належала особа (церква, селянська громада, цех, чернечий орден тощо). Але наприкінці XIX ст. така форма соціального захисту була порушена масовою міграцією населення в міста[31].

Як слушно зауважують деякі дослідники, Україна майже

[28] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2016.- 692 с. – С. 272.

[29] Луговенко Н. Соціальні функції пенсійного забезпечення //Вісник академії державного управління при Президентові України. - 2005. - № 4. - С. 420-423.

[30] Бондалетова Т. О. Етапи становлення системи пенсійного забезпечення України / Т. О. Бондалетова, А. С. Харченко // Інновації та традиції в сучасній науковій думці [Текст] : матер. третьої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (21 – 23 серпня). — Вінниця : [б. в.], 2014. — С. 36 — 42.

[31] Мелешко О. В. Історіографія виникнення сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення / О. В. Мелешко // Вісник СНАУ [Текст]. — 2008. — Вип. 12/1 (33). — С. 115—120. — (Серія «Економіка та менеджмент»).

350 років знаходилась у колоніальному стані Литви, Польщі, будучи частиною імперії, як у складі царської Росії, так і в складі СРСР. В даний період вона ніколи не проводила самостійної соціальної політики і, більше того, не приймала самостійних рішень щодо соціального страхування та соціального забезпечення. Центральна влада метрополії завжди займала монопольне положення, виступаючи і законодавцем і виконавцем відповідної сфери державної політики[32]. Крім цього, слід зазначити, що досліджуване правове явище запозичене з досвіду інших країн. Тому процес генезису проблем соціального забезпечення загалом, та інвалідності зокрема, в Україні взаємообумовлений із процесами у даній сфері в царській Росії, СРСР та за кордоном.

Особиста доброчинність завжди була властива людям як вияв природного співчуття і намагання підтримати в такий спосіб власний авторитет. Проте, вияви доброчинності були адекватною відповіддю на суспільні потреби. З перших кроків цивілізації, коли сім'я, домогосподарство були основним виробничим осередком у суспільстві, цілком логічним було покласти турботу про непрацездатних на інших членів сім'ї. Ті, хто залишався безпомічним поза сім'єю, або ціла сім'я, яка опинилася у скрутному становищі, могли розраховувати на допомогу громади. Захист нужденних здійснювався у формі особистої та громадської доброчинності тоді, коли йшлося про виживання людини або сім'ї і, як правило, не мав ознак системності.

Ще в найдавніші часи, в слов'янській громаді, або вервиці, в період язичництва була закладена традиція турботи про слабких і немічних. Піклуванням таких людей повинні були займатися родичі, якщо їх не було, то соціальна опіка інвалідів покладалася на селянську громаду.

[32] Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії [Текст] / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – с.32.

Християнство значною мірою впливало на формування суспільної моралі, ставлення до убогих, адже любов до ближнього є основною засадою християнської моралі.

На українських землях в давньоруських літописах збереглися дані про відшкодування збитків завданих життю людини, які датовано X–IX ст. У збірнику законів Ярослава Мудрого «Руська правда» існувала певна соціальна програма. Такі виплати були прототипом виплат по втраті годувальника в Україні[33].

Громадська благодійність була поширена за часів Київської Русі. Церква була благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалася допомога нужденним з боку глави держави – князя. Перші уроки та перші регламентації були тісно пов'язані з християнським світобаченням потреб і проблем окремої людини. Сирітство, жебрацтво, інвалідність – коло проблем, що відображені в перших законодавчих нормах. Прагнучи розвивати благодійництво, надати йому ознак організованості, князь Володимир у 996 році видає Статут (закон), яким доручив церковним структурам та духовенству здійснювати опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких.

Великий князь Київський Ярослав Мудрий заснував сирітське училище, де на його утриманні навчалося близько 300 юнаків. Це був перший справжній навчальний заклад в Україні-Руси. У «Руській Правді» Ярослава Мудрого, загальноприйняті у ті часи закони, були зведені воєдино і стали правовим кодексом усієї країни. При цьому, існуючі закони були систематизовані і частково змінені. Із 37 розділів, крім статей кримінального характеру, в цьому акті, були і статті соціального спрямування,

[33] Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010.

що було незвичним для тогочасних європейських держав[34].

За правління Володимира Мономаха продовжується створення на базі церков і монастирів благодійних закладів для немічних та сиріт. Посилилась організаційна діяльність різних установ щодо вдосконалення форм підтримки соціально-вразливих верств населення. Володимир Мономах наголошував на необхідності поваги до старших, заступництва за молодших та скривджених, милосердя.

Відомі також своїми благодіяннями й інші історичні особи того ж періоду: князь Ізяслав та Всеволод Ярославовичі. За їх правління був широко відомий єпископ Єфрем, який 1091 року побудував для бідних і сиріт лікарні, призначив їм лікарів, встановив, щоб повсюдно хворих лікували і доглядали безкоштовно.

Татаро-монгольські спустошення завдали непоправної шкоди Україні. Її суспільно-політичний розвиток ще довго стримував поневолення іншими державами, а також виснажували чужинські впливи, війни, чвари. Та навіть за цих умов закладені з часів княжої Руси традиції благодійницької діяльності не були забуті. Українські князі Острозькі, Вишневецькі, гетьмани Сагайдачний, Хмельницький, Мазепа знали нужди своїх співвітчизників, у критичних ситуаціях намагалися допомогти найбільш знедоленим. Зокрема, Петро Сагайдачний дарував гроші монастирям і храмам, визволяв з неволі полонених. Для скалічених на війні козаків влаштовував шпиталі й робив грошові внески на їхнє утримання. Щедрі пожертви на церкви, школи, шпиталі і друкарні робив також Іван Мазепа.

З’являються в ці часи в Україні й нові елементи в сфері суспільної допомоги. Україна з XIV ст. перебуває в складі Литви і Польщі (після Люблінської унії 1569 року - Речі Посполитої),

[34] Горілий А. Г. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. - Тернопіль: Видавництво Астон, 2004. – с.42-43.

тому вирішальний вплив на форми суспільно-економічного розвитку і на відносини допомоги мали взаємини українців з поляками, а через них – із Західною Європою.

На початку XVI ст. протест українського народу проти національного, релігійного та соціального гніту зумовив особливе військове, державне, політичне, культурно-історичне явище – козацький рух. Кожен здоровий чоловік міг вступити до Запорізького війська, користуватися козацькими правами й свободами.

Хронологічні межі безпосередньо пенсійного забезпечення в Україні визначаються XVI–XVII ст., коли внаслідок соціальних, політичних та ідеологічних причин починається процес його становлення[35].

На берегах річки Самари в Подніпров'ї, у Трахтемирові під Каневом, у Лебединському монастирі поблизу Чигирина, при Левківському храмі біля Овруча – скрізь по Україні були благодійні заклади для поранених і старих вояків Запорізької вільної республіки – шпиталі. Було їх, як свідчать джерела, у Ніжинському полку – 138, у Чернігівському – 118, у Лубенському – 107, у Переяславському – 52, у Полтавському – 42, у Миргородському – 29 і т. д. Це були водночас і лікарні, і притулки, і громадські осередки для тих, хто не міг вже тримати зброю і працювати, про кого дбало тогочасне українське суспільство[36].

Багато українських міст у Литовський період отримали Магдебурзьке право, яке давало городянам значну самостійність і незалежність від державної влади. Міська рада порядкувала всіма справами міста, громада обирала бургомістра. Ремісники кожного фаху об'єднувалися в громаду, що звалася «цехом» або

[35] Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010. – С.56

[36] Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010. – С.57.

«братством».

Найстаріше Львівське братство було створено 1439 року. Згодом вони з'явилися в Острозі, Галичі, Кам'янці-Подільському, Києві, Кременці, Немирові, Луцьку, Вінниці та багатьох інших містах України. Братства приділяли значну увагу питанням соціальної допомоги та підтримки населення. Кожне братство на власні кошти утримувало «шпиталі», де жили бідні старезні, немічні братчики, закладали «шпиталі» (притулки) і для міської бідноти. У передмістях Львова місцеве братство відкрило чотири лікарні. Київське братство мало свою школу і «шпиталь для людей вбогих, уломних (скалічених), старих, як духовних і цивільних, так і лицарських».

Усередині XVII ст. більша частина українських земель увійшла до складу Російської імперії. Військові та чиновники в Російській державі користувалися різними формами соціальної підтримки з боку влади. У нормативних актах феодальної доби, а зокрема Судебнику 1589 року, визначалося майнове становище бездітних вдів. Вказувалося, що бездітна вдова, яка втратила чоловіка, мала право на повернення їй приданого, а також їй виплачувалося так зване «політне» по дві гривні на рік[37].

У Соборному Уложенні 1649 року вказується про інститут «прожитку» – виділення частини маєтку після смерті господаря на утримання вдови, батьків та дітей та право дворян на отримання маєтку у випадку відставки від служби в разі старості чи каліцтва. Служилі люди після завершення служби отримували, за відсутності землі та родичів, з казни грошове, а частіше – хлібне жалування. Вагомим кроком подальшого становлення пенсійного забезпечення став указ Олексія Михайловича (1663 рік). Відповідно до цього акту, дворянам і

[37] Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010.

боярським дітям дарувалися земельні маєтки: за тяжкі поранення – 50 десятин і за легкі – 25 десятин[38].

Державно-адміністративна, суспільна і приватна опіка, яка почала складатися в Росії з XVIII століття, суттєво вплинула на її формування і на українських землях. Створення Петром I величезної на той час регулярної армії і ведення ним безперервних загарбницьких воєн, до яких масово і першочергово залучалося українське козацтво, різко збільшило кількість інвалідів, у тому числі і з важкими формами інвалідності, та вимагало нових форм надання їм допомоги. Царем було прийнято рішення використовувати монастирі для опікування офіцерами та солдатами, що не мали власної домівки, постригши їх у ченці (Указ 1722 року).

За часів правління Петра I регулювання пенсійного забезпечення було дещо вдосконалено. Воно виражалося в наданні окремим відставним державним службовцям або членам їх сімей певної частини одержуваного ними на службі утримання. Але законодавчих норм із цього приводу не існувало – усе залежало від царської милості. Перші нормативні положення про пенсійне забезпечення з'явилися в Морському статуті для військових чинів (1720 рік), Положенні про забезпечення військовослужбовців сухопутних військ (1758 рік). З 1765 року пенсійне забезпечення розповсюдилося і на цивільних урядовців, що залишали службу за вислугою років, було започатковано складання спеціальних пенсійних капіталів, з яких на виплату пенсій відраховували тільки відсотки. Із цього часу можна вести відлік формування пенсійних накопичень і прибуткового розміщення пенсійних вкладів. 1827 року був запроваджений Загальний статут про пенсії та одноразові

[38] Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010.

допомоги чиновникам і членам їх сімей, а також статути про пенсії по гірському та інших відомствах[39].

Грошові пенсії в Російській імперії започатковано указом Петра I «Про пенсіон колишнім військовим», яким встановлювалось: «Призначити достойне довічне утримання, аби не ганьбили честь мундиру»[40].

Виплачувалися кошти й після смерті пенсіонера його нащадкам – удові та дітям. Однак поширювалися пенсії тільки на колишніх офіцерів. Кріпосних рекрутів, які відслужили рядовими 25 років, повертали на батьківщину, а допомога ветерану вважалася моральним обов'язком пана. Військових інвалідів годували та доглядали монастирі. Державні службовці (невійськові) почали отримувати пенсії тільки під час правління Миколи I, причому лише за умови сумлінного служіння. Свідченням того, як мало тоді було пенсіонерів, є практика підписання особисто міністром кожного рішення щодо призначення пенсії[41].

Катерина II звільнила монастирі від утримання воєнних інвалідів, але з церковних і монастирських доходів вилучає 125 тис. крб. на утримання інвалідів війни, їхніх жінок і дітей, заснувала інвалідні будинки в Москві та Санкт-Петербурзі. Мережу цих будинків було розширено за правління Олександра I. У 1814 році були утворені Патріотичне товариство, одним із завдань якого була опіка хворих та поранених вояків, і спеціальний Комітет, котрий займався опікою поранених генералів, офіцерів та їхніх родин. Якщо вони були спроможні нести цивільну службу, їм надавалися більш-менш високі посади на державній службі (поліцмейстерів,

[39] Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010.
[40] Пенсия: от монаршей милости к естественному праву. Указ Петра I «Про пенсион бывшим военным». // [Електронний ресурс] - Режим доступу https://www.bbc.com/russian/russia/2010/09/100831_pensions_history
[41] Спайков Л. Б. «История становления пенсионной системы в Российской империи» - 1989 г, Санкт-Петербург. – С. 16.

городничих, справників тощо). Призначені на посаду не позбавлялися пенсії. Покаліченим штаб-офіцерам і обер-офіцерам дозволялося видавати безкоштовно ліки в аптеках. Нижнім чинам «до скону» виплачувався оклад, який вони отримували в своїх полках (у мирний час). У цей же час, робляться спроби використовувати працю опікуваних воєнних інвалідів шляхом створення інвалідних рот (1796 рік). У них зберігався військовий регламент, а інвалідів використовували на посильних для них роботах[42].

Деяку допомогу немічним приділяла імператриця Єлизавета Петрівна. Вона вимагала будівництво богоділень в губерніях, а їх утримання покладала на статс-контору. Імператриця зобов'язувала поміщиків забезпечувати утримання осіб, які отримали каліцтво, хворих і людей похилого віку. Особливу увагу вона приділяла звільненим з армії пораненим, покаліченим і хворим військовослужбовцям.

Катериною II на підставі прийнятого в 1775 році Указу «Установи для управління губерній Всеросійської імперії»[43], в 33 губерніях були організовані спеціальні органи - прикази суспільної опіки, які включали в себе як інститути підтримки, так і інститути контролю: народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богодільні, будинки для невиліковних хворих, для душевнохворих, трудові, гамівні.

Спроби провести певні соціально-захисні заходи щодо інвалідів мали місце в період царювання Олександра I. Серед деяких напрямів соціальної допомоги є заснування у 1802 році Олександром I Імператорського людинолюбного товариства, (з 1802 по 1814 роки мало назву «Благодійне товариство»). Програма товариства визначала, крім традиційних напрямків діяльності (наприклад, опікування бідних і хворих) допомогу постраждалим від нещасних випадків на вулицях, утримання

[42] Костина Е. Ю. История социальной работы. Учебное пособие. - Владивосток, 2003. - 110 с.
[43] Вишняк А.И. Тарасенко В.И. Культура молодежного досуга. - К.: Вища школа, 1988 - 53 с.

особливих лікарень для терплячих від «прилипчивих» (інфекційних) хвороб, опіка над «спотвореними природою або пригодою», виховання глухонімих[44]. Піклуванням про воїнів-інвалідів займалася громадська організація «Комітет допомоги пораненим воїнам», заснована Олександром I в 1814 році (Олександрівський комітет). «Комітет» призначав пенсії і містив військові богодільні, найвідоміші з яких - Чесменська богодільня в Петербурзі і Ізмайлівська богодільня в Москві[45].

До речі, саме в 1811 році при Олександрі I, всі інваліди війни поділялися на 3 розряди в залежності від наявної працездатності. До кожного з цих розрядів застосовувався диференційований підхід при розподілі по різним службам внутрішньої охорони.

Після Вітчизняної війни 1812 року з'явились спеціальні установи для постраждалих воїнів. Зокрема, 18 серпня 1814 року царським указом було створено «Комітет з опіки поранених». Він координував призначення пенсій з інвалідного капіталу і державного казначейства, видачі одноразових грошових допомог, переведення на працевлаштування на цивільні служби, забезпечення житлом, надання медичної допомоги тощо. У віданні цього комітету перебували інвалідний будинок імператора Павла I, Лопухінський будинок піклування інвалідів пам'яті імператора Миколи I, декілька богоділень для інвалідів[46].

В XIX ст. поступово почало розвиватися соціальне законодавство. У 1806 році уряд затвердив Гірниче положення, згідно з яким, на кожному заводі, незалежно від форми власності за наявності 200 працівників, передбачалося відкривати госпіталь для їхнього обслуговування. Крім того, кожен завод

[44] Деятельность Императорского Человеколюбивого общества 1802 – 1917 гг. //Легитимист. Информационное агентство российского имперского союза-ордена. http://legitimist.ru/sight/history/2013/deyatelnost-imperatorskogo-chelovek.html

[45] История отечества с древнейших времен и до наших дней. М., 1979. история Отечества с древнейших времен до наших дней - Энциклопедический словарь - Иванов Б.Ю., Карев В.М. и др. .... 1-2, М., 1979.

[46] Мельников В. П. История социальной работы в России [Текст] : учеб. пособие / В. П. Мельников, Е. И. Холостова. - М. : Социально-технол. ин-т, 1998. –с. 54.

повинен був мати богодільню, у якій утримувались каліки, престарілі й непрацездатні особи за умови належності їх до заводських поселень і округів.

Найбільш значимим нормативним актом, який врегульовував пенсійне забезпечення, став «Статут про пенсії і одноразові допомоги», затверджений указом імператора Миколи I у 1827 році. З вказаної дати пенсії стали головним видом соціального забезпечення державних службовців та їх сімей[47].

Розмір пенсії був досить скромним та диференціювався залежно від строків служби. Мінімальний розмір пенсії статутом не встановлювався, крім того, до нього неодноразово вносилися зміни та доповнення. Новий етап еволюції пенсійного забезпечення Російської імперії розпочався у другій половині XIX ст. Для того щоб зменшити тягар для казни, держава вводить порядок відрахування певного відсотка від платні чиновника до пенсійного казначейського фонду. Це означало, що з'являється новий елемент пенсійного забезпечення – страховий. В той же період для державних чиновників створюються емеритальні каси як джерела додаткового заохочення. У фінансовому відношенні каси базувалися на внесках чиновників зі своєї платні (6–8%) на особові рахунки та недоторканому капіталі, що виділявся казною і розміщувався в цінних паперах. Після 1859 року чиновник міг одержувати дві пенсії: основну – з казначейства та додаткову – з емеритальної каси. Варто зазначити, що державна пенсія полковника наприкінці XIX ст. становила 575 крб. на рік, а пенсія з пенсійної каси, до якої він щомісяця впродовж 35 років перераховував 6% від платні, – 863 крб.[48]

[47] Скоробагатько А. В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010.

[48] Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010.

На території Західної України, яка в XIX ст. знаходилася під владою Австрійської імперії, перші закони для захисту робітників були застосовані у 1854 році, але тільки в гірничій промисловості. Окремі закони передбачали заходи для захисту жінок і дітей. Сільське населення й сільські робітники ніяким страхуванням не користувалися. Варто зазначити про значну поширеність кас в Україні наприкінці XIX ст. У 1861 році у Галичині та на Буковині розпочало свою діяльність Краківське товариство взаємного страхування «Флоріанка». З 1870 року на території Полтавської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської, Таврійської губерній почали діяти пенсійні каси вчителів. У Львові існував Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів. Пенсія після 10 років належності до фонду становила 40% від рівня оплати праці, а після 35 років членства досягала максимуму службових виплат[49].

Так, розглядаючи систему соціального захисту, що сформувалася на теренах Галичини, до складу якої відносилася Львівська область, відома ціла низка соціальних фондів, організованих за галузевими та територіальними принципами. Яскравим прикладом такого формування було відкриття Кооперативного товариства страхування «Дністер», яке вже у 1892 році почало здійснювати страхові операції. Важливо наголосити, що поряд з регулярним відрахуванням до спеціальних фондів, таких як: основний фонд, резервний, преміальний, фонд взаємодопомоги членам товариства, фонд забезпечення персоналу при нещасних випадках, здійснювалося відрахування до Пенсійного фонду службовців, який у 1907 році складав 218 364 крони. У Галичині діяли заклади страхування розумових працівників. Це пенсійне страхування працівників освіти і науки. В Бориславі в цей час створюються Братські каси, що займалися страховим захистом гірників. Це говорить про те,

[49] Надієнко О. І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період) / О.І. Надієнко // Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. – 2009.

що вже тоді чітко визначалася тенденція до створення галузевих відомств соціального захисту. В сільській місцевості такі об'єднання були відсутні і зароджувалася лише ідея їх виникнення[50].

В 1911 році створено і розпочало свою діяльність Товариство взаємного страхування життя і пенсій «Карпатія» в Чернівцях, а з 1913 року головний офіс переміщається до Львова. У Львові набрало чинності формування – Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів. Головне завдання цього формування полягало у забезпеченні пенсією працівників міських 120 електричних закладів, та їхніх родин у випадку смерті годувальника, що трудився у таких закладах. Добрі починання з приводу соціального забезпечення перериваються окупацією Галичини російськими військами на початку Першої світової війни. Окупаційна влада забороняла діяльність усіх установ, приватних і кооперативних, що займалися питаннями страхового захисту громадян. То ж було припинено діяльність товариства «Дністер», а його кошти конфісковано. В середині XVII ст. більша частина України увійшла до складу Російської держави і тому чинне тоді соціальне забезпечення Росії стосувалося населення українських земель, що були під її окупацією[51].

В Російській імперії у 1861 році було прийнято закон «Про допоміжні товариства» при казенних заводах. Законами 1861 і 1862 років на підприємствах гірничої промисловості, вводилися пенсії за втрату працездатності у зв'язку з каліцтвом та за багаторічну роботу (похилий вік). Пенсії виплачувалися через каси взаємодопомоги. З 1887 року почали діяти правила про видачу допомог робітникам і службовцям державних залізниць.

[50] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf

[51] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf

У травні 1888 року набрав чинності закон, який зобов'язав власників приватних залізниць створювати пенсійні каси для видачі допомог у зв'язку з хворобою і пенсій при залишенні роботи у зв'язку з втратою працездатності. Фінансовий фонд кас складався із внесків залізничних товариств, робітників і службовців[52].

Пенсійні каси охоплювали в основному страхування життя службовців і робітників казенних залізничних доріг. Понад половину із загальної кількості застрахованих припадало на службовців апарату міністерства шляхів сполучення та висококваліфікованих чиновників. Питома вага застрахованих дорожніх робітників, стрілочників, телеграфістів і інших дрібних службовців становила лише 7 %. Різновидністю Пенсійних кас тоді були емеритальні каси. Вони охоплювали головним чином високооплачуваних осіб з числа державних службовців, вищих офіцерів і генералів. Виплата пенсії з цих кас пов'язана з особливими заслугами їх членів або довголітнім стажем роботи. Однак, вона поступалася в своїй діяльності Пенсійним касам. Перевага їх порівняно з емеритальними полягала у можливості добровільного переходу учасників з однієї каси в іншу з метою підвищення своїх пенсій[53]. В умовах сьогодення у промислово розвинутих країнах з ринковою економікою Пенсійні каси одержали значне поширення серед службовців державних установ, працівників транспорту і інших сфер діяльності. У США страхуванням у Пенсійних касах охоплені майже всі державні службовці і біля половини трудівників приватних підприємств, у Великобританії – 60% найманих працівників і у тодішній ФРН – 40%[54].

[52] Каргалов, В. В. История России с древнейших времен до 1917 года : Учебник / В. В. Каргалов, Ю. С. Савельев, В. А. Федоров, В. В. Каргалов. – М. : Русское слово, 1998. – 398 с.
[53] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf
[54] Финансово-кредитный словарь: В трьох томах .- М.: Финансы и статистика.-Т.1.-1984.-511с. – С. 392

Перші спроби створення пенсійної системи припадають на початок двадцятого століття. А пенсійне забезпечення як один з видів соціального страхування, виникло у результаті зміни економічної функції сім'ї. Унаслідок промислового перевороту, що відбувся у всьому світі в кінці XVIII – на початку XIX ст. у людей похилого віку з'явилася потреба у соціальній допомозі, оскільки «складна сім'я», яка існувала до промислового перевороту розпалася на дві частини, і люди похилого віку стали жити окремо від своїх дітей і онуків. Міграція із сіл в міста також сприяла розпаду традиційної сім'ї. Сталося це через те, що після промислового перевороту почало швидко розвиватися промислове виробництво й були створені великі підприємства з найманою працею, трансформувалась економічна роль сім'ї і її демографічний склад[55]. Важливим моментом у розвитку було введення обов'язкового пенсійного страхування німецьким урядом у 1889 році, що поклало початок для розвитку пенсійного забезпечення і страхування в усьому світі[56].

У 1901 році було прийнято «Тимчасові правила про пенсії робітникам казенних гірничих заводів і рудників, які втратили працездатність на заводських і гірничорудних роботах». 2 червня 1903 року прийнято закон «Про винагороду потерпілим внаслідок нещасних випадків робітникам, службовцям і членам їхніх сімей на підприємствах фабрично-заводської, гірничозаводської промисловості». За цим законом, робітникам встановлювалася матеріальна компенсація за заподіяну їм шкоду в результаті нещасних випадків, які сталися в процесі роботи. У відшкодуванні збитків можна було відмовити тільки у зв'язку з грубою необережністю або злим наміром самого робітника. Потерпілим за рахунок коштів підприємця, виплачувалися допомоги чи пенсії в розмірі половини заробітку з часу

[55] Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні. Навч. посіб. Курс лекцій. – К.: Олан, 2005. – 368 с.
[56] Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні. Навч. посіб. Курс лекцій. – К.: Олан, 2005. – 368 с.

отримання травми до дня поновлення працездатності чи до офіційного визнання повної непрацездатності. При визнанні робітника повністю непрацездатним призначалася пенсія у розмірі 2/3 річного заробітку. Підприємці зобов'язувалися забезпечити потерпілому безплатну медичну допомогу або відшкодувати витрати на лікування[57].

У лютому - березні 1912 року III Державна дума прийняла пакет страхових законів «Про затвердження канцелярій у справах страхування робітників», «Про затвердження Ради у справах страхування робітників», «Про забезпечення робітників на випадок хвороби», «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві».

Відповідно до закону «Про страхування робітників від нещасних випадків» обов'язкове страхування робітників покладалося на підприємців, які повинні були застрахувати всіх своїх працівників у спеціальних страхових товариствах, що створювалися за територіальним принципом. Крім покриття поточних ризиків, пов'язаних з нещасними випадками на виробництві, закон зобов'язував страхові товариства мати пенсійний фонд.

Соціальне страхування в зазначених актах, в деякій мірі, спиралося на німецьку модель і вищезазначений закон 1903 року. Виплати проводилися лікарняними касами, страховими товариствами в двох видах: при нещасному випадку та внаслідок хвороби, що, в свою чергу, розширювало рамки забезпечення згідно із законом 1903 року. Однак, цим не досягався рівень Німеччини, де вже вийшли в світ закони про забезпечення по старості та інвалідності. Таким чином, відсутність законів про забезпечення по старості та інвалідності, а також по безробіттю, які уже діяли в деяких європейських країнах, значно знижувала ефект страхових законів 1912 року, а

[57] Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. /Сташків Б.І. — К.: Знання, 2005. — 405 с.

сам комплекс вжитих заходів був неповним, соціальна реформа – половинчастою.

Починаючи з 1908 року в Росії почали організовуватися лікарські консультаційні бюро, які були прототипом експертних установ. Їх головне завдання полягало в оцінці працездатності хворих з урахуванням характеру захворювання або травми. В склад консультаційних бюро входило від трьох до п'яти лікарів і розміщувалися вони на базі міських лікарень. У 1912 році царським урядом був виданий закон «Про визнання нижніх військових чинів», в якому інваліди, в залежності від ступеня втрати працездатності, ділилися на 5 розрядів, кожному з яких встановлювався певний розмір пенсії. У цей період отримала розвиток експертиза тимчасової непрацездатності, початок якої було покладено в 1913 році у вигляді створення лікарняних кас.

Після жовтневого, більшовицького перевороту 21 листопада 1917 року, Рада Народних Комісарів прийняла Декрет «Про збільшення пенсій робітникам, які постраждали від нещасних випадків»[58], яким вводилися зміни до закону про страхування робітників від нещасних випадків від 23 червня 1912 року на засадах робочої страхової програми, а саме: поширення страхування на всіх робітників, відшкодування повного заробітку покаліченому, надання самоврядування застрахованим і передача справи експертизи покалічених у руки лікарів, обраних від робітничих організацій. Цим же декретом, у зв'язку з дороговизною життя всім пенсіонерам від нещасних випадків до 1917 року включно, з 1 січня 1917 року пенсію було збільшено на 100% за рахунок пенсійного фонду, який наповнювався впродовж трьох років комітетами із запасного капіталу, вільних залишків від операцій, а в разі недостатності їх – додатковими внесками підприємців.

В іншому Декреті РНК від 22 листопада 1917 року «Про

[58] Об увеличении пенсии рабочим, пострадавшим от несчастных случаев: Декрет СНК РСФСР от 10 ноября 1917 г. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_21.htm

винагороду відряджених на роботу на підприємства військовим чинам, які постраждали від нещасних випадків»[59] зазначалося, що зазначені військові чини підпадають з 19 липня 1914 року під дію правил від 2 червня 1903 року і закону про страхування робітників від нещасних випадків від 23 червня 1912 року. Річне утримання військового чина – робітника при нарахуванні йому пенсії за каліцтво визначається відповідно до розцінок, встановлених для інших робітників, зайнятих на таких самих роботах.

22 грудня 1917 року був виданий декрет «Про страхування на випадок хвороби»[60], а 31 жовтня 1918 року «Положення про соціальне забезпечення трудящих»[61], згідно якого «наявність інвалідності та її ступінь встановлюються медичною експертизою, яка започаткована при страховій касі». Відповідно до цього Положення, в Кодексі законів про працю 1918 року[62] було записано, що факт постійної або тимчасової втрати працездатності засвідчується медичною довідкою, що проводяться бюро лікарської експертизи при загальноміських, районних і обласних страхових касах. В цей час була прийнята класифікація інвалідності з 5 груп, відповідно до якої I група визначалася при втраті працездатності більше 75%, II група - 60-74%, III група - 45-59%, IV група - 30-44%, V група - 15-29%. Бюро лікарсько-експертної комісії складалося з лікарсько-експертної комісії і робочої комісії. Лікарсько-експертні комісії проводили медичну експертизу, а робочі комісії приймали остаточне рішення на основі укладення лікарсько-експертної комісії з урахуванням професійних моментів. У складі цієї комісії було три лікаря (терапевт, невропатолог, хірург), а до

[59] О вознаграждении пострадавших от несчастных случаев воинских чинов, командированных на работу в предприятия: Декрет СНК РСФСР от 09.11.1917. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. libussr.ru/doc_ussr/ussr_19.htm

[60] О страховании на случай болезни: Декрет ВЦИК от 22 декабря 1917 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_125.htm

[61] Положение о социальном обеспечении трудящихся: Декрет СНК РСФСР от 31 октября 1918 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_385.htm

[62] СУ, 1918, N 87 - 88, ст. 905

складу робочої комісії входило три або чотири представники профспілки і один лікар.

Внаслідок різкого погіршення економічного стану України протягом Першої світової війни та Громадянської війни 1918-1920 років наявну систему пенсійного забезпечення з приходом до влади більшовиків було ліквідовано. У радянський період історія пенсійного забезпечення знову зазнає змін. Пенсійні каси було ліквідовано, та сформувалися нові пріоритети пенсійного забезпечення – це забезпечення трудящих, що втратили працездатність, перш за все інваліди війни та праці. За основу пенсійного забезпечення взяли соціальне походження і майновий стан, заслуги перед революцією, політичну діяльність та посади партійно-радянської номенклатури. Стаж, освіта, кваліфікація, а також вікові і соціально-професійні ознаки прохачів не брали до уваги, крім тих, хто не мав права на «радянську пенсію» (священики, колишні поліцейські чиновники, тюремні охоронці тощо). Пенсії, її розміри та види виконували функцію соціальної допомоги для різних категорій (інвалідів, червоноармійців та їхніх родин, учених), які не мали інших засобів існування. Радянська держава спробувала відразу взяти на себе весь тягар витрат на соціальне та пенсійне забезпечення. Але з кінця 1921 року через важке фінансове становище країна вимушена перейти до соціального страхування за допомогою тарифікації внесків від заробітків працюючого населення[63].

Циркулярним розпорядженням Народного комісаріату праці (НКП) від 6 серпня 1918 року «Про організацію і порядок роботи по страхуванню від нещасних випадків»[64] було надано право на пенсію при каліцтві від нещасних випадків всім особам, які зайняті по найму у всіх галузях праці. Вводилося також обмежене пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок

[63] Шарпатий В. Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919–1929 рр.) / В.Г. Шарпатий // Історія України. Шкільний світ. – 2012.

[64] Бюллетень отдела социального страхования и охраны труда при НКТ, 1918, №1 (август), с. 36-38 (НКТ).

загального захворювання. Спеціальною постановою НКП від 22 лютого 1918 року передбачалося правило, згідно з яким, робітникам, які відпрацювали не менше 5 років на підприємстві, яке закривається і які визнані при медичному обстеженні інвалідами, виплачувалася пенсія, розмір якої повинен був становити: при повній інвалідності – повну заробітну плату постраждалого, але не більше середньої річної заробітної плати за професією; при неповній інвалідності – частку пенсії, яка відповідає ступеню втрати працездатності.

Декретом РНК від 7 серпня 1918 року «Про пенсійне забезпечення солдатів РСЧА та їх сімей»[65] підлягали пенсійному забезпеченню солдати Червоної Армії, які в результаті ушкоджень, поранення чи хвороб, отриманих внаслідок проходження військової служби, повністю або частково втратили працездатність. В цьому декреті групи інвалідності не передбачалися. Ступінь втрати працездатності визначалася у відсотках: повна втрата – 100%, надто знижена – від 70 до 100%, середньо знижена – від 40 до 70%, слабо понижена – від 5 до 40%. Це була типова «зрівнялівка», оскільки розмір забезпечення визначався у залежності від відсотку втрати працездатності у твердих розмірах.

31 жовтня 1918 року, на підставі «Положення про соціальне забезпечення трудящих»[66] для працюючих осіб, встановлювалося пенсійне забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання разом з іншими причинами інвалідності (старість, каліцтво на виробництві, побутова травма). В даному випадку, право на пенсію не залежало від наявності певного виду стажу роботи, ступінь втрати працездатності і далі визначався у відсотках, а розмір пенсії не залежав від заробітної плати (встановлювався в твердих

[65] О пенсионном обеспечении солдат Красной армии и их семей: Декрет СНК РСФСР от 7 августа 1918 г.: Декреты Советской власти. – Т.3. – с. 180.
[66] СУ 1918 г. №89, ст. 406

розмірах). Крім цього, органам соціального захисту було надано право часткової чи повної натуралізації пенсійного забезпечення шляхом поміщення інвалідів в інвалідні будинки, або шляхом забезпечення їх предметами споживання чи наданням квартири. В такому випадку, з їх пенсії утримувалася вартість наданих предметів чи послуг. За такою ж схемою і в такому ж порядку здійснювалося соціальне забезпечення інвалідів-червоноармійців та їх сімей відповідно до спеціального Положення, затвердженого РНК РРФСР від 28 квітня 1919 року[67].

Протягом 1918-1920 років значно збільшилася кількість пенсіонерів і сімей червоноармійців, яким виплачувалася допомога. В цей же час, діяло 1800 установ для інвалідів, в яких містилося 166 тис. осіб. Враховуючи, що однією з причин інвалідності була старість, наркомом праці, постановою від 15 червня 1919 року «Про облік і огляд робітників і службовців, що втратили працездатність внаслідок похилого віку», передбачалося для усіх державних, громадських і приватних підприємств, установ – здійснити облік усіх робітників і службовців, які втратили працездатність внаслідок похилого віку (60 років) та є непридатними до роботи. Вони підлягали огляду у бюро лікарської експертизи місцевих підвідділів соціального забезпечення й охорони праці або існуючими лікарськими касами. У випадку втрати робітниками і службовцями 60 % працездатності, вони підлягали звільненню з роботи після призначення їм пенсії. Декретом РНК від 27 жовтня 1919 року «Про встановлення одностайних норм соціального забезпечення інвалідів праці і війни» встановлені єдині норми виплати пенсій як для інвалідів праці, так і для інвалідів громадянської і імперіалістичної воєн, згідно з Положенням від 31 жовтня 1918 року про соціальне забезпечення трудящих. Постановою РНК від 24 жовтня 1921 року «Про порядок обліку і розподілу неповної

[67] СУ 1919 г. №19, ст.. 220

праці інвалідів (праці і війни)[68] передбачалося право інвалідів праці і війни 4-ї і 5-ї груп на працю через відділи соціального забезпечення виконавчих комітетів. На доступні роботи інвалідів направляли у першу чергу (вони мали переваги перед іншими безробітними). У разі добровільного залишення роботи, інваліди позбавлялись права на соціальне забезпечення[69].

Декретом РНК від 16 липня 1920 року «Про пенсії особам, які мають особливі заслуги перед робітничо-селянською революцією»[70], встановлення таких особливих заслуг перед робітничо-селянською революцією, було покладено на відповідні центральні органи радянської влади. Пенсія у зв'язку з інвалідністю, а також пенсія у разі втрати цих осіб в якості годувальника, призначалась у розмірі не більше 4-кратної середньої тарифної ставки з розрахунку: на одного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 2-кратної середньої тарифної ставки, на двох – у розмірі 3-кратної, на трьох і більше членів сім'ї – 4-кратної середньої тарифної ставки. Пенсію призначав НКС за рахунок його кредитів. Цей Декрет був доповнений Декретом від 28 жовтня 1920 року.

За 1921–1929 роки кількість пенсіонерів в УСРР зменшилась у 2,5 рази, а станом на середину 20-х років – у п'ять разів. Реалізація пенсійного забезпечення у голодні 1921–1922 роки, особливо на півдні, відбувалася дуже мляво і незадовільно. Розміри пенсій, особливості їх призначення та форми отримання були випрацювані головним чином протягом 20-х років, тому що у 1919–1920 роках частіше надавали разові допомоги у вигляді продпайків. Загалом пересічні пенсії були мізерними, навіть символічними, якщо брати до уваги ціни на продовольчі та

[68] О порядке учета и распределения неполного труда инвалидов (труда и войны): Декрет СНК РСФСР от 24 октября 1921 г. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.lawmix.ru/sssr/18028

[69]Право социального обеспечения в СССР : [Учебник для вузов по спец. "Правоведение"] / В. С. Андреев. - 2-е изд. с изм. и доп. - М. : Юрид. лит., 1980. - 311 с.

[70] О пенсии лицам, имеющим особые заслуги перед рабоче-крестьянской революцией: Декрет СНК РСФСР от 16 июля 1920 г. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_726.htm

промислові товари. У 1923 році пенсія інваліда війни становила 5 крб. 7 коп., родини червоноармійців та сім'ї загиблих військовослужбовців отримували 3 крб. 40 коп., а сім'ї загиблих комуністів – 17 крб. 42 коп.[71]

Декретом РНК від 5 грудня 1921 року «Про посилені пенсії»[72] було встановлено новий порядок призначення посилених пенсій. Вони призначались у разі повної втрати працездатності особам: 1) які мають значні заслуги на ниві революційної діяльності або, особливо видатні заслуги у сфері науки і мистецтва, літератури і техніки, якщо робота цих осіб має загальнодержавний характер; 2) які своєю революційною, радянською і професійною діяльністю принесли значну користь Республіці або, у своїй роботі виявили особливу та виключну вірність службовому обов'язку; 3) у разі смерті цих осіб тим неповнолітнім і непрацездатним членам їхніх сімей, які перебували на утриманні цих осіб під час їхнього життя.

За постановою Раднаркому «Про соціальне забезпечення інвалідів» (8 грудня 1921 року) право на пенсію по інвалідності отримували всі робітники і службовці, а також військовослужбовці у випадку настання інвалідності внаслідок професійного захворювання, трудового каліцтва, загального захворювання або старості[73].

Перехід від соціального забезпечення до соціального страхування на початку 20-х років, зумовив прийняття Постанови РНК РРФСР від 15 листопада 1921 року «Про соціальне страхування»[74], якою були визначені принципи страхування у всіх випадках втрати працездатності. Форми, види та норми забезпечення по інвалідності були конкретизовані

[71] Шарпатий В. Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919–1929 рр.) / В.Г. Шарпатий // Історія України. Шкільний світ. – 2012.
[72] Об усиленных пенсиях: Декрет СНК РСФСР от 5 декабря 1921 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1243.htm
[73] О социальном обеспечении инвалидов: Декрет СНК РСФСР от 8 декабря 1921 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1250.htm
[74] СУ РСФСР 1921 г. №76, ст.. 627.

постановою РНК РРФСР від 8 грудня 1921 року «Про соціальне забезпечення інвалідів»[75]. З того часу, встановлення інвалідності у особи, яка проходить освідчення на предмет втрати працездатності, відбувається у залежності від здатності до праці взагалі, або до праці за своєю професією. Особи, які стали інвалідами внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, набували право на пенсію незалежно від будь-яких умов, для осіб які стали інвалідами внаслідок інших причин, необхідно було набути не менше 8 років стажу, незалежно від віку[76]. В цьому законодавчому акті було передбачено, також відмову від системи відсотків при визначенні інвалідності. Замість неї була введена, так звана «раціональна система встановлення інвалідності з шести груп: I група – інвалід не тільки не здатний ні до якої професійної роботи, але і потребує сторонньої допомоги; II група – інвалід не здатний до будь-якої професійної роботи, але може обходитися без сторонньої допомоги; III група – інвалід не здатний ні до якої регулярної професійної роботи, але може, в деякій мірі, добувати собі засоби до існування випадковими і легкими роботами; IV група – інвалід не здатний продовжувати свою колишню професійну діяльність, але може перейти на нову професію більш низької кваліфікації; V група – інвалід змушений відмовитися від колишньої професії, але може знайти нову професію такої ж кваліфікації; VI група – продовження колишньої професійної роботи можливе, але тільки з пониженою продуктивністю.

Дана класифікація інвалідності отримала найменування «раціональної», тому що замість відсоткового методу вводила визначення працездатності, виходячи з можливості для інваліда, в залежності від стану здоров’я, виконувати будь-яку професійну

[75] СУ РСФСР 1921 г. №79, ст. 672.
[76] Гинцбург Л. Я. Трудовой стаж рабочих и служащих [Текст] / Л. Я. Гинцбург. — М. : Изд–во АН СССР,1958. — с.40.

роботу або ж роботу за своєю колишньою професією. Раціональне зерно цієї системи полягало, перш за все в тому, що, визнаючи інвалідність навіть у осіб із незначним зниженням працездатності (VI, V і частково IV групи) вона давала їм, попри існуюче тоді безробіття, можливість отримати роботу і користуватися певними пільгами, наданими державою інвалідам. Право на пенсійне забезпечення мали інваліди тільки перших трьох груп. Однак, така класифікація не змогла повністю задовольняти вимоги, що пред'являються до експертизи працездатності в умовах індустріалізації економіки, ліквідації безробіття і високої потреби в робочій силі. Одним з принципових дефектів лікарської експертизи, була відсутність науково-методичної бази. Тому, в 1923 році відбулася заміна класифікації з шести груп інвалідності на три[77]. Згідно нової класифікації, інваліди були поділені на три групи: I – особи, які повністю втратили працездатність і потребують стороннього догляду; II – втратили в цілому здатність до професійної праці як за своєю, так і за будь-якою іншою професією; III – нездатні до систематичної праці за своєю професією в звичайних для цієї професії умовах, але зберігають надлишкову працездатність, достатню, щоб її застосувати: а) не на регулярній роботі, б) при скороченому робочому дні, в) в іншій професії зі значним зниженням кваліфікації.

Заміна попередньої класифікації на класифікацію з трьох груп була здійснена не механічно – ліквідацією IV, V і VI груп, яким пенсії не призначалися, а шляхом суттєвої зміни формулювань груп інвалідності, в першу чергу III групи, в яку фактично були включені критерії ліквідованої IV групи – можливість працювати «в іншій професії зі значним зниженням кваліфікації». Таким чином, перестали визнаватися інвалідами

[77]Инвалиды в России: причины и динамика инвалидности, противоречия и перспективы социальной политики. Т.М. Малева, С.А. Васин, О.Ю. Голодец, С.В. Бесфамильная. Бюро экономического анализа - М.: РОССПЭН, Б.ШЮ 1999: 368 с.

особи, які фактично зберегли свою працездатність, а з іншого боку, особи з обмеженою працездатністю стали відноситися до III групи, при якій інваліди отримували пенсію.

З введенням цієї класифікації, було остаточно ліквідовано відсотковий принцип визначення працездатності та затверджено поняття про інвалідність, як синтезу медичного та соціального факторів. Ця класифікація інвалідності з внесенням до неї відповідних корективів лягла в основу Інструкції по визначенню груп інвалідності, затвердженої Міністерством охорони здоров'я СРСР і ВЦРПС в 1956 році. Зазначена класифікація інвалідності, вже в тридцятих роках минулого століття, зіграла чималу роль в упорядкуванні лікарсько-трудової експертизи та існує, з деякими змінами, до теперішнього часу.

На підставі декрету РНК від 14 травня 1921 року були створені селянські комітети взаємодопомоги, які здійснювали соціальну допомогу нужденним шляхом надання допомог, позик, оранки полів і збирання врожаю, фінансової підтримки шкіл, лікарень, будинків інвалідів, забезпеченням їх паливом та ін. На основі досвіду діяльності селянських комітетів громадської взаємодопомоги, пізніше виникла система селянських товариств взаємодопомоги. У вересні 1924 року ВЦВК і Раднарком РРФСР затвердили «Положення про селянські товариства взаємодопомоги»[78]. Положення зобов'язувало ці товариства здійснювати соціальне забезпечення інвалідів і всіх найбідніших верств сіл, сприяти державним органам в обладнанні та утриманні інвалідних установ, лікарень, безкоштовних їдалень, які знаходилися на їх території. На зміну селянським товариствам взаємодопомоги приходять каси взаємодопомоги колгоспників. Їх існування законодавчо було закріплено «Положенням про каси громадської взаємодопомоги

[78] «Положение о крестьянских обществах взаимопомощи». Декрет ВЦИК и Совнарком РСФСР от 25 сентября 1924 г. 1269 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2180.htm

колгоспників, яке затверджувалося постановою ВЦВК і Раднаркому 13 березня 1931 року[79]. Цим нормативним документом, каси мали право надавати фінансову і натуральну допомогу при хворобі і каліцтві. Крім цього, вони повинні були займатися працевлаштуванням інвалідів.

Слід зазначити, що в перші два роки, після прийняття 8 грудня 1921 року постанови «Про соціальне забезпечення інвалідів», основними формами забезпечення інвалідів були трудова допомога, поміщення в будинки інвалідів, а також зарахування до інвалідних, виробничих і виробничо-споживчих об'єднань. Пенсії призначалися тільки обмеженому числу інвалідів, які не мали доходів від господарства чи промислу. Як зазначають, деякі дослідники[80], в березні 1923 року на IV Всеросійському з'їзді відділів праці, зазначалося що при встановленні порядку забезпечення інвалідів праці та членів їх сімей, страховим органам необхідно перейти до системи пенсіонування. Влаштування в будинки інвалідів допускається тільки у випадках, коли воно є прийнятним та вигіднішим, ніж призначення пенсії.

Незважаючи на деякі позитивні зрушення, розміри пенсій по інвалідності продовжували нараховуватися не із середнього заробітку застрахованого, а із, так званого, повного розміру пенсії, яка встановлювалася губернськими відділами соціального забезпечення для всіх його відділень, в межах 50% середнього заробітку даної місцевості. Якщо, наприклад, інваліду I групи призначалася повна пенсія, то інвалідам II та III груп – тільки її певна частина. Тобто, розмір пенсії не залежав від причини інвалідності, стажу та умов роботи[81].

Певні зміни, в порядку нарахування пенсій по інвалідності

[79] Об утверждении Положения о кассах общественной взаимопомощи колхозников и колхозниц: Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 13.03.1931//[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://7law.info/ussr/act8o/n508.htm

[80] Вишневецкий А. Развитие законодательства о социальном страховании в России. – В кн.: Вопросы труда. М., 1926. – С. 66–67.- 80 с.

[81] ЦГАОР СССР. Наркомсобес РСФСР, фонд 477, опись №1, ед. Хр. 1475. М., 1922, с. 14.

відбулися в 1924 році. Зокрема, після прийняття постанови РНК СРСР від 3 січня 1924 року №2/500 «Про норми забезпечення інвалідів праці, стійка непрацездатність яких настала внаслідок трудового каліцтва, а також членів сімей робітників і службовців, які померли внаслідок каліцтва»[82] особам, інвалідність яких настала внаслідок трудового каліцтва, пенсії почали нараховуватися у відсотках до фактичного середнього заробітку потерпілого, в залежності від встановленої групи інвалідності. Крім цього, постановою НКП СРСР від 16 червня 1924 року №287/564 «Про доповнення та зміну постанови НКП СРСР від 3 січня 1924 року №2/500 «Про норми забезпечення інвалідів праці, стійка непрацездатність яких настала внаслідок трудового каліцтва, а також членів сімей робітників і службовців, які померли внаслідок каліцтва»[83] було надано розгорнутий перелік випадків, коли інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва. Зазначений перелік, який систематично доповнювався, застосовується і на сьогоднішній день.

Постанова союзної ради соціального страхування при НКП СРСР від 19 лютого 1925 року №79/905 «Про забезпечення інвалідів праці, які втратили працездатність внаслідок перенесеної хвороби та сімей застрахованих, які померли внаслідок професійних захворювань»[84] розповсюдила правила, які встановлювалися для забезпечення інвалідів, що втратили працездатність внаслідок трудового каліцтва, також на осіб, інвалідність яких настала внаслідок професійного захворювання. Для осіб, інвалідність яких настала внаслідок інших причин (загальне захворювання, побутова травма, тощо), обчислення пенсії із фактичного середньомісячного заробітку було запроваджено в 1926 році постановою союзної ради соціального

[82] Известия НКТ СССР, 1924, №1.
[83] Известия НКТ СССР, 1924, №27.
[84] Известия НКТ СССР, 1925, №14.

страхування при НКП СРСР від 4 січня 1926 року №6/900 «Щодо норм пенсій, які надаються в порядку соціального страхування»[85].

Постановою ВЦВК і РНК РРФСР від 11 жовтня 1926 року «Про затвердження Положення щодо державного забезпечення інвалідів військової служби та їх сімей, сімей померлих чи безвісно відсутніх військовослужбовців, сімей осіб, що призвані в лави РСЧА, а також осіб, що втратили працездатність чи були позбавлені годувальника внаслідок активної участі у боротьбі з контрреволюцією»[86] було кодифіковано раніш чинне законодавство щодо пенсійного забезпечення зазначених осіб, а також внесено низку уточнень та доповнень щодо контингенту осіб, які підлягають забезпеченню та умов призначення пенсій.

14 березня 1928 року ЦВК і РНК СРСР затвердили «Положення про забезпечення порядку соціального страхування у випадку інвалідності та в разі втрати годувальника»[87], а 4 липня 1928 року, союзна рада соціального страхування при НКП СРСР, затвердила «Правила забезпечення порядку соціального страхування у випадку інвалідності та в разі втрати годувальника»[88], які в 1930 році були об'єднані в «Положення про пенсії та допомоги по соціальному страхуванню»[89]. Зазначені акти, дещо по-новому, вирішували низку питань стосовно пенсійного забезпечення по інвалідності. Так, наприклад, поняття «старість» було виключено як самостійна причина інвалідності, особи, які втратили працездатність з інших причин, що не пов'язані з трудовим каліцтвом чи професійним захворюванням, набували право на пенсію по інвалідності при наявності трудового стажу від 1 до 8 років, в залежності від віку особи. Вимоги щодо безперервного трудового стажу не були

[85] Известия НКТ СССР, 1926, №3
[86] СУ 1926 г.№86, ст. 627.
[87] СЗ СССР 1928 г. №17, ст146.
[88] Известия НКТ СССР, 1928, №28-29.
[89] СЗ СССР 1930 г. №11, ст131-132.

передбачені, однак перерва в роботі більше 5 років – автоматично анульовувала весь попередній стаж роботи. Розміри пенсій залежали від групи інвалідності, її причини, а також заробітку особи, що звернулася за призначенням пенсії. При цьому, чим нижче був розмір заробітної плати, тим більшою була частка пенсії.

6 липня 1928 року наркоматом з охорони здоров'я було затверджено «Положення про лікарсько-експертні комісії» та визначено коло розв'язуваних ними завдань: встановлення наявності інвалідності, ступеня, характеру і причини інвалідності, визначення способів відновлення працездатності шляхом доліковування, перенавчання, встановлення необхідності протезування інвалідів, зв'язку інвалідності з отриманням інвалідами трудового каліцтва та професійного захворювання.

На початку XX ст. у багатьох країнах Європи вже було запроваджено соціальне страхування за старістю. В СРСР таке страхування до 1929 року не входило до сфери соціального страхування. У Постанові ЦВК і РНК СРСР від 15 травня 1929 року «Про забезпечення в порядку соціального страхування на випадок старості» було сформульовано принципи пенсійного забезпечення за віком, визначено вікові межі, що дають право на пенсію за віком: 60 років – для чоловіків, 55 – для жінок. А наприкінці 1930-х років було введено новий принцип пенсійного забезпечення за віком – збільшення розміру пенсій залежно від безперервного стажу роботи на одному підприємстві[90].

Коли українські землі були під пануванням Польщі, то на цих землях у 1924 році був прийнятий закон щодо страхування від нещасних випадків, а у 1927 та 1933 роках були прийняті закони щодо пенсійного страхування, страхування інвалідів, а також службовців та робітників у разі безробіття. На українських

[90] Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010.

землях під владою Румунії з 1912 року діяло румунське соціальне законодавство. Тільки у 1933 році прийнятий уніфікаційний закон щодо соціального забезпечення. Коли українські землі були під владою Чехословаччини, то у ці роки в Чехословаччині було найпрогресивніше соціальне законодавство. На Закарпатті до 1924 року діяв угорський закон 1907 року про обов'язкове страхування робітників від інвалідності, хвороби та старості. З 1924 року діяв уніфікаційний закон для всієї Чехословаччини. З 1929 року був введений закон про пенсійне забезпечення для службовців. Обов'язкове соціальне забезпечення реалізувалося шляхом сплачування застрахованими працівниками внесків у розмірі, визначеному законом. У ті роки існувало також необов'язкове соціальне забезпечення, яке підтримували приватні товариства. Внески при страхуванні від хвороби і від нещасних випадків на роботі сплачували роботодавці. У створенні фондів страхування від безробіття також брала участь держава у формі бюджетних дотацій. Зародження пенсійного страхування в Україні приходиться на 90-ті роки XIX ст., коли більшість підприємців почала страхувати в приватних страхових товариствах своїх робітників на випадок смерті, інвалідності та тимчасової непрацездатності. Таке страхування спочатку отримало найбільше поширення в Одесі, де в 1894 році були застраховані робітники 22 підприємств. Незабаром страхування почалося впроваджуватися в Миколаєві, Херсоні та інших містах півдня України. Із соціального страхування виокремилося пенсійне забезпечення, що зародилося в середині 80-х років XIX ст. у формі пенсійних кас – емеритальних і страхових. Пенсійна каса – установа, що проводить страхування пенсій і різних допомог шляхом накопичення та перерозподілу страхових внесків своїх членів. Пенсійні каси будуються на принципах взаємного страхування. Зазвичай пенсійні каси охоплювали державних

службовців, працівників транспорту і низки інших галузей промисловості[91].

Емерит (лат. emeritus – відслуживший) – позначення для професорів, викладачів, а також для католицьких і протестантських священиків, які були звільнені від виконання своїх щоденних обов'язків через похилий вік. Емеритальні каси – це спеціальні пенсійні каси, які виробляють страхування пенсій та допомог[92].

Постановою союзної ради соціального страхування при НКП СРСР «Про покращення пенсійного забезпечення по інвалідності, в разі втрати годувальника та по старості» від 24 лютого 1932 року №48[93] були підвищені розміри зазначених видів пенсій, особливо пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання. Всі пенсії почали призначатися в залежності від важливості галузей народного господарства та шкідливих умов, де був зайнятий працівник. Право на пенсію по інвалідності, як і раніше залежало від трудового стажу особи, однак необхідна тривалість стажу, ставилася у залежність від виду роботи, важкості її умов, а також соціального становища працівника (робітника чи службовця). Крім цього, зазначеною постановою вводилася система надбавок до пенсій, наприклад, за тривалість стажу, що є більшою від необхідного для призначення пенсій по інвалідності внаслідок загального захворювання, надбавка на утримання, якщо у інваліда на утриманні є непрацездатні члени сім'ї.

В ці ж часи, на зміну лікарсько-експертних комісій приходять лікарсько-трудові експертні комісії (ЛТЕК). 25 червня

[91] Буряченко О. Пенсійна система України: еволюція розвитку. Науковий вісник. – 2015. – Вип. 15 «Демократичне врядування» Academic papers collection. – 2015. – Issue 15 «DEMOCRATIC GOVERNANCE» // [Електронний ресурс] - Режим доступу http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Burjachenko.pdf

[92] Буряченко О. Пенсійна система України: еволюція розвитку. Науковий вісник. – 2015. – Вип. 15 «Демократичне врядування» Academic papers collection. – 2015. – Issue 15 «DEMOCRATIC GOVERNANCE» // [Електронний ресурс] - Режим доступу http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Burjachenko.pdf

[93] Известия НКТ СССР, 1932, №11.

1932 року було прийнято положення про ЛТЕК, що замінило попереднє положення про лікарсько-експертні комісії.

Конституція СРСР, а пізніше Конституція УРСР закріпили право громадян на матеріальне забезпечення в старості, у разі непрацездатності, у випадку хвороби. На підставі рівності прав громадян у сфері пенсійного забезпечення пенсії з настанням старості й інвалідності службовцям, стали призначати відповідно до постанови ВЦРПС, що була затверджена РНК СРСР 31 липня 1937 року на тих самих умовах, що й робітникам.

У 1937 році радянська держава повернулася до централізованого бюджетного фінансування пенсійного забезпечення, відмінивши принцип страхування працюючого населення. До початку 50-х років XX ст. переважна більшість економічно активного населення України була виключена з державної пенсійної системи. У 1960 році в Україні лише 844 тис. (19,2%) пенсіонерів із 4,4 млн. одержували пенсії по старості[94].

23 грудня 1938 року РНК СРСР, ЦК ВКП (б) і ВЦРПС прийняли спільну постанову «Про заходи щодо впорядкування трудової дисципліни, поліпшення практики державного соціального страхування і боротьби із зловживаннями в цій справі»[95]. Нею замість надбавки до пенсії за загальний стаж роботи, що не враховував тривалості роботи на одному підприємстві, встановлювалися надбавки для інвалідів (I і II груп) за стаж безперервної роботи на одному підприємстві, в установі перед зверненням за пенсією. Стаж як необхідна умова для призначення пенсій у зв’язку з інвалідністю та в разі втрати годувальника мав тепер важливе значення.

16 липня 1940 року РНК СРСР прийняла постанову №1269

[94] Зайчук Б. О. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [Б.О. Зайчук, О.Б. Зарудний, С.Б. Березіна, В.Т. Александров, С.М. Недбаєва]. – К. : АВТ, 2005.

[95] Постановление Совнаркома СССР, ЦК ВКП(б) и ВЦСПС «О мероприятиях по упорядочению трудовой дисциплины, улучшению практики государственного соціального страхования и борьбе с злоупотреблениями в этом деле». Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг. Сборник документов за 50 лет. М.: Политиздат, 1967. Т.2. 1929-1940 гг. С. 665-672.

«Про пенсії військовослужбовцям рядового і молодшого начальницького складу строкової служби і їхнім сім'ям»[96] та №1474 «Про пенсії і допомоги особам вищого, старшого і середнього начальницького складу, особам молодшого начальницького складу поверхстрокової служби, спеціалістам рядового складу надстрокової служби та їх сім'ям», яка була затверджена 5 червня 1941 року.

В 1943 році було видано інструктивний лист відповідно до якого ЛТЕК було дано право встановлювати III групу інвалідності особам з «вираженим анатомічним дефектом», але що не втратив працездатність у своїй професії.

Розмір пенсії військовослужбовцям строкової служби, які стали інвалідами (незалежно від причин інвалідності) і членам сімей, що втратили годувальника, були значно збільшені. Мінімальні пенсії інвалідам збільшилися приблизно в 2,5 рази, а максимальні – в 4,5 разів. Одночасно збільшувались на 50% і розміри пенсій інвалідам громадянської війни, військової служби в РСЧА, колишнім червоногвардійцям і червоним партизанам, інвалідам імперіалістичної війни, а також членам їхніх сімей. Розміри пенсій диференціювалися залежно від причини інвалідності і від заробітку до призову в армію (робота робітником чи службовцем). Більш високі розміри пенсій встановлювалися для тих, хто втратив працездатність, захищаючи СРСР або виконуючи інші обов'язки військової служби, чи внаслідок захворювання на фронті. Пенсійному забезпеченню підлягали й інваліди III групи.

Проте, для України ці постанови з початку Другої світової війни не мали великого значення, оскільки її територія перебувала під нацистською окупацією. 31 січня 1944 року РНК СРСР ухвалила постанову № 104, якою затверджувалася

[96] О пенсиях военнослужащим рядового и младшего начальствующего состава срочной службы и их семьям: Постановление СНК СССР от 16 июля 1940 г. №1269 //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. libussr.ru/doc_ussr/ussr_4262.htm

Інструкція «Про порядок призначення і виплати пенсій по інвалідності військовослужбовцям рядового, сержантського і старшинського складу». Фактично це був основний документ, який регламентував пенсійне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у повоєнний період, оскільки переважна більшість інвалідів належали саме до категорії рядових, сержантів і старшин.

У воєнний час вживались заходи щодо працевлаштування інвалідів війни і членів сімей військовослужбовців. Серед основних нормативних актів можна назвати постанови РНК СРСР від 6 травня 1942 року «Про трудове влаштування інвалідів Вітчизняної війни»[97]. В розвиток цього документа РНК УРСР і ЦК КП(б)У 23 лютого 1944 року затвердили свою Постанову № 117 «Про трудове влаштування, виробниче навчання та матеріально-побутове обслуговування інвалідів Вітчизняної війни». А восени 1944 року Наркомат соціального забезпечення УРСР затвердив Інструкцію «Про порядок трудового влаштування інвалідів Вітчизняної війни». Згідно з цими нормативними актами, в усіх областях УРСР створювалися постійно діючі комісії з працевлаштування інвалідів Вітчизняної війни[98].

У 1948 році вводиться нове Положення про лікарсько-трудові експертні комісії[99]. Відповідно до цього Положення було розширено коло завдань, що стоять перед ЛТЕК, що мають профілактичну і реабілітаційну спрямованість: сприяння відновленню працездатності інвалідів (відновлююче лікування, протезування, професійне навчання, перекваліфікація), визначення для інвалідів умов і видів праці, доступних за станом здоров'я і в зв'язку з фізичним дефектом (переведення на іншу

[97] О трудовом устройстве инвалидов Отечественной войны: Постановление Совнаркома СССР от 6 мая 1942 г. № 640 //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4354.htm

[98] ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 4. Арк. 9.

[99] Об утверждении Положения о врачебно-трудовых экспертных комиссиях: Постановление Совета Министров СССР от 5 ноября 1948 г. № 4149 //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ ussr_4723.htm

роботу, звільнення від надурочних робіт і від роботи в нічні зміни), вивчення умов праці інвалідів безпосередньо на підприємствах, в установах і організаціях, а також виявлення робіт і професій, доступних інвалідам, перевірка правильності використання інвалідів на роботі відповідно до висновку МСЕК.

У 1954 році на підставі результатів наукових досліджень та узагальнення досвіду роботи в сфері медико-соціальної експертизи та трудового влаштування інвалідів була розроблена Інструкція щодо визначення груп інвалідності, затверджена Міністерством охорони здоров'я СРСР і ВЦРПС[100]. У цьому документі збереглася класифікація інвалідності на 3 групи, але в формулювання кожної групи були внесені істотні корективи. При визначенні ступеня втрати працездатності враховувалися характер і ступінь вираження порушених функцій, перебіг захворювання, компенсаторні можливості організму, професія і умови праці хворих. Вводилося поняття про «виражений анатомічний дефект». В Інструкції передбачалася також можливість визначення трудових рекомендацій інвалідам I і II групи, але лише в спеціально створених або індивідуально організованих умовах. У 1955 році вперше організовані спеціалізовані МСЕК (туберкульозні та психіатричні), створені вищі ЛТЕК (республіканські, крайові, обласні). На них покладено контролюючі функції, консультативна діяльність та методичне керівництво. Саме тому, Радою Міністрів Української РСР у 1956 році було затверджено нове «Положення про МСЕК» і чітко сформульовані її функції. Перевидана «Інструкція з визначення груп інвалідності», затверджений новий «Перелік захворювань і дефектів, при яких група інвалідності встановлюється МСЕК без строку переогляду», затверджена «Інструкція з визначення медичних показань на отримання

[100] Инструкция по определению групп инвалидности: утв. Министерством здравоохранения СССР 1 августа 1956 г. и ВЦСПС 2 августа 1956 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www.alppp.ru/law/ zdravoohranenie--fizicheskaja-kultura-i-sport--turizm/zdravoohranenie/71

інвалідами автомобілів з ручним керуванням і мотоколясок». Відповідно до даних документів інвалідність лікарсько-трудовими експертними комісіями встановлювалася аж до середини 90-х років.

4 липня 1956 року Верховною Радою СРСР прийнято Закон «Про державні пенсії», який вступив у силу з 1 жовтня 1956 року. Рада Міністрів СРСР своєю постановою від 4 серпня 1956 року затвердила Положення про порядок призначення і виплати державних пенсій. Після їх прийняття були визнані як такі, що повністю або частково втратили чинність, близько 1000 попередніх нормативних актів СРСР і союзних республік про пенсійне забезпечення. Закон 1956 року об'єднав усі основні види пенсій і встановив єдині правила і порядок їх призначення та виплати.

Закон значно розширив коло суб'єктів, яким призначалася пенсія, і підвищив рівень пенсійного забезпечення. Одночасно законом були скасовані так звані «підвищені» пенсії. Крім того, були спрощені умови для отримання права на пенсію. Закон чітко закріплював умови призначення пенсії. Так, зокрема, пенсії по старості чоловікам призначалися після досягнення ними 60 років та за стажу роботи, який не повинен був бути меншим за 25 років, а пенсії по старості жінкам призначалися при наявності не менше ніж 20-річного стажу та при досягненні ними 55 років. Ці умови свідчать про закріплення в нормах закону диференціації у пенсійному забезпеченні за статевою ознакою. Вперше були введені пенсії при неповному стажі. Але дія закону не поширювалася на селян, які працювали у колгоспах[101].

В 1964 році було прийнято Закон про пенсії та допомогу членам колгоспів (15 липня 1964 року), а також Положення про порядок призначення і виплати пенсій членам колгоспів, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 17 жовтня

[101] Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010.

1964 року № 859. Зазначені акти охоплювали всі види пенсій, в тому числі і по інвалідності, що призначалися робітникам, службовцям, прирівняним до них особам, учням, військовослужбовцям рядового, сержантського і старшинського складу строкової служби, членам творчих спілок, деяким іншим громадянам, а також членам сімей всіх цих категорій трудящих.

З 1965 року почала вирішуватись, нарешті, проблема пенсійного забезпечення колгоспників – п'ятимільйонної когорти працівників. Пенсійний вік членів колгоспу становив: для чоловіків 65 і жінок 60 років. Розмір пенсії для рядових колгоспників складав 12 крб., або в 2,5 рази менше середнього розміру пенсії, в той час як керівні працівники та спеціалісти користувались пільгою. Розмір їх пенсій прирівнювався до аналогічного розміру пенсій для робітників та службовців. В 1968 році колгоспники отримали право на пенсію по старості з такого ж віку, як робітники та службовці, тобто для них пенсійний вік було знижено на 5 років. Внаслідок цього в Україні, як і в інших частинах колишнього СРСР, склалась державна всеохоплююча система пенсійного забезпечення по старості для працюючого населення, яка потім зазнавала різних ступенів модифікації. Так, у листопаді 1973 року була здійснена реформа у галузі пенсійного забезпечення інвалідів і сімей, які втратили годувальника, в 1974 році була запроваджена допомога на дітей малозабезпечених сімей[102].

Пенсіями забезпечувалися особи, які мали трудовий стаж. Інваліди з дитинства, які досягли віку 16 років, отримали право на допомогу в 1967 році (Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 вересня 1967 року № 888 «Про заходи щодо подальшого підвищення добробуту радянського народу»)[103],

[102] Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1.- С. 22.

[103] О мероприятиях по дальнейшему улучшению благосостояния советского народа: Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 26 сентября 1967 г. №888 //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ ussr/usr_6642.htm

діти-інваліди - в 1979 році (Постанова від 23 травня 1979 року № 469 «Про поліпшення матеріального забезпечення інвалідів з дитинства»)[104]. У цей період особи з інвалідністю мали право на одночасне отримання пенсії і заробітної плати, але для осіб з інвалідністю II і III груп було передбачено зниження пенсії при встановленому максимальному перевищенні заробітку. Пенсії по інвалідності робітників і службовців диференціювалися в залежності від причини та умов захворювання. Виділяли загальні та професійні захворювання, що настали внаслідок професійної діяльності. Розмір пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання для I і II груп визначався у розмірі 100% і 90% від пенсії по старості відповідно. Пенсія особам з інвалідністю III групи виплачувалася в розмірі 45% заробітної плати - з заробітку до 40 руб. в місяць і, понад те, 10% з решти заробітку (відповідно до Закону СРСР «Про державні пенсії» 1956 року). Пенсії осіб з інвалідністю у зв'язку з трудовим каліцтвом і професійним захворюванням встановлювалися в підвищеному розмірі: 110% і 100% від пенсії по старості для осіб з інвалідністю I і II груп відповідно; в розмірі 65% заробітної плати - з заробітку до 40 руб. в місяць і понад цю суму - 10% з решти заробітку для осіб з інвалідністю III групи. Прив'язка пенсій осіб з інвалідністю III групи до заробітної плати фактично примушувала до продовження трудової діяльності, оскільки непрацюючі особи з інвалідністю цієї групи позбавлялися пенсій по інвалідності. Разом з тим, законодавством встановлювалися мінімальний і максимальний розміри пенсії, які в цілому, знижували стимули до зайнятості осіб з інвалідністю.

Таким чином, законодавство обмежувало участь осіб з інвалідністю у трудовій діяльності. Особи з інвалідністю I і II групи по визначенню були або непрацездатними, або могли бути

[104] Об улучшеннии материального обеспечения инвалидов с детства: Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 23 мая 1979 г. №469 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_9956.htm

працевлаштовані в спеціально створених умовах (при спеціальному робочому режимі, на спеціальних робочих місцях, в надомних умовах і т.д.). Працевлаштування осіб з інвалідністю I і II груп було пов'язане з високими витратами роботодавця, в зв'язку з цим статус особи з інвалідністю I або II групи ставив під сумнів присутність індивіда з поганим здоров'ям на ринку праці. Повторний огляд до 1984 року для осіб з інвалідністю I групи проводився один раз на рік, для інвалідів II і III груп - один раз в 6 місяців. З 1985 року процес спростили, продовживши терміни в 2 рази (Постанова №1255 «Про затвердження типового положення про лікарсько-трудові експертні комісії», 1984 року)[105].

Медичний огляд в СРСР, який проводився лікарсько-трудовими експертними комісіями до 1985 року відбувався з урахуванням професії і характеру роботи індивіда (Постанова від 11.03.1963 року №299 «Про заходи щодо зниження інвалідності серед трудящих і поліпшення медико-соціальної експертизи»).[106] Після 1985 року ЛТЕК визначала ступінь втрати працездатності осіб з інвалідністю, а також умови і види праці, робіт і професій, доступних їм за станом здоров'я, а також умови і методи, за допомогою яких порушена працездатність може бути відновлена або підвищена (Постанова №1255 1984 року). З 1985 року цілі діяльності лікарсько-трудових експертних комісій були розширені, в обов'язки ЛТЕК було включено сприяння зміцненню здоров'я населення, попередження інвалідності та розробка заходів реабілітації осіб з інвалідністю. Група інвалідності встановлювалася в залежності від працездатності індивіда. Інвалідність I групи мала на увазі повну постійну або тривалу непрацездатність, або можливість пристосування

[105] Типовое положение о врачебно-трудовых экспертных комиссиях: утверждено Постановлением СМ СССР от 21 декабря 1984 г. №1255 //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economics.kiev.ua/download/ ZakonySSSR/data02/tex12714.htm

[106] «О мерах по снижению инвалидности среди трудящихся и улучшению врачебно-трудовой экспертизы: Постановление Совета Министров РСФСР и ВЦСПС от 11.03.1963 № 299http: //[Електронний ресурс] – Режим доступу: //www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5935.htm

індивіда до деяких умов праці. ІІ групі інвалідності відповідала постійна або тривала непрацездатність, або здатність займатися окремими видами трудової діяльності в особливо організованих індивідуальних умовах праці (спеціальні цехи, робота на дому, робочі пристосування і ін.). Відповідно виділялися друга робоча і неробоча групи. Інвалідність ІІІ групи призначалася в разі необхідності переходу на роботу іншої професії нижчої кваліфікації в зв'язку з неможливістю роботи в колишніх умовах, або в зв'язку з істотним скороченням обсягу виробничої діяльності, наслідком якого було зниження кваліфікації.

Встановлення інвалідності тільки за ступенем обмеження працездатності без комплексної оцінки обмежень всіх сфер життєдіяльності, призводило до неможливості організації реабілітаційного процесу, який був відсутній в СРСР до 1985 року.

В 1990 році було прийнято Закон «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР». З прийняттям цього Закону та Закону «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців» в 1990 році практично завершився процес створення єдиної всеохоплюючої системи пенсійного забезпечення, яка діяла за єдиними умовами та нормами. Звичайно, ця система не була побудована повністю на принципах страхування, скоріш за все це було поєднання принципів соціального страхування і соціальної допомоги, але вона започаткувала закладення страхових основ, передбачивши відокремлення пенсійної системи від держбюджету. Джерелом коштів для фінансування пенсій став не державний бюджет, як раніше, а Пенсійний фонд, який формувався за рахунок коштів, що відраховувалися підприємствами і організаціями, а також страхових внесків громадян[107].

[107] Негода Т. Пенсійне забезпечення громадян: вчора, сьогодні, завтра // Ірпінська панорама. – 2003. – №35.

Крім того, кожному працюючому за місцем роботи щорічно заповнювалась вкладка до трудової книжки з відміткою сплаченої суми страхових внесків у розмірі одного відсотку одержаного заробітку. Це була своєрідна перехідна форма до запровадження персоніфікації страхового стажу та сплачених внесків до Пенсійного фонду і вона була розрахована на побудову в майбутньому більш справедливої пенсійної системи. На жаль, ця перехідна система не була пристосована до нових економічних умов і тому зазнала невдачі[108].

У 1990 році були прийняті Закон «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців» та Постанова Ради Міністрів УРСР і Української Ради профспілок щодо створення Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР. Від цього року ведеться відлік існування Пенсійного фонду України[109]. Ці дії позначили революційну зміну ідеології пенсійної системи, яка отримала принципово нові джерела поповнення коштів, власні механізми їх акумуляції та розподілу і залучила нових соціальних партнерів (роботодавців та працівників) до участі у вирішенні сучасних питань пенсійного забезпечення[110].

У 1990 році Верховною Радою СРСР була прийнята концепція Державної політики щодо інвалідів та Закон «Про основні засади соціальної захищеності інвалідів СРСР». Законом встановлювалося, що держава створює необхідні умови для індивідуального розвитку, реалізації творчих і виробничих можливостей і здібностей цієї категорії населення. Місцеві органи державної влади і управління були зобов’язані забезпечувати інвалідам необхідні умови для вільного доступу і

[108] Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1.- С. 32.

[109] Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР [Електронний ресурс] : Постанова Ради Міністрів Української РСР № 25 від 11.02.1991 р. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=2464-17.

[110] Про Пенсійний фонд України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 345 від 01.06.1994 р. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17.

користування культурно-видовищними установами і спортивними спорудами. Незважаючи на свою декларативність, ці документи містили досить прогресивні ідеї, головна з яких - перенесення центру ваги з пасивних форм підтримки на реабілітацію та інтеграцію інвалідів у суспільство.

Після здобуття незалежності перед Україною постало питання розроблення національного законодавства з пенсійного забезпечення та нової стратегії соціального захисту, які б відповідали ринковим умовам та забезпечували соціальну захищеність пенсіонерів. Першим кроком української держави на шляху створення правових, економічних та організаційних засад захисту прав осіб з інвалідністю стало прийняття 21 березня 1991 року Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»[111]. Цим Законом людям з фізичними вадами гарантовано на рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі у всіх сферах життя суспільства, створення необхідних умов, що надають можливості інвалідам вести повноцінний спосіб життя відповідно до індивідуальних здібностей та інтересів[112].

У 1991 році в Україні як незалежній державі, була прийнята Концепція соціального забезпечення, яка передбачала реорганізацію соціального захисту працюючого населення, а саме запровадження соціального страхування[113]. Були визначені такі пенсії: – на старість; – на інвалідність; – в разі втрати годувальника (для отримання непрацездатними членами родини, які були на утриманні померлого); – за вислугу років (для отримання учителями, лікарями, ветеринарами, агрономами, військовими, робітниками культури та іншими державними

[111] Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон від 21.03.1991 р. №875-XII, в ред. від 20.01.2018 р. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12

[112] Пенсійне забезпечення: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін., за ред.. О.М. Ярошенка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Харків: Право, 2017. – с. 90.

[113] Концепція соціального забезпечення населення України // [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України № 3758-XII від 21.12.1993 р. — Режим доступу : www.portal.rada.gov.ua.

службовцями, які відслужили передбачену законом кількість років); – персональні пенсії, які призначалися за особливі заслуги перед державою[114].

Досить важливим у цій надзвичайно складній роботі, стало прийняття 5 листопада 1991 року Закону України «Про пенсійне забезпечення»[115], з ухвалення якого національна солідарна пенсійна система започаткувала свій перехід до функціонування на страхових засадах. Зазначений Закон передбачав низку особливостей стосовно пенсій по інвалідності, зокрема:

1) призначаються в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату здоров'я, внаслідок:
а) трудового каліцтва або професійного захворювання;
б) загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);

2) призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи;

3) гарантуються залежно від ступеня втрати здоров'я та поділу осіб з інвалідністю на три групи (причини і групи інвалідності, а також час настання інвалідності встановлюються органами медико-соціальної експертизи, що діють на підставі Положення про них, затверджуваного Кабінетом Міністрів України);

4) внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання призначаються незалежно від стажу роботи, а внаслідок загального захворювання призначаються при наявності такого стажу роботи на час настання інвалідності (від 1 до 15 років) залежно від віку та незалежно від групи інвалідності;

5) призначаються в таких розмірах: інвалідам I групи – 70

[114] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15
[115] Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12

процентів; інвалідам II групи – 60 процентів; інвалідам III групи – 40 процентів заробітку;

6) мінімальний розмір встановлюється на рівні соціальної пенсії по відповідній групі інвалідності;

7) призначаються на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи, а інвалідам – чоловікам старше 60 років і жінкам старше 55 років призначаються довічно.

21 грудня 1993 року Верховна Рада України ухвалила новий програмний документ — Концепцію соціального забезпечення населення України, в якій уперше було запропоновано комплексну реформу національної системи соціального забезпечення. Розроблення базового пенсійного законодавства завершилося 9 липня 2003 року з ухваленням Верховною Радою України Законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», якими було остаточно визначено трирівневу структуру національної пенсійної системи.

13 квітня 1998 року Президентом України підписано указ «Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні». Цей правовий документ визначив, що в Україні буде частково збережено солідарну систему (Перший рівень) – для забезпечення базових пенсій, а також буде запроваджено загальнообов'язкову накопичувальну систему (другий рівень), за якої працівники зобов'язані робити внески на свої індивідуальні рахунки, і добровільну приватну систему (третій рівень) – для громадян, що мають можливість і бажання робити додаткові заощадження. 9 червня 2003 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Через ряд вагомих обставин в суспільстві (зміни виконавчої та законодавчої влади, виборів Президента України і ін.) пенсійна реформа не обговорювалася

на належному рівні і лише у 2010 році продовжено роботу над цією дуже важливою і необхідною проблемою[116].

Закон України «Про загальнобовязкове державне пенсійне страхування»[117], розроблений відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим Законом, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів видатків на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбаченим цим Законом. Зміна умов і норм загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснюється виключно шляхом внесення змін до цього Закону.

Як зазначає І. З. Ковалів, впровадження нового пенсійного забезпечення непрацездатних громадян в перші роки незалежності нашої держави через ряд об’єктивних і суб’єктивних причин не було ефективним, тому йшли пошуки його вдосконалення. Дослідженнями виявлено, що формування системи соціального забезпечення та пенсійного страхування має багатовікову історію. Можемо стверджувати, що держава при формуванні даної системи повинна врахувати певні особливості, що склалися на території країни, зокрема досить велику кількість пенсіонерів по відношенню до працюючих осіб,

[116] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf

[117] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

середню заробітну плату, наявну кризу, додаткові доходи населення тощо. Основною перешкодою у формуванні рівневої пенсійної системи вбачаємо відсутність страхової культури в населення України та тотальна недовіра до формування накопичень в державних структурах, враховуючи досвід 90-х років XX століття. Автор пропонує розглянути можливість формування системи пенсійного страхування на базі наявних страхових компаній, так як не потрібно створювати нові структури, а наявні фінансові ресурси страховиків можуть послужити доброю гарантією за заощадження[118].

Достатньо важливого значення для розвитку законодавства про соціальний захист осіб з інвалідністю мало ухвалення Конституції України, яка закріпивши статус нашої держави як демократичної, соціальної та правової, окреслила пріоритетність соціальних орієнтирів. Верховною Радою України було ухвалено ряд концептуальних законів, які спрямовані на гарантування особам з інвалідністю окремих видів соціального забезпечення: «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»[119], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»[120], «Про реабілітацію інвалідів в Україні»[121] тощо. Верховною Радою України ухвалено і низку інших важливих законів з питань соціального захисту осіб з інвалідністю, у тому числі тих, які мають комплексний, міжгалузевий характер[122].

---

[118] Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf

[119] Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III (в ред. від 20.01.2018 р.) //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show/2109-14

[120] Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам: Закон України від 18 травня 2004 року № 1727-1V (в ред. від 11.10.2017 р.) //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1727-15

[121] Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV (назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом №2249-VIII від 19.12.2017 р.; в ред. від 06.04.2018 р.) //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2961-15

[122] Мельник В. П. Розвиток законодавства про соціальний захист осіб з інвалідністю в умовах незалежної української держави / В. П. Мельник // Публічне право. - 2015. - № 2. - С. 260-266.

Законом №1058 було повністю змінено правила щодо пенсійного забезпечення осіб з інвалідністю. Так, на відміну від Закону «Про пенсійне забезпечення», новий закон передбачив правило, згідно з яким, починаючи з 2004 року пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання регулювалися Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 року[123]. Крім цього, було змінено також розмір і особливості розрахунку пенсій по інвалідності (розмір пенсії по інвалідності почав залежати від розміру пенсії за віком).

1 січня 2015 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 року №77-VIII (далі – Закон №77), яким передбачено реорганізацію та злиття Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та утворення Фонду соціального страхування України. Законом №77 внесено зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» та викладено зазначений Закон в такій редакції: «Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року № 1105[124].

[123] Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України : від 23.09.1999 р. // ВВР. – 1999. - №46-47. – ст. 403

[124] Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 23.09.1999 р. № 1105-XIV //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14

Перехід до ринкових відносин та побудова соціальної держави в Україні детермінували нові підходи до соціального захисту осіб з інвалідністю, які полягають у створенні цілісної системи на сучасних принципах. Приєднання до міжнародних норм права, ратифікація Україною конвенцій МОП переорієнтовує політику щодо осіб з інвалідністю до суспільно визнаних стандартів, яких дотримуються високорозвинені цивілізовані країни, здійснює гармонізацію вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, створює спеціалізовані реабілітаційні установи та безбар'єрне середовище тощо. Ринкова економіка розширює підходи до надання соціальних послуг та утримання центрів обслуговування осіб з інвалідністю. Наше суспільство поступово усвідомлює, що саме йому потрібно пристосовуватись до потреб осіб з інвалідністю, а не навпаки[125].

Саме тому, є цілком закономірним прийняття Верховною Радою України 19 грудня 2017 року Закону №2249-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо соціального захисту осіб з інвалідністю». Метою закону є продовження роботи, розпочатої урядом на виконання указу Президента України від 3 грудня 2015 року №678 «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» щодо виключення із законодавства України та вжитку терміна «інвалід» і заміни його терміном «особа з інвалідністю». Відповідно до цього Закону, в 37 законах України слова і словосполучення «інвалід», «дитина-інвалід» та «інвалід війни» замінено на «особа з інвалідністю», «дитина з інвалідністю» та «особа з інвалідністю внаслідок війни». Цей Закон стосується прав людей з інвалідністю, він погоджений з Всеукраїнським громадським об'єднанням «Національна Асамблея інвалідів України», Всеукраїнською громадською

[125] Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів / М.В. Кравченко. – с.2 . - Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/.2010_2/txts/10kmvziu.pdf.

організацією «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб з інвалідністю та осіб з інтелектуальною недостатністю», Всеукраїнською організацією інвалідів «Союз організацій інвалідів України» та Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація інвалідів-спинальників України». Ці зміни розроблені, зокрема, в рамках Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року.

Таким чином, закон приводить норми чинного законодавства у відповідність до положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Крім того, запроваджуючи у вжиток термін «особа з інвалідністю», перш за все, акцент робиться на людині, а не на її інвалідності.

Вивчаючи питання пенсійної системи як об'єкту державного управління Н. В. Мартиненко зазначає, що у грудні 1990 року в державі з'явилася нова фінансова інституція – Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР (постанова Ради Міністрів Української РСР і Ради Федерації незалежних профспілок України від 21 грудня 1990 року № 380[126]), яке з січня 1992 року перетворено на Пенсійний фонд України. Фактично відбулася зміна ідеології функціонування пенсійної системи, яка одержала цільові джерела поповнення коштів, власні механізми їх акумуляції та розподілу і залучила інших соціальних партнерів – роботодавців та працівників до фінансової участі у вирішенні питань пенсійного забезпечення. Джерелом коштів для фінансування пенсій став не державний бюджет, як це було раніше, а Пенсійний фонд як самостійна фінансова система, що формується за рахунок страхових внесків підприємств та громадян. Починаючи з 1991 року нова пенсійна установа почала акумулювати страхові обов'язкові платежі

[126] Постанова Ради Міністрів Української РСР і Ради Федерації незалежних профспілок України «Про утворення Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР» від 21 грудня 1990 р. N 380 . – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/38090%D0%BF.

підприємств і громадян та здійснювати фінансування видатків органів соціального забезпечення на виплату пенсій[127].

Особливості становлення пенсійної системи в радянський період досліджувались М. Г. Александровим, В. С. Андреєвим, В. І. Астраханом, М. Л. Захаровим, А. Е. Пашерстником, Е. Г. Тучковою, Я. М. Фогелем та ін. Ґрунтовний теоретико-правовий аналіз пенсійних правовідносин провів А. Д. Зайкін. Він підкреслює наявність суб'єктивного права на одержання пенсії у фізичної особи і обов'язків із здійснення її виплати на користь пенсіонера у державного органу[128]. Спеціальному аналізу правових проблем соціального страхування присвячені праці В. С. Андрєєва і К. С. Батигіна[129]. В юридичній науковій літературі систему пенсійного забезпечення визначено як сукупність різних видів пенсій, зборів та інших платежів і внесків до пенсійного фонду, застрахованих осіб, страхувальників, підприємства, установи та організації, що здійснюють перерахування внесків, виплату і доставку пенсій та контролюють правильність обчислення, повноту і своєчасність їх виплати у встановленому законом порядку[130].

І. В. Оклей наводить загальну характеристику *генезису пенсійного забезпечення* на теренах України. Її дослідження дозволило виділити три основних етапи розвитку правового регулювання пенсійного забезпечення, що зумовлено впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників на зміну правової природи надання матеріального забезпечення в розглянуті періоди: 1) зародження правового регулювання пенсійного

[127] Мартиненко Наталія Василівна // Пенсійна система як об'єкт державного управління // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» // № 4 (26), 2 т., 2017 – С. 14-20

[128] Зайкин А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению в СССР. Автореф. дис… доктора юр. наук. – М., 1974.- С.10-15.

[129] Андреев В. С. Право граждан СССР на материальное обеспечение в старости и при нетрудоспособности и его юридические гарантии. Автореф.дис. …докт.юрид.наук.-М.,1966; Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. – М., 1962; Батыгин К.С. Правовые проблемы социального страхования в СССР. Автореф. дис… доктора юр. наук. – М., 1975. – С.16.

[130] Клемпарський М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ. Автореф.дис…канд.юр.наук:12.00.05/Національний університет внутрішніх справ.-Харків.,2004.-18с.-С.3.

забезпечення до 1917 року; 2) становлення законодавства щодо матеріального забезпечення осіб похилого віку в радянський період; 3) розвиток національного пенсійного законодавства в період незалежності України[131].

1.2. Принципи пенсійного забезпечення.

На думку, О. В. Тищенко, теоретично-правовий аналіз еволюції принципів права соціального забезпечення дозволяє констатувати, що загалом принципи права містять соціально-правові основи, моральні ідеї правового регулювання співіснування в цивілізованому суспільстві, за своєю суттю принципи права мають гуманістичну природу. Принцип гуманізму покладений в основу всіх принципів права соціального забезпечення і є основоположною ідеєю розвитку галузі[132].

Т. З. Гарасимів наголошував, що історично принципи права як загально-соціального феномену виникають раніше галузі права. Принципи права об'єднують різні елементи системи права в єдину структурну організацію; обумовлюють значимість, законність і соціальну цінність суспільних відносин в сфері соціального забезпечення; віддзеркалюють сутність, характер та основні риси цієї галузі. Значення їх також полягає у впливі на нормотворчу діяльність: зміни у законодавстві не повинні суперечити його принципам[133].

На відміну від принципів права, правові принципи визначаються у самому юридичному праві, а тому є похідними. У більшості випадків вони не завжди прямо текстуально

[131] Оклей І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Автореф. дис…канд.юр.наук:12.00.05/ Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 20 с.- С. 5.

[132] Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі : [монографія] / О. В. Тищенко. – К. :ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 394 с. – С.117

[133] Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 240 с. – С.72

закріплені в нормативних актах, а лише відображені в системі групи норм. Основним критерієм здійснення належного та повного правового регулювання певної групи суспільних відносин є формування та розвиток відповідної галузі права на належних принципах права[134].

Слушну думку висловлює В. А. Комаров, що правові принципи ототожнюють філософію правового регулювання. Вони є першоосновою побудови системи правового регулювання, конструкції системи права. Від їх вибору і точного дотримання залежить успіх будь-якої правової реформи, тому що тільки вони визначають засади структурної побудови нормативних актів. Принципи – це сіль всієї юриспруденції і наскільки точно їх дотримуються у процесі побудови системи права, настільки цивілізованіше правосвідомість суб'єктів правовідносин та більш високий рівень правової практики в державі[135].

В основі будь-якого правового регулювання, в тому числі й пенсійного забезпечення, лежать правові принципи, що розкривають сутність. В теорії пенсійного права їх поділяють на дві великі групи: перша – стосується змісту правових норм, які визначають права громадян у сфері пенсійного забезпечення, це: доступність умов виникнення права на пенсію, задовільний рівень пенсійного забезпечення, диференціація умов і диференціація норм пенсійного забезпечення. Друга група – гарантування реалізації суб'єктивного права на пенсію[136].

Пенсійне забезпечення як підгалузь права соціального захисту характеризується сукупністю принципів, що визначають засади його здійснення. У пенсійному забезпеченні діють загальні, міжгалузеві, галузеві принципи і принципи окремих

[134] Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. З. Гарасимів. – Львівський поліграфічний технікум УАД, 2002. – 15 с. – С.5

[135] Комаров В. А. Значення принципів трудового права для правового регулювання трудових відносин в Україні / В. А. Комаров // Наукові праці МАУП. – 2012. – вип.3 (34). - С.122-127. – С.122

[136] Нижник Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижник, І. О. Гуменюк. // Юридичний вісник. – 2015. – №2. – С. 26–30. – С. 26.

інститутів[137]. У загальній теорії права під принципами права розуміють найбільш загальні і стабільні вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрями його подальшого розвитку[138]. Виходячи із сутності відносин і призначення пенсійного забезпечення, під принципами пенсійного забезпечення слід розуміти основні положення, що відображають сутність і зміст його норм, зумовлюють його внутрішню єдність й визначають перспективи розвитку.

Як зазначає А. А. Ширант, у пенсійному забезпеченні діють основоположні, загальноправові, галузеві принципи, а також принципи його окремих інститутів[139].

Для пенсійного забезпечення важливими є такі основоположні принципи права, як справедливість, рівність, свобода, гуманізм. Пенсійне забезпечення неможливе без принципу справедливості, у якому право виступає як міра справедливості, як морально-правова домірність вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення. Принцип справедливості містить у собі вимогу відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками[140].

У пенсійному забезпеченні для окремих категорій громадян передбачений спеціальний порядок обчислення пенсій, що є більш вигідним порівняно із загальним. У суспільстві склалось негативне ставлення до спеціальних пенсій, розмір яких значно перевищував розміри «звичайних» пенсій. Не викликає дискусій пенсійне забезпечення осіб, які працювали у шкідливих умовах, інвалідів війни. Але, значне пенсійне забезпечення окремих

[137] Право соціального забезпечення в Україні: Підручник / За заг. ред. М. І. Іншина, С. М. Прилипка, О.М. Ярошенка. — Х.: Вид. «ФІНН», 2009. – С. 52.
[138] Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. - 224 с. – С. 172.
[139] Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення: монографія. Київ: ДІА, 2012. С. 183–184. С. 14
[140] Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014- 386 с.- С. 144.

категорій осіб, ставить під сумнів дотримання принципу соціальної справедливості в означеній сфері.

Правова природа єдиних принципів нарахування пенсій виходить з базового європейського і міжнародного стандарту – відсутності «пільгових» груп застрахованих за ступенем захисту в тій самій страховій схемі. Однакові умови страхування обумовлюють рівність прав застрахованих на матеріальне забезпечення і соціальне обслуговування. Розмір страхових виплат залежить виключно від тривалості страхового стажу, страхових внесків та деяких інших умов, обумовлених принципом соціальної солідарності, обов'язки за яким у рівному ступені розподіляються між учасниками соціального страхування[141].

Принцип свободи у пенсійному забезпеченні проявляється: у праві на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[142] не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; у праві особи, яка набула право на призначення двох та більше видів пенсій, вільного вибору однієї з них. У недержавному пенсійному забезпеченні свобода реалізується у добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; у добровільній участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати; у добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення тощо.

[141]Нижник Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижник, І. О. Гуменюк. // Юридичний вісник. – 2015. – №2. – С. 26–30. – С. 29.

[142] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

Гуманізм у пенсійному забезпеченні є проявом визнання людини найвищою соціальною цінністю, коли правове регулювання спрямовується на повну реалізацію її прав та законних інтересів, створює умови для вільного розвитку і самореалізації. Одним з обов'язків соціальної держави є реалізація права пенсіонерів на гідний рівень життя[143].

Принцип рівності у відносинах із пенсійного забезпечення реалізується у рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі – Закон №1058)).

Варто погодитись з думкою А. А. Ширант, що загальноправові принципи притаманні праву в цілому, а тому вони діють й у відносинах з пенсійного забезпечення. Найбільш важливими для пенсійного забезпечення є такі визнані сучасною правовою наукою загальноправові принципи, як принцип правової визначеності, принцип законності, принцип пропорційності; принцип неприпустимості скасування прав тощо[144].

Принцип правової визначеності у пенсійному забезпеченні означає, що особі має бути забезпечена можливість планувати своє майбутнє з урахуванням змісту нормативних актів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення. Ці акти (особливо закони) мають бути заздалегідь оприлюднені, мають діяти на майбутнє, повинні відповідати вимогам нормотворення (ясність, точність, чіткість, несуперечливість). Крім того, держава має забезпечити їх належну правореалізацію (нормативні акти мають виконуватись; має існувати практика їх

[143] Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 386 с.- С. 159.
[144] Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення: монографія. Київ: ДІА, 2012. С. 183–184. С. 44

однакового застосування; рішення судів мають обов'язково виконуватись)[145].

Сутність законності проявляється у таких засадах загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, визначених Законом №1058[146], як принципи законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – підприємців; цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; відповідальності суб'єктів системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування за порушення норм цього Закону, а також за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків.

Принцип пропорційності ґрунтується на ідеї справедливості і розглядається як елемент принципу верховенства права[147].

У пенсійному забезпеченні його слід трактувати таким чином, що будь-яке обмеження права на пенсію можливе тільки на підставі закону в передбачених Конституцією (чи міжнародно-правовими документами) цілях та лише у межах, що є необхідними для нормального функціонування суспільства, а самі обмеження мають застосовуватися тільки у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів (засобів і способів) запобігання порушенням права на пенсійне забезпечення[148].

---

[145] Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-раюрид. наук, проф., акад. АПрНУкраїниМ. В. Цвіка,д-раюрид.наук, проф., акад. АПрНУкраїни О. В. Петришина. — Харків: Право, 2011. — 584 с.- С. 144.

[146] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[147] Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63. – С. 54.

[148] Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63.- С. 59.

Дія міжгалузевих принципів у пенсійному забезпеченні полягає у тому, що вони застосовуються при регулюванні не всіх відносин, а тільки тих, що є предметом суміжних з пенсійним забезпеченням галузей права (конституційного права, фінансового права, адміністративного права тощо). Так, із змісту статей 46 та 55 Конституції України[149] випливає принцип забезпечення права кожного на захист своїх прав і свобод, у тому числі у сфері пенсійного забезпечення. Згідно зі ст. 105 Закону №1058[150] застраховані особи та члени їх сімей мають право на оскарження дій (бездіяльності) страхувальників, виконавчих органів Пенсійного фонду та їх посадових осіб відповідно до законодавства.

У трудовому праві і пенсійному забезпеченні діють такі засади, як обов'язкове соціальне страхування осіб, які беруть участь своєю працею в суспільному виробництві. Спільним для пенсійного забезпечення та адміністративного права є принцип державного контролю за дотриманням законодавства із пенсійного забезпечення. Принцип фінансування пенсійного забезпечення за рахунок страхових внесків і коштів державного бюджету та принцип цільового використання страхових і бюджетних коштів діють як у пенсійному забезпеченні, так і у фінансовому праві[151].

Науковці зазначають, що характеристику принципів пенсійного забезпечення як підгалузі слід провести, виходячи з досягнень науки соціального забезпечення. На переконання сучасних дослідників, система галузевих доктринальних принципів права соціального забезпечення складається з таких принципів: 1) принцип загальності соціального забезпечення, змістом якого є забезпечення всіх осіб, незалежно від

[149] Конституція України : Закон України : від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[150] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[151] Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. - К.: Атіка, 2006. - 356 с.- С. 28.

громадянства, форми та виду їх суспільно-корисної діяльності (характеризує коло осіб, які підлягають соціальному забезпеченню); 2) принцип різноманітності форм та видів соціального забезпечення (характеризує зовнішній вираз забезпечення); 3) принцип участі в формуванні цільових фондів соціального забезпечення працівників, держави та роботодавців (характеризує суб'єктів, за рахунок яких здійснюється соціальне забезпечення); 4) принцип формування фондів забезпечення на засадах: страхування та (або) асигнувань із державного, місцевого бюджету (характеризує спосіб створення джерел соціального забезпечення); 5) принцип відповідності розмірів соціального забезпечення гідному рівню життя (характеризує розміри соціального забезпечення та їх співвідношення із соціальними стандартами та рівнем життя); 6) принцип організації соціального забезпечення через державні органи управління або інші структури (характеризує суб'єктів, які здійснюють діяльність із організації надання соціального забезпечення); 7) єдність та диференціація, яка має місце в процесі соціального забезпечення (характеризує умови, які впливають на порядок визначення розмірів матеріального забезпечення конкретній особі); 8) принцип обумовленості соціального забезпечення юридично значимими обставинами (характеризує юридичні факти соціально-забезпечувальних правовідносин); 9) принцип гарантованості соціального забезпечення державою (характеризує міру втручання держави в регулювання відносин із соціального забезпечення)[152].

Принципи у пенсійному забезпеченні прямо чи опосередковано наповнюють конкретним змістом законодавчі норми. Принцип загальності пенсійного забезпечення ґрунтується на конституційній нормі, згідно з якою усі

[152] Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. - К.: Атіка, 2006. - 356 с.- С. 30

громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Пенсійне забезпечення поряд із забезпеченням на випадок безробіття, тимчасової втрати працездатності та нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань є однією із основних форм реалізації права на соціальне забезпечення.

Принцип участі у формуванні цільових фондів соціального забезпечення працівників, держави та роботодавців у пенсійному забезпеченні полягає у тому, що кошти до Пенсійного фонду України сплачують страхувальники. Дещо дискусійно стверджувати, що саме працівники є учасниками, адже право брати добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування мають особи, які відповідно до Закону №1058 не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню (тобто, не можуть бути працівниками). Достатньо бути фізичною особою, яка уклала договір із страховиком.

Принцип різноманітності форм та видів у пенсійному забезпеченні висвітлюється в існуванні загальнообов’язкового державного (в тому числі, добровільного у випадках, передбачених законодавством) і добровільного недержавного пенсійного забезпечення; у наявності різних видів пенсій і пенсійних схем (пенсії за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; одноразова пенсійна виплата, пенсія на визначений строк, довічна пенсія – у недержавному пенсійному забезпеченні); у можливості впливу юридичних фактів роботи в шкідливих умовах, участі в бойових діях, ліквідації аварії на ЧАЕС на специфіку пенсійного забезпечення (пенсії на

пільгових умовах, спеціальні умови пенсійного забезпечення для окремих категорій осіб тощо).

Принцип відповідності розмірів соціального забезпечення гідному рівню життя у пенсійному забезпеченні закріплено ч. 3 ст. 46 Конституції України та ч.2 ст.7 Закону №1058, за якими пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Принцип єдності і диференціації у регулюванні пенсійного забезпечення є лакмусовим папірцем визначення факту дотримання у законодавстві базового принципу: соціальної справедливості. Єдність у пенсійному забезпеченні реалізується у відсутності вибірковості відносин у пенсійному забезпеченні, на які поширюють дію принципи пенсійного забезпечення, єдині підходи до правового регулювання всієї сукупності пенсійних правовідносин. Диференціація пенсійного забезпечення полягає у врахуванні особливостей провадження трудової діяльності, стану здоров'я, утримання від інших осіб, причин втрати працездатності, умов праці та інших факторів, які впливають на вид та розмір пенсійного забезпечення.

Диференціація умов пенсійного забезпечення, на відміну від диференціації пенсійних норм, дозволяє встановити зв'язок розміру пенсії з тривалістю страхового стажу та величиною доходу, з якого сплачувались страхові внески. Цей базовий міжнародний принцип всієї системи соціального страхування не підлягає сумніву, але потребує реальної реалізації (відображення) у нормах, які визначають порядок нарахування пенсій в Україні. Згідно статей 25, 27 і 40 Закону №1058, при обчисленні пенсії для кожного пенсіонера визначається індивідуальний коефіцієнт страхового стажу (в залежності від місяців страхового стажу) та коефіцієнт заробітної плати, який встановлюється шляхом ділення фактичної заробітної плати застрахованої особи на величину середньої заробітної плати в

Україні за відповідний період у розрізі кожного місяця[153]. Фактично, основні елементи «страховий стаж» та «величина доходу, з якого сплачуються страхові внески» трансформується у «коефіцієнт страхового стажу» та «коефіцієнт заробітної плати». Відповідно, чим більший трудовий стаж залишається відпрацювати в період дії накопичувальної пенсійної системи, тим вищий відсоток відрахувань на пенсійне забезпечення[154].

Принцип обумовленості пенсійного забезпечення юридично значимими обставинами найбільш яскраво проявляється у встановленні законами вимог до призначення та перерахунку пенсій. Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу, встановленого законом. При цьому пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. За загальним правилом, пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по ІІІ групі інвалідності[155].

Прикладом принципів окремих інститутів пенсійного забезпечення є визначені у законі принципи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування здійснюється за принципами:

[153] Нижник Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижник, І. О. Гуменюк. // Юридичний вісник. – 2015. – №2. – С. 26–30. – С. 27.

[154] Міщук Г. Структурне регулювання внесків на пенсійне забезпечення в умовах трансформації пенсійної системи України / Г. Міщук, О. Шишкіна. // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2016. – №2. – С. 92–95.- С. 95.

[155] Бойко М. Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. - К.: Атіка, 2006. - 356 с.- С. 60-68.

– законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб – підприємців;

– права на добровільну участь у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування осіб, які відповідно до цього Закону не підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;

– заінтересованості кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію;

– рівноправності застрахованих осіб щодо отримання пенсійних виплат та виконання обов'язків стосовно сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

– диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати (доходу);

– солідарності та субсидування в солідарній системі;

– фінансування видатків на виплату пенсій, надання соціальних послуг за рахунок страхових внесків, бюджетних коштів і коштів цільових фондів;

– спрямування частини страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування для здійснення оплати договорів страхування довічної пенсії і одноразової виплати залежно від розмірів накопичень застрахованої особи з урахуванням інвестиційного доходу;

– державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;

– гласності, прозорості та доступності діяльності Пенсійного фонду;

– обов'язковості фінансування за рахунок коштів Пенсійного фонду витрат, пов'язаних з виплатою пенсій та наданням соціальних послуг, у встановлених обсягах;

– цільового та ефективного використання коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування[156].

1.3. Нормативні джерела пенсійного забезпечення.

Слід наголосити, що пенсійне право вважається ядром права соціального захисту. Його виділяють часто як окрему підгалузь у системі цієї галузі права. Для цієї підгалузі характерними є свої, певною мірою специфічні джерела права. Під джерелом пенсійного забезпечення розуміють способи (форми) вираження норм права, що приймаються компетентними органами державної влади та призначені для регулювання відносин в галузі пенсійного забезпечення непрацездатних громадян[157].

Особливості джерел пенсійного забезпечення полягають в наступному: а) більшість нормативних актів є загальнодержавними, що приймаються відповідними державними органами; слід сказати, що майже всі вони мають правовстановлюючий (матеріальний чи процедурний) характер; б) наявність у системі джерел пенсійного права (поряд із загальними централізованими нормативними актами) нормативних актів, що мають характер локальних; в) для джерел пенсійного забезпечення ще не характерний високий рівень систематизації[158].

Конституція України має вищу юридичну силу. Після неї в ієрархії нормативно-правових актів стоять міжнародні договори

[156] Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — С. 141-145.
[157] Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Вєтухова, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. – Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 230с. – С. 16
[158] Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Вєтухова, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. – Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 230с. – С. 16.

України. До міжнародних договорів, які регулюють пенсійні правовідносини належать: «Про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (СНД) у сфері пенсійного забезпечення» від 13 березня 1992 року, Угода між державами – учасницями Співдружності Незалежних Держав «Про взаємне визнання пільг і гарантій для учасників і інвалідів Великої Вітчизняної війни, учасників бойових дій на території інших держав і сімей загиблих військовослужбовців» від 15 квітня 1994 року, двосторонні міждержавні угоди про співробітництво у сфері соціального забезпечення громадян укладені між Україною і Королівством Іспанії від 07 жовтня 1996 року, міжурядові угоди між урядом України і урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення від 28 липня 1995 року та ряд інших[159].

Законами України, які є джерелами цієї підгалузі є Закони, які докорінно змінили систему пенсійного забезпечення, а саме: Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», які набули чинності 1 січня 2004 року.

Дані нормативно-правові акти – слід розглядати як результат довготривалих дебатів, які точилися в економічних та інших ділових колах України щодо визначення головних засад концепції пенсійного забезпечення.

Головними проблемними питаннями в процесі розробки даних Законів були питання щодо збільшення пенсійного віку та скасування пенсійних пільг.

Ці пропозиції були впроваджені в життя Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI[160].

[159] Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Вєтухова, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. – Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 230с. – С. 21-22

[160] Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. №3668-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 12-13, ст.82

Згідно ст. 4 Закону № 1058[161], законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення», законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

У ст. 4 Закону № 1058[162] визначено зміст законодавства про пенсійне забезпечення, де записано, що виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються:

- види пенсійного забезпечення;
- умови участі в пенсійній системі чи її рівнях;
- пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат;
- джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення;
- умови, норми та порядок пенсійного забезпечення;
- організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення.

Нині ця норма в основному реалізована щодо загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Виняток складає реалізація положень накопичувальної системи.

[161] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15
[162] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

Також пенсійні правовідносини регулює Закон України «Про пенсійне забезпечення», прийнятий Верховною Радою України 5 листопада 1991 року та низка інших Законів України, в тому числі, «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» від 9 квітня 1992 року, «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» від 1 червня 2000 року та інші[163].

Значну частину із усієї маси джерел цієї підгалузі займають укази Президента та підзаконні нормативно-правові акти. До Указів Президента, які відносяться сюди належить і один із перших указів Президента України «Про соціальний захист населення в умовах лібералізації цін» від 27 грудня 1991 року, яким вперше після прийняття Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року був збільшений розмір державних пенсій, призначених до 1 січня 1992 року, на 100%. За дорученнями, що містяться в законах і указах Президента України, Кабінет Міністрів також приймає велику кількість різних постанов: «Про затвердження Положення про медико-соціальну експертизу (МСЕК)»; Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, які надають право на пенсію за віком (старості) на пільгових умовах», та ін.[164]

Також важливу роль відіграють і відомчі нормативно-правові акти, тобто роз'яснення Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду, фондів соціального страхування України. Їх можна поділити на дві групи: до першої належать накази, роз'яснення й інструкції, видані Міністерством відповідно до його права давати роз'яснення про порядок застосування окремих законів, а до другої належать роз'яснення керівного методичного характеру, що приймаються Міністерством у формі методичних листів і інструкцій з питань

[163] Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: навч. посібник / МОНУ; КНЕУ; І.С. Ярошенко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 232с. – С. 27

[164] Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Вєтухова, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. – Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 230с. – С. 18

діяльності підлеглих йому органів соціальної політики та забезпечення[165].

У правознавстві та юридичній практиці термін «джерело права» розуміється, як правило, багатозначно, а іноді вживається як тотожний до терміна «форма права». Але для юристів-практиків важливо вміти чітко розрізняти ці терміни для правильного використання в правозастосуванні саме форм права. Термін «джерело» права має глибоке коріння, тому і має багато значень: фактори, що обумовлюють виникнення, розвиток, зміст права: система соціально-економічних відносин (матеріальне розуміння); сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, під впливом яких утворюється і функціонує право (ідеалістичне розуміння); історичні пам'ятки, що колись мали значення діючого права: Руська Правда в Київській Русі, Закони Хаммурапі у Вавілоні; способи зовнішнього вираження і закріплення правових норм (спеціально-юридичне розуміння) (це є власне форма права)[166]. Слід зазначити, що в Україні серед науковців немає єдності у визначенні поняття джерел права соціального забезпечення.

Термін «джерело права» вперше було введено у науковий обіг ще за часів Давнього Риму. Тіт Лівій у праці «Римська історія» назвав Закони XII таблиць «джерелами всього публічного і приватного права», оскільки вони вважалися давньоримськими правознавцями витоками чинного на той час права. Таке розуміння джерела права відповідає первинному лінгвістичному значенню слова «джерело», під яким розуміється те, що дає початок чому-небудь, звідки походить що-небудь[167]. В. І. Даль розумів під словом «джерело» будь-який початок чи

[165] Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Вєтухова, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. – Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 230с. – С. 19

[166] Джерела права: поняття і види, тенденції розвитку в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/law/9748/

[167] Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.., За ред. д-ра юрид. наук, проф.., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф.., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2011. – 584 с. – С. 179

підставу, корінь і причину, вихідне положення. З погляду етимології джерело це: 1) те, з чого береться чи черпається що-небудь, або те, що дає початок чому-небудь чи служить основою для чого-небудь; 2) письмова пам'ятка, документ. На підставі якого проводиться наукове дослідження; 3) висхідне місце або позиція, що служить основою для розвитку чого-небудь[168].

Джерела права соціального забезпечення досліджували у своїх працях такі вчені, як В. С. Андрєєв, Н. Б. Болотіна, В. Я. Буряк, М. І. Деревянко, С. І. Кобзєва, С. В. Кобернюк, Н. М. Марченко, С. М. Прилипко, П. Д. Пилипенко, Т. М. Ругляк, Б. І. Сташків, С. М. Синчук, Д. І. Сіроха, О. В. Тищенко, О. М. Ярошенко та ін. Однак, серед науковців немає єдності у визначенні поняття джерел права соціального забезпечення.

Джерела права соціального захисту – це нормативно-правові акти, як зовнішня форма правотворчої діяльності компетентних державних та інших уповноважених органів, для врегулювання суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання права соціального захисту. Результатом правотворчої діяльності держави є нормативно-правові акти, які містять норми права соціального захисту. Виражені тільки у визначеній формі, такі норми стають загальнообов'язковими, правовими, реалізація яких забезпечується засобами державного впливу. Отже, джерела права соціального захисту втілюють в собі рішення правотворчих органів щодо створення, зміни, скасування норм права соціального захисту. Створення джерела права – невід'ємна частина правотворення, без якої норми права соціального захисту не можуть з'явитися, а рішення компетентного органу не може отримати значення державної волі, норми права. Джерела права соціального захисту є тією формою, в якій норми права виступають в реальному житті, з

[168] Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 405 с. – С. 160

якої черпаються знання про чинне право і до якої звертаються при вирішенні конкретних правових ситуацій[169].

Пенсійне забезпечення є складовою права соціального забезпечення, і, відповідно, характеристики джерел права соціального захисту притаманні і нормативним джерелам пенсійного забезпечення.

Розглядаючи шляхи розвитку системи соціального законодавства в Україні з моменту проголошення її незалежності та звертаючись до сучасного стану в галузі законодавчого забезпечення соціальної сфери, слід відзначити, що за цей час так і не було створено системи, тобто єдиної і внутрішньо несуперечливої юридичної структури, законодавчих актів, які регулюють соціальний захист громадян. Певним чином це пояснюється специфікою самої системи соціального захисту, яка має доволі складну структуру, елементами якої є пенсійне забезпечення, соціальна допомога, соціальне страхування. Тому складність об'єкта правового регулювання та різноманітність соціальних проблем породжують певні ускладнення в коригуванні правових норм. Внаслідок цього виникають розбіжності в різних законах з одного і того ж питання, що ускладнює можливість їх безпосереднього застосування. Тому практично жодна спроба кодифікації існуючих юридичних актів у сфері соціального законодавства не реалізована[170].

Отже, джерела права пенсійного забезпечення мають і свої особливості, але як і інші джерела права соціального захисту, вони є досить різноманітними.

Право соціального забезпечення України виникло не на порожньому місці. Ухвалюючи нормативні акти в сфері соціального забезпечення, враховуються і аналогічні нормативні акти, що приймались у різні часи й діяли на території України.

[169] Т. Ругляк Джерела права соціального захисту України: поняття та класифікація С. 105-106 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apdp.in.ua/v30/21.pdf

[170] Джерела права соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/books/22856/

Вони відіграли певну позитивну роль, але зі зміною соціально-економічної ситуації втратили своє значення і були скасовані. Серед них можна назвати Статут про пенсії та одноразові допомоги 1827 року, Закони від 23 червня 1912 року «Про страхування робітників від нещасних випадків на виробництві», «Про забезпечення працівників на випадок хвороби» та ін., Положення про соціальне забезпечення 1918 року, Закон СРСР 1956 року «Про державні пенсії», Закон СРСР 1964 року «Про пенсії і допомоги членам колгоспів», Закон СРСР від 11 грудня 1990 року «Про основні засади соціальної захищеності інвалідів у СРСР» та ін.[171]

Одним із основних джерел права пенсійного забезпечення є «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 року, які визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. Інші закони мають бути прийняті у відповідності саме до цих Основ[172]. Слід зазначити, що норми, які стосуються пенсійного забезпечення громадян, містяться і в інших законах України. Наявність такої кількості законодавчих актів вказує на потребу їх кодифікації.

Серед науковців відсутній єдиний підхід щодо того, який кодекс потрібен в праві соціального забезпечення – один чи декілька, якої назви, якого змісту. Т. В. Степанова пропонує розробити Страховий кодекс України, до якого ввійшли б різні види страхування, як із права соціального забезпечення, так і з цивільного права[173]; В. В. Андріїв пропонує прийняти Кодекс

[171] Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ "ПВК «Десна», 2016. – 692 с.- С. 327.

[172] Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/16/98-%D0%B2%D1%80

[173] Степанова Т. В. Про доцільність кодифікації нормативно-правових актів страхової сфери в Україні / Т. В. Степанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5192/1/168-170.pdf

загальнообов'язкового державного соціального страхування[174]; О. В. Москаленко вважає доцільним кодифікувати законодавство про соціальне забезпечення залежно від його організаційно-правової форми[175]; С. М. Прилипко пропонує прийняти Соціальний кодекс України[176].

Також пропонувалося прийняти Пенсійний кодекс, який дасть змогу законодавчо забезпечити: фінансову стабільність пенсійної системи; конституційний рівень пенсійних виплат і дотримання положень Європейського кодексу соціального забезпечення; розширення напрямків інвестування пенсійних активів, а також збільшення обсягу високоякісних інструментів інвестування; запровадження міжнародних стандартів інвестиційної діяльності та звітності для суб'єктів системи пенсійного страхування; вилучення з пенсійної системи програми соціальної допомоги, які фінансуються за кошти Державного бюджету; створення ефективної і дієвої системи публічного адміністрування національною пенсійною системою; запровадження міжнародних стандартів інвестиційної діяльності та встановлення мінімального розміру доходності від інвестування пенсійних активів; встановлення справедливої залежності між розміром пенсійної виплати та тривалістю страхового стажу з урахуванням розміру сплачених внесків; впорядкування системи призначення спеціальних та пільгових пенсій у відповідності до принципу рівності всіх перед законом; запровадження справедливого механізму зростання пенсійних виплат; формування джерел довгострокових інвестиційних ресурсів для національної економіки; закріплення принципів приватно-державного партнерства, що формується, у сфері

[174] Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/346/8272.html

[175] Москаленко О. В. Перспективи кодифікації законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування / О. В. Москаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/kuchma_ol/Downloads/app_2013_26_55.pdf

[176] Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко. – Х., 2007. – 47 с. – С.24

пенсійного страхування[177]. О. В. Тищенко також пропонує прийняти Пенсійний кодекс України, враховуючи вагоме значення пенсійних правовідносин у сфері соціального забезпечення[178].

О. Л. Кучма підтримує необхідність прийняття Кодексу соціального забезпечення та зазначає, що структура Кодексу соціального забезпечення України повинна містити загальну частину, яка має регулювати питання, притаманні для всієї галузі: визначення термінів, правоздатність, дієздатність, представництво, строки, позовна давність, сфера правового регулювання, співвідношення із міжнародним законодавством, колізії і прогалини у законодавстві, порядок оскарження рішень; дві книги: соціальне страхування та нестрахове соціальне забезпечення; прикінцеві та перехідні положення. Обидві книги в своїх загальних частинах мають містити визначення термінів, принципи, права та обов'язки учасників правовідносин, формування джерел фінансування забезпечення (в загальній частині першої книги – соціальне страхування, повинні міститися норми, які на сьогодні, зазначені в Законі України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»), контроль та нагляд. Особлива частина кожної книги поділена на розділи, в першій книзі кожен розділ – інститут страхування відповідно до видів страхування, в другій книзі – мають відповідати підгалузі соціального забезпечення допомогами (розділ поділений на підрозділи: відповідно до інститутів даної підгалузі – допомоги сім'ям з дітьми, допомоги малозабезпеченим особам, допомоги особам, які не мають права на пенсію, допомога по догляду, допомога на поховання), інституту соціального обслуговування,

[177] Фещук В. В., Тараненко Ю. О., Пивоваров Ю. І. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : [монографія] / В. В. Фещук, Ю. О. Тараненко, Ю. І. Пивовар ; [за заг. ред. В. В. Фещука]. – К.: «Аванпост-прім» 2010. – 189 с. – С.168

[178] Тищенко О. В. Концептуальні основи становлення сучасного права соціального забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / О. В. Тищенко. – К., 2014. – 39 с. – С.27

інституту соціального забезпечення пільгами, інституту соціального забезпечення субсидіями.

Для зручності користування кодексом, статті із визначенням термінів, які стосуються всіх підрозділів, необхідно розмістити в загальній частині кодексу, терміни, які використовуються при регулюванні правовідносин підгалузі чи інституту, мають бути розміщені в першій статті відповідної книги, розділу, підрозділу. Дане розташування термінів унеможливить різне тлумачення одного і того терміну, який використовується в різних підрозділах та спростить пошук терміну, який використовується тільки в певній частині кодексу.

Також норми, які регулюють питання адміністрування, розміщуються тільки в тих частинах, на які поширюються, наприклад, єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги – у інституті соціального забезпечення пільгами, державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування – у загальній частині книги соціальне страхування[179].

Місце міжнародних договорів України серед інших джерел права визначає Конституція України.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України[180]. Таким чином, у ст. 9 Конституції України закріплений принцип пріоритетності конституційних норм щодо норм міжнародного права, а останніх стосовно до норм поточного законодавства. Формами надання згоди на

[179] Кучма О. Л. Проблеми теорії та нормативно-правового регулювання соціального страхування в Україні : монографія / О. Л. Кучма. – К.: Освіта України, 2016. – 415 с. - С.336

[180] Конституція України : Конституція України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

обов'язковість для неї міжнародного договору є ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання тощо[181].

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про пенсійне забезпечення, то застосовуються норми міжнародного договору. Виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: – види пенсійного забезпечення; – умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; – пенсійний вік для чоловіків і жінок, з досягненням якого особа має право на пенсійні виплати; – джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення; – умови, норми та порядок пенсійного забезпечення; – організація та порядок управління в системі пенсійного забезпечення. Статтею 5 Закону № 1058 визначено коло питань, які регулюються виключно цим законом, а саме: – принципи та структура системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; – коло осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню; – види пенсійних виплат; – умови набуття права та порядок визначення розмірів пенсійних виплат; – пенсійний вік чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на призначення пенсії за віком; – мінімальний розмір пенсії за віком; – порядок здійснення пенсійних виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням; – порядок використання коштів Пенсійного фонду та накопичувальної системи пенсійного страхування; – організація та порядок здійснення управління в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування[182].

[181] Конституція України : Конституція України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[182] Новіцька Є. В. Законодавче підґрунтя системи пенсійного забезпечення України та напрями його вдосконалення / Є. В. Новіцька. // Наукові праці Чорноморського національного університету. – 2017. – №293. – С. 24–27.- С 26.

До джерел права соціального захисту із цієї групи належать: Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року Декларація соціального прогресу і розвитку, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1969 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, Декларація прав дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», прийнята Генеральною конференцією МОП 28 червня 1952 року, Конвенція № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики», прийнята Генеральною конференцією МОП 22 червня 1962 року, Європейська соціальна хартія (1961 року), Європейська хартія про основні соціальні права трудящих (1989 року)[183].

Окрім цього, чимало у системі джерел права соціального забезпечення є двосторонніх і багатосторонніх угод зокрема між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 7 жовтня 1996 року, ратифікована 17 грудня 1997 року та набула чинності 27 березня 1998 року, угода про гарантії прав громадян держав - учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року. Угода підписана Азербайджаном, Вірменією, Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном, Молдавією, Росією, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, Україною і з цього дня набула чинності[184].

Варто зазначити, що 10 листопада 2016 року в Стразбурзі був підписаний Європейський кодекс соціального забезпечення. Таким чином, підписавши Європейський кодекс соціального забезпечення, Україна, як член Ради Європи, підтвердила

[183] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692с. С. 348-355.
[184] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692с. С. 343.

рішучість дотримуватися своїх зобов'язань, взятих до цієї Організації, а саме принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини. Європейський кодекс є орієнтиром європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості. Підписання Кодексу підтверджує, що Уряд України спрямовує свої зусилля на повну адаптацію національного законодавства у соціальній сфері до європейських стандартів, визначених багатосторонніми міжнародними інструментами Ради Європи, якими є Європейська соціальна хартія (переглянута) та Європейський кодекс соціального забезпечення[185]. Також було зазначено, що Уряд України здійснює рішучі реформи у соціально-правовій сфері з метою забезпечення соціальних прав громадян, гарантованих Європейською соціальною хартією (переглянутою), стороною якої Україна є з 2007 року. Саме ст. 12 Хартії визначено, що сторони зобов'язуються «підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення»[186].

Варто зробити висновок, що проблема множинності джерел права соціального забезпечення та пенсійного забезпечення зокрема, зумовлена відсутністю єдиного кодифікованого акту, спрямованого на врегулювання соціально-забезпечувальних відносин, які складають предмет галузі. Соціально-забезпечувальне законодавство потребує поновлення та реформування у зв'язку з тим, що чинне законодавство є безсистемним, суперечливим, а відповідно не стабільним та в багатьох аспектах застарілим.

[185] Підписано Європейський кодекс соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=15210

[186] Павло Розенко від імені України підписав Європейський кодекс соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=249475569

1.4. Метод пенсійного забезпечення.

В правовій доктрині зазначають, що теорія права, звернена до подальшого пізнання і являється методом, а її категоріальний апарат – необхідним інструментом правового пізнання, отримуючи в абстрактно-теоретичному мисленні значення специфічної ланки метода правової теорії[187].

П. Е. Недбайло підтримував позиції, що метод – це теорія, звернена до практики дослідження. Будь-яка система знань, практично обґрунтована, може і стає методом дослідження. Ступінь зрілості теорії визначає такий показник, як її здатність виступати в якості метода. Теорія без реалізації є мертвою і саме завдяки методу вона може функціонувати[188].

О. І. Процевський зазначав, що метод правового регулювання як спосіб впливу на поведінку учасників трудових відносин розкривається в характері норм права. Встановлюючи правила поведінки (права і обов'язки суб'єктів суспільних відносин), норми права цим самим виконують роль регулятора суспільних відносин[189].

На думку А. М. Васильєва, метод науки є раціональною системою прийомів, правил, дій вченого, як процедура пізнавальної діяльності, що використовується для вирішення певної наукової задачі. Проте, якщо розглядати метод тільки із цієї сторони, він зовні протиставляється предмету. Для того, щоб метод був органічним, він повинен розглядатися і з іншої сторони – в прямому зв'язку із теоретичним положеннями даної науки, що використовується в процесі пізнання. Він повинен братися в єдності із змістом пізнання, тобто відтворювати

[187] Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. -– М. : «Юридическая литература», 1976. – 264 с. – С.73

[188] Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права / П. Е. Недбайло. – Киев, 1970. – 160 с. – С. 139

[189] Процевський О. І. Особливості правових норм, що регулюють трудові відносини робітників та службовців / О. І. Процевський // Проблеми правознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – Вид-во Київського університету. – 1970. – Вип.17. – С.74-80. – С.76

закономірності даної науки і включати в себе її категорії, які слугують опорними пунктами пізнання. Для метода тої чи іншої галузі знань об'єктивним підґрунтям слугує теоретична система, в якій ці знання виражені. Тому метод не може бути механічно взятим ззовні. Він має бути виведеним із змісту теоретичних положень даної науки[190].

Своєрідність змісту метода теорії права полягає в тому, що в процесі теоретичного пізнання правової дійсності в якості інструмента пізнання використовуються і особливі правові категорії. Без них неможливе правове пізнання. Вони надають йому своєрідність. Тому правові категорії утворюють специфічну ланку методу пізнання права[191]. Правові категорії використовуються не тільки у методі, наприклад, у предметі, принципах, функціях, особливі правові категорії притаманні і іншим поняттям; особливість понять виражає особливість категорії.

В правовій доктрині розцінюють дії суб'єктів права протягом дії механізму правового регулювання такими, що підпорядковуються методам правового регулювання і узгоджуються із ними. За допомогою методів правового регулювання всі елементи механізму правового регулювання отримують визначений напрямок[192].

Разом з тим, методу притаманна динамічність, розвиток, оскільки відносини у суспільстві постійно змінюються та диктують теорії та законодавцю нові вектори розвитку. Динаміка суспільних відносин спонукає метод змінюватися.

Специфіка галузевого методу правового регулювання визначається, головним чином, галузевим предметом. Саме

---

[190] Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. -– М. : «Юридическая литература», 1976. – 264 с. – С.68-69

[191] Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. -– М. : «Юридическая литература», 1976. – 264 с. – С.70

[192] Рукавишникова И. В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений / И. В. Рукавишникова [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=189925

відносини, що складають предмет галузі, обумовлюють використання тих чи інших способів правового регулювання. Саме через предмет, тобто правові норми, що входять до галузі права, метод правового регулювання закріплюється як пріоритетний і отримує свій матеріальний вираз в якості галузевого методу[193].

В методі правового регулювання як способі впливу права на поведінку людей проявляються дві властивості права: визначення поведінки людей взагалі і визначення їх поведінки відносно даного виду суспільних відносин[194].

Г. І. Чанишева та Н. Б. Болотіна зазначили, якщо при характеристиці предмета галузі права необхідно визначити, що або яке коло відносин регулює дана галузь права, то метод права відповідає на питання: як, якими способами, засобами відбувається це регулювання[195]. Пенсійне забезпечення є важливою складовою державної політики і для того, щоб правові норми про пенсійне забезпечення не були декларативними, саме на метод правового регулювання «покладається відповідальність» за реальність і дієвість пенсійного забезпечення.

В юридичній літературі відсутнє єдине розуміння галузевого методу. Р. І. Іванова та В. А. Тарасова для характеристики методу права соціального забезпечення використовують наступні положення: 1) метод галузі детермінований її предметом, точніше, його ядром; 2) для галузі права характерний один метод правового регулювання, в якому поєднання юридичних прийомів і способів правового впливу на волю учасників суспільного відношення, яке регулюється

[193] Рукавишникова И. В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений / И. В. Рукавишникова [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=189925

[194] Процевский А.И. Метод правового регулирования общественных отношений / А.И. Процевский. – М.: Юрид.лит, 1972. – 288 с. – С.102

[195] Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – К. : Знання, КОО, 2000. – 564 с. – С.31

завжди специфічно і залежить від характеру «стержневих» відносин предмета галузі; 3) риси методу можуть бути розкриті через правовий статус учасників регульованих відносин, характер прав і обов'язків сторін правовідносин, специфіку юридичних фактів і т.д.[196].

А. М. Вітченко зазначає, що, з однієї сторони, предмет правового регулювання не є єдиним об'єктивним фактором, що впливає на метод (крім нього вплив здійснюють стан економіки і політики, ступінь розвитку демократії і інше), з іншої – предмет не є також безпосередньою утворюючою основою методу (такою слід вважати державну волю суспільства). Разом з тим, предмет правового регулювання галузі лежить в основі відповідного методу в розумінні того, що предмети інших галузей права не здійснюють такого впливу на даний метод регулювання. Лише методи процесуальних галузей в певній мірі обумовлені предметами відповідних галузей матеріального права. Але ця обумовленість пояснюється предметом даної процесуальної галузі, який, будучим створеним від предмету матеріального права, здійснює безпосередній кінцевий вплив на метод регулювання[197].

Серед зовнішніх ознак галузевого методу регулювання в правовій доктрині виділяють: а) особливості правового становища суб'єктів як основний наслідок дій метода регулювання; б) особливості реалізації прав і обов'язків; в) особливості застосування юридичної відповідальності у випадку порушення загальних правових приписів. До внутрішніх ознак, які характеризують елементи змісту методу, належать: а) галузеві принципи правового регулювання; б) функції даної галузі права; в) прийоми формування, зміни і припинення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; г) прийоми і засоби

[196] Иванова Р. И., Тарасова В. А. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р. И. Иванова, В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1978. - №8. – С.31-38. – С.35

[197] Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений / А. М. Витченко ; ред. М. И. Байтин. - М. : Изд-во Сарат. ун-та, 1974. - 161 с. – С.70, 73

захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання юридичних обов'язків (характер юридичної відповідальності). Найбільш важливими рисами галузевого методу регулювання є принципи галузі права. Вони є тими основоположними началами, ідеями, на яких базується правове регулювання галузі. В той же час галузеві принципи в концентрованому вигляді виражають саму суть її правового регулювання і становлять собою елемент цього регулювання. Вони також спрямовують розвиток і функціонування, дію даної галузі права[198].

Т. З. Гарасимів зазначав, що конкретно на метод правового регулювання впливають такі фактори, як: політика, правові традиції, правосвідомість, система органів управління соціального забезпечення тощо. Фактором, що визначає характер і зміст методу правового регулювання галузі права є виконуючі нею функції. Оскільки ці функції формуються під впливом об'єктивних факторів і разом з тим складають невід'ємну частину права, їх можна віднести до числа суб'єктивно-об'єктивних факторів. На формування методу галузі права безпосередньо впливає зміст її спеціально-юридичної функції – регулятивної і охоронної. Між методом і функціями права існує тісний взаємозв'язок. Кожна з них здійснюється за допомогою методу, в той час як метод формується з урахуванням змісту функцій, які, в свою чергу, визначаються основними цілями і завданнями правової галузі[199]. Безперечно, функції впливають на метод, але не менший вплив мають і предмет галузі та принципи.

В. Д. Сорокін розглядав «системну тріаду», яка включає в себе статичні і динамічні елементи, а саме систему суб'єкта, систему об'єкта і систему методів впливу суб'єкта на об'єкт. Серед засобів впливу на поведінку людей в суспільстві право є

[198] Байтин М. И., Петров Д. Е. Метод регулирования в системе права: виды и структура / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Журнал российского права. - 2006. – №2. - С.84-95. – С.92-93.
[199] Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 240 с. – С.53.

одним із найбільш дієвих[200]. В даній «системній тріаді» має місце метод впливу одного суб'єкта на іншого з приводу об'єкта (пенсійного забезпечення).

Сутність статичних і динамічних елементів соціально-правового середовища визначає, перш за все, характер тих способів впливу на них, які виявляються найбільш ефективними. До статичних елементів соціального середовища, наприклад, статусу всіх різновидів суб'єктів, за допомогою методу правового регулювання вирішується важлива задача встановлення і постійного підтримання на гідному рівні основ їх правового становища. Якщо закріплення правового статусу суб'єктів досягається зазвичай за допомогою матеріальних правових норм, то підтримання цього статусу становить вже завдання методу правового регулювання шляхом свідомого використання соціальними управляючими системами тих засобів, які в своїй сукупності його утворюють[201]. Найбільш характерним способом впливу на динамічні елементи соціально-правового середовища із сторони різних державних органів і їх підрозділів являються такі складові частини методу правового регулювання, як припис і дозвіл. Відому роль відіграє і заборона, але переважне значення мають два вищезазначені способи впливу. Соціально-правове середовище визначає також і межі прямої дії методу правового регулювання[202].

У загальних та спеціальних нормах законодавства України у сфері соціального забезпечення проявляється єдність і диференціація правового регулювання відносин з соціального забезпечення. Єдність у праві соціального забезпечення свідчить про внутрішній, нерозривний зв'язок всієї сукупності норм, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення. Вона

[200] Сорокин В. Д. Метод правового регулирования теоретические проблемы / В. Д. Сорокин. - М. : Юридическая литература, 1976. – 143 с. – С.85.
[201] Сорокин В. Д. Метод правового регулирования теоретические проблемы / В. Д. Сорокин. - М. : Юридическая литература, 1976. – 143 с. – С.88.
[202] Сорокин В. Д. Метод правового регулирования теоретические проблемы / В. Д. Сорокин. - М. : Юридическая литература, 1976. – 143 с. – С.95.

проявляється у законодавчому закріпленні (в загальних нормах) рівності прав громадян на отримання соціальних виплат, послуг, наданні натуральних видів допомог у разі настання обставин, визначених у законодавстві; встановленні однакових юридичних гарантій реалізації відповідних прав; закріпленні єдиних принципів та їх поширення на всі інститути права соціального забезпечення тощо. В той же час, диференціація зводиться до нормативно-правового закріплення (в соціальних нормах) різних видів соціальних допомог, умов їх надання, рівня соціального забезпечення, залежно від певних соціально значимих обставин, зокрема суб'єктивних та об'єктивних факторів, які характеризують різноманітні властивості особи та її сім'ї (стать, вік, сімейний стан, наявність утриманців тощо), її трудову діяльність тощо. При цьому, дуже важливим є використання єдності і диференціації у сукупності, як особливості методу правового регулювання відносин із соціального забезпечення[203].

С. М. Прилипко виділяє наступні особливості методу правового регулювання права соціального забезпечення:1) поєднання централізованого, регіонального та локального регулювання – при збереженні централізованого як основного способу і визначення того, що держава і в умовах запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування є основним суб'єктом соціального забезпечення; 2) наявність нормативних та договірних засобів впливу, тобто особливе поєднання імперативних та диспозитивних елементів у правовому регулюванні; 3) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення (наявність у них значних повноважень), а також обумовленість виникнення, зміни і припинення цих правовідносин певними юридичними фактами-подіями (страховими чи соціальними випадками);

[203] Федчишина К. В. Деякі питання методу права соціального забезпечення / К. В. Федчишина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2014. - №1137. – С.261-264. – С.263-264

4) необхідність волевиявлення громадянина на реалізацію свого права на соціальне забезпечення і рішенням відповідного органу про надання громадянину цього права; 5) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення, наявність у них значних повноважень, відсутність субординації і підпорядкування по відношенню один до одного; 6) поєднання різноманітних джерел фінансування соціального забезпечення (за рахунок державного бюджету, обов'язкових страхових внесків, коштів органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших, не заборонених державою джерел[204].

Д. І. Рогачов надає визначення загального методу правового регулювання як об'єктивно необхідної, проникаючої у всі елементи системи права, закріпленої винятково в правовій нормі (всіх її компонентах), система способів правового регулювання (дозволу, припису, заборони) суспільних відносин з метою встановлення бажаних для держави станів волі суб'єктів у їх взаємовідносинах один із одним, а також результатів їх поведінки. При цьому всі без винятку ознаки загального методу правового регулювання можна екстраполювати на галузевий метод правового регулювання[205].

Але методу в кожній галузі притаманні свої особливості щодо способу здійснення, який конкретизується для кожної галузі з врахуванням предмету, функцій та принципів галузі. Пенсійне забезпечення здійснюється, як і в інших галузях права, за допомогою методу правового регулювання, в даному випадку – в галузі права соціального забезпечення та підгалузі соціального страхування.

С. А. Мельников звертає увагу, що ключова різниця між пенсійним забезпеченням та пенсійним страхуванням полягає в

[204] Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення : [монографія] / С. М. Прилипко. – Х. : ПП «Берека-Нова», 2006. – 264 с. – С.138-139.
[205] Рогачев Д. И. Метод права социального обеспечения : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / Рогачев Денис Игоревич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.disser.h10.ru/rogachevDI.html

тому, що останнє являється засобом пенсійного забезпечення, до якого можна також віднести спеціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, соціально-побутові послуги (допомога на поховання пенсіонера), пенсійні пільги (право дострокового виходу на пенсію, обчислення пільгового стажу), гарантії мінімальної пенсії за віком, а також систему пенсійних надбавок, доплат, компенсацій та підвищень[206]. Враховуючи те, що інші види соціального страхування мають схожий механізм правового регулювання, можна стверджувати, що соціальне страхування являється одним із засобів соціального забезпечення, а тому є складовою методу в галузі права соціального забезпечення.

1.5. Функції пенсійного забезпечення.

У Конституції України проголошено право громадян на соціальний захист і встановлено державні гарантії його здійснення. Згідно зі ст. 46 Конституції України це право включає право громадян на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також старості та в інших випадках, передбачених законом[207].

В праві соціального забезпечення значну увагу функціям приділяли наступні вчені: В. М. Андріїв, В. М. Горшеньов, М. І. Іншин, О. Є. Мачульська, Л. Ю. Малюга, С. М. Прилипко, Б. І. Сташків, В. П. Слобожанін, О. В Тищенко, Я. М. Фогель, В. Ш. Шайхатдінов, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та інші. На даному етапі є необхідність дослідження функцій виконуючих соціальне забезпечення в суспільстві, щоб глибше усвідомити

[206] Мельников С. А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні : автореф. дис. … канд. економ. наук : 08.00.08 / С. А. Мельников. - К., 2009. – 12 с. – С.4.

[207] Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

суть і значення цього інституту та створити більш широкі можливості для прийняття оптимальних практичних рішень в даній сфері суспільного життя.

У науці поняття «функція» використовується у різних значеннях. Наприклад, у біології це специфічна діяльність органу чи всього організму (функція печінки, жовчного міхура тощо). У інших науках функція – це напрям дії якої-небудь системи (наприклад, у кібернетиці). В математиці функція – це функціональне бінарне відношення, в соціології функція виконує роль того чи іншого елементу соціальної системи. У філософії термін функція вживається для опису діяльності або зв'язку різних категорій[208]. У логіці широко застосовується особлива функція – пропозиційна[209]. Як бачимо, термін «функція» досить багатомірний, він придатний для характеристики будь-яких динамічних структур. Отже, термін «функція» використовується в таких науках як біологія, математика, соціологія, філософія, юриспруденція.

Функція (від лат. *function* – виконання, здійснення, завершення) – напрям діяльності, спосіб пізнання об'єкта, спрямований на досягнення певного результату[210].

Цей термін сто років тому почали вживати в юридичній науці для характеристики соціальної ролі права та держави. Його використовують у багатьох значеннях, але серед учених немає єдності щодо необхідності цього терміна, його поняття, назви та змісту окремих функцій і їх класифікації. Спроба через функції розкрити класову суть права та сформувати особливі функції окремих галузей права із застосуванням їх у подальшому як

[208] Функція // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F

[209] Функція // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F

[210] Ромашов Р. А., Пархоменко Н. М., Легуша С. М. та ін. / Теорія держави і права : Навчальний посібник / За заг. ред. професора Р.А. Ромашова та старшого наукового співробітника Н.М. Пархоменко. – К.: КНТ, 2007. – 216 с. – С. 33.

одного з критеріїв розмежування норм права за самостійними галузями права завів дослідників у глухий кут[211].

Функції права – це основні напрямки його впливу на суспільні відносини. Призначення функцій полягає в тому, щоб визначити активну й багатогранну роль права в громадянському суспільстві з позиції його впливу на суспільні відносини між людьми[212].

Функції права – це основні напрями впливу права на людину та суспільство, що розкривають його сутність та призначення[213].

У функціях завжди відбивається суть, природа права, необхідність самого існування права як соціального регулювальника. Саме у функціях виявляється його соціальна цінність, що полягає у встановленні за допомогою права певного порядку, стійкості, узгодженості, організованості, заходів свободи і тому подібне[214].

Як зазначає В. І. Щербина функцію треба розуміти як явище, що залежить від іншого, основного явища і є формою його вияву, здійснення. Коли йдеться про функції права, основним явищем виступає право. У функції концентруються найбільш значущі та специфічні властивості права, через які розкривається його сутність. Сутність права полягає в його здатності бути регулятором суспільних відносин, упорядкуванні взаємовідносин між людьми та організаціями, які вони створюють[215].

Як зазначав К. Маркс, різні суспільні функції є способи життєдіяльності, що приходять на зміну один одному. Реалізація

[211] Пилипенко П. Д., Буряк В. Я., Синчук С. М. та ін. / Право соціального забезпечення. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. - 496 с.

[212] Поняття і загальна характеристика права. Законодавчий процес. Систематизація правових актів. Структура правової системи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://school.xvatit.com/index.php?title

[213] Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2008. – 412 с. – С. 119.

[214] Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2007. – 304 с. – С. 115.

[215] Трудове право : підручник М.І. Іншин, В.І. Щербина, Д.І. Сіроха та ін..; за ред. проф. М.І. Іншина та доц. В.І. Щербини. – Х. : НікаНова, 2012. – 560 с. – С. 70.

функцій соціального забезпечення має забезпечувати гармонізацію соціально-економічних відносин та стабільність відносин у сфері соціального захисту населення[216].

Функції соціального забезпечення виконуються різними державними органами та недержавними установами, які забезпечують прийнятний рівень життя населення[217].

В науці права соціального забезпечення найбільш повно функції пенсії за віком були визначені В. Ш. Шайхатдіновим[218]. На думку вченого, пенсія за віком виконує ряд функцій, за допомогою яких здійснюється її вплив на економіку, соціальну сферу, політику, ідеологію, демографічну сферу, поведінку людей. Незважаючи на те, що цей вплив є комплексним, він все ж таки, виділяє окремі функції.

Економічна функція пенсії за віком поділяється на забезпечувальну і виробничу. *Забезпечувальна функція* полягає в тому, що пенсія за віком є основним або одним з основних джерел засобів існування літніх людей, засобом задоволення їхніх потреб та підтримки життєдіяльності.

Виробнича функція пенсії за віком полягає в її позитивному впливі на економіку. Зважаючи на багатогранність цієї функції, її можна поділити на кілька підфункцій. *Стимулююча підфункція* включає мотиваційний механізм, що спонукає людей до виконання роботи з особливими умовами праці (підземні роботи, роботи з особливо шкідливими та важкими умовами праці тощо) до отримання високих заробітків з тим, щоб у майбутньому отримати право на дострокове пенсійне забезпечення, а також отримувати пенсію у більш вищому

[216]Сіньова Л. М. Щодо функцій соціального забезпечення в сучасних умовах. Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. та наук. Повідомл. Сучасн. V Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Харків, 27-28 верес. 2013 р.) за ред. В.В. Жернакова.- Х.: Право, 2013. – 560 с.

[217]Сіньова Л. М. Щодо функцій соціального забезпечення в сучасних умовах. Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. та наук. Повідомл. Сучасн. V Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Харків, 27-28 верес. 2013 р.) за ред. В.В. Жернакова.- Х.: Право, 2013. – 560 с.

[218] Право социального обеспечения : учебник для академического бакалавриата / В. Ш. Шайхатдинов [и др.] ; под ред. В. Ш. Шайхатдинова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — 717 с. - С.161-165.

розмірі. *Підфункція зміни трудових поколінь* виявляє роль пенсії за віком у виведенні з виробничого процесу літніх працівників та заміщення їх більш молодими. Тим самим відбувається ротація трудових ресурсів при збереженні відповідної спадкоємності. У виробничу функцію пенсії за віком входить і її роль, як засобу перерозподілу робочої сили як між галузями економіки, так і всередині них. Йдеться про перехід працівників, яким призначена пенсія, з галузей з важкими, небезпечними і шкідливими умовами праці в галузі з більш легкими і безпечними умовами роботи з втратою в заробітку, а також про перехід цих осіб на легшу роботу на тих же підприємствах, де вони працювали до призначення пенсії.

Соціальна функція пенсії за віком служить попередженню, пом'якшенню або усуненню несприятливих наслідків, пов'язаних з досягненням людьми пенсійного віку. У складі цієї функції можна виділити захисну і компенсаційну підфункції. *Захисна підфункція* полягає в захисті працівника похилого віку від загрози безробіття, злиднів, хвороб, інвалідності і т.і. За допомогою пенсії літня людина може залишити роботу, вести гідне існування, задовольняти свої основні потреби, у тому числі пов'язані з охороною здоров'я (раціональне харчування, купівля ліків та ін.). *Компенсаційна підфункція* передбачає взаємозв'язок між розміром пенсії і розміром заробітку працівників перед призначенням пенсії, а також між розміром пенсії і зниженням її реальної вартості у зв'язку із зростанням цін на споживчі товари і послуги. У першому випадку йдеться про компенсацію втраченого заробітку за допомогою механізму обчислення пенсії. У другому випадку ставиться питання про індексацію пенсій.

Політична функція пенсії за віком полягає в тому, що пенсія є одним з найважливіших інструментів соціальної політики держави. За допомогою пенсії досягаються такі цілі соціальної політики, як запобігання подальшого зниження

життєвого рівня населення, поліпшення матеріального становища його різних груп і прошарків, зниження зростання соціальної напруги в суспільстві.

Соціально-психологічна функція пенсії за віком відображає роль пенсії у забезпеченні у літніх людей впевненості в завтрашньому дні, почуття їх соціальної захищеності. Особливе значення ця функція набуває в сучасний кризовий період економічних та соціальних перетворень, які супроводжуються негативними наслідками, в першу чергу, стосовно мало захищених, літніх громадян.

Демографічна функція пенсії за віком полягає у впливі цього виду пенсії на зміну поколінь. При призначенні пенсії за віком відбувається відносно безболісний перехід людей середнього покоління в категорію старшого покоління, заміщення літніх працівників на виробництві молодими, дещо пом'якшуються протиріччя між поколіннями, а також відбувається гармонізація взаємовідносин поколінь в сім'ї.

1.6. Система пенсійного забезпечення.

У науці оперують поняттями «система пенсійного забезпечення» та «пенсійна система», хоча з нижченаведених визначень вбачається, що вчені вкладають тотожний зміст в дані поняття.

Так, І. С. Бондарук визначає пенсійну систему як сукупність правових, економічних, соціальних інститутів та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання коштів пенсійних фондів та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення на підставах, визначених законодавством[219].

[219] Бондарук І. С. Теоретичні основи та принципи системи пенсійного забезпечення. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2116/1/bondaruk_002.pdf

Пенсійна система за своєю структурою та змістом являє собою складний комплекс інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення. У більшості країнах вона включає кілька елементів: державну пенсійну систему, обов'язкову накопичувальну систему, професійні пенсійні та додаткові накопичувальні програми[220].

Одна з найперших концепцій пенсійного забезпечення була сформульована О. Бісмарком, якиий систему пенсійного забезпечення розглядав як систему матеріального захисту робітників та членів їх сімей по старості та у випадку інвалідності, за якої розмір допомоги, що надається повинен узгоджуватися з тривалістю виплати внесків до пенсійного фонду[221].

Згідно концепції У. Беверіджа, система пенсійного забезпечення – це система матеріального захисту громадян, у якій всім особам при досягненні певного віку забезпечується мінімальна матеріальна допомога (мінімальна пенсія), що фінансується з податкових надходжень держави[222].

Відомий економіст А. К. Соловйов вважає, що сучасна система пенсійного забезпечення є «сукупністю правових, організаційно-управлінських і фінансово-економічних відносин, з одного боку, між найнятими робітниками і підприємцями (а також іншими категоріями громадян, діяльність яких направлена на отримання доходу, матеріальної вигоди), з іншого боку, між працедавцями і державою, довгострокових державних зобов'язань, що встановлюються при виконанні зобов’язань по

[220] Волгин Н. А. Социальная политика : учебник / Н. А. Волгин. - 2-е изд., стереотип. - М. : Экзамен, 2004. - 736 с. – С. 307.
[221] Бисмарк О. Мысли и воспоминания: [в трех томах; том 3] / О.Бисмарк. - Издательство: "ОГИЗ". – 1941. – 211 с. – С. 112.
[222] Беверідж У. «Социальное страхование и союзнические услуги» (Social Insurance and Allied Services, 1942), более известный как «Отчет Бевериджа».

пенсійному забезпеченню (страхуванню)»[223]. Автор вважає, що економічною основою сучасної системи пенсійного забезпечення є обов'язкове пенсійне страхування, що включає страхування через старість, інвалідність, втрату годувальника. Він підкреслює, що: «на економічну стабільність і соціальну ефективність пенсійної системи впливають як довгострокові демографічні процеси і середньострокові макроекономічні тенденції, так і короткострокові суб'єктивні політичні рішення. Все це, у свою чергу, об'єктивно вимагає безперервної (перманентної) зміни базових принципів і конкретних умов, порядку правових, економічних і організаційних взаємин між страхувальниками – державним страховиком – застрахованими громадянами»[224].

Дещо відрізняється від вищенаведених точка зору дослідника пенсійної системи В. Д. Роїка, який вважає, що «пенсійна модель... ґрунтується на принципах і механізмах, що поєднують боротьбу з бідністю (базові пенсії), об'єднання особистих і колективних зусиль по зароблению пенсійних прав з метою часткового заміщення заробітків (страхова і накопичувальна пенсії)»[225]. Цей автор також виділяє окремі моменти пенсійних інститутів 1) інститути пенсійної системи повинні відповідати суспільному устрою, іншим інститутам соціальної і економічної сфери (заробітної плати, податків і так далі), демографічному стану і політиці зайнятості; 2) пенсійні інститути є формою вираження соціальної і економічної політики держави, а також повинні відповідати історичним і культурним традиціям країни; 3) інститути пенсійної системи є інститутами, регулюючими правові відносини в тривалих тимчасових періодах (60-80 років), що пов'язане з періодом

[223] Соловьев А. К. Финансовая система обязательного пенсионного страхования в России / А.К. Соловьев. - М.: Финансы и статистика, 2003. - С.10- 11.
[224] Соловьев А. К. Финансовая система обязательного пенсионного страхования в России / А.К. Соловьев. - М.: Финансы и статистика, 2003. - С.10- 11.
[225] Роик В. Д. Пенсионная реформа: результаты и перспективы / В.Д. Роик // Страховое дело. - 2003. - № 7. - С.26.

заробляння і реалізації пенсійних прав, а тому їх правове поле повинне бути стійким і часто не змінюватися[226].

На систему пенсійного забезпечення впливають різні чинники, науковці виокремлюють наступні:

1. Економічні:

- економічне зростання (економічний стан країни першочергово відображається на матеріальному становищі громадян);

- розмір страхових внесків (розмір страхових внесків відображається на матеріальному становищі майбутніх та теперішніх пенсіонерів);

- величина частки ВВП, що спрямована на фінансування пенсій (дає змогу змінювати рівень пенсійного забезпечення, а, отже, й матеріальний стан громадян пенсійного віку);

- інфляція (зміна рівня цін у державі впливає на матеріальне становище пенсіонерів, тому що підвищення цін знижує фактичну вартість пенсії);

- грошові доходи населення (від рівня доходів населення залежить рівень та розмір сплати страхових внесків);

- рівень безробіття (чим більший рівень безробіття у країні, тим менші поступлення у Державний бюджет від страхових внесків, що призводить до дефіциту бюджету фонду пенсійних виплат, з якого проводиться виплата пенсій).

2. Інвестиційні:

- кількість та якість інвестиційних процесів (інвестиційні процеси тісно пов'язані із фактичною вартістю заробітних виплат й пенсій);

- кількість недержавних пенсійних фондів (конкуренція між недержавними пенсійними фондами дає змогу розширити сферу послуг пенсійного страхування);

[226] Шемаєва Л. Г. Диверсифікація товарної структури зовнішньої торгівлі України в контексті економічної безпеки держави. / Л. Г. Шемаєва // Проблеми науки. – 2011. - № 3. – С. 20-25. – С. 23.

- наявність державних гарантій (впровадження державних гарантій призводить до більшої довіри громадян країни до пенсійної системи, а також впевненості у справедливості даної системи).

3. Демографічні:

- чисельність одержувачів пенсій (залежно від кількості пенсіонерів у країні формується видаткова частина пенсійного бюджету);

- чисельність платників внесків (даний фактор впливає на формування бюджету фонду пенсійних виплат, який формується з обов'язкових страхових внесків);

- вік виходу на пенсію (від цього фактора залежить кількість накопичених коштів на особовому рахунку або стаж, з яких рахується пенсія, залежно від виду пенсійної системи, а відповідно й рівень пенсії);

- рівень народжуваності та смертності (від співвідношення між смертністю та народжуваністю залежить демографічна ситуація у країні та рівень фінансових можливостей пенсійної системи стосовно забезпечення виплат пенсій).

4. Соціальні:

- розміри пільг (рівень життя населення, зокрема й пенсіонерів, визначають пільги, надані державою);

- категорії одержувачів пенсій (працездатність громадян пенсійного віку; матеріальне забезпечення пенсіонерів; віковий фактор).

5. Правові:

- наявність відповідної законодавчо-нормативної бази (регулює діяльність системи пенсійного забезпечення)[227].

Відповідно до ст.2 Закону №1058 система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

[227] Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. – Львів: Афіша, 2003. — 448 с. – С. 58.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі - солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі - накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Для окремих категорій громадян законами України можуть встановлюватися умови, норми і порядок їх пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і недержавного пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються законами з питань пенсійного забезпечення.

Питання участі іноземців і осіб без громадянства в системі пенсійного забезпечення в Україні та участі громадян України в іноземних пенсійних системах регулюються відповідно цим Законом, іншими законами з питань пенсійного забезпечення та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України[228].

Загальносвітовою тенденцією, яку можна спостерігати і в Україні, є відхід від концепції патерналістичної соціальної держави, згідно з якою основний тягар із соціального захисту лежить на державі. Особливо гострою ця проблема є в Україні. Зміна концепції неминуча, держава, хоча й досить повільно, але відходить від патерналізму, що трактується як матеріальне забезпечення всіх без винятку громадян, які перебувають у скруті, у формі прямих виплат з державного бюджету. Сьогодні в Україні можна спостерігати зародження неопатерналістичної держави, в умовах якої соціальна функція здійснюється через більш широке застосування і розширення методів реалізації соціальної політики, спрямованих на запобігання соціальним ризикам. Крім того, майбутні отримувачі соціального захисту повинні усвідомлювати той факт, що наявність та розмір соціальних виплат залежать від їхньої активної трудової діяльності та участі в соціальному страхуванні. В основу нового підходу до розбудови соціальної держави має бути передусім покладено принцип особистої відповідальності громадян. Кожен повинен робити все можливе для підтримки свого життєвого

[228] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

рівня і зараз, і в майбутньому. Саме впровадження до трудового та соціально-забезпечувального законодавства принципу особистої відповідальності за своє матеріальне забезпечення у старості та на випадок втрати працездатності буде визначальним при формуванні нової парадигми країни соціального добробуту. Держава за таких умов перетворюється із забезпечувача соціального захисту на його гаранта, регулятора й організатора ефективного функціонування соціального захисту громадян. На думку М. М. Шумила, прикладом для наслідування щодо розвитку соціальної сфери є Королівство Нідерланди, яке перебуває у мейнстримі реформування соціальної сфери в Європі[229].

Пенсійне законодавство в Україні зазнало трьох суттєвих змін – це реформи 1991, 2003 та 2011 років. Нині до цього ряду впевнено можна додати і 2015 та 2017 роки, які ознаменувалися значними законодавчими змінами. Сьогодні вже очевидно, що в умовах існування тільки першого рівня – солідарної системи – про гідне забезпечення пенсіонерів не йдеться. Це зумовлено цілою низкою факторів: демографічна ситуація (солідарна система ефективно працює за умови, що пенсіонери становлять 10-12 % від загальної кількості населення в країні; сьогодні в Україні 29 % пенсіонерів за віком), трудова міграція (близько 6-7 млн. працездатних українців працюють за кордоном, а відповідно, не здійснюють відрахування єдиного соціального внеску), нелегальна зайнятість або офіційна виплата тільки мінімальної зарплати, а решти «у конвертах». Усі ці фактори свідчать про необхідність часткового розвантаження солідарної пенсійної системи та закладання основи для створення додаткового джерела пенсійних виплат. Не можна ігнорувати і третій рівень пенсійної системи — недержавне пенсійне забезпечення, проте рівень участі громадян у ньому коливається

[229] Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні / Михайло Миколайович Шумило. // Вісник НАН України. – 2017. – №2. – С. 76–87.- С. 79-80

в межах 10 %, крім того, ефективність цього рівня пенсійної системи прямо залежить від ефективності розвитку економіки країни[230].

Як зазначає Є. С. Шпильовий, нинішня пенсійна система України не забезпечує відповідні розміри пенсії для більшості громадян і створює умови для пільгового пенсійного забезпечення значній кількості пенсіонерів. На його думку, основними факторами незадовільного функціонування пенсійної системи є: складна демографічна ситуація та негативні перспективи її розвитку, макроекономічний стан держави, значна «тінізація» виплат працівникам[231].

Солідарна система пенсійного забезпечення (означає, що внески, які сплачуються до Пенсійного фонду зараз, одразу йдуть на виплату пенсій тим, хто вже не працює), яка зараз діє в Україні, є неефективною через негативну демографічну ситуацію. За прогнозами, співвідношення пенсіонерів до платників внесків зросте з 95% у 2016 році до 104% у 2045 році та 118,8% – у 2060 році. Крім того, значна частина заробітків «залишається в тіні»: роботодавці декларують офіційну заробітну плату меншою, ніж виплачують працівникам фактично. Таким чином, внески до Пенсійного фонду також скорочуються, що , зрозуміло, впливає на розмір пенсій[232].

Як влучно сказано у статті вчених-правників О. Й. Хомина, О. І. Бутрина, у випадку із пенсійним забезпеченням надання соціального захисту громадянам повинно відбуватися не як

[230] Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні / Михайло Миколайович Шумило. // Вісник НАН України. – 2017. – №2. – С. 76–87.- С. 81.

[231] С. Є. Шпильовий. Проблеми в системі пенсійного забезпечення в Україні / Шпильовий С. Є. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 1958. – 2013. – №31. – С. 46-49. – С. 46

[232] Шпильовий С. Є. Проблеми в системі пенсійного забезпечення в Україні / Шпильовий С. Є. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 1958. – 2013. – №31. – С. 46-49. – С. 47

державна доброчинність, а як гарантії, які надаються державою для забезпечення дотримання прав людини[233].

Проблемні аспекти солідарного рівня пенсійного забезпечення детально будуть розглянуті у наступних розділах даної монографії.

В. Толуб'як зазначає, що до переваг накопичувальної системи пенсійного забезпечення слід віднести такі: 1) учасники мають власні пенсійні рахунки (щось подібне до банківських ощадних рахунків), які відображають їх забезпечення в старості; 2) оскільки розмір майбутньої пенсії залежить від розміру внесків, учасник буде зацікавлений сплачувати внески або зробити так, щоб їх сплачував роботодавець, - це один із чинників сприяння переходу фірм з тіньової економіки у формальний сектор; 3) учасники, які заробляють більше, сплачуватимуть більші внески і отримуватимуть більші виплати – сильніший, ніж у солідарній системі, стимул для того щоб працювати й заробляти більше; 4) якщо кошти інвестуватиме приватний управляючий, прибутки, отримані фондами, будуть, ймовірно, вищими ніж у разі інвестування накопичень державним органом – за умови належного регулювання діяльності управляючих активами, їхнього вибору на умовах конкурсу та на основі показників ефективності їхньої роботи, а також за умови, що уряд штучно не обмежуватиме інвестиції внутрішнім ринком; 5) перехід від солідарної до накопичувальної пенсійної системи збільшить наявність інвестиційного капіталу в Україні; 6) пенсійний вік не є структурним елементом системи, застосованої на індивідуальних пенсійних рахунках. Учасник має право самостійно встановлювати бажаний розмір виплат і пенсійний вік.

До ризиків обов'язкової накопичувальної системи слід віднести такі: 1) якщо внески дають невеликий процентний

[233] Хомин О. Й., Бутрин О. І. Модернізація соціального захисту / Хомин О. Й., Бутрин О. І. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2013. - №2. – С. 172-178. – С. 174

дохід, учасник може отримати меншу, ніж за солідарної системи, пенсію. За неправильного інвестування і неефективної роботи регулятивної системи учасник може втратити накопичені гроші; 2) оскільки розмір майбутньої пенсії залежить від розміру внесків, учасники з низькими доходами отримають менші виплати, ніж учасники з високими доходами, оскільки перші накопичать менше на своїх рахунках; 3) в обов'язковій накопичувальній системі немає механізму надання пенсій малозабезпеченим особам похилого віку або механізму перерозподілу від учасників з високими доходами учасникам з низькими доходами, оскільки пенсії залежать виключно від внесків, сплачених кожною окремою особою[234].

Проблемні аспекти другого та третього рівнів пенсійного забезпечення розглядались у Верховній Раді України на парламентських слухання на тему: «Пріоритетність додержання страхових засад при реформуванні пенсійної системи»[235], рекомендації яких зазначаємо нижче.

Як складова фінансового сектора, пенсійна система акумулює значні фінансові ресурси за рахунок надходжень від обов'язкових внесків підприємств, громадян, коштів державного бюджету та інших надходжень. Основним змістом запровадження в Україні накопичувальної системи пенсійного забезпечення, як визначено статтею 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», є структурне перетворення пенсійної системи, її перехід від розподільної до комбінованої системи пенсійного забезпечення. Однак в Україні другий рівень системи пенсійного забезпечення досі не запроваджений.

[234] Толуб'як В. Теоретико-організаційні основи реформування пенсійної системи України // Вісник Національної академії державного управління - С.240-248. – С.243-244

[235] Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритетність додержання страхових засад при реформуванні пенсійної системи» : Проект постанови Верховної Ради України : від 30.06.2017 р. №6664 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62165

Суть такої системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи (солідарний рівень недоотримуватиме частини пенсійних відрахувань, які спрямовуватимуться до другого рівня) має накопичуватися в Накопичувальному фонді - суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення і обліковуватися на накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які або на користь яких сплачуватимуть такі внески. Ці кошти мають інвестуватися в економіку з метою отримання інвестиційного доходу та захисту їх від інфляційних процесів. Кошти, що обліковуватимуться на накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть власністю цих громадян, і вони зможуть скористатися ними після досягнення пенсійного віку або раніше у випадках, передбачених законом, наприклад у разі настання інвалідності. Виплати з Накопичувального фонду будуть здійснюватися додатково до пенсійних виплат із солідарної системи.

Учасники парламентських слухань наголошують, що запровадження накопичувальної системи це серйозне випробування для соціально-економічного стану України.

Накопичувальним пенсійним схемам притаманний довготривалий процес пенсійних накопичень, оскільки кошти до Накопичувального фонду відраховуються протягом всієї трудової діяльності. Накопичувальна система передбачає здійснення інвестицій та залучення до цього процесу недержавних фінансових інституцій, що з економічної точки зору завжди є ризикованим інструментом. Результатом дії таких факторів може стати недостатність накопичених особою коштів для забезпечення достатнього рівня життя та пенсії.

Отже, головною проблемою накопичувальної системи, на думку Л. Л. Денісової, є проблема збереження накопичень і забезпечення достатнього рівня пенсії. Зважаючи на це, вона виокремлює такі основні загрози:

- знецінення пенсійних накопичень внаслідок інфляції. Якщо рівень інфляції високий, заощадження знецінюються так швидко, що сам процес їх накопичення втрачає сенс. За сучасних умов фінансової нестабільності у світі і кризового стану української економіки можливість зниження рівня інфляції видається примарною, отож накопичення пенсійних коштів призведе до їх швидкого знецінення і в майбутньому забезпечить лише пенсійну бідність;

- вплив фінансово-економічної кризи. Спад виробництва в національній економіці з подальшим зменшенням рівня зайнятості та зниженням заробітних плат обумовлює звуження бази сплати пенсійних внесків і в солідарну, і в накопичувальну системи. Приватні накопичувальні системи надто чутливі до криз на фінансових ринках. Очевидно, що спад призводить до знецінення накопичень, з яких у майбутньому буде виплачуватися пенсія. Як свідчить досвід 2008 року, у період фінансових криз виникає так звана інвестиційна пастка: при співставних параметрах участі в пенсійній системі (тривалість участі, обсяг внесків) учасники, у яких настання пенсійного віку припадає на кризовий або найближчий післякризовий період, отримують пенсії менші, ніж їхні колеги, що вийшли на пенсію напередодні кризи;

- розбалансування та дестабілізація фінансових ринків, передусім фондового. Накопичувальний фонд стане найпотужнішим оператором фінансових ринків з відповідними можливостями для маніпуляцій. Крім того, неминуче з'являтимуться особи, зацікавлені заробити на валютних, фондових спекулятивних коливаннях. Отже, Накопичувальний фонд у разі недостатньо фахового управління може перетворитися на дестабілізуючий чинник, що становитиме потенційну загрозу розбалансування фінансових ринків.

Дестабілізуючими факторами також можуть бути стрімке нагромадження боргового тягаря, неналежне використання

коштів внаслідок корупції та незабезпечення верховенства права та/або низькі норми прибутковості, зумовлені слабкими фінансовими ринками або високими адміністративними видатками.

Особливо слід застерегти від очікувань, що другий рівень здатний забезпечити підвищення розмірів пенсій. Другий рівень створюється не додатково, а на часткову заміну солідарної системи, тож зміна механізму фінансування частини пенсійних виплат за рахунок їх накопичення та інвестування у кращому разі дасть змогу уникнути підвищення розміру пенсійних внесків для майбутніх нечисленних поколінь працюючих. Не завжди одержаний інвестиційний дохід може забезпечити повноцінну актуалізацію пенсійних заощаджень відповідно до темпів інфляції та покриття всіх видатків на адміністрування.

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як частина ринку капіталу України, на думку експертів, має будуватися за такими основними принципами:

- прозорість (розкриття інформації учасниками ринку, у тому числі емітентами фінансових інструментів, тощо);

- забезпечення належного рівня захисту інвесторів та відповідальності учасників ринку (боротьба з шахрайством, маніпулюванням, інсайдерською торгівлею, запровадження високих стандартів обслуговування інвесторів учасниками ринку);

- стабільність та мінімізація системних ризиків (здійснення системних заходів для унеможливлення системних ризиків та криз на ринку);

- система заохочення вітчизняного інвестора (податкові, соціальні стимули, що надаються державою з метою залучення громадян до інвестування у вітчизняну економіку через організований публічний фінансовий ринок).

Народні депутати наголошують, що запровадженню другого рівня пенсійної системи мають передувати системні і виважені організаційні заходи, зокрема:

скорочення дефіциту та збалансування бюджету Пенсійного фонду України;

- звільнення солідарної системи пенсійного страхування від невластивих для неї видатків;

- виведення заробітної плати з «тіні»;

- розвиток фінансового ринку (фінансової інфраструктури, регулювання та управління державним боргом) з можливостями диверсифікації фінансових ризиків різними фінансовими інституціями;

- гарантування повернення та збереження коштів населення, які накопичуватимуться на другому рівні системи пенсійного забезпечення, у разі зловживань приватних чи державних накопичувальних фондів;

- творення умов для офіційного працевлаштування населення на конкурентоспроможному ринку праці тощо.

Окремим елементом накопичувальної системи є система обов'язкового професійного пенсійного забезпечення, формування якої шляхом переведення частини пільгових категорій громадян, яким пенсія призначається до досягнення нормативного пенсійного віку, на обов'язкове професійне пенсійне забезпечення дозволить істотно знизити навантаження на бюджет Пенсійного фонду та може забезпечити фінансову стабільність пенсійної системи.

При цьому за державою має залишатися частина регуляторних функцій, закріплених у нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України (списки робочих місць з особливими умовами праці, порядок проведення атестації робочих місць з особливими умовами праці тощо).

Дискусія щодо запровадження другого рівня пенсійного страхування в Україні триває вже понад 10 років.

Кабінет Міністрів України намагався вирішити це питання двічі шляхом внесення на розгляд Верховної Ради України законопроектів про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій (реєстр. №2767 та №4608). Однак враховуючи те, що запропоновані в законопроектах механізми реформування пенсійної системи не надавали можливості комплексного вирішення існуючих проблем та не визначали чітких державних гарантій захисту пенсійних накопичень в умовах інфляції та складної економічної ситуації, законодавчі пропозиції не були підтримані Комітетом Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення.

Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи.

Основною метою інвестування пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції, а також залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки.

Стан розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, яка становить третій рівень пенсійної системи, можна охарактеризувати такими показниками.

Станом на 1 січня 2017 року в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 64 недержавні пенсійні фонди (далі - НПФ), 22 адміністраторів НПФ та 1 одноосібного засновника, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування створеного ним корпоративного НПФ. Недержавні пенсійні фонди зареєстровані у восьми регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена в місті

Києві - 46 (71,9 % загальної кількості). Порівняно з попередніми роками кількість НПФ постійно зменшується.

Загальна кількість учасників НПФ становила 834,0 тис. осіб, з яких отримали/отримують пенсійні виплати 81,3 тис. осіб (9,7 % загальної кількості учасників).

Переважну більшість учасників НПФ становили особи віком 25 - 50 років (62,5 %) та 50 - 60 років (26,6 %). Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 8,7 %, вікової групи до 25 років - 2,1 %. У кожній віковій групі більшість становлять чоловіки (58,1 % загальної кількості учасників), причому у віковій групі старше 60 років їх кількість перевищує кількість жінок у 2,7 разу.

Станом на 31 грудня 2016 року пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) становили 629,9 млн. гривень, що на 13,1 % більше порівняно з аналогічним періодом 2015 року, при цьому одноразові виплати зросли на 5 %, а пенсійні виплати на визначений строк - на 60,3 %.

Середній розмір одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримав/отримує пенсійну виплату одноразово, станом на 31 грудня 2016 року становив 6,4 тис. гривень (на 31 грудня 2015 року - 6,0 тис. гривень, на 31 грудня 2014 року - 5,2 тис. гривень), а середній розмір пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримав/отримує пенсійну виплату на визначений строк, становив 33,9 тис. гривень (на 31 грудня 2015 року - 23,3 тис. гривень, на 31 грудня 2014 року - 19,4 тис. гривень).

Одним із основних якісних показників, що характеризують систему недержавного пенсійного забезпечення, є сплачені пенсійні внески.

Сума пенсійних внесків станом на 31 грудня 2016 року становить 1895,2 млн. гривень, тобто збільшилася за 12 місяців на 0,4 %. У загальній сумі пенсійних внесків основну частину (95,1 %) становлять пенсійні внески юридичних осіб.

Загальна вартість активів, сформованих на 31 грудня 2016 року недержавними пенсійними фондами, становила 2138,7 млн. гривень, що на 158,7 млн. гривень більше (8 %) порівняно з аналогічним періодом 2015 року і на 330,5 млн. гривень менше (13,4 %) порівняно з аналогічним періодом 2014 року.

Загальний дохід, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 31 грудня 2016 року становив 1080,5 млн. гривень, тобто збільшився порівняно з аналогічним періодом 2015 року на 208,3 млн. гривень (23,9 %).

Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на 31 грудня 2016 року зросли на 14,2 % порівняно з аналогічним періодом 2015 року і загалом за час існування недержавних пенсійних фондів становлять 245,7 млн. гривень (11,5 % загальної вартості активів НПФ).

Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, припадає на оплату послуг з управління активами недержавних пенсійних фондів (61,3 % загальної суми витрат). Витрати на оплату послуг з адміністрування пенсійного фонду становили 25,9 % загальної суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Оплата послуг зберігача, який здійснює відповідальне зберігання активів пенсійного фонду, - 5,2 % загальної суми витрат.

Серед перешкод, що стоять на заваді ефективного розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення на сучасному етапі, народні депутати відзначають такі:

- збільшення ризиків, пов'язаних з фінансовою нестабільністю, у тому числі неповернення пенсійних активів, розміщених на депозитних рахунках банківських установ, у яких Національним банком України введена тимчасова адміністрація або щодо яких прийнято рішення про їх ліквідацію;

- обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів, внаслідок відставання розвитку ринку капіталу від потреб інституційних інвесторів;

- складна процедура доступу НПФ до зовнішніх фінансових ринків та іноземних інвесторів, про що свідчить те, що в інвестиційних портфелях НПФ акції іноземних емітентів складають лише 0,5 млн. гривень (0,02 % загальної вартості пенсійних активів);

- ризик втрати НПФ статусу осіб, що не є платниками податку на прибуток, у зв'язку з внесенням змін до Податкового кодексу України;

- недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників через недосконале податкове законодавство;

- низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві та недостатня фінансова спроможність громадян для участі в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів засвідчують, що в Україні ринок послуг недержавного пенсійного страхування розвивається недостатньо динамічно і загалом акумулює невеликі кошти. На тлі зменшення вартості активів та сум інвестиційного доходу НПФ відбувається зростання розміру витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів.

Недержавне пенсійне забезпечення (третій рівень пенсійної системи), маючи значний потенціал для підвищення пенсійного забезпечення населення, досі не набуло в Україні належного розвитку[236].

А. П. Білоног наголошує, що залучення інвестицій на розвиток національної економіки через механізм пенсійного страхування має крім економічного також і велике соціальне значення. У всьому світі страхування широко використовується

[236] Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритетність додержання страхових засад при реформуванні пенсійної системи» : Проект постанови Верховної Ради України : від 30.06.2017 р. №6664 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62165

для залучення приватних коштів у реальний сектор економіки. При цьому, з точки зору довгострокових інвестицій, страхування має ряд переваг у порівнянні з іншими інститутами:

По-перше, наявність так званих «довгих грошей». Існування довгострокового страхування дає можливість інвестувати гроші на довгий термін, навіть в проекти що повільно окупаються, що є значною перевагою порівняно з банківським капіталом, адже сьогодення показує, що банки в середньому залучають кошти на депозит терміном до 3-х років та не мають можливість інвестувати в довгострокові проекти.

По-друге, у страхових компаній більше не тільки можливостей, але і стимулів вкладати в реальний сектор економіки. Зокрема, стосовно вітчизняних умов виникає ще ряд моментів, що говорять на користь страхових компаній: 1) страхування залишилося однією із небагатьох сфер, що здатне залучити кошти населення; 2) під час останньої фінансово-економічної кризи найменшої шкоди понесли страхові компанії, щонайменше, вони не зупинили свою діяльність і не відмовляються від своїх зобов'язань; 3) страхування також залишається однією з небагатьох сфер, яка здатна не тільки залучити, але й акумулювати кошти для подальшого їх спрямування в реальний сектор економіки[237].

Створення ефективного інституту недержавного пенсійного забезпечення має сприяти максимальному залученню в економіку країни накопичень населення з використанням можливостей страхових компаній та недержавних пенсійних фондів. Створенню більш сприятливих умов для залучення населення в активне продуктивне використання заощаджень має забезпечувати держава через відповідні стимули та гарантії. Поряд з цим слід реалізовувати такі принципи залучення заощаджень населення в інвестиції: 1) необхідно обґрунтувати

[237] Білоног А. П. Інвестиційний потенціал системи недержавного пенсійного забезпечення України. Бізнесінформ №2, 2014 С.105-110. – С.107

державні пріоритети розвитку економіки, які дозволять регулювати залучення коштів населення в господарський оборот у відповідності з конкретним цілями соціально-економічної політики країни; 2) необхідна система гарантій для громадян (домогосподарств), які беруть участь у розміщенні своїх заощаджень у фінансових інститутах, що інвестують у реальний сектор економіки; 3) впорядкування в інтересах країни в цілому прав, функцій і відповідальності у процесі вибору способів та умов залучення та використання заощаджень населення[238].

Як зазначає Л. Безтелесна, солідарна пенсійна система, яка базується на реалізації принципу утримання контингенту пенсіонерів наступними поколіннями працюючих, є надійною, проте ефективною лише за умов розширеного відтворення населення[239]. Нині Україна має один із найнижчих у світі рівнів народжуваності та вкрай низькі показники очікуваної тривалості життя, що у перспективі унеможливлює забезпечення не лише рівня розширеного, але навіть простого відтворення населення.

Важливим показником, який впливає на дієвість пенсійної системи, є стан здоров'я нації. Здорове населення, з одного боку, – це активні учасники трудового процесу, з другого, – це зменшення видатків на виплату пенсій по інвалідності та у зв'язку із втратою годувальника. Останніми роками спостерігається вкрай негативна тенденція – на фоні депопуляції населення в Україні об'єктивно збільшується частка інвалідів[240].

Ще одним чинником, що негативно впливає на пенсійну систему, є те, що більше половини економічного обороту, а отже і заробітної плати, перебуває в тіньовому секторі економіки, з якої не сплачуються страхові внески до Пенсійного фонду України. Велика частина роботодавців фіктивно декларує

[238] Білоног А. П. Інвестиційний потенціал системи недержавного пенсійного забезпечення України. Бізнесінформ №2, 2014 С.105-110. – С.108-109

[239] Безтелесна Л. Соціальна справедливість у солідарній системі пенсійного забезпечення України / Л. Безтелесна, Г. Юрчик // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 5. – С. 21 – 27.

[240] Ткаченко Л. Г. Побудова багаторівневої пенсійної системи як напрям національної пенсійної реформи / Л. Г. Ткаченко // Економіка України. – 2012. – № 8. – С. 16 – 22.

заробітну плату працівників на рівні мінімальної заробітної плати, що є причиною низьких надходжень до бюджету Фонду. Вже звичним явищем є заборгованість із виплати заробітної плати та зі сплати страхових внесків[241].

Виходячи з усього вище перерахованого, одним з найважливіших шляхів вдосконалення пенсійної системи України має бути якнайшвидше запровадження накопичувальної пенсійної системи[242]. Проте однією з причин, що унеможливлює негайне впровадження другого рівня пенсійної системи та можливість громадян самостійно впливати на розмір пенсій є значний дефіцит Пенсійного фонду України.

Серед найбільш впливових макроекономічних чинників, які ззовні впливають на систему пенсійного забезпечення можна виділити такі: динаміка зміни ВВП; прогнозований рівень доходу; темпи інфляції; проблеми і перспективи розвитку банківської системи України; оподаткування в системі недержавного пенсійного забезпечення; стан розвитку фінансових ринків; валютний курс; облікова ставка НБУ; політична ситуація[243].

Проблеми реформування системи пенсійного забезпечення та зарубіжний досвід детально розглянуті у Розділі 7 даної монографії.

[241] Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2011. – 42 с. – С. 31.

[242] Леонов Д. Накопичувальна складова пенсійної системи України: проблеми реформування / Д. Леонов // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 11/12. – 77 – 88.

[243] Небаба Н. О. Вплив макро- та мікроекономічних чинників на розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Небаба Н. О. – ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ", 2014. – С. 360-366.

1.7. Правовідносини у пенсійному забезпеченні.

В правовій доктрині визначають правовідносини як специфічні вольові суспільні відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники (суб'єкти) яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками[244].

Пенсійні правовідносини - це врегульовані нормами права соціального забезпечення майнові відносини, які виникають при настанні страхових або інших визначених законом випадків для матеріального забезпечення громадян (або членів їх сімей) на умовах, визначених законом або договором, за рахунок спеціальних страхових фондів[245].

Основними суб'єктами правовідносин із загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є страховики, страхувальники та застраховані особи.

Страховиком у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є Пенсійний фонд України.

З виникненням Пенсійного фонду України розпочала своє існування підсистема адміністрування страхових внесків. З 1994 року сталися значні зміни в історії Пенсійного фонду: він був перетворений із самостійної фінансовобанківської системи на центральний орган виконавчої влади, наділений відповідними повноваженнями. Водночас було суттєво удосконалено організаційну структуру Фонду[246]. Статус Пенсійного фонду як центрального органу виконавчої влади було визначено Положенням про Пенсійний фонд України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1994 року

[244] Черков В. О. Правовідносини у сфері оперативно-розшукової діяльності: пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства / В. О. Черков // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. - №3. – С.198-203. – С.199.

[245] Орловський О. Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин Науковий вісник Чернівецького університету. 2010. Вип.558. Правознавство С.79-84 - С.83.

[246] Історичні аспекти розвитку пенсійної системи, передумови та мета створення Пенсійного фонду. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=208504&cat_id=95711.

№345[247], службових та посадових осіб Пенсійного фонду України та його органів визначено державними службовцями, утворено відділи Пенсійного фонду у районах, містах та районах у містах, таким чином, було створено вертикальну структуру управління Пенсійним фондом, яка повністю відповідала адміністративно-територіальному устрою держави, тобто, було реалізовано такий принцип загальної теорії систем, як «ієрархічний порядок». У 1994–1997 роках згідно з Законами про Державний бюджет на відповідні роки кошти Пенсійного фонду включалися до складу Держбюджету. Починаючи з 1997 року Пенсійний фонд України став державним позабюджетним цільовим фондом. Перехід на фінансування пенсій через Пенсійний фонд висвітлив та окреслив багато проблем та чинників як усередині самої пенсійної системи, так і далеко за її межами, що суттєво підірвали і деформували фінансову базу цієї системи, зокрема неплатежі до Пенсійного фонду, тінізація економіки та безробіття. Стабілізація фінансового стану Пенсійного фонду стала однією з передумов здійснення пенсійної реформи.

На сьогодні компетенція Пенсійного фонду України визначена Законом №1058. Так, Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовляє документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду, вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснює адміністративне управління Накопичувальним фондом та інші функції, передбачені цим Законом і статутом Пенсійного фонду.

[247] Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.94 № 345 «Питання Пенсійного фонду України» . – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/34594%D0%BF.

Пенсійний фонд є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи з дня реєстрації статуту в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації (легалізації) статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Пенсійний фонд не може провадити будь-яку іншу діяльність, крім зазначеної у частині першій цієї статті, і використовувати кошти загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на цілі, не пов'язані із зазначеною діяльністю.

Управління Пенсійним фондом здійснюється на основі паритетності представниками держави, застрахованих осіб і роботодавців.

Органами управління Пенсійного фонду є правління та виконавча дирекція Пенсійного фонду.

Страхувальниками в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є:

1) роботодавці:

підприємства, установи і організації, створені відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, об'єднання громадян, профспілки, політичні партії (у тому числі філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи зазначених підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами), фізичні особи - підприємці та інші особи (включаючи юридичних та фізичних осіб - підприємців, які обрали особливий спосіб оподаткування (єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового

договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством, або за договорами цивільно-правового характеру, - для осіб, зазначених у пунктах 1, 10 статті 11 Закону №1058;

дипломатичні представництва, консульські установи України, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України, які мають окремий баланс і самостійно здійснюють розрахунки із застрахованими особами, - для осіб, зазначених у пункті 4 статті 11 Закону №1058;

іноземні дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав, філії, представництва, інші відокремлені підрозділи іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України, - для осіб, зазначених у пункті 5 статті 11 Закону №1058;

2) підприємства, установи, організації, військові частини та органи, які виплачують заробітну плату (винагороду), грошове забезпечення, допомогу, надбавку або компенсацію - для осіб, зазначених у пунктах 6 - 9, 11 і 12 статті 11 Закону №1058;

3) застраховані особи, зазначені у пунктах 2, 3 і 13 статті 11 та частині першій статті 12 Закону №1058.

Застрахованими особами в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є:

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, у громадських об'єднаннях, у фізичних осіб - підприємців, осіб, які провадять

незалежну професійну діяльність, та в інших фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи (надають послуги) на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

2) фізичні особи - підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;

3) особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;

4) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах та консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

5) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

6) особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування,

громадських об'єднаннях та отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на таких посадах;

7) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, Службі безпеки України та службу в органах і підрозділах цивільного захисту;

8) особи, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують соціальну допомогу;

9) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону №1058, та за висновком закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства;

10) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, а також особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;

11) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), поліцейські, особи рядового і начальницького складу, у тому числі ті, які проходять військову службу під час особливого періоду, визначеного законами України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу»;

12) патронатні вихователі, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

13) члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах.

Особи, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до статті 11 Закону №1058, у тому числі особи, які навчаються у вищих навчальних закладах за денною формою навчання, а також в аспірантурі та докторантурі, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Зазначені особи можуть брати добровільну участь у солідарній системі або в накопичувальній системі пенсійного страхування, або одночасно в обох системах відповідно до укладеного договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування згідно із Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Участь застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування припиняється:

- у разі якщо особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до Закону №1058, втратила визначений Законом №1058 статус застрахованої особи;

- у разі закінчення терміну дії договору про добровільну участь або дострокового розірвання цього договору у випадках, передбачених Законом №1058;

у разі якщо застрахованій особі відповідно до Закону №1058 призначено пенсію і вона не продовжує працювати або

якщо застрахована особа відповідно до Закону №1058 набула права на довічну пенсію чи одноразову виплату;

- у разі смерті застрахованої особи.

У разі якщо особа не сплачувала страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування під час навчання, у період визнання особою з інвалідністю, тимчасового виїзду за кордон тощо, за нею зберігається право на набутий страховий стаж та право на пенсійні активи, що обліковані на її накопичувальному пенсійному рахунку у Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді - суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Особа, яка припинила участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, може поновити свою участь у цьому виді страхування з набуттям нею статусу, згідно з яким вона підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до Закону №1058 або шляхом укладення в установленому Законом №1058 порядку договору про добровільну участь.

С. М. Синчук наголошує, що об’єктом загальнообов’язкового державного соціального страхування, залежно від його різновидів, може бути життя та здоров’я застрахованої особи, здоров’я інших осіб, щодо яких застрахована особа має певні зобов’язання, вік особи або ж соціальне становище особи (наприклад, зайнятість). Це ті блага, на випадок втрати яких особа самостійно чи на її користь інший суб’єкт сплачує кошти, що зумовлює обов’язок іншої сторони цих правовідносин підтримати особу у зв’язку з настанням конкретних негативних обставин[248].

[248] Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб’єкти, зміст, об’єкти : [монографія] / С. М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с. – С.287.

Доречно визначити об’єкт пенсійних правовідносин через інтерес, заради якого існують пенсійні правовідносини, а саме – матеріальне забезпечення і соціальні послуги.

Відповідно до Закону №1058 в солідарній системі призначаються наступні пенсійні виплати:

1) пенсія за віком;

2) пенсія по інвалідності;

3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Законом №1058 передбачено надання у солідарній системі соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду та віднесено до соціальних послуг, передбачених Законом №1058, допомогу на поховання пенсіонера.

Детально різновиди правовідносин та пенсій а також сукупність прав та обов’язків суб’єктів розглянемо у розділах 3-6 даної монографії.

Розділ 2.
ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗМІР ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Чинники, які впливають на пенсійне забезпечення: загальна характеристика.
2.2. Страховий стаж: поняття, порядок обчислення.
2.3. Дохід застрахованої особи, який враховується при обчисленні пенсії: склад, порядок обчислення.
2.4. Середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески.

2.1. Чинники, які впливають на пенсійне забезпечення: загальна характеристика.

Цілком логічним і беззаперечним є той факт, що система пенсійного забезпечення та розмір її виплат не формується хаотично й безпідставно. Її цілісність та функціонування забезпечується значною кількістю об'єктивних чинників суспільного розвитку, своєрідних соціальних та економічних факторів, які й здійснюють вплив на цю систему. Значення векторів впливу на систему пенсійного забезпечення полягає в тому, що саме через їхню недовершеність, недостатню кількість наукових підходів до вирішення цієї проблеми, нівелювання їхнього значення та цінності досить складним залишається питання забезпечення пришвидшення економічного та соціального розвитку та реалізації конституційних прав. Разом з тим, поступове збільшення навантаження на пенсійне забезпечення у зв'язку із старінням нації і, відповідно, збільшення кількості осіб пенсійного віку, зменшення працездатного населення призводить до неякісного пенсійного забезпечення. Через це постає необхідність у більш детальному та глибинному аналізі чинників, що впливають на пенсійне

забезпечення та можуть покращити його загалом. Також це питання є досить актуальним з огляду на проведення в країні пенсійної реформи[249].

У загальному теоретичному розумінні умовами та факторами, що сприяють формуванню пенсійної системи як такої, є трудова основа, залежність величини та умов пенсій від заробітної плати працівника, оскільки пенсія є особливою частиною відкладеної заробітної плати для конкретного працівника, призначення для забезпечення потреб непрацездатних громадян України для реалізації права на соціальний захист і подолання несприятливих матеріальних умов, розподіл за витратами за минулу працю (трудову діяльність), наявність відповідного стажу у зв'язку з пенсією за віком, настання певних ситуацій, з якими пов'язане виникнення права на дане забезпечення (наприклад, інвалідність)[250].

На думку науковців, розмір пенсійного забезпечення залежить і від таких факторів, як: демографічні (середня тривалість життя та її динаміка, кількість осіб пенсійного віку, чисельність працездатного населення), економічні (економічний стан країни в цілому, співвідношення рівня заробітної плати та пенсії, надбавки за стаж, умови роботи, наявність осіб, що мають право на пільги при визначенні рівня пенсійного забезпечення). Загалом негативний вплив на пенсійне забезпечення обумовлений низьким рівнем народжуваності та смертності одночасно, порівняно великою кількістю осіб пільгових категорій, незбалансованістю мінімальних зарплат та пенсій, збільшенням кількості пенсіонерів, ухиленням роботодавців та працівників від пенсійних внесків тощо[251].

[249] Небаба Н. О. Вплив макро- та мікроекономічних чинників на розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pprbsu_2014_38_38.pdf.

[250] Буряченко А. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/1/14.pdf.

[251] Буряченко А. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/1/14.pdf.

У ході пенсійної реформи сталися зміни, які торкнулися пенсійного забезпечення людей. Наприклад: зменшився розмір єдиного соціального внеску (22%), було покращено соціальні стандарти, скасовано пільги окремим категоріям громадян. Разом з тим, чинники, що впливають на розмір пенсійного забезпечення, не для кожного пересічного громадянина є зрозумілими. Заступник голови правління Пенсійного фонду В. Машкін поясним, що нині розмір пенсії залежить від таких чинників: тривалість страхового стажу, тобто періоду, протягом якого особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця були сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок, оскільки від розміру стажу залежать право на той чи інший вид пенсії, а також її розмір. Саме щомісячна сплата страхових внесків відповідними особами у сумі, не нижчій за мінімальний страховий внесок (сума грошових коштів, визначена шляхом множення мінімального розміру заробітної плати, установленої законом на той час, за який здійснюється розрахунок сум страхових внесків на розмір страхового внеску, установлених законом на день отримання заробітної плати (доходу) для окремих категорій застрахованих осіб) створює умови для фіксації страхового стажу[252].

Також на пенсійне забезпечення впливає розмір отримуваної заробітної плати та повнота сплати єдиного внеску із заробітної плати. Важливо зазначити, що сам розмір ставки єдиного внеску не формує розмір пенсії, головною умовою і способом впливу є сплата внеску у повному обсязі[253].

Стаття 27 Закону №1058 визначає формулу для розрахунку пенсії за віком. Вона має такий вигляд: П = Зп х Кс, де: П -

[252] Коваль Л. М., В. Машкін: «Розмір пенсії українця залежить від трьох чинників: стажу, зарплатні та сплати ЄСВ» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vladislav-mashkin-rozmir-pensiyi-ukrayincya-zalezh/.

[253] Коваль Л. М., В. Машкін: «Розмір пенсії українця залежить від трьох чинників: стажу, зарплатні та сплати ЄСВ» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vladislav-mashkin-rozmir-pensiyi-ukrayincya-zalezh/.

розмір пенсії, у гривнях; Зп - заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до статті 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях; Кс - коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до статті 25 цього Закону. У ній також вказано, що у разі вияву бажання особи частина розміру пенсії за віком за період страхового стажу, набутого до дня набрання чинності цього закону, може бути визначена відповідно до норм раніше чинного законодавства[254].

Таким чином, на пенсійне забезпечення здійснює вплив ціла система чинників, як соціальних, так і економічних, що забезпечує можливість якісного та комплексного регулювання цього інституту.

На сайті Урядовий кур'єр розміщено інтерв'ю із заступником голови правління Пенсійного фонду України Владиславом Машкіним. Він наголошує на тому, що: «Розмір пенсії українця залежить від трьох чинників: тривалості страхового стажу, розміру отримуваної заробітної плати та повноти сплати єдиного внеску із заробітної плати. Ставка єдиного внеску, хоч би якою вона була, безпосередньо не впливає на розмір пенсії. Головна умова — щоб внесок було сплачено у повному обсязі. Зменшення ставки єдиного внеску, яке відбулося з 2016 року, жодним чином не впливає на механізм обчислення і розмір пенсії тих, хто збирається піти на заслужений відпочинок.»[255].

Враховуючи складові формули обчислення пенсії можна виокремити три чинники, які впливають на розмір пенсійного забезпечення в солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування - це страховий стаж, дохід, з

[254] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[255] Коваль Л. М., В. Машкін: «Розмір пенсії українця залежить від трьох чинників: стажу, зарплатні та сплати ЄСВ» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vladislav-mashkin-rozmir-pensiyi-ukrayincya-zalezh/.

якого сплачувався страховий внесок та середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески.

Дані складові є предметом розгляду наступних підрозділів даного розділу.

Але існують і інші фактори, які впливають на загальний розмір пенсійного забезпечення (а не тільки на пенсійне забезпечення в солідарному рівні), чи на саме право на пенсійне забезпечення.

Як вже зазначали у попередньому розділі даної монографії, структура системи пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат[256]. Тобто, недержавне соціальне забезпечення є додатковим до державного соціального забезпечення та забезпечення за системою загальнообов’язкового державного соціального страхування[257]. Відтак, яка саме – лише державна чи державна та недержавна системи використовуються має значення для загального розміру пенсійного забезпечення.

Особливе пенсійне забезпечення особи, яка має статус постраждалого від Чорнобильської катастрофи, також регулюється Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Згідно із ст. ст. 49-51, окрім державних пенсій вони

[256] Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/1057-15

[257] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692с. – С. 86.

мають право на додаткові пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, яка призначається після виникнення права на державну пенсію. Її розмір і порядок виплати окремо встановлюється для 1 та 2, 3 (з 1 січня 2015 року для 4 не встановлюється) категорій Кабінетом Міністрів України[258].

Вік, стать особи впливають на пенсійне забезпечення шляхом визначення часу виникнення права на пенсійне забезпечення (є одним із факторів, адже для набуття права на пенсію не достатньо тільки досягнути певного віку, але необхідно ще мати необхідну кількість страхового стажу).

Так, особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше встановленої Законом №1058 тривалості.

До 1 квітня 2021 року жінки, за наявності відповідного страхового стажу, мають право вийти на пенсію до досягнення 60 років на визначених законодавцем умовах.

Також стать особи має значення при визначенні права на пенсію на пільгових умовах (при обчисленні необхідної тривалості роботи в шкідливих умовах).

Вплив віку особи не лише виявляється у набутті права на пенсію із досягненням певного віку, а також і із припиненням виплати пенсій із досягненням певного віку. Наприклад, ст. 36 Закону №1058, за якою діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий

[258] Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/796-12

період не перевищує чотирьох місяців), мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти - до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні[259].

Спеціальна суб'єктність одержувачів пенсійного забезпечення також впливає як на право так і на розмір пенсійного забезпечення. Нині у системі пенсійного забезпечення України, крім страхових пенсій, існує ще один вид пенсійних виплат – так звані спеціальні пенсії. Право на них, а також порядок призначення і виплати визначаються окремими законами. Зокрема, право на спеціальні пенсії до реформування у даній сфері мали депутати, державні службовці, судді, прокурори, службовці органів місцевого самоврядування, науковці. Спеціальні пенсії, як правило, виплачуються у підвищеному розмірі порівняно зі страховими пенсіями. Свого часу така система запроваджувалася, як своєрідна компенсація за низький рівень заробітної плати у відповідних категорій працівників. Однак з моменту запровадження спеціальних пенсій умови оплати праці таких працівників значно покращилися. Тож, відповідно, логічним кроком є скасування і чинних привілеїв у призначенні пенсій. Зокрема, після підвищення заробітної плати суддям, державним службовцям цілком логічним виглядає питання ліквідації інших пільг і перехід до загальних страхових принципів. Тому запроваджено єдині підходи до призначення пенсій, коли враховується не професія, а лише рівень заробітної плати і страховий стаж, за винятком пенсій за віком на пільгових умовах, вислугою років.

Спеціальні пенсії, які вже призначені, будуть виплачуватися і надалі. Зміни стосуватимуться лише

[259] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

пенсіонерів, які виходитимуть на пенсію після набрання чинності законодавчих змін.

На сьогодні, вже визнано неконституційним скасування матеріального забезпечення судді у відставці та розглядається у Конституційному Суді України справа про визнання неконституційним скасування спеціальних пенсій працівникам прокуратури (справа Левченко О. М.).

У розділі 4 даної монографії розглянуті умови призначення пенсії по інвалідності, одним із чинників, який впливає на право отримувати дану пенсію, є наявність групи інвалідності; у розділі 5 даної монографії розглянуто призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, де важливим є наявність юридичних фактів: непрацездатності та перебування на утриманні померлого.

Також у розділі 6 даної монографії розглянуті категорії осіб, які мають право на дострокове призначення пенсії за віком з врахуванням таких факторів, як стан здоров'я (наприклад, особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), диспропорційні карлики мають право на дострокове призначення пенсії за віком після досягнення чоловіками 45 років, жінками 40 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок), сімейний стан (жінки, які народили п'ятьох або більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, матері осіб з інвалідністю з дитинства, які виховали їх до зазначеного віку, - після досягнення 50 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років.), участь у бойових діях тощо.

2.2. Страховий стаж: поняття, порядок обчислення.

Значення страхового стажу як юридичного факту у соціальному забезпеченні багатогранне: він (у складі з іншими певними юридичними фактами) породжує виникнення ряду пенсійних правовідносин, впливає на основний розмір пенсії суб'єкта цих правовідносин (за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника), від нього залежить загальний розмір пенсії за віком. Страховий стаж є самостійним юридичним фактом у правовідносинах з соціального забезпечення. Сьогодні наявність стажу безпосередньо пов'язана зі сплатою страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та соціальне страхування, тобто до страхового стажу зараховують лише ті періоди, протягом яких сплачувалися страхові внески. Це є принциповою відмінністю між поняттями «трудовий стаж» та «страховий стаж».

Поняття загального трудового стажу можна визначити як сумарну тривалість роботи працівником або службовцем або іншої суспільно-корисної діяльності, якщо їх включення в трудовий стаж передбачено чинним законодавством. Загальний трудовий стаж відрізняється від спеціального безперервного тим, що при його обчисленні тривалість перерв у трудовій діяльності, причини звільнення і характер роботи не мають значення. Трудовий стаж як правова категорія базується на фактичних обставинах, закріплених нормами права. Як юридичний факт він у сукупності з іншими правовими складами і фактичними обставинами утворює фактичний юридичний склад, який веде до виникнення або зміни окремих видів правовідносин[260].

Страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному

[260] Право соціального забезпечення: навч. посіб. / авт.: С. М. Прилипко, Г. С. Гончарова, В. В. Юровська, О. О. Конопельцева; за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. – 126 с. – С. 20.

страхуванню та за який щомісяця сплачували страхові внески в сумі не меншій за встановлений законодавством мінімальний страховий внесок. Для зарахування в страховий стаж повного місяця сума сплаченого внеску має дорівнювати сумі мінімального страхового внеску (сума мінімальної заробітної плати помножена на розмір ЄСВ). Нині визначена сума мінімального страхового внеску становить 809,06 грн (22% ЄСВ від 3723 грн. мінімальної заробітної плати). Якщо сума сплаченого внеску є меншою за мінімальний страховий внесок, особа має право доплатити потрібну суму для того, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою за мінімальний страховий внесок. Якщо таку доплату на бажання особи не було здійснено, стаж зараховують у пропорційно меншому розмірі за визначеною формулою[261].

Основним документом, що підтверджує стаж роботи, є трудова книжка. Тому, в разі відсутності трудової книжки, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній» трудовий стаж встановлюється на підставі інших документів, виданих за місцем роботи, служби, навчання, а також архівними установами. У разі, коли документи про трудовий стаж не збереглися, підтвердження трудового стажу здійснюється органами Пенсійного фонду на підставі показань свідків, а також документів, що підтверджують трудовий стаж. За відсутності трудової книжки, а також у тих випадках, коли в трудовій книжці відсутні необхідні записи або містяться неправильні чи неточні записи про періоди роботи, для підтвердження трудового стажу приймаються довідки, виписки із наказів, особові рахунки і відомості на видачу заробітної

[261] Страховий, трудовий ... Чи все ж таки... страховий? [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://pensia.ua/ua/gazeta/articles/item/480-trudovyi-chy-strakhovyi-stazh-yaka-mizh-tsymy-poniattiamy-riznytsia-ta-iakyi-z-nykh-vazhlyvyi-dlia-narakhuvannia-pensii?tmpl=component&print=1/

плати, посвідчення, характеристики, письмові трудові договори і угоди з відмітками про їх виконання та інші документи, які містять відомості про періоди роботи. За відсутності зазначених документів для підтвердження трудового стажу приймаються членські квитки профспілок. При цьому підтверджуються періоди роботи лише за той час, за який є відмітки про сплату членських внесків[262].

Відповідно до ст. 24 Закону № 1058[263], зазначено періоди, з яких складається страховий стаж у солідарній системі:

Страховий стаж - період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

До страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії по інвалідності або у зв'язку з втратою годувальника, крім наявного страхового стажу, зараховується також на загальних підставах відповідно період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою віку, передбаченого частиною першою статті 26 цього Закону, та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би віку, передбаченого частиною першою статті 26 цього Закону.

Період, протягом якого особа, яка підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття, отримувала допомогу по безробіттю (крім одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та матеріальну допомогу у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, включається до страхового стажу.

[262] Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016.- 692 с. – С. 256-257

[263] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

Час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до стажу роботи із шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і у пільгових розмірах.

Страховий стаж обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду відповідно до вимог цього Закону за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку, а за періоди до впровадження системи персоніфікованого обліку - на підставі документів та в порядку, визначеному законодавством, що діяло до набрання чинності цим Законом.

У разі якщо за період з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2016 року в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов’язкового державного соціального страхування відсутні відомості, необхідні для обчислення страхового стажу військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби), поліцейським, особам рядового і начальницького складу відповідно до цього Закону, страховий стаж обчислюється на підставі довідки про проходження військової служби та про сплачені суми страхових внесків.

Страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, є не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до

страхового стажу як повний місяць за умови здійснення в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду, відповідної доплати до суми страхових внесків з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, таким чином, щоб загальна сума сплачених коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

У разі якщо зазначену доплату не було здійснено, до страхового стажу зараховується період, визначений за кожний місяць сплати страхових внесків за формулою:

ТП = Св : В, де:

ТП - тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу та визначається в місяцях;

Св - сума фактично сплачених страхових внесків за відповідний місяць з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати;

В - мінімальний страховий внесок за відповідний місяць.

Періоди роботи після призначення пенсії зараховуються до страхового стажу на загальних підставах.

Страховий стаж враховується в одинарному розмірі, крім випадків, передбачених цим Законом.

За кожний повний рік стажу роботи (врахованого в одинарному розмірі) на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, зайнятість на яких давала та дає право на пенсію на пільгових умовах, до страхового стажу додатково зараховується по одному року.

Періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності цим Законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше, крім випадків, передбачених цим Законом.

Пільговий порядок обчислення стажу роботи, передбачений законодавством, що діяло раніше, за період з 1 січня 2004 року застосовується виключно в частині визначення права на пенсію за віком на пільгових умовах та за вислугу років.

В ст. 25 Закону №1058 визначається коефіцієнт страхового стажу:

Коефіцієнт страхового стажу, що застосовується для обчислення розміру пенсії, визначається із заокругленням до п'яти знаків після коми за формулою:

$$Кс = \frac{См \times Вс}{100\% \times 12}, \text{ де:}$$

Кс - коефіцієнт страхового стажу;

См - сума місяців страхового стажу;

Вс - визначена відповідно до цього Закону величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках). За період участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1%.

Коефіцієнт страхового стажу з урахуванням періодів до набрання чинності цим Законом не може перевищувати 0,75, а з урахуванням страхового стажу, передбаченого абзацом десятим частини третьої статті 24 цього Закону, - 0,85.

Законом №1058 визначено, що періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності цим Законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше, крім випадків, передбачених цим Законом.

Враховуючи те, що на сьогодні призначають пенсії особам, які переважну більшість стажу напрацьовували до 1 січня 2004 року, трудовий стаж є одним із базових чинників, які впливають

на пенсійне забезпечення. Науковці визначають його так - це сумарна тривалість роботи в якості робітника чи службовця або інша суспільно корисна діяльність, якщо її включення до трудового стажу передбачена чинним законодавством. Тривалість перерви в трудовій діяльності, причини звільнення та характер роботи в даному випадку не мають значення[264].

Трудовий стаж впливає не тільки на набуття права виходу на пенсію (про які йдеться в інших пунктах цього розділу), а також і на її розмір. Так, ст. 29 Закону №1058 вказує, що особі, яка набула право на пенсію за віком відповідно до цього Закону, але після досягнення пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону, виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком, обчисленого відповідно до статті 27 цього Закону, на встановлений законодавцем відсоток.

Також він є важливим, до прикладу, у разі виплати пенсій сім'ям, які втратили годувальника. Пенсія в разі втрати годувальника, який помер внаслідок загального захворювання чи каліцтва, не пов'язаного з роботою, призначається, якщо годувальник на день смерті мав стаж, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності[265].

Законодавством передбачено призначення пенсії за віком на пільгових умовах, пенсії за вислугою років, спеціальної пенсії (довічного грошового утримання), якщо особа має не тільки страховий стаж визначеної тривалості, але і певну кількість спеціального стажу, який дає право на призначення пенсії на особливих умовах. Детально про згадане пенсійне забезпечення зазначено у розділі 6 даної монографії.

[264] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692с. – С. 501.

[265] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

За період після першого січня 2004 року підтвердженням страхового стажу є дані персоніфікованого обліку про те, що за особу сплачено страхові внески.

Мінімальний страховий внесок – це сума ЄСВ, яка визначається розрахунковим шляхом як добуток мінімальної заробітної плати та розміру ЄСВ (в основному 22%). Нарахований за звітний період (місяць) ЄСВ до сплати не може бути меншим за розмір мінімального страхового внеску. Таким чином, мінімальний страховий внесок з 1 січня 2018 року становить – 819,06 грн (3723 грн х 22%).

Якщо нарахована заробітна плата найманих працівників менше мінімально встановленої заробітної плати на такий період, то роботодавець зобов'язаний донарахувати ЄСВ до мінімального страхового внеску. З 1 січня 2018 року всі фізичні особи-підприємці (ФОП), в тому числі і ті, які обрали єдиний податок, сплачують єдиний соціальний внесок до 20 числа місяця, наступного за звітним кварталом. Це ж правило буде поширюватися на осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. Крім того, платники єдиного податку першої групи втрачають право на сплату ЄСВ в сумі не менше 0,5 мінімального страхового внеску. Тому з 2018 року сплачують його в повному мінімальному розмірі (819,06 грн), як і всі інші особи, які перебувають на спрощеній системі оподаткування. З 1 січня 2018 року фермерські господарства сплачують єдиний соціальний внесок; підприємці, які отримують пенсію, і фермери-пенсіонери звільняються від сплати ЄСВ за себе[266].

Вплив страхового стажу на правовідносиниу сфері пенсійного забезпечення при призначенні різних видів пенсій буде розглянуто у наступних розділах цією монографії.

[266] Петрусенко І. ЄСВ у 2018 році будемо платити по-новому: як і скільки // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://minfin.com.ua/ua/2017/11/23/31106243/.

2.3. Дохід застрахованої особи, який враховується при обчисленні пенсії: склад, порядок обчислення.

Відповідно до ст.41 Закону №1058 до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються:

1) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після набрання чинності цим Законом, з яких згідно з цим Законом були фактично нараховані (обчислені) та сплачені страхові внески в межах встановленої законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, а після набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» - максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначеної відповідно до закону;

2) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до набрання чинності цим Законом, у межах сум, на які відповідно до законодавства, що діяло раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, а за періоди до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися зазначені внески (збір), - у межах сум, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум;

Для осіб, які у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, термін

виконання якої перевищував календарний місяць, до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються суми виплат (доходу), які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні, у розрахунку на кожний місяць виконання роботи. Перелік таких осіб, а також порядок визначення для них заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії встановлюється Кабінетом Міністрів України.

3) суми заробітної плати (доходу), визначені виходячи із здійсненої застрахованою особою доплати, передбаченої частиною третьою статті 24 цього Закону.

Для реалізації абз.2 п.2 ст.41 Закону №1058 Кабінетом Міністрів України прийнято 20 квітня 2005 року Постанову №306, якою затверджено Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії особам, що у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць[267].

Згідно із ст.7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон №2464)[268]

1. Єдиний внесок нараховується:

1) для платників, зазначених у пунктах 1 (крім абзацу сьомого) частини першої статті 4 цього Закону, - на суму

[267] Про реалізацію абзацу другого пункту 2 статті 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 20.04.2005 р. №306 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/306-2005-%D0%BF

[268] Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 08.07.2010 р. №2464-VI // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17

нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці», та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами;

для платників, зазначених в абзаці сьомому пункту 1 частини першої статті 4 цього Закону, - на суму грошового забезпечення кожної застрахованої особи, оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, що здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами; допомоги, надбавки або компенсації відповідно до законодавства.

Нарахування та сплата єдиного внеску за платників, зазначених у абзаці сьомому пункту 1 частини першої статті 4 цього Закону, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, але не менше мінімального страхового внеску за кожну особу;

2) для платників, зазначених у пунктах 4 (крім фізичних осіб - підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування), 5 та 5 1 частини першої статті 4 цього Закону, - на суму доходу (прибутку), отриманого від їх діяльності, що підлягає обкладенню податком на доходи фізичних осіб. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску на місяць.

У разі якщо таким платником не отримано дохід (прибуток) у звітному кварталі або окремому місяці звітного кварталу, такий платник зобов'язаний визначити базу нарахування, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої цим Законом. При цьому сума єдиного

внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску;

3) для платників, зазначених у пункті 4 частини першої статті 4 цього Закону, які обрали спрощену систему оподаткування, - на суми, що визначаються такими платниками самостійно для себе, але не більше максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої цим Законом. При цьому сума єдиного внеску не може бути меншою за розмір мінімального страхового внеску;

4) для платників, зазначених у абзаці сьомому пункту 1 частини першої статті 4 цього Закону, - на суму допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.

2. Для осіб, які працюють у сільському господарстві, зайняті на сезонних роботах, виконують роботи (надають послуги) за цивільно-правовими договорами, творчих працівників (архітекторів, художників, артистів, музикантів, композиторів, критиків, мистецтвознавців, письменників, кінематографістів), та інших осіб, які отримують заробітну плату (дохід) за виконану роботу (надані послуги), строк виконання яких перевищує календарний місяць, єдиний внесок нараховується на суму, що визначається шляхом ділення заробітної плати (доходу), виплаченої за результатами роботи, на кількість місяців, за які вона нарахована.

Зазначений порядок нарахування внеску поширюється також на осіб, яким після звільнення з роботи нараховано заробітну плату (дохід) за відпрацьований час або згідно з рішенням суду - середню заробітну плату за вимушений прогул.

3. Нарахування єдиного внеску здійснюється в межах максимальної величини бази нарахування єдиного внеску, встановленої цим Законом.

4. Єдиний внесок нараховується на суми, зазначені в частинах першій і другій цієї статті, не зменшені на суму

відрахувань податків, інших обов'язкових платежів, що відповідно до закону сплачуються із зазначених сум, та на суми утримань, що здійснюються відповідно до закону або за договорами позики, придбання товарів та виплат на інші цілі за дорученням отримувача.

5. Єдиний внесок нараховується на суми, зазначені в частинах першій і другій цієї статті, незалежно від джерел їх фінансування, форми, порядку, місця виплати та використання, а також від того, чи виплачені такі суми фактично після їх нарахування до сплати.

7. Перелік видів виплат, на які не нараховується єдиний внесок, затверджується Кабінетом Міністрів України. Не нараховується на виплати та не утримується єдиний внесок з виплат, що компенсуються з бюджету в межах середнього заробітку працівників, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та/або введення воєнного стану.

Максимальна величина бази нарахування єдиного внеску - максимальна сума доходу застрахованої особи на місяць, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок. Тобто, при мінімальній заробітній платі 3723 грн., максимальна заробітна плата (дохід) з якої буде сплачено внесок, і відповідно максимальна заробітна плата за місяць, яка буде врахована при обчисленні пенсії, становить 3723,00 х 15 = 55845,00 (грн.).

Згідно із ч.5 ст. 8 Закону №2464 єдиний внесок для платників, зазначених у ст. 4 Закону №2464, встановлюється у розмірі 22% до бази нарахування єдиного внеску.

У разі якщо база нарахування єдиного внеску не перевищує розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на

місяць, за який отримано дохід, сума єдиного внеску розраховується як добуток розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), та ставки єдиного внеску. У такому разі, при обчисленні пенсії до розрахунку братиметься не нарахований дохід особи, а мінімальна заробітна плата, оскільки саме з такого розміру було нараховано 22% страхового внеску.

При нарахуванні заробітної плати (доходів) фізичним особам з джерел не за основним місцем роботи ставка єдиного внеску, застосовується до визначеної бази нарахування незалежно від її розміру.

Крім того, єдиний внесок для підприємств, установ і організацій, в яких працюють інваліди, встановлюється у розмірі 8,41% бази нарахування єдиного внеску для працюючих інвалідів.

Обчислення єдиного внеску здійснюється на підставі бухгалтерських та інших документів, відповідно до яких провадиться нарахування (обчислення) або які підтверджують нарахування (обчислення) виплат (доходу), на які відповідно до Закону №2464 нараховується єдиний внесок.

Процедуру нарахування і сплати єдиного внеску визначено Інструкцією про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 20 квітня 2015 року №449[269].

Також Кабінетом Міністрів України визначено перелік виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. До них належать:

І. Виплати, які здійснюються у грошовій формі

[269] Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Наказ : Міністерство фінансів України : від 20.04.2015 р. №449 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15

1. Соціальні допомоги та виплати, встановлені колективним договором (працівникам, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на народження дитини, сім'ям з неповнолітніми дітьми тощо).

2. Одноразова допомога працівникам, які виходять на пенсію згідно із законодавством та колективними договорами (включаючи грошову допомогу державним службовцям та науковим (науково-педагогічним) працівникам), військовослужбовцям при звільненні з військової служби.

3. Надбавки та доплати до державних пенсій працюючим пенсіонерам.

4. Вихідна допомога у разі припинення трудового договору.

5. Відшкодування, нараховані працівникам за час затримки розрахунку при звільненні.

6. Витрати на відрядження, а саме: добові (у повному обсязі), вартість проїзду, витрати на наймання житлового приміщення.

Компенсаційні виплати та добові, які виплачуються у разі переїзду на роботу в іншу місцевість згідно із законодавством.

7. Виплати в установленому розмірі особам, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи (крім надбавок та доплат до тарифних ставок (окладів, посадових окладів) у розмірах, передбачених законодавством, за роботу на територіях радіоактивного забруднення, оплата додаткових відпусток, що надаються відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»).

8. Компенсація моральної шкоди працівникам, що виплачується за рішенням суду.

9. Винагорода, що сплачується за авторським договором на створення та використання творів науки, літератури та мистецтва, крім гонорару штатним працівникам редакцій газет, журналів, інших засобів масової інформації, видавництв, установ

мистецтва та (або) оплата їх праці, що нараховується за ставками (розцінками) авторської (постановочної) винагороди, нарахованої на відповідному підприємстві.

Винагороди за відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції та їх використання.

10. Надбавки (польове забезпечення) до тарифних ставок і посадових окладів працівників, що направляються для виконання монтажних, налагоджувальних, ремонтних і будівельних робіт, і працівників, робота яких виконується вахтовим методом, постійно проводиться в дорозі або має роз'їзний (пересувний) характер, у визначених законодавством розмірах.

11. Компенсації працівникам за використання для потреб виробництва власного інструмента та особистого транспорту.

12. Довічна плата за звання дійсного члена та члена-кореспондента академії наук.

13. Позики, видані працівникам для поліпшення житлових умов, на індивідуальне будівництво, заведення домашнього господарства.

14. Матеріальна допомога разового характеру, що надається окремим працівникам у зв'язку із сімейними обставинами, на оплату лікування, оздоровлення дітей, поховання.

15. Допомога, що виплачується молодим спеціалістам під час відпустки після закінчення навчального закладу.

II. Виплати, які надаються в натуральній або грошовій формі

1. Вартість вугілля та вугільних брикетів, безоплатно наданих працівникам в обсягах та за переліком професій, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 року №462 «Деякі питання обкладення податком з доходів фізичних осіб вартості безоплатно наданих вугілля та вугільних брикетів», або виплата грошової компенсації вартості такого вугілля та вугільних брикетів.

2. Платіж згідно з договорами добровільного медичного та пенсійного страхування працівників і членів їх сімей.

3. Витрати на колективне харчування плавскладу річкового, морського та рибопромислового флоту, а також харчування льотного складу цивільної авіації під час виконання завдань польоту, що можуть бути прирівняні до добових витрат, що виплачуються у разі відрядження.

4. Витрати на харчування учасників спортивних заходів, у тому числі суддів, на час перебування на спортивних змаганнях та навчально-тренувальних зборах у межах установлених норм.

5. Відшкодування працівникам витрат на придбання ними спецодягу та інших засобів індивідуального захисту в разі невидачі їх роботодавцем або вартість виданого згідно з діючими нормами спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту, мийних та знешкоджувальних засобів, молока та лікувально-профілактичного харчування.

6. Вартість придбаних роботодавцем проїзних квитків, що персонально не розподіляються між працівниками, а видаються їм у разі потреби для виконання виробничих завдань (у зв'язку із специфікою роботи).

7. Витрати на перевезення працівників до місця роботи як власним, так і орендованим транспортом (крім оплати праці водіїв).

8. Вартість подарунків до свят і квитків на видовищні заходи для дітей працівників.

9. Витрати на підготовку та перепідготовку кадрів (крім суми заробітної плати, що зберігається за основним місцем роботи працівників, за час їх навчання з відривом від виробництва в системі підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів), а саме:

- витрати на оплату навчання працівників у вищих навчальних закладах та установах підвищення кваліфікації, професійної підготовки та перепідготовки кадрів;

- стипендії слухачам підготовчих відділень, студентам, аспірантам, направленим підприємствами на навчання з відривом від виробництва у вищі навчальні заклади;

- оплата проїзду до місцезнаходження навчального закладу та назад;

- витрати, пов'язані з організацією навчального процесу (придбання навчального матеріалу, оренда приміщень).

10. Витрати на проведення культурно-освітніх і оздоровчих заходів та утримання громадських служб (крім оплати праці працівників, які їх обслуговують).

Витрати на благоустрій садівничих товариств (будівництво шляхів, енерго- та водопостачання, осушення та інші витрати загального характеру), будівництво гаражів для працівників.

11. Витрати на платне навчання працівників і членів їх сімей, не пов'язане з виробничою необхідністю, згідно з договором між підприємством та навчальним закладом.

12. Вартість житла, переданого у власність працівникам.

13. Витрати на оплату послуг з лікування працівників, які були надані установами охорони здоров'я.

14. Доходи за акціями та інші доходи від участі працівників у власності підприємства (дивіденди, відсотки, виплати за паями), а також доходи від здавання в оренду землі[270].

Відповідно до статті 40 Закону №1058 Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами або в разі, якщо страховий стаж починаючи з 1 липня 2000 року становить менше 60 місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за

[270] Про затвердження переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 22.12.2010 р. №1170 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1170-2010-%D0%BF

будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд по 30 червня 2000 року незалежно від перерв.

У разі якщо страховий стаж становить менший період, ніж передбачено абзацом першим цієї частини, враховується заробітна плата (дохід) за фактичний страховий стаж.

За вибором особи, яка звернулася за призначенням пенсії, з періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, виключаються періоди до 60 календарних місяців страхового стажу, з урахуванням будь-яких періодів незалежно від перерв, що включаються до страхового стажу згідно з абзацом третім частини першої статті 24 цього Закону, та будь-якого періоду страхового стажу підряд за умови, що зазначені періоди в сумі складають не більш як 10 відсотків тривалості страхового стажу, врахованого в одинарному розмірі. Додатково за бажанням особи можуть бути виключені періоди строкової військової служби, навчання, догляду за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за період з 1 липня 2000 року до 1 січня 2005 року, а також періоди, коли особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до пунктів 7, 8 і 9 статті 11 цього Закону. У всіх випадках, крім випадку, передбаченого абзацом другим цієї частини, період, за який враховується заробітна плата, не може бути меншим, ніж 60 календарних місяців.

Для визначення розміру пенсії за віком відповідно до частини другої статті 27 цього Закону заробітна плата для обчислення частини пенсії за період страхового стажу до набрання чинності цим Законом визначається на умовах і в порядку, передбачених законодавством, що діяло раніше, а для обчислення частини пенсії за період страхового стажу після

набрання чинності цим Законом - на умовах, передбачених абзацом першим цієї частини.

Заробітна плата (дохід) за період страхового стажу до 1 липня 2000 року враховується для обчислення пенсії на підставі документів про нараховану заробітну плату (дохід), виданих у порядку, встановленому законодавством, за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами, а за період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року - за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку.

У разі якщо за період з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2016 року в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування відсутні відомості, необхідні для призначення пенсії військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби), поліцейським, особам рядового і начальницького складу, заробітна плата (дохід) обчислюється на підставі довідки про нараховані суми грошового забезпечення та сплачені страхові внески.

2. Заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається за формулою:

Зп = Зс х (Ск : К), де:

Зп - заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії, у гривнях;

Зс - середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії. Порядок визначення показників зазначеної заробітної плати затверджується Пенсійним фондом України за погодженням з центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної фінансової політики, державної політики у сферах економічного розвитку, статистики. Тимчасово, з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2018 року, заробітна плата (дохід) для

призначення пенсії визначається із середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески за 2016 та 2017 роки.

Ск - сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць (Кз 1 + Кз 2 + Кз 3 + ... + Кз n);

К - страховий стаж за місяці, які враховано для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) застрахованої особи.

У разі відсутності на день призначення пенсії даних про середню заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії, для визначення середньої заробітної плати (доходу) враховується наявна середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії, з наступним перерахунком заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії після отримання даних про середню заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії.

Коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи за кожний місяць страхового стажу, який враховується при обчисленні пенсії, визначається за формулою:

Кз = Зв : Зс, де:

Кз - коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи;

Зв - сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Зс - середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу), а в разі одноразової сплати єдиного внеску відповідно до частини п'ятої

статті 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» - за місяць, в якому укладено договір про добровільну участь.

Сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу), визначається за формулою:

Зв = З + Зд, де:

Зв - сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка відповідно до цього Закону враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

З - сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим Законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу). У разі якщо сума страхових внесків, сплачена виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на місяць, за який отримано дохід (прибуток), для обчислення пенсії враховується розмір мінімальної заробітної плати;

Зд - сума заробітної плати (доходу) або з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати застрахованої особи, розрахована виходячи із передбаченої частиною третьою статті 24 цього Закону доплати, за місяць, за який визначається коефіцієнт заробітної плати (доходу), або з урахуванням сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати, і яка визначається за формулою:

$$Зд = \frac{Д}{Т} \times 100\%, \text{ де:}$$

Д - сума доплати, здійснена відповідно до частини третьої статті 24 цього Закону, або додаткових сум страхових внесків, сплачених виходячи з мінімальної заробітної плати;

Т - розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

У разі подання застрахованою особою для обчислення розміру пенсії даних про заробітну плату (дохід) за період до 1 січня 1992 року при визначенні коефіцієнта заробітної плати (доходу) середня заробітна плата за рік (квартал) у відповідному періоді вважається щомісячною середньою заробітною платою (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, відповідного року (кварталу).

У разі відсутності на момент призначення пенсії даних про щомісячну середню заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за попередні місяці для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується щомісячна середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за наявний попередній місяць з наступним перерахунком коефіцієнта заробітної плати (доходу) після отримання даних про щомісячну середню заробітну плату (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, за місяць (місяці), що передує зверненню за призначенням пенсії.

При обчисленні коефіцієнта заробітної плати (доходу) за періоди сплати страхових внесків за застрахованих осіб, зазначених у пунктах 7, 8 і 9 статті 11 цього Закону, та за періоди, які включаються до страхового стажу згідно з абзацом третім частини першої статті 24 цього Закону, враховується мінімальний розмір заробітної плати.

3. При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим Законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб

оподаткування своїх доходів (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), та членів їхніх сімей, що беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = \frac{П \times Ч}{Т}, \text{ де:}$$

З - сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим Законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

П - сума фактично сплаченого відповідного податку у розрахунку на відповідний місяць, у гривнях;

Ч - відсоток відрахувань до Пенсійного фонду від суми фактично сплаченого відповідного податку, чинний в межах відповідного періоду;

Т - розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

Під час визначення доходу фізичної особи - підприємця для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується розмір податку, що сплачує така фізична особа, без збільшення розміру податку, передбаченого законодавством, за членів його сім'ї, які беруть участь у здійсненні цією фізичною особою підприємницької діяльності, та за осіб, які перебувають з нею у трудових відносинах.

Під час визначення доходу члена сім'ї фізичної особи - підприємця для обчислення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується сума податку, внесена за одного члена сім'ї, на яку відповідно до законодавства збільшується відповідний податок зазначеної фізичної особи - підприємця.

4. При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які сплачують страхові внески у фіксованому розмірі, у тому числі членів їхніх сімей, які беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, а також для осіб, зазначених в абзаці першому частини дев'ятої статті 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = \frac{Ф}{Т} \times 100\%, \text{ де:}$$

З - сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхові внески) за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу);

Ф - сума фактично сплаченого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхового внеску) у фіксованому розмірі за відповідний місяць;

Т - розмір єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (страхового внеску до солідарної системи), встановлений для відповідної категорії осіб у відповідному місяці, а в разі одноразової сплати єдиного внеску відповідно до частини п'ятої статті 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» - у місяці, в якому укладено договір про добровільну участь[271].

[271] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

2.4. Середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески.

Постановою правління Пенсійного фонду України від 1 лютого 2008 року №4-4 затверджено Порядок визначення показників середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» враховується для обчислення пенсії. Відповідно до нього Показник заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за місяць розраховується за формулою:

$$Зс = \frac{Сд}{Чз},$$

де Зс - показник заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за місяць;

Сд - сукупна заробітна плата (дохід) за відповідний місяць;

Чз - середня чисельність застрахованих осіб за відповідний місяць.

Сукупна заробітна плата (дохід) за місяць визначається за формулою:

$$Сд = Ссв + Ссс,$$

де Сд - сукупна заробітна плата (дохід) за місяць;

Ссв - сума заробітної плати (доходу) застрахованих осіб (найманих працівників, зайнятих на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та у фізичних осіб - підприємців, осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, а також осіб, що беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування), з якої сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі -

єдиний внесок) та яка відповідно до Закону враховується для обчислення пенсії;

Ссс - сума заробітної плати (доходу), визначена виходячи із сум сплаченого єдиного внеску фізичною особою - підприємцем, що визначається за формулою:

$$Ссс = \frac{Ф}{Р} \times 100\%,$$

де Ссс - сума заробітної плати (доходу);

Ф - сума фактично сплаченого єдиного внеску за відповідний період;

Р - розмір єдиного внеску у відповідному періоді.

Середня чисельність застрахованих осіб за місяць визначається за формулою:

$$Чз = Чсо + Чсп,$$

де Чз - середня чисельність застрахованих осіб;

Чсо - середньооблікова чисельність штатних працівників (найманих працівників, зайнятих на підприємствах, установах і організаціях усіх форм власності та у фізичних осіб - підприємців);

Чсп - чисельність фізичних осіб - підприємців, які сплачували єдиний внесок за відповідний місяць, осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, а також осіб, що беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Показник заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за рік (період) розраховується за формулою:

$$Зсп = \frac{\sum_{i=1}^{n} Сді}{\sum_{i=1}^{n} Чзі},$$

де Зсп - показник заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за рік (період);

n - кількість місяців попереднього року, за які визначено показники середньої заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за місяць;

Сді - сукупна заробітна плата (дохід) за і-тий місяць;

Чзі - середня чисельність застрахованих осіб за і-тий місяць.

Для визначення показника заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за рік n = 12.

Показник заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за період менше ніж рік (десять, одинадцять місяців) використовується у разі відсутності на момент обчислення пенсії даних про заробітну плату для призначення пенсії за попередній рік.

Формування даних, що використовуються для розрахунку показників заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії за рік та за місяць, здійснюється Пенсійним фондом України за інформацією Державної фіскальної служби України, наданою в порядку обміну інформацією між цими органами.

До зазначеної інформації належать:

дані звітності страхувальників про заробітну плату (дохід), на яку нараховується єдиний внесок, та середньооблікову чисельність штатних працівників, зайнятих на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та у фізичних осіб - підприємців;

облікові дані Державної фіскальної служби України про чисельність фізичних осіб - підприємців, які сплачували єдиний внесок за відповідний місяць, осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, а також осіб, що беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, у системі загальнообов'язкового державного

пенсійного страхування, та суму їх заробітної плати (доходу), визначених, виходячи із сум сплачених ними єдиного внеску.

Відповідно до роз'яснень Пенсійного фонду України Пенсійний фонд України під час призначення та перерахунку пенсій за періоди роботи до 2003 року застосовує показники середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях національної економіки, наведені у постанові Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 року №1783 «Про заходи щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян» (зі змінами).

Починаючи з 2003 року проведення розрахунків з визначення середньої заробітної плати у галузях національної економіки для призначення пенсій здійснювалось відповідно до тимчасової методики, затвердженої наказом Державного комітету статистики України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 31.12.2003 року №472/352/398, постановою правління Пенсійного фонду України від 31.12.2003 року №22-1, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 20.01.2004 року за №85/8684, а з 2008 року - відповідно до Порядку визначення показників середньої заробітної плати (доходу) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до Закону №1058 враховується для обчислення пенсій, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 01.02.2008 року №4-4.

Державною службою статистики визначається середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності від загального фонду оплати праці по підприємствах, установах та організаціях та інших відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10

і більше осіб і для призначення та перерахунку пенсій не використовується[272].

Такий чинник, як середня заробітна плата (дохід) в Україні, з якої сплачено страхові внески, має декілька факторів, які чинять вплив на його розмір. Даний чинник відображає не тільки стан економіки (її тінізацію), але і платіжну дисципліну платників внесків (своєчасність, правильність та повноту справляння єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування).

Розмір пенсії сьогоднішнього пенсіонера залежить не тільки від тривалості його трудової діяльності та заробітків, але і від платіжної дисципліни нинішніх платників єдиного внеску перед зверненням за пенсією, а також від стану економіки протягом всієї трудової діяльності пенсіонера, адже визначаючи індивідуально коефіцієнт заробітної плати використовується показник середньої заробітної плати по народному господарству за відповідний період.

Даний підхід дещо врівноважує розміри пенсій осіб із різним заробітком у одному періоді, але не приводить до тотальної «зрівнялівки», адже несправедливо Пенсійному фонду України, отримуючи за застрахованих осіб різний розмір страхового внеску, здійснювати пенсійні виплати у однаковому розмірі.

[272] Щодо тотожності понять «середня заробітна плата» та «показник середньої заробітної плати» : Лист : Пенсійний фонд України : від 23.08.2011 р. №17708/03-40 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN68169

Розділ 3.
ПЕНСІЯ ЗА ВІКОМ

3.1. Пенсія за віком: ґенеза поняття.

3.2. Пенсійний вік та вік виходу на пенсію: основні характеристики.

3.3. Ознаки пенсії за віком.

3.4. Умови призначення пенсії за віком.

3.5. Розмір пенсії за віком. Звернення за призначенням пенсії за віком та строки її призначення.

3.1. Пенсія за віком: ґенеза поняття.

С. М. Прилипко та О. М. Ярошенко вважають, що пенсія за віком – це щомісячна пенсійна виплата з Пенсійного фонду, що призначається довічно особам після досягнення ними пенсійного віку в розмірах, співрозмірних їхньому трудовому внеску[273].

М. М. Шумило пропонує визначати пенсію за віком як різновид пенсійної виплати у солідарній системі, що є регулярним (щомісячним) матеріальним (грошовим) забезпеченням осіб, які відповідно до чинного законодавства досягли пенсійного віку та мають необхідний соціально-страховий стаж, для реалізації їхніх прав та свобод[274].

І. Ю. Михайлова визначає пенсію за віком, як щомісячну гарантовану державою довічну грошову виплату, яка призначається у порядку, передбаченому актами пенсійного законодавства, на загальних або пільгових умовах, для осіб, які досягли встановленого законом пенсійного віку та набули загального чи спеціального стажу, за рахунок коштів Пенсійного

[273] Право соціального забезпечення в Україні : підручник / за заг. ред. С. М. Прилипко, О. М. Ярошенка. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – С. 209.
[274] Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, М. П. Стадник [та ін.]. – К. : Ін Юре, 2012. – с. 131.

фонду, а в деяких випадках - з Державного бюджету[275].

Є. П. Матвієнко розуміє пенсію за віком, як логічний еквівалент багаторічної праці та спосіб реалізації особою конституційного права на матеріальне забезпечення після досягнення пенсійного віку, визначеного законодавством [276].

На думку авторів навчального підручника «Право соціального забезпечення в Україні»[277], пенсії за віком – це різновид пенсійної виплати в солідарній системі, що є регулярним (щомісячним) грошовим забезпеченням осіб, які відповідно до чинного законодавства досягли пенсійного віку та мають необхідний страховий стаж.

Більш розширене визначення пропонує Г. Г. Каптар. На думку дослідниці, пенсія за віком – це щомісячна пожиттєва грошова виплата, що призначається з метою часткової компенсації втраченого заробітку або трудового доходу особам, які досягли встановленого законодавством пенсійного віку та набули необхідного страхового стажу, з урахуванням їх трудової та іншої суспільно-корисної діяльності та внесених страхових платежів, у тому числі добровільних, за рахунок спеціально призначених для цих цілей коштів Пенсійного фонду України і асигнувань з Державного бюджету України[278].

Закон №1058 зазначає, що пенсія – це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі

[275] Михайлова І. Ю. Правове регулювання пенсійного забезпечення за віком у солідарній пенсійній системі України : автореф. дис… на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / І. Ю. Михайлова ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – С. 4.

[276] Матвієнко Є. П. Правове регулювання пенсійного забезпечення в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис…на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / Є. П. Матвієнко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2014. – С. 4-5.

[277] Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін..; за заг. ред.. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. – 2-ге вид. перобл. і доповн. – Х.: ФІНН, 2012. – с. 243.

[278] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. –С.10.

досягнення нею передбаченого Законом №1058 пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або яку отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством. Звідси випливає, що законодавець зосереджується на основних видах пенсії у солідарній системі, хоча до видів пенсії належать і пенсії в накопичувальний пенсійній системі, і в недержавному пенсійному забезпеченні[279].

Слід зазначити, що назва «пенсії за віком», вперше з'явилася в Законі «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР» в 1990 р.[280], який так і не вступив в дію в повному обсязі, через причину розпаду СРСР. До того часу, законодавець оперував терміном «пенсія по старості» ще з моменту її введення на рубежі 20-х років минулого століття. Така назва була досить традиційною для країн пострадянського простору, як і, до речі залишається і сьогодні в більшості країн.

Залежно від того, яка визначальна ознака покладається в основу розуміння права на даний вид матеріального забезпечення, таку пенсію називають «пенсією по старості» або «пенсією за віком». Відповідно, існує два підходи до розуміння пенсії за віком: прихильники першого в основу визначення поняття і умов призначення такої пенсії кладуть непрацездатність особи; прихильники іншого підходу наполягають на досягненні особою певного віку і минулій суспільно-корисній діяльності. В. А. Ачаркан вважає, що в основі права на пенсію за віком лежить презумпція втрати особою працездатності до пенсійного віку[281]. В. С. Андреєв пропонує визначати пенсію по старості як щомісячні виплати з фондів для непрацездатних, що призначаються пожиттєво у розмірах, співвіднесених з минулим заробітком особам, які

[279] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15
[280] Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР: Закон від 15.05.1990 (ред. станом на 17.04.1991р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1480400-90/page3
[281] Ачаркан В. А. Государственные пенсии / Ачаркан В.А. – М. : Юрид. лит., 1967. – 165 с. – С. 69.

займались встановлений термін суспільно-корисною діяльністю і досягли визначеного віку[282]. На думку О. Д. Зайкіна, пенсія за віком є матеріальним забезпеченням реалізації права осіб похилого віку на «заслужений» відпочинок[283]. Таким чином, право на пенсію він пов'язує з досягненням особою похилого віку, визначення якого є прерогативою законодавця.

П. М. Маргієв, вказує, що пенсія по старості – це такий вид пенсії, яка призначається за двох умов: досягнення конкретного віку і наявності до цього часу необхідного стажу[284].

Отже, як зазначають деякі дослідники, з питання перейменування «пенсії по старості» на «пенсію за віком», в той час велась досить жвава дискусія, яка мала і політичне забарвлення[285]. Прихильники перейменування вважали, що пенсійний вік на той час, вважався одним із самих низьких у світі, що, безсумнівно є найбільшим надбанням суспільства, що в Конституції СРСР 1978 року[286] передбачалося право на пенсію саме за віком, а не по старості і що, саме головне, не зовсім етично називати не зовсім старих громадян, особливо жінок, пенсіонерами по старості. Інші ж, противники перейменування зазначали, що пенсійний вік не такий вже й низький, якщо враховувати демографічні та інші показники (висока смертність, умови праці, життя та ін.). В даному випадку, слід зауважити, що проблема зміни пенсійного віку в сторону його підвищення, хоча і поставала з часом, але вона не виходила за межі професійних дискусій та друкованих науково-популярних видань, бо відносно низький вік виходу на пенсію в СРСР та країнах Східної Європи розглядався як одне з головних завоювань трудящих при

[282] Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР: учебник / Андреев В.С. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с. – С.170

[283] Зайкин А. Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению / А.Д. Зайкин. – М. : МГУ, 1974. – 192 с.- С. 165

[284] Советское право социального обеспечения: учеб. пособие / Маргиев П.М., Сазонов В.С., Фогель Я.М., Цедербаум Ю.Я. и др. ; под общ. ред. П.М. Маргиева. – М. : Юрид. лит., 1989. – 400 с. – С. 112.

[285] Право социального обеспечения России / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. — 4е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — с.233.

[286] Конституція СРСР : Конституція, Закон від 07.10.1977 (ред. станом на 26.12.1990 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77

соціалізмі. Виходячи з цього і було встановлено пенсійний вік, який до пенсійної реформи 2011 року в Україні залишався незмінним. Крім цього, пенсійний ценз є характерним не тільки для пенсій за віком, а й для інших видів пенсій, наприклад, пенсії за вислугу років військовослужбовцям та деяких інших.

Історія розвитку пенсійного законодавства свідчить, що якщо в початковий період (з 1917 по 1927 роки) старість визнавалася як одна з причин інвалідності, яка давала право на пенсійне забезпечення в поєднанні з певним стажем роботи, то, починаючи з 1929 року старість, тобто досягнення зазначеного віку, стає самостійною підставою пенсійного забезпечення спочатку робітників, а потім службовців. Саме тому, пенсійне забезпечення по старості стало здійснюватися незалежно від стану працездатності. У 20-ті роки XX ст., обговорювалися два рішення з цього питання: 1) громадяни похилого віку забезпечувалися пенсією тільки в разі втрати працездатності, тобто в разі визнання їх інвалідами; 2) встановлення певного віку, що дає право на пенсію за віком. Перший нормативний акт (Постанова ЦВК і РНК СРСР від 15 травня 1929 року «Про забезпечення в порядку соціального страхування на випадок старості»)[287] ввів право на пенсію по старості незалежне від стану працездатності громадянина. Положення «Про пенсії і допомоги за соціальним страхуванням» від 13 лютого 1930 року, вперше виділило пенсію за віком в якості самостійного виду пенсійного забезпечення в окрему главу, яка називалась «пенсії по старості». Право стало забезпечуватися двома факторами: віком і стажем. Слід зазначити, що і чинне пенсійне законодавство, також не пов’язує призначення пенсій за віком зі станом працездатності громадян.

Побудова української держави зумовила необхідність формування національної системи пенсійного забезпечення, а

[287] Об обеспечении в порядке социального страхования по случаю старости: постановление ЦИК и Совнаркома СССР от 15 мая 1929 г. // СЗ СССР. – 1929. – № 32. – Ст. 289

також, відповідно, більш оптимальних механізмів регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення і, на цій основі, формування ефективної та системної моделі пенсійних правовідносин.

Після здобуття незалежності перед Україною постало питання розроблення національного законодавства з пенсійного забезпечення та нової стратегії соціального захисту осіб похилого віку, які б відповідали ринковим умовам, забезпечували кращу соціальну захищеність пенсіонерів. Першим кроком цієї надзвичайно складної роботи стало прийняття 5 листопада 1991 року Закону України «Про пенсійне забезпечення»[288], який встановлював умови та види пенсійного забезпечення на досить нових умовах. В ст. 1 цього Закону, серед інших видів пенсійного забезпечення, встановлювалося, зокрема, і право на пенсію за віком. Пенсія за віком передбачена і в чинному Законі «Про загальнообовязкове державне пенсійне страхування» (Закон №1058, розділ 3).

Отже, вітчизняний законодавець, більшість вітчизняних науковців використовують поняття «пенсія за віком». Як зазначають дослідники, це цілком виправдано, адже категорія «старість» не відображає сутнісної особливості даної пенсії: після її призначення особа може успішно працювати певну кількість років. Відповідно, біологічні процеси старіння організму людини не можуть визначати та окреслювати право на працю та право на пенсію. Тому пов’язувати настання даного виду пенсії потрібно з настанням обумовленого законом віку та минулою суспільно-корисною працею[289].

[288] Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12

[289] Каптар Г.Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. –с.109.

3.2. Пенсійний вік та вік виходу на пенсію: основні характеристики.

У світовій практиці, спочатку утримання призначалося особам, які за станом здоров'я не могли належним чином виконувати звичну роботу. Пізніше виникла ідея призначати пенсію особам, які досягли старості без урахування їх реального стану здоров'я.

Дослідження процесу старіння показує, що впродовж життя настає певний момент, коли процес розвитку, тобто збагачення і ускладнення функціонування внутрішніх органів, а також його відповідного забезпечення, уповільнюється, а пізніше переходить у стадію регресу або інволюції, що отримало назву «старіння». Указане поняття базується на таких положеннях: 1) старіння і старість є закономірним процесом вікових змін, що відбувається в процесі онтогенетичного розвитку на всіх рівнях життєдіяльності; 2) старіння клітин органів, функціональних систем і психічних процесів відбувається нерівномірно (індивіди дозрівають і розвиваються нерівномірно, а різні аспекти і критерії зрілості мають для них неоднакове значення, а також існують неузгодженості строків біологічного, соціального і психічного розвитку); 3) процес старіння супроводжується послабленням гомеостатистичних процесів й одночасно пристосуванням усіх систем організму до нового рівня життєдіяльності[290].

Старість – закономірно наступаючий заключний період вікового індивідуального розвитку. Старіння – руйнівний процес, який протікає у результаті зростаючих з віком руйнівних дій зовнішніх і внутрішніх факторів, наслідком яких є неостаточність фізіологічних функцій організму. Старіння являє собою незворотні зміни структур і функцій живої системи, які

[290] Краснова О. В. Социальная психология старения: учеб. пособие / О. В. Краснова, А. Г. Лидерс. – М.: Академия, 2002. – С.13-14.

постійно поглиблюються. Старіння – процес суперечливого розвитку живих клітин з моменту зародження життя і до його припинення. Старість і смерть неминучі.

Школа Гіппократа у Давній Греції дала перше розмежування хронологічного віку людини: 1) дитинство – до 14 років; 2) зрілість від 15 до 42 років; 3) старість від 43 до 63 років; 4) довголіття від 63 років і старше. У даний час здійснюється така періодизація віку людини: 1) допродуктивний вік – 0-17 років; 2) продуктивний вік - 18-64 роки для чоловіків і 18-59 років для жінок; 3) післяпродуктивний вік - старше 65 років для чоловіків і старше 60 років для жінок; 4) старість – 65-79 років – для чоловіків і 60-79 років для жінок; 5) глибока старість – старше 80 років. У 1963 році у Києві на семінарі геронтологів і ВООЗ була прийнята така вікова періодизація: 1) молодий вік – 18-44 роки; 2) середній вік – 45-59 років; 3) похилий вік – 60-74 роки; 4) старечий вік – 75-90 років; 5) довголіття – старше 90 років.

У геронтології оперують поняттями календарного і біологічного віку. Календарний вік – це хронологічний астрономічний вік, який визначається на підставі документально підтвердженої дати народження. Біологічний вік – це міра старіння організму, його здоров′я, майбутньої тривалості життя. Він визначається набором спеціальних тестів і показників. По суті це функціональний вік, який залежить від особистих якостей і умов, у яких проходило життя даної людини. За встановленими ВООЗ вимогами біологічний вік необхідно визначати у медичних стаціонарних установах за результатами повного обстеження всіх органів і систем[291].

До сьогоднішнього дня жодна країна не запропоновувала науково розроблені критерії для визначення максимального віку виходу на пенсію за віком. Зазвичай вважається, що межі

[291] Яцемирская Р. С. Социальная геронтология: учеб. пособие / Р. С. Яцемирская, И. Г. Беленькая. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – С.5-22.

відсторонення від активної діяльності коливаються від 45 до 70 років. Основним критерієм при визначенні максимального віку виходу на пенсію за віком, як правило, є середня тривалість життя для певної країни.

Перш ніж розробляти критерії для обов'язкового виходу на пенсію, суспільство і у першу чергу, медицина повинні переосмислити функціональні можливості людини у віці від 50 до 59 років і між 60 і 70 роками з урахуванням усіх соціальних, суспільних і політичних змін, що відбулися в останні кілька десятиріч.

Вперше в історії межі пенсійного віку були встановлені першими системами соціального забезпечення літніх людей на національному рівні, які з'явилися в кінці дев'ятнадцятого початку двадцятого століття в Німеччині (1889 рік), в Великобританії (1908 рік), у Франції (1910 рік) і в США (1935 рік).

Сам факт законодавчого встановлення вікової межі, за якою починалася старість як особливий період життя, вільний від діяльності, але з гарантованим розміром матеріального забезпечення, мав досить велике значення. Протягом всієї історії формування пенсійного забезпечення, вибір між функціональним критерієм (наприклад, стан здоров'я) і чисто хронологічним початком старості був і залишається предметом дискусії[292].

Однак, уже в період становлення перших пенсійних систем, в таких дискусіях перемагали фінансові інтереси держави. Тому пенсійне забезпечення по старості почалося з встановлення високих вікових рубежів: 70 років в Німеччині і Великобританії, 65 років в США і у Франції. Ці вікові межі жодним чином не відповідали демографічним реаліям тих днів - не більше

[292]Гурьева О. Ю. Проблемы пенсионного возраста за рубежом //Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. 2011. № 5, том 17, с. 244-245.

половини чоловіків з тих, хто досяг віку 20 років, доживали до 65 років і ще менше до 70 років.

У зв'язку з цим, цілком зрозумілим, та в деякій мірі актуальним і по сьогоднішній день, стало гасло однієї з французьких профспілок на початку 20 століття: «що за обдурювання та іронія в цих допомогах по старості для тих, кого вже немає»[293]!

Після Другої світової війни розпочався активний період реформування пенсійних систем на Заході. В цей період зросла очікувана тривалість життя як для молодих, так і для літніх людей. Особливо з середини 70-х років, стрімко почала збільшуватися тривалість життя літніх осіб, що ознаменувало собою принципово новий етап демографічної еволюції, так званий «другий епідеміологічний перехід»[294]. Як наслідок цього, старіння населення починає відбуватися не тільки за рахунок зниження народжуваності, але і за рахунок реального збільшення життя літніх людей та їх переходу до старіших вікових груп. Тема соціальних і економічних наслідків старіння стає однією з провідних і дискусійних тем в науковій літературі, в засобах масової інформації, у виступах політиків. Інвестиції в соціальні програми для літніх осіб під впливом політичного лобіювання різко зростають. У різних країнах встановлюються різні пенсійні схеми, різний офіційний і фактичний вік виходу на пенсію, що відображає історико-культурні та економічні особливості в кожній з них. Соціальні та пенсійні системи впроваджуються не тільки в найбільш розвинених в економічному сенсі країнах, але і поширюються до кінця 60-х років практично, по всьому світу. У більшості країн Заходу

[293] Зубченко Л. Пенсионная система Финляндии //Вопросы экономики. – 2009. – № 9. – с. 57.

[294] Захарова О. Эпидемиологический переход// //Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www. demographia.ru/node/818; Время демографических перемен: избранные статьи. А. Г. Вишневский. Издательский дом Высшей школы экономики, 2015 - 516 с. //Електронний ресурс. – Режим доступу: ttps://books.google.com. ua/books/about/Время_демографически.html?id=GVgGkAEACAAJ&redir_esc=y

встановлюється пенсійний вік за схемою для чоловіків і жінок: 65 і 60 або 65 і 65.

Пенсійний вік – мінімальний вік, з якого застрахована особа задовольняє умови для отримання нормальної пенсії по старості. Вік виходу на пенсію - вік, з якого працівник припиняє оплачувану, регулярну роботу в результаті похилого віку. Ці два терміни можуть бути пов'язані в законі, якщо умовою для отримання пенсії є відмова від зайнятості, яка приносить дохід. Це часто зустрічається при виплаті пенсій без внесків, а також – в деяких системах соціального страхування.

Вік виходу на пенсію може бути загальним або заниженим (вік дострокового виходу на пенсію), або вищим за загальний, що встановлюється для окремих категорій осіб. Відхилення від загального пенсійного віку не може бути стимулом залучення працівників до виконання певних видів робіт чи засобом покарання, наприклад, за відсутність трудового стажу при призначенні пенсій. При встановленні пенсійного віку до уваги беруться всі фактори, що впливають на працездатність особи, можливість її утримувати до кінця життя тощо. За певних обставин країни можуть піти на зниження віку виходу на пенсію (так, наприклад у Польщі пенсійний вік поляків з 1 жовтня 2017 року знижено з 67 років до 65 років для чоловіків і 60 років для жінок).

Відповідно до Рекомендації МОП «Щодо забезпечення доходу» №67 1944 року[295], мінімальний вік, у якому особа може звертатися за допомогою по старості, повинен бути встановлений не більше ніж у 65 років для чоловіків та 60 років для жінок; більш низький вік може встановлюватися для осіб, які пропрацювали багато років на важких або шкідливих роботах. Такі ж вимоги містять Конвенція МОП «Про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і

[295] Щодо забезпечення доходу: Рекомендація МОП №67 від 12.05.1944 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_323

торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашніх служників» №35[296], Конвенція МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» №102 1952 року[297], Європейський кодекс соціального забезпечення[298]. При цьому, норма ст. 26 Європейського кодексу соціального забезпечення визначає критерії, за яких можливе підняття пенсійного віку. Зокрема, наголошено, що визначений вік не перевищує 65 років або такого більш похилого віку, коли кількість мешканців, які досягли цього віку, становить не менше 10% від тих, які не досягли цього віку, але є старшими за 15 років. Як зазначає М. М. Шумило, такий підхід правильний і може бути об'єктивним показником під час розгляду питання про підвищення пенсійного віку[299].

Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» 1952 року, в ст. 26 передбачає, що встановлений вік не повинен перевищувати 65 років або такої вищої вікової межі, яка може бути визначена компетентними органами державної влади з належним урахуванням працездатності осіб похилого віку в цій країні.

Отже, норми міжнародних актів свідчать про можливу рухливість меж пенсійного віку і допустимості його відмінностей у різних країнах[300].

Визначення непрацездатності полягає у встановленні відповідності або невідповідності між можливостями організму і виконуваною роботою. У такий спосіб виявляється визначений

[296] Про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашніх служників: Конвенція МОП №35 від 29.06.1933 р. (переглянута Конвенцією №128 від 29.08.1967 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada. gov.ua/laws/show/993_198

[297] Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011

[298] Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р.//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329

[299] Пенсійні правовідносини в Україні : монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М. М. Шумило ; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. - К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. – с. 37.

[300] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. –с.115.

стан організму людини, що робить вплив на її здатність до праці, і в зв'язку з цим на можливість компенсації втраченого заробітку, у тому числі (за певних умов) і шляхом виплати пенсії[301].

Встановлені законодавством умови пенсійного забезпечення за віком спираються на висновки медичної науки про процес старіння і старості, що тягнуть за собою значне зниження працездатності. Оскільки фізіологічні зміни в організмі не пов'язуються з єдиними віковими межами для всіх людей, у пенсійному законодавстві при встановленні віку, з досягненням якого виникає право на пенсію, враховується ймовірна і типова тривалість стану працездатності[302].

Питання про підвищення пенсійного віку є досить болючим для населення будь-якої країни, оскільки передбачає зміну раніше прийнятого соціального контракту між державою та її громадянами щодо часу початку «заслуженого відпочинку». Дійсно, створення пенсійних систем, а з ними і встановлення віку виходу на пенсію, означало виникнення юридичної межі старості, яка відзначає момент, коли індивід перетворюється з платника пенсійних внесків в одержувача пенсійних виплат. В результаті, в сучасних економіках на макрорівні пенсійний вік виступає одним з основних регуляторів співвідношення між чисельністю пенсіонерів і платників пенсійної системи, впливаючи на її збалансованість і фінансову стійкість. В силу того, як отримання пенсії за віком означає припинення роботи, такою ж мірою, цей вік є також верхньою межею працездатності, впливаючи на сукупну пропозицію робочої сили[303].

---

[301] Михайлова І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України / І. Ю. Михайлова // Університетські наукові записки. - 2010. - № 4. – с. 138 С. 136-140. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Unzap_2010_4_25

[302] Михайлова І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України / І. Ю. Михайлова // Університетські наукові записки. - 2010. - № 4. – с. 139 С. 136-140. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Unzap_2010_4_25

[303] Коваль О. П. Перспективи визначення пенсійного віку в Україні на період до 2050 року //Стратегічні пріоритети, №1 (26), 2013 р. с.88-91 //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sp.niss.gov.ua/content/ articles/files/16-1436192814.pdf

Саме тому, інтерес до проблеми підвищення пенсійного віку, що виник в світі в останні два десятиліття, пов'язаний із зазначеними двома функціями та обумовлений старінням населення, в результаті якого пропозиція праці молодих людей скорочується, а літні живуть на пенсії набагато довше, ніж століття тому, коли держави вперше взяли на себе зобов'язання соціального захисту для осіб, які втратили здатність заробляти на життя.

В Україні у цього питання – своя історія. Протягом усього пострадянського періоду пенсійна система України зазнавала безперервного вдосконалення, залишаючись при цьому дещо модернізованою системою радянського зразку. Нині у пенсійному дискурсі домінує тема фінансового стану цієї системи. Зависока частка пенсійних видатків у ВВП змушує спеціалістів шукати шляхів виходу з ситуації, що склалася.

Оскільки інші параметри пенсійної системи досягли граничного значення та вичерпали свій регулюючий потенціал, увага експертної спільноти завжди прикута до можливостей зміни пенсійного віку.

За часів СРСР пенсійний вік був одним з найнижчих в світі та дорівнював 60 років для чоловіків та 55 років для жінок. Такий відносно низький рівень трактувався як один з головних здобутків соціалізму, а отже не підлягав перегляду.

Ще десятиліття тому на обговорення теми підвищення пенсійного віку накладалось своєрідне табу: ідеї щодо його підвищення рішуче відкидались. Цілком справедливо вважалось, що цей крок буде непопулярним серед населення й, відповідно, відштовхне від правлячої політичної сили симпатії електорату. Дефіцит політичної волі вдало сусідив з індивідуальною мотивацією пересічного громадянина.

Згодом ситуація дещо змінилась. Верховна Рада України восени 2011 року прийняла закон, який запровадив поступове підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років. Прийняття

закону тимчасово знизило напругу суспільної дискусії. Проте довгостроковий демографічний прогноз не залишає жодного сумніву щодо того, що тема підняття пенсійного віку знову спливе на порядку денному. Слід зазначити, що Україна не є самотньою в прагненні відрегулювати пенсійні негаразди у такий порівняно простий спосіб. З аналогічною проблемою постаріння населення стикаються, за поодинокими винятками, усі європейські країни.

Як уже зазначалося, пенсійний вік як системний параметр здійснює низку досить важливих впливів практично на усі сторони суспільного буття, які умовно можна поділити на три групи: економічні, соціальні та адміністративні:

Вплив на економічну сферу. Пенсійний вік є одним з найбільш дієвих регуляторів ринку праці, оскільки прямо впливає на попит і пропозицію робочої сили та виступає як регулятор одного із факторів виробництва. Такий вплив здійснюється, насамперед, через законодавче встановлення загального пенсійного віку. Підвищення показника призводить до збільшення пропозиції робочої сили, що може мати як стимулюючий, так і дестимулюючий (пригнічуючий) для економіки вплив залежно від особливостей національної демографічної та економічної ситуації. Підвищення пенсійного віку веде до зростання доходів та споживання й одночасно зменшення рівня заощаджень, що може потягнути за собою підвищення реальної процентної ставки та негативно впливати на економічне зростання. Іншими словами, макроекономічна ефективність підвищення пенсійного віку визначається динамікою основних факторів – населення та капіталу. Натомість зниження пенсійного віку має прямо протилежний ефект, тобто зменшує пропозицію робочої сили[304].

[304] Пенсійний вік: іноземний досвід та вітчизняні реалії. аналіт. доп. /О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2013. – 37 с. - С 4.

Вплив на соціальну сферу. Через встановлення системи пільг (переважно в частині пенсійного віку) для окремих категорій працівників держава має змогу регулювати трудову міграцію населення як в географічному (наприклад, стимулювання трудової міграції до регіонів зі складними кліматичними умовами, як було за часів СРСР), так і в міжгалузевому контексті, виходячи при цьому з пріоритетів державного розвитку.

Підвищення пенсійного віку для жінок за певних соціально-економічних умов може тягнути за собою «понаднормативне» погіршення демографічної ситуації. Наразі в Україні жінки, що вийшли на пенсію, виконують соціальну функцію бабусь – «працюють» за дитячі садки, групи подовженого дня, піонерські табори тощо. Необґрунтоване надмірне підвищення пенсійного віку для жінок створює додаткові перепони при прийнятті молодими сім‘ями рішень щодо кількості дітей.

Відсутність можливості одержати пенсію за віком спонукає осіб передпенсійного віку, які мають проблеми зі здоров’ям, звертатись за призначенням пенсії по інвалідності. Отже при підвищенні пенсійного віку побічним ефектом стає неадекватність скорочення загальної чисельності пенсіонерів скороченню кількості пенсіонерів за віком та навпаки.

Вплив на адміністративну сферу. Підвищення пенсійного віку через загострення конкуренції на ринку праці погіршує статки певної частини осіб передпенсійного віку, зокрема малокваліфікованих, низькооплачуваних категорій працівників. Втрата доходу такими категоріями внаслідок звільнення тягне за собою збільшення випадків звернення до соціальних служб та до державних служб зайнятості.

У найбільш узагальненому випадку пенсійний вік поділяється на два основні види – фіксований та нефіксований.

Фіксований пенсійний вік. Цей вид пенсійного віку складається з двох підвидів: безумовний фіксований пенсійний

вік та пенсійний вік, по досягненні якого особа має право на пенсію, але виключно при наявності певної додаткової умови. При безумовно *фіксованому пенсійному віці* пенсія призначається громадянину при його досягненні та не залежить від будь-яких інших умов. В наш час, цей вид пенсійного віку зустрічається досить рідко в країнах Близького Сходу та Південно-Східної Азії. В деяких випадках, наприклад, в Україні, пенсія при безумовно фіксованому пенсійному віці має статус соціальної допомоги.

При досягненні *фіксованого пенсійного віку з додатковою умовою,* громадянин набуває права на пенсію за наявності певної додаткової умови. В якості найбільш розповсюджених додаткових умов використовуються чотири, а саме: трудовий стаж, страховий стаж сплати внесків до системи соціального страхування (страховий стаж), термін перебування в країні та майновий стан людини.

Використання *трудового стажу* в якості додаткової умови при досягненні працівником законодавчо встановленого пенсійного віку використовується виключно в розподільчих (солідарних) системах країн, де в соціальному страхуванні не набув достатнього поширення страховий принцип. В якості прикладів можна навести деякі країни пострадянського простору (Вірменія, Киргизстан, Туркменістан). До цієї ж категорії входять пільгові пенсії в усьому світі, в тому числі й в Україні (наприклад, пенсії за списками № 1 та № 2, пенсії трактористів-машиністів, доярів, робітниць текстильного виробництва та інших осіб, визначених ст. 13-18 Закону України «Про пенсійне забезпечення»).

Використання *стажу сплати внесків до системи соціального страхування* є значно поширенішою умовою. Вона також є характерною для розподільчих пенсійних систем, проте зустрічається в країнах, в яких застосовується, або, принаймні,

задекларовано страховий принцип в соціальному забезпеченні, в т.ч. й в Україні.

Переважна більшість вітчизняних пенсіонерів відповідно до Закону №1058, підпадають саме під цю категорію. Факт сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України є підставою для отримання пенсії особами, які не мають страхового стажу як такого. Наприклад, це особи, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці або члени творчих спілок, а також інші творчі працівники, які не є членами таких спілок (ст. 3 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Щодо інших країн, в якості прикладів можна навести Німеччину, Францію, США[305]. В деяких країнах обидві умови (трудовий стаж та стаж сплати внесків) існують паралельно. Так, для отримання мінімальної пенсії в Великобританії потрібно мати не менше 1 року фактичної сплати внесків та певної кількості років трудового стажу.

Термін перебування в країні є хоча й не широко, але все ж таки достатньо поширеною умовою для призначення пенсії. Так, для призначення мінімальної пенсії при досягненні пенсійного віку особа повинна прожити в Данії не менше трьох років, а в Нідерландах – лише рік.

Майновий стан людини є однією з найменш поширених умов. Вона зустрічається переважно в країнах, де запроваджено практику призначення пенсій «на підставі перевірки нужденності». Прикладами можуть слугувати Гонконг чи Австралія[306]. В цих країнах особа, яка досягла пенсійного віку, піддається «перевірці нужденності» (за бажанням). Спеціальний уповноважений орган здійснює комплексну перевірку майнового стану претендента (нерухомість, рухоме майно, депозитні

[305] Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід. Проект USAID, лютий 2011 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf

[306] Эстель Джеймс. Многоуровневые пенсионные системы: сходства и различия //[Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.actuaries.ru/lib/detail.php?ID=2068

рахунки, цінні папери, інші активи), за результатами якої робиться висновок щодо необхідності призначення пенсії та її розміру. Проте загальна світова тенденція полягає у поступовому відході від цієї практики.

Нефіксований пенсійний вік. Він складається з двох підвидів: пенсійний вік, прив‘язаний до фіксованого пенсійного віку, та пенсійний вік, прив’язаний до будь-якого іншого параметру.

Нефіксований пенсійний вік у прив’язці до фіксованого пенсійного віку. На відміну від фіксованого, цей підвид, як правило, зустрічається в накопичувальних пенсійних системах. Прив’язка нефіксованого пенсійного віку до фіксованого може бути двосторонньою чи односторонньою. Прикладом такої *двосторонньої прив’язки* є недержавна пенсія системи ІІІ рівня в Україні. Відповідно до ч. 2 ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов’язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше, ніж на 10 років, якщо інше не визначено законами. Іншими словами, учасник недержавного пенсійного фонду має право самостійно визначити дату початку отримання пенсії з ІІІ рівня, перебуваючи у віці в інтервалі між 50-ма та 70-ма роками. Щодо односторонньої прив’язки, вона теоретично може бути як мінімальною так і максимальною.

Нефіксований пенсійний вік, прив’язаний до будь-якого параметру, відмінного від фіксованого пенсійного віку. В якості параметрів найчастіше використовуються два: сума пенсійних накопичень та стаж роботи.

Як випливає з вербальної конструкції, *сума пенсійних накопичень* є підставою для отримання пенсії виключно в накопичувальних пенсійних системах. Так, в деяких країнах Південно-Східної Азії та Новій Зеландії особа, яка має певний

законодавчо визначений рівень накопичень, може придбати ануїтет незалежно від свого віку.

Прив'язка пенсійного віку до *стажу роботи*, навпаки, характерна виключно для розподільчих систем. Громадянин набуває право на пенсію незалежно від свого віку, відпрацювавши встановлену законом кількість років на певних посадах чи у певній професії (наприклад, пенсії за вислугу років). Так, працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, - за списком робіт і професій, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 25 років, а працівники провідних професій на цих роботах: робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату, оброблювачі поверхневих дефектів металу (вогневим засобом вручну) на гарячих дільницях, машиністи кранів металургійного виробництва (відділень нагрівальних колодязів та стриперних відділень) - за умови, якщо вони були зайняті на цих роботах не менше 20 років.

Аналогічно працівники льотного і льотно-випробувального складу мають право на пенсію незалежно від віку при вислузі років на цих посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок, та після цієї дати при набутті вислуги років на цих посадах згідно із Законом від 24 грудня 2015 року №911[307].

Повний перелік таких професій наведено у ст. 54, 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

[307] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 24.12.2015 р. № 911-VIII в ред. від 01.01. 2017 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/911-19

3.3. Ознаки пенсії за віком.

Як уже зазначалося вище, призначення пенсії за віком пов'язано не з настанням непрацездатності за віком в її біологічному розумінні, а з настанням встановленого в законі віку і, відповідно, звільненням у зв'язку з цим осіб, які займалися суспільно-корисною працею від обов'язку трудитися при призначенні пенсії. Таким чином, у праві відбувся відхід від розуміння старості (віку) як форми інвалідності і сформувалася концепція забезпечення за віком як гарантії заслуженого відпочинку. Непрацездатність є одним з основних понять, яке дозволяє розкрити характер і зміст пенсії за віком.

При цьому пенсії багатьом категоріям громадян призначаються виходячи з «презумпції» їх непрацездатності, незалежно від стану індивідуальної працездатності[308]. Права в сфері пенсійного забезпечення, таким чином, і зокрема, пенсії за віком, пов'язані з визнанням особи нездатною до праці, або з фактом звільнення її від обов'язку працювати.

Більшість вчених радянської доби, зокрема О. Д. Зайкін, дотримуючись концепції пенсійного забезпечення за віком як права на забезпечення заслуженого відпочинку, стверджує, що мета такого забезпечення - в прагненні запобігти можливому настанню непрацездатності[309]. Як вказує М. С. Ланцев, це є однією з причин, за якими вводиться юридичне поняття старості - як досягнення певного віку, за межею якого збереження колишнього обсягу трудових навантажень становить небезпеку, працівники «стають нездатними до виконання трудових обов'язків»[310]. Саме тому, багато вчених, виходячи з цього обґрунтовано вважають законодавчо встановлений пенсійний вік юридичною межею працездатності, та роблять висновок про

[308] Козлов А. Е. Социальное обеспечение в СССР / А.Е. Козлов. — М., Наука. 1981. — С. 64.
[309] Зайкин А. Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению. – М.:Изд-во МГУ, 1974. – с.114.
[310] Ланцев М. С. Социальное обеспечение в СССР (экономический аспект). М.: Экономика, 1976. – с. 11.

розбіжність її з фактичною межею працездатності[311]. Поняття непрацездатності виражається в відносинах між потенційними можливостями людини брати участь в суспільній праці (або їх відсутністю) і вимогами, умовами праці.

Застосовність поняття непрацездатності до пенсійного забезпечення за віком не є правовим критерієм оцінки стану працездатності пенсіонерів при призначенні їм пенсії. Але воно необхідно при визначенні умов та режиму праці літніх людей, стимулювання їх трудової діяльності з урахуванням наявної працездатності.

Пенсія не є оплатою минулої праці та в цьому випадку не є винагородою за живу працю, однак вона несе на собі соціально-виправданий відбиток трудового внеску, визначаючи матеріальне забезпечення людини, його положення в суспільстві в залежності від результатів його праці.

Враховуючи це, можна стверджувати, що пенсії за віком властиві ознаки, характерні як для пенсій взагалі, так і специфічні. В. С. Андрєєв, виділяє серед цих ознак: довічне призначення; призначення її особам, які тривалий час займались суспільно-корисною діяльністю; призначення особам, які досягли встановленого в законі віку[312].

У солідарній системі України І. Ю. Михайлова теж виділяє основні та специфічні ознаки, які властиві лише пенсіям за віком: пенсія за віком — це платіж, що провадиться державою у грошовому вираженні; платежі здійснюються регулярно, щомісячно, тобто періодично у встановлені законом строки; кошти на виплату пенсії виділяються з Пенсійного фонду України, а також асигнуються на ці цілі державою з Державного бюджету; розмір щомісячної пенсії залежить від тривалості страхового стажу і величини заробітку, з якого сплачуються

[311] Советское право социального обеспечения: учеб. Пособие / под ред. П. М. Маргиева. М. : Юрид. лит., 1989. С. 113.
[312] Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР. М.: Юридическая литература, 1987. – с.170.

внески, середньої заробітної плати та коефіцієнта заробітної плати (доходу); пенсія призначається лише тоді, коли настає передбачений законом страховий випадок (в нашому випадку досягнення певного віку); участь громадян у створенні страхових фондів, з яких виплачуються пенсії; коло осіб, які мають право на пенсію, точно окреслене в законі і розширеному тлумаченню не підлягає (до нього належать непрацездатні громадяни, а також іноземці та особи без громадянства, котрі на законних підставах проживають на території України); порядок призначення та виплат пенсій регламентується нормативними актами найвищої юридичної сили — законами; термін її призначення - довічний. Специфічними ознаками, які характерні тільки даному виду пенсій у солідарній пенсійній системі України є: розмір пенсії не може бути нижчим прожиткового мінімуму, встановленого законом; призначення пенсії на загальних чи пільгових підставах; наявність установленого законом страхового стажу — загального чи пільгового; диференціація умов праці, від яких залежить втрата працездатності, що передбачена пенсійним законодавством; визначення розміру пенсійних виплат у залежності від величини сплачених страхових внесків до Пенсійного фонду України; стимулювання більш пізнього виходу на пенсію; як правило, є основним джерелом для існування.[313]

Класифікацію пенсій за віком необхідно проводити по нормативним правовим актам, що регламентують їх надання:

1. За Законом №1058 призначаються:

а) пенсії за віком у солідарній системі (ст. 26-29);

б) довічна пенсія за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування (ст. 54, 57).

[313] Михайлова І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України / І. Ю. Михайлова // Університетські наукові записки. - 2010. - № 4. – с. 139 С. 136-140. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Unzap_2010_4_25.

2. За Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року призначаються пенсії за віком особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення (ст. 55).

3.4. Умови призначення пенсії за віком.

Закон №1058[314] пов'язує реалізацію права на пенсійне забезпечення за віком з двома умовами: досягненням пенсійного віку та наявністю необхідного страхового стажу. Ці умови зазнали кардинальних змін у процесі здійснення другого етапу пенсійної реформи в Україні у жовтні 2011 року. Відповідно до ст. 26 Закону України №1058 особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності страхового стажу не менше 15 років. До прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи України» від 8 липня 2011 року №3668-17[315], який і запровадив указані зміни, право на пенсію мали жінки по досягненні 55 років, чоловіки - 60 років за наявності не менше 5 років страхового стажу. Цим Законом України №3668-17 від 8 липня 2011 року запроваджено поступове підвищення пенсійного віку для жінок на 6 місяців у рік, починаючи з 1 жовтня 2011 року, протягом 10 років, з 55 років до 60 років з 2020 року. Тим самим, поступове підвищення пенсійного віку для жінок здійснюється за графіком залежно від дати народження, з кроком «півроку на рік». Оскільки дати народження розписані по 6-місячних інтервалах, може скластися хибне враження, що пенсійний вік підвищується кожні півроку і темп підвищення сягає «щороку на рік». Однак при цьому

[314] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[315] Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17

потрібно брати до уваги не лише дати народження, але й очікувані дати виходу на пенсію. Таким чином, жінки, які першими потрапили під підвищення пенсійного віку (дати народження з 01.10.1956 р. по 31.03.1957 р.), вийшли на пенсію на півроку пізніше після того, як їм виповнилося 55 років (тобто в період з 01.04.2012 р. по 30.09.2012 р. Наступне покоління (дати народження з 01.04.1957 р. по 30.09.1957 р.) виходитимуть на пенсію вже у 56 років, і відбувається це вже з 01.04.2013 р. по 30.09.2013 р.). Завдяки «віковому зсуву» утворився 6-місячний лаг, який можна назвати «канікулами» для Пенсійного фонду: вихід жінок на пенсію за віком відбувається у період з 1 квітня по 30 вересня, а у першому і четвертому кварталах – ніхто з жінок на пенсію за віком не виходить[316].

Наступною важливою умовою пенсійного забезпечення за віком є також наявність у особи необхідного страхового стажу. Міжнародна практика свідчить, що умови і норми пенсійного забезпечення визначаються з урахуванням трудового вкладу застрахованого, що має кількісний та якісний параметри. Перший визначає, як довго людина працювала, і, отже, підлягає зазначеному виду страхування. Другий – як оцінювалась її праця, тобто яким був характерний для працівника рівень трудового доходу. Кількісний показник втілюється у вигляді страхового стажу, а якісний - у розмірі типового для працівника заробітку.

О. Л. Кучма зазначає, страховий стаж — це період, протягом якого уповноважений суб’єкт сплачує в обов’язковому чи добровільному порядку страхові внески за застраховану особу, у розмірі, визначеному законодавством, на рахунок спеціально створеного фонду. Сутнісними характеристиками

[316] Аналіз та фінансова оцінка наслідків можливого скасування окремих положень Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» / Підготовлено Програмою «Розвиток фінансовог сектору» (FINREP-II). – Київ, 2013. – С. 6 – 10. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/impact_of_possible_cancellation_of_certain_pension_reform_provisions_ua.pdf

страхового стажу є: період сплати страхових внесків; безпосереднє та опосередковане страхування (сплачувати страхові внески може і сама особа, і її роботодавець чи інші особи у порядку, визначеному законодавством); обов'язкова та добровільна участь осіб у державному соціальному страхуванні; наявність спеціальних фондів, які здійснюють конкретний вид державного страхування[317].

Саме тому, як вбачають деякі дослідники, категорія «страховий стаж» є надзвичайно важливим та невід'ємним елементом фактичного складу, який породжує та змінює пенсійні правовідносини. За своєю сутністю він має подвійну правову природу – економічну та соціальну. Як економічна категорія страховий стаж фіксує період сплати особою пенсійних внесків до уповноваженого фонду. Як соціальна категорія страховий стаж підтверджує участь особи у механізмі обов'язкового чи добровільного пенсійного страхування і, тим самим, обумовлює її право на певний вид пенсійного забезпечення[318].

Як і пенсійний вік, умова про страховий стаж також зазнала суттєвих змін. Починаючи з 1 січня 2018 року[319] право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу:

з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2018 року – не менше 25 років;

з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року - не менше 26 років;

з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року - не менше 27 років;

[317] Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ольга Леонідівна Кучма. – К., 2011. – с.10-11 19

[318] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. –с.132-133.

[319] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. №2148-19 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2148-19

з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року - не менше 28 років;

з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року - не менше 29 років;

з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року - не менше 30 років;

з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року - не менше 31 року;

з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року - не менше 32 років;

з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року - не менше 33 років;

з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року - не менше 34 років;

починаючи з 1 січня 2028 року - не менше 35 років.

При цьому зберігається вік виходу на пенсію, започаткований реформою 2011 року, при досягненні якого жінки 1961 року народження і старші можуть реалізувати право на пенсію за наявності необхідного страхового стажу до досягнення 60 років, зокрема, у віці:

55 років - які народилися по 30 вересня 1956 року включно;

55 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;

56 років - які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;

56 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;

57 років - які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;

57 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;

58 років - які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;

58 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;

59 років - які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року;

59 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року;

60 років - які народилися з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

У разі відсутності, починаючи з 1 січня 2018 року, страхового стажу, передбаченого частиною першою статті 26 Закону №1058 (від 25 до 35 років в залежності від часу виходу на пенсію), особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 63 роки за наявності страхового стажу:

по 31 грудня 2018 року - від 15 до 25 років;

з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року - від 16 до 26 років;

з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року - від 17 до 27 років;

з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року - від 18 до 28 років;

з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року - від 19 до 29 років;

з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року - від 20 до 30 років;

з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року - від 21 до 31 року;

з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року - від 22 до 32 років;

з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року - від 23 до 33 років;

з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року - від 24 до 34 років;

починаючи з 1 січня 2028 року - від 25 до 35 років.

У разі відсутності, починаючи з 1 січня 2019 року, зазначеного вище страхового стажу, особи матимуть право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 65 років за наявності страхового стажу не менше 15 років.

Наявність страхового стажу, який дає право на призначення пенсії за віком, визначається на дату досягнення особою відповідного віку і не залежить від наявності страхового стажу на дату звернення за призначенням пенсії.

Крім того, починаючи з 1 січня 2028 року, у разі наявності у особи 40 і більше календарних років страхового стажу, пенсія за віком призначатиметься незалежно від віку.

В період з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2020 року особам, які досягли пенсійного віку та не набули страхового стажу, передбаченого нормами статті 26 Закону №1058, за умови наявності у них не менше 15 років страхового стажу, матимуть змогу призначити тимчасову державну соціальну допомогу непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату. Зазначена тимчасова державна соціальна допомога призначатиметься органами соціального захисту населення і виплачуватиметься до досягнення такими особами віку, з якого вони набувають право на призначення пенсії. Вказана допомога призначатиметься з урахуванням майнового стану та середньомісячного сукупного доходу особи в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

3.5. Розмір пенсії за віком. Звернення за призначенням пенсії за віком та строки її призначення.

Відповідно до ст. 27 Закону №1058, розмір пенсії за віком визначається за формулою:

$$П = Зп \cdot Кс, \text{ де:}$$

П – розмір пенсії, у гривнях;

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до ст. 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях;

Кс – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до ст. 25 цього Закону.

За бажанням застрахованої особи частина розміру пенсії за віком за період страхового стажу, набутого до дня набрання чинності цим Законом, може бути визначена відповідно до раніше діючого законодавства, а частина розміру пенсії за період страхового стажу, набутого після набрання чинності цим Законом, – відповідно до цього Закону. При цьому частина розміру пенсії за віком, обчислена за раніше діючим законодавством, не може перевищувати максимальних розмірів пенсій, визначених законом для відповідних категорій пенсіонерів, та не може бути нижчою, ніж розмір трудової пенсії за віком з урахуванням цільової грошової допомоги на прожиття, що діяли на день набрання чинності цим Законом. Розмір пенсії за віком, обчислений за раніше діючим законодавством, підвищується з дня набрання чинності цим Законом до дня її призначення в порядку, передбаченому ч.1 та 2 ст. 42 цього Закону.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до

надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний розмір пенсії за віком (ст. 28 Закону №1058). Відповідно до ст. 28 Закону №1058 мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої цим Законом, пенсії або аналогічної виплати, встановленої в інших державах, мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі встановлюється з урахуванням зазначених сум.

За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 відсоток розміру пенсії, обчисленої відповідно до ст. 27 цього Закону, але не більш як на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком, передбаченого абз.1 цієї частини. Наявний в особи понаднормовий страховий стаж не може бути обмежений.

Мінімальний розмір пенсії особам, на яких поширюється дія Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці», та працівникам, зайнятим повний робочий день під землею обслуговуванням зазначених осіб, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 років для жінок за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, встановлюється незалежно від місця останньої роботи у розмірі 80 відсотків заробітної плати (доходу) застрахованої особи, визначеної відповідно до ст. 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

З 1 січня 2018 року для осіб, які досягли віку 65 років,

мінімальний розмір пенсії за віком за наявності в чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі 40 відсотків мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

За наявності страхового стажу меншої тривалості, ніж передбачено абз. 1 ч. 1 ст. 28 Закону №1058, мінімальний розмір пенсії за віком установлюється в розмірі, пропорційному до наявного страхового стажу, виходячи з прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. Для пенсій, призначених після 1 січня 2018 року, мінімальний розмір пенсії за віком, передбачений абз. 1 ч. 3 ст. 28, виплачується після досягнення особою віку 65 років. До досягнення цього віку таким особам може бути призначена державна соціальна допомога на умовах і в порядку, визначених Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Мінімальний розмір пенсії за віком, установлений частинами 1-3 цієї статті, застосовується виключно для визначення розмірів пенсій, призначених згідно з цим Законом.

При визначенні мінімального розміру пенсії за віком та збільшенні мінімальної пенсії за віком, передбачених абз. 1 і 2 ч. 1, ч. 2 і 3 ст. 28, до страхового стажу не враховується період, за який проведено одноразову сплату єдиного внеску відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Підвищення розміру пенсії за віком у разі відстрочки часу її призначення (ст. 29 Закону №1058)**.** Особі, яка набула право на пенсію за віком відповідно до цього Закону, але після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням

страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком, обчисленого відповідно до ст. 27 цього Закону, на такий відсоток:

– на 0,5% – за кожний повний місяць страхового стажу, починаючи з місяця, наступного за місяцем досягнення пенсійного віку в разі відстрочення виходу на пенсію на строк до 60 місяців;

– на 0,75% – за кожний повний місяць страхового стажу, починаючи з місяця, наступного за місяцем досягнення пенсійного віку в разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців.

Жінкам, які народилися в період по 31 грудня 1961 року, після виходу на пенсію встановлюється підвищення розміру пенсії, обчисленого відповідно до ст. 27 цього Закону, в розмірі 2,5 відсотка за кожні шість місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку, за умови, що до цього їм не призначалася будь-яка пенсія.

Заява про призначення пенсії непрацюючим особам подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, безпосередньо до управління Пенсійного фонду України у районі, місті, районі у місті, а також у місті та районі за місцем проживання (реєстрації).

У разі якщо особа, якій призначається пенсія, не досягла повноліття або є недієздатною, заява подається батьками, усиновителями, батьками-вихователями, прийомними батьками, патронатними вихователями, опікунами, піклувальниками за місцем їх проживання (реєстрації), представниками закладів (органів опіки і піклування), які виконують функції опікунів і піклувальників (далі - законні представники) за місцезнаходженням таких закладів (органів).

Пенсія призначається з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку:

Пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3-х місяців з дня досягнення особою пенсійного віку (при зверненні особи по закінченню встановленого 3-місячного терміну пенсія за віком призначається з дня подання нею заяви про призначення пенсії). Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше, ніж за місяць до досягнення пенсійного віку.

Розділ 4.
ПЕНСІЯ ПО ІНВАЛІДНОСТІ

4.1. Поняття та ознаки інвалідності.
4.2. Моделі інвалідності.
4.3. Види порушень функцій організму.
4.4. Причини, групи інвалідності та критерії їх встановлення.
4.5. Правовий статус МСЕК та порядок встановлення інвалідності.
4.6. Поняття пенсії по інвалідності, умови її призначення та розмір.
4.7. Пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

4.1. Поняття та ознаки інвалідності.

З поняттям інвалідність як обмеженням різних функціональних можливостей особи зустрічаються громадяни всіх країн світу. Люди можуть отримати інвалідність внаслідок фізичних, розумових або сенсорних дефектів, стану здоров'я чи психічних захворювань. Такі дефекти, стани чи захворювання за своїм характером можуть бути постійними чи тимчасовими[320].

Інвалідність – поняття, яке еволюціонує та є результатом взаємодії, що відбувається між людьми з інвалідністю та перешкодами у стосунках і середовищі і яка заважає їхній повноцінній і дієвій участі у житті суспільства на рівні з іншими[321].

Від прийняття Всесвітньої декларації прав людини 1948 року ідея забезпечення прав людини всім без винятку, проникла

[320] Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96 від 20. 03.1993 р. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http:/zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_306
[321] Про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

не тільки до правосвідомості мільйонів осіб усього світу, але й отримала широке визнання в багатьох міжнародно-правових і національних законодавчих актах держав світу. Однак, виникали очевидні складнощі забезпечення як повсюдного дотримання прав людини, так і стосовно окремих соціальних груп населення.

Саме тому, після розроблення міжнародних актів універсального характеру, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року[322] та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року[323], пріоритетну увагу стали приділяти окремим групам прав і розповсюдженню всього різноманіття прав людини на групи, які потребують особливого правового захисту. Права осіб з інвалідністю у цьому відношенні не стали винятком, хоча міжнародне право звернулося до проблем інвалідності досить пізно і подолало складний шлях, перш ніж за такими особами були визнані повнота прав і рівність можливостей.

Одні з перших норм, що захищають осіб з інвалідністю, з'явилися в міжнародному праві в 70-х роках минулого століття. З того часу міжнародне співтовариство виробило низку документів, які закріпляють права осіб з інвалідністю. До найбільш значущих з них можна віднести такі: Декларація прав розумово відсталих осіб, 1971 року[324], Декларація прав інвалідів, 1975 року[325], Всесвітня програма дій щодо інвалідів 1982 року[326], Конвенція МОП «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів», 1983 року[327], Стандартні правила забезпечення рівних

[322] Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

[323] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р.//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

[324] Декларація прав розумово відсталих осіб: прийнята резолюцією 2856 (XXVI) Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1971 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_119

[325] Декларація прав інвалідів: Прийнята резолюцією 3447 (XXX) Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1975 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117

[326] Всесвітня програма дій щодо інвалідів: прийнята 03.12. 1982 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_427

[327] Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів:Конвенція МОП №159 від 20.06.1983 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_065

можливостей для інвалідів 1993 року[328]; Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 року[329].

Даний перелік не є вичерпним, оскільки міжнародним співтовариством були також вироблені численні міжнародні документи для виконання вищевказаних міжнародних актів, регіональні міжнародні документи і класифікації порушень здоров'я ВООЗ, які становлять медичну основу правового регулювання.

Особливе місце в системі міжнародних правових актів, що регулюють права осіб з інвалідністю, посідає Конвенція про права інвалідів 2006 року На відміну від більшості раніше прийнятих документів у цій сфері, Конвенція носить не рекомендаційний, а обов'язковий характер. Це означає, що держави-учасниці Конвенції беруть на себе зобов'язання юридичного характеру, дотримання яких контролюється за допомогою заснованих Конвенцією міжнародних механізмів – Комітету з прав інвалідів і Конференції держав-учасниць.

Поняття інвалідності в законодавстві кожної країни має свої національні особливості, трактування та правові норми.

Як стверджує Г. Г. Каптар, досліджуючи поняття інвалідності, науковці у переважній більшості підкреслювали те, що в її основі лежить втрата працездатності[330]. Так, В. С. Андрєєв вважав, що інвалідність - це засвідчений медичним органом стан, при якому особа внаслідок хронічного захворювання або анатомічних дефектів (що викликають стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму) не може займатися тривалий термін професійною працею або може працювати при значній зміні звичайних умов праці. На думку

[328] Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів: Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/995_306

[329] Про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

[330] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – с.152.

Я. М. Фогеля та О. Д.Зайкіна, поняття «інвалідність» виражає стан організму людини, який характеризується постійною або тривалою втратою працездатності або значним її обмеженням.

Вітчизняні науковці пропонують подібні визначення поняття інвалідності. І. М. Сирота вважає, що під інвалідністю належить розуміти розлади функцій організму під впливом хвороби чи внаслідок анатомічного дефекту, що тягнуть за собою соціальні наслідки - припинення професійної роботи в звичайних умовах чи зміну її, призначення різних видів соціальної допомоги, встановлення різних пільг. На думку С. М. Синчук, інвалідністю є стійкий розлад функцій організму, який призводить до повної або часткової (значної) втрати працездатності чи до суттєвих обмежень життєдіяльності. На нашу думку, таке розуміння інвалідності потребує уточнення, адже автор розділяє втрату працездатності й обмеження життєдіяльності як різні критерії інвалідності.

Н. П. Коробенко пропонує застосовувати єдиний соціальний підхід для визначення цього поняття у тому вигляді, як це передбачено у затвердженій Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 квітня 2004 року Інструкції про встановлення груп інвалідності. Цей нормативний акт визначає інвалідність як соціальну недостатність (дезадаптацію) внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги. Соціальна недостатність (дезадаптація), згідно з Інструкцією, - це нездатність людини виконувати звичайну для її становища роль у суспільстві, яка зумовлена обмеженням життєдіяльності з урахуванням віку, статі, місця проживання, освіти тощо, що призвела до нездатності до самостійного проживання, неможливості установлення соціальних зв'язків, потреби в допомозі інших осіб, до підтримки економічної незалежності, занять, властивих людині, включаючи професійну діяльність.

Установлення однієї із трьох груп інвалідності залежить від ступеня обмеження життєдіяльності.

Я. В. Сімутіна вважає, що інвалідність – складний юридичний факт-подія, настання якого не залежить від волі особи, містить у собі такі елементи, як власне інвалідність (як міра втрати здоров'я), встановлення певної групи інвалідності, причина настання інвалідності, час її настання та строк, на який встановлюється інвалідність.

Т. В. Шлапко визначає поняття «інвалідності» як засвідченого висновком МСЕК стану особи, викликаного повним чи частковим, і, як правило, стійким, незважаючи на лікування, порушенням функцій організму, що настав внаслідок загального захворювання, ушкодження здоров'я у результаті нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання і при якому вона потребує матеріального забезпечення та реабілітаційних заходів[331].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» інвалідність – міра втрати здоров'я в зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Особа з інвалідністю – особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

З визначення цих понять випливають такі ознаки інвалідності: 1) інвалідність – це міра втрати здоров'я;

[331] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – С.152-155.

2) причинами втрати здоров'я можуть бути захворювання, травма (її наслідки), вроджені вади; 3) наслідком цих причин є стійкий розлад функцій організму; 4) втрата здоров'я призводить до обмеження життєдіяльності особи; 5) внаслідок втрати здоров'я держава повинна: а) створити умови для реалізації особою її прав нарівні з іншими громадянами; б) забезпечити її соціальний захист (пенсійне забезпечення, надання соціальної допомоги та соціальних послуг).

4.2. Моделі інвалідності.

В літературі виділяють багато моделей інвалідності, в межах яких, коли-небудь будувалася соціальна політика підтримки осіб з інвалідністю[332]. Моделі розрізняються розумінням причин інвалідності, роблять акцент на різних аспектах життя індивіда (на здатності виконувати функції, потребах і можливостях реабілітації, положенні індивіда в суспільстві і т.п.). Так О. А. Тарасенко[333] виділяє дванадцять різних історичних і сучасних моделей інвалідності, що вплинули або впливають на конструйовану соціумом соціальну політику в області інвалідності. Зазначені моделі умовно поділяються на дві парадигми інвалідності - «стару», тобто традиційну або медичну і «нову», тобто посттрадиційну або соціальну. З подальшим розвитком суспільства не виключено і поява третьої, «новітньої» парадигми інвалідності.

Так звана «стара», або традиційна, парадигма інвалідності включає в себе: моральну (релігійну) модель; медичну модель; економічну модель; реабілітаційну модель; модель

[332] Демьянова А. В. Социальная политика в сфере защиты прав инвалидов в России //[Электронный ресурс]: препринт WP3/2015/09 / А. В. Демьянова ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Электрон. текст. дан. (2 Мб). – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – (Серия WP3 «Проблемы рынка труда»). – 50 с.;

[333] Тарасенко Е. А. Социальная политика в области инвалидности: кросскультурный анализ и поиск оптимальной концепции для России Журнал исследований социальной политики. – 2004. – Т. 2. - № 1, с.7-28

функціональної обмеженості.

Моральна модель інвалідності, що випливає з базових постулатів християнської релігії, з одного боку, розглядає інвалідність як «покарання за гріхи», а з іншого - зараховує осіб з інвалідністю до мучеників. Деякі культури і субкультури і досі пов'язують інвалідність з почуттями релігійного покарання або провини, сорому, низьким соціальним статусом тощо. Дана модель є особливо важкою, оскільки породжує соціальний остракізм, непевність, ненависть до себе. На сьогодні вона, практично не використовується в реальній соціальній політиці країн, однак залишається певним способом бачення інвалідності.

Медична модель інвалідності протягом тривалого часу була панівною та претендувала на особливу науковість і гуманність (іноді її ще називають «адміністративної моделлю», оскільки вона зародилася в надрах систем охорони здоров'я і соціального забезпечення)[334]. Медична модель інвалідності розглядає фізичні і психічні відмінності між людьми в термінах патологічних відхилень і дефектів, тобто «неповноцінності». Ідеологія цієї моделі зберігає певний вплив на законодавство, соціальну політику і організацію соціального обслуговування. Так, наприклад, визначення інвалідності Всесвітньою організацією охорони здоров'я, є дуже близьким до медичної моделі, зокрема втілює наступну схему: недуга - стан здоров'я або діагноз (наприклад, спинномозкова травма), обмежені можливості - фізичні або функціональні обмеження (наприклад, нездатність ходити), недієздатність (наприклад, нездатність працювати). Відмінною рисою медичної моделі було те, що вона розглядала людей з обмеженими можливостями як некомпетентних, нездатних відповідати за себе, нездатних працювати, які завжди потребують стороннього догляду і можливо, є небезпечними для суспільства. При такому підході недуги автоматично

[334] Романов П. В., Ярская-Смирнова Е. Р. Политика инвалидности: Социальное гражданство инвалидов в современной России. – Саратов: Изд-во «Научная книга», 2006. – с. 8-18.

виключають участь осіб з інвалідністю у звичайній соціальної діяльності, в зв'язку з чим, необхідно створювати особливі медичні центри та інші спеціалізовані заклади. Крім того, вони потребують спеціальних соціальних пільг, допомог, які надаються, як правило, в мінімальному обсязі. Все це сприяло закріпленню низького соціального статусу людей з обмеженими можливостями та породжувало соціальні стереотипи щодо їх несамостійності і невпевненості. Особи з інвалідністю в даній моделі розглядалися як об'єкт соціальної політики, а не її суб'єкт.

Економічна модель інвалідності багато в чому є закономірним продовженням медичної моделі, передбачає перерозподіл доходів між різними верствами суспільства там, де в якості методологічної основи приймається медичне визначення інвалідності. Оскільки особи з обмеженими можливостями розглядаються як фізично неповноцінні або психічно хворі, то звідси робиться висновок про те, що вони можуть працювати з набагато меншим навантаженням, ніж здорові люди, або нездатні працювати взагалі. Таким чином, зазначені особи розглядаються як менш продуктивні і економічно збиткові, оскільки вони не можуть виробляти достатню кількість ресурсів, щоб забезпечувати себе і, отже, є тягарем для суспільства[335]. Вплив економічної моделі інвалідності досить чітко прослідковується на тих прикладах національних концепцій соціальної політики, коли інвалідність визначається перш за все як непрацездатність, де вводяться обмеження на види зайнятості осіб з інвалідністю.

Медична модель інвалідності визначає, так звану, функціональну обмеженість, яка передбачає нездатність особи виконувати ті чи інші функції нарівні із здоровими людьми. З поняття функціональної обмеженості випливає реабілітаційна

[335] Социальная политика: Учебник / Под общ. ред. Н.А. Волгина. - М.: Издательство «Экзамен», 2003. – с.135.

модель, яка передбачає головну проблему особи з інвалідністю в наявності нездорового тіла або психіки, які потребують медичного лікування та реабілітації, мета яких - усунення або компенсація відповідних функціональних розладів. Суть реабілітаційної моделі полягає в тому, щоб адаптувати, пристосувати особу з інвалідністю до соціуму. В даному випадку існує певний зв'язок моделей функціональної обмеженості, реабілітаційної та медичної.

Всі розглянуті вище моделі інвалідності можна віднести до «старої» парадигми інвалідності, яка певним чином, вплинула як на визначення поняття інвалідності та соціального до нього відношення, так і на конструювання національних концепцій соціальної політики в сфері інвалідності. Ці концепції були спрямовані на те, щоб створити для осіб з інвалідністю окремі соціальні ніші, не намагаючись повноцінно вписати їх в соціум, а це призводило, в свою чергу, до створення бар'єрів спілкування між здоровими членами суспільства та особами з інвалідністю, заохочення їх пасивної, соціально-професійної поведінки та зниження їх статусу на ринку праці.

При цьому умовно можна виділити два основні підходи до інвалідності: медичний і соціальний.

В рамках медичного підходу інвалідність розуміється, перш за все, як дизфункція організму, патологія, яка «вимагає медичної допомоги в вигляді індивідуального лікування, проведеного професіоналами. Контроль обмежень життєдіяльності є метою лікування або пристосування і зміни поведінки індивіда[336]. Відмінною рисою медичного підходу є сприйняття людей з обмеженими можливостями як некомпетентних, нездатних відповідати за себе і працювати, які

[336] Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья: МКФ: краткая версия // [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : http://apps.who.int/iris/bitstre$ am/10665/85930/1/9241545445_rus.pdf?ua=1

потребують стороннього догляду[337]. В рамках цього підходу обмеження здоров'я особи з інвалідністю, виключають його зі звичайного життя суспільства, для них створюються спеціальні державні установи, як у сфері охорони здоров'я, освіти, так і спеціальні підприємства для працевлаштування,застосовується особлива система соціальних пільг і виплат.

Згідно з соціальним підходом, обмеження життєдіяльності і функціонування (інвалідність) сприймаються як наслідок відсутності або обмеженості доступу осіб з інвалідністю до пересування за рахунок фізичних бар'єрів навколишнього середовища, до загальної освіти, охорони здоров'я, зайнятості. Включення осіб з інвалідністю в суспільство відбувається з урахуванням їх здібностей і особливостей, зміни навколишнього середовища, формування позитивного сприйняття інвалідів суспільством, а не за рахунок пристосування осіб з інвалідністю до стандартів здорових людей[338].

За останні десятиліття відбулися суттєві зміни в розумінні поняття «інвалідність». Замість застарілих концепцій, відповідно до яких особи з інвалідністю вважалися «об'єктами» благодійності, лікування і соціального захисту, сьогодні вони розглядаються як особи, що мають права, здатні заявляти про ці права і добиватися їх реалізації. Підхід, в якому «інвалідність» визначається як наслідок взаємодії індивідуума та середовища, отримав назву «соціальної моделі інвалідності». Конвенція ООН про права інвалідів (ратифікована Україною 16 грудня 2009 року) підтримує і пропагує дану модель розвиваючи її далі, визнаючи «інвалідність» як «правову проблему» — визначає осіб з інвалідністю як правовласників та суб'єктів прав людини на рівній основі; визнає і поважає «інвалідність» людини як

[337] Социальная политика в области инвалидности: кросскультурный анализ и поиск оптимальной концепции для России. Опубликовано на портале: 31-12-2010. Е А Тарасенко · Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 1. С. 7-28

[338] Ярская-Смирнова Е. Р., Наберушкина Э. К. Социальная работа с инвалидами. Учеб. пособие. Издание 2-е, переработанное и дополненное. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2004. С.27.

елемент людського розмаїття; покладає відповідальність на суспільство і уряд за забезпечення політичного, правового, соціального та фізичного середовища підтримки прав людини та повного включення та участі людей з інвалідністю[339].

У Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю представлено широку категоризацію осіб з інвалідністю і ще раз проголошується, що всі особи з інвалідністю мають користуватися всіма правами і основними свободами людини. Конвенція не наводить чіткого визначення поняття «інвалідність». В її преамбулі, поняття інвалідність згадується як таке, що еволюціонує. Це поняття передбачає осіб, які мають стійкі фізичні, розумові, інтелектуальні чи сенсорні порушення, які під час взаємодії з різноманітними перешкодами можуть заважати їхній повній і дієвій участі у житті суспільства на рівні з іншими (ст. 1). Визначення «інвалідності» як поняття, що еволюціонує, бере до уваги той факт, що суспільство та настрої, які панують в ньому, не є незмінними. Цим самим, також наголошується на існуванні значного впливу бар'єрів в оточенні та ставленні, які панують в суспільстві щодо осіб з інвалідністю. Однак «інвалідність» сама по собі не зачіпає чи не обмежує права людини.

Прийняття Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу до неї свідчить про початок нової епохи у заохоченні, захисті та забезпеченні повного і рівного користування всіма людьми з інвалідністю всіма правами людини та основоположними свободами, а також у заохочені поваги до властивої їм гідності (ст. 1 Конвенції). Підтримуючи соціальну модель «інвалідності», Конвенція розвиває її далі, визнаючи «інвалідність» як правозахисну проблему.

[339] Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова – Еннс О.В., Буров С Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. – К., 2012. – с. 50.

4.3. Види порушень функцій організму.

Питання порушення функцій організму, регламентуються ч. 2 п. 26 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317 та підп. 2.1. та 2.2. Інструкції про встановлення груп інвалідності, затв. наказом МОЗ України від 5 вересня 2011 року №561.

Відповідно до підп. 2.1. Інструкції до основних видів порушення функцій організму людини, які визначаються медико-соціальною експертизою, належать: порушення психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, волі); порушення сенсорних функцій (зору, слуху, нюху, дотику, больової, температурної та інших видів чутливості); порушення статодинамічних функцій (голови, тулуба, кінцівок, рухливих функцій, статики, координації руху); порушення функції кровообігу, дихання, травлення, виділення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції, імунітету тощо; мовні порушення (не обумовлені психічними розладами), порушення голосоутворення, форми мови–порушення усної (ринолалія, дизартрія, заїкання, алалія, афазія) та письмової (дисграфія, дислексія), вербальної та невербальної мови; порушення, які викликають спотворення (деформація обличчя, голови, тулуба, кінцівок, які призводять до зовнішнього спотворення, аномальні дефекти травного, сечовидільного, дихального трактів, порушення розмірі в тулуба).

Відповідно до підп. 2.2. Інструкції вказані критерії життєдіяльності людини, а саме: здатність до самообслуговування – можливість ефективно виконувати соціально-побутові функції і задовольняти потреби без допомоги інших осіб; здатність до пересування – можливість ефективно пересуватися в своєму оточенні (ходити, бігати, долати

перепони, користуватися особистим та громадським транспортом); здатність до орієнтації – можливість самостійно орієнтуватися в просторі та часі, мати уяву про навколишні предмети.

Здатність до трудової діяльності – сукупність фізичних та духовних можливостей людини, яка визначається станом здоров'я, що дозволяє їй займатися різного виду трудовою діяльністю. Професійна працездатність – здатність людини якісно виконувати роботу, що передбачена конкретною професією, яка дозволяє реалізувати трудову зайнятість у певній сфері виробництва відповідно до вимог змісту і обсягу виробничого навантаження, встановленого режиму роботи та умов виробничого середовища.

Параметри оцінки – збереження або втрата професійної здатності, можливість трудової діяльності за іншою професією, яка за кваліфікацією дорівнює попередній, оцінка допустимого обсягу роботи у своїй професії і посаді, можливість трудової зайнятості в звичайних або спеціально створених умовах.

Порушення професійної працездатності – найчастіша причина соціальної недостатності, яка може виникати первинно, коли інші категорії життєдіяльності не порушені, або вторинно на основі обмеження життєдіяльності. Здатність до праці за конкретною професією у осіб з інвалідністю з обмеженням інших критеріїв життєдіяльності може бути збережена повністю або частково чи відновлена засобами професійної реабілітації, після чого особи з інвалідністю можуть працювати у звичайних або спеціально створених умовах з повною чи неповною тривалістю робочого часу.

Висновок про нездатність до трудової діяльності готується лише у разі згоди особи з інвалідністю (крім випадків, коли особу з інвалідністю визнано недієздатним).

Ступінь обмеження життєдіяльності – величина відхилення від норми діяльності людини. Ступінь обмеження

життєдіяльності характеризується одним або поєднанням декількох зазначених найважливіших його критеріїв. Виділяють три ступені обмеження життєдіяльності: помірно виражене, виражене, значне.

Помірно виражене обмеження життєдіяльності зумовлено порушеннями функції органів і систем організму, що призводять до помірного обмеження можливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності.

Виражене обмеження життєдіяльності обумовлюється порушенням функцій органів та систем організму, що полягає у вираженому порушенні можливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності.

Значне обмеження життєдіяльності виникає внаслідок значних порушень функцій органів чи систем організму, що призводить до неможливості або значного порушення здатності чи можливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності, та супроводжується необхідністю в сторонньому догляді (сторонній допомозі).

4.4. Причини, групи інвалідності та критерії їх встановлення.

Причини, групи інвалідності та критерії їх встановлення передбачені п. 26 і 27 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності[340] та підп. 2.3., 3.1.–3.4. Інструкції про встановлення груп інвалідності[341].

Особі, що визнана інвалідом, залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності встановлюється I, II чи III група інвалідності. I група інвалідності поділяється на підгрупи А і Б залежно від ступеня втрати здоров'я інваліда та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді.

Причинами інвалідності є: загальне захворювання; інвалідність з дитинства; нещасний випадок на виробництві (трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров’я); професійне захворювання; поранення, контузії, каліцтва, захворювання: одержані під час захисту Батьківщини, виконання обов’язків військової служби (службових обов’язків) чи пов’язані з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з’єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, що визнані такими згідно із законодавством, в районі воєнних дій на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю у бойових діях у мирний час; одержані під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди; одержані в районах бойових дій у період Великої Вітчизняної війни та від

[340] Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності: затв. Постановою КМ України від 03.12. 2009 р. №1317 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п.

[341] Інструкція про встановлення груп інвалідності: затв. Наказом МОЗ України від 05.09.2011 р. №561 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11

вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння у повоєнний період, а також під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів часів Великої Вітчизняної війни незалежно від часу їх виконання; одержані у неповнолітньому віці внаслідок воєнних дій громадянських і Великої Вітчизняної воєн та в повоєнний період; пов’язані з участю у бойових діях та перебуванням на території інших держав; пов’язані з виконанням службових обов'язків, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами; одержані внаслідок політичних репресій; пов'язані з виконанням обов'язків військової служби або службових обов'язків з охорони громадського порядку, боротьби із злочинністю та ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій; одержані під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (у Революції Гідності); поранення, контузії, каліцтва, одержані під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення; захворювання: отримані під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях; пов’язані з впливом радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи; одержані в період проходження військової служби і служби в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, органах і підрозділах цивільного захисту, Держспецзв’язку.

Підставою для встановлення I групи інвалідності є стійкі, значно вираженої важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або уродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, неспроможності до самообслуговування і спричиняють до

виникнення потреби у постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі. До І групи належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю не здатні до самообслуговування, потребують постійного стороннього нагляду, догляду або допомоги, абсолютно залежні від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій або які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування.

Критеріями встановлення І групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє обмеження однієї чи декількох категорій життєдіяльності особи у значному ІІІ ступені: нездатність до самообслуговування чи повна залежність від інших осіб; нездатність до пересування чи повна залежність від інших осіб; нездатність до орієнтації (дезорієнтація); нездатність до спілкування; нездатність контролювати свою поведінку; значні обмеження здатності до навчання; нездатність до окремих видів трудової діяльності.

До підгрупи А І групи інвалідності належать особи з виключно високим ступенем втрати здоров'я, який спричиняє до виникнення потреби у постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі інших осіб і фактичну нездатність до самообслуговування.

Критеріями встановлення підгрупи А І групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє повну нездатність до самообслуговування та повну залежність від інших осіб (необхідність постійного стороннього нагляду, догляду або допомоги).

До підгрупи Б І групи інвалідності належать особи з високим ступенем втрати здоров'я, який спричиняє значну залежність від інших осіб у виконанні життєво важливих соціально-побутових функцій і часткову нездатність до виконання окремих елементів самообслуговування.

Критеріями встановлення підгрупи Б I групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє втрату можливості самостійного задоволення з допомогою технічних засобів і за умови відповідного облаштування житла більшості життєво необхідних фізіологічних та побутових потреб.

Особи з інвалідністю I групи із значно вираженим обмеженням життєдіяльності можуть навчатися та проводити різні види трудової діяльності за умови їх забезпечення засобами компенсації фізичних дефектів або порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів, створення за необхідності спеціальних умов праці, у тому числі вдома.

Підставою для встановлення II групи інвалідності є стійкі, вираженої важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, травмою або вродженою вадою, що призводять до значного обмеження життєдіяльності особи, при збереженій здатності до самообслуговування та не спричиняють потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді або допомозі.

Критеріями встановлення II групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє обмеження у вираженому II ступені однієї чи декількох категорій життєдіяльності особи: обмеження самообслуговування II ступеня - здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів і/або за допомогою інших осіб; обмеження здатності до самостійного пересування II ступеня - здатність до самостійного пересування з використанням допоміжних засобів і/або за допомогою інших осіб; обмеження здатності до навчання II ступеня - нездатність до навчання або здатність до навчання тільки у спеціальних навчальних закладах або за спеціальними програмами вдома; обмеження здатності до трудової діяльності II ступеня - нездатність до провадження окремих видів трудової діяльності чи здатність до трудової діяльності у спеціально створених умовах з використанням допоміжних засобів і/або спеціально

обладнаного робочого місця, за допомогою інших осіб; обмеження здатності до орієнтації II ступеня - здатність до орієнтації в часі і просторі за допомогою інших осіб; обмеження здатності до спілкування II ступеня - здатність до спілкування з використанням допоміжних засобів і/або за допомогою інших осіб; обмеження здатності контролювати свою поведінку II ступеня - здатність частково чи повністю контролювати свою поведінку тільки за допомогою сторонніх осіб.

До II групи інвалідності можуть належати також особи, які мають дві хвороби або більше, що призводять до інвалідності, наслідки травми або вроджені вади та їх комбінації, які в сукупності спричиняють значне обмеження життєдіяльності особи та її працездатності.

II група інвалідності встановлюється учням, студентам вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації денної форми навчання, що вперше здобувають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень освіти, у разі наявності в них ознак інвалідності на період їх навчання. Після закінчення навчального закладу видається довідка про придатність їх до роботи у результаті набуття професії.

Особи з інвалідністю II групи з вираженим обмеженням життєдіяльності можуть навчатися та провадити різні види трудової діяльності, зокрема шляхом створення відповідних умов праці із забезпеченням засобами компенсації фізичних дефектів чи порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів.

Підставою для встановлення III групи інвалідності є стійкі, помірної важкості функціональні порушення в організмі, зумовлені захворюванням, наслідками травм або вродженими вадами, що призвели до помірно вираженого обмеження життєдіяльності особи, в тому числі її працездатності, але потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

Критеріями для встановлення III групи інвалідності є ступінь втрати здоров'я, що спричиняє обмеження однієї чи декількох категорій життєдіяльності у помірно вираженому I ступені: обмеження самообслуговування I ступеня - здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів; обмеження здатності самостійно пересуватися I ступеня - здатність до самостійного пересування з більшим витрачанням часу, часткового пересування та скорочення відстані; обмеження здатності до навчання I ступеня - здатність до навчання в навчальних закладах загального типу за умови дотримання спеціального режиму навчального процесу і/або з використанням допоміжних засобів, за допомогою інших осіб (крім персоналу, що навчає); обмеження здатності до трудової діяльності I ступеня - часткова втрата можливостей до повноцінної трудової діяльності (втрата професії, значне обмеження кваліфікації або зменшення обсягу професійної трудової діяльності більше ніж на 25 відсотків, значне утруднення в набутті професії чи працевлаштуванні осіб, що раніше ніколи не працювали та не мають професії); обмеження здатності до орієнтації I ступеня - здатність до орієнтації в часі, просторі за умови використання допоміжних засобів; обмеження здатності до спілкування I ступеня - здатність до спілкування, що характеризується зниженням швидкості, зменшенням обсягу засвоєння, отримання та передавання інформації; обмеження здатності контролювати свою поведінку I ступеня - здатність частково контролювати свою поведінку за особливих умов.

Особи з інвалідністю III групи з помірним обмеженням життєдіяльності можуть навчатися та провадити різні види трудової діяльності за умови забезпечення у разі потреби засобами компенсації фізичних дефектів чи порушених функцій організму, здійснення реабілітаційних заходів.

4.5. Правовий статус МСЕК та порядок встановлення інвалідності.

Питання правового статусу МСЕК регламентується ст. 69 Закону України від 19 листопада 1992 року №2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я», ст.3 Закону України від 21 березня 1991 року №875-XII «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», ст. 1,7,8 Закону України від 6 жовтня 2005 року №2961-IV «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», Положенням про медико-соціальну експертизу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317.

Медико-соціальні експертні комісії утворюються, реорганізуються і ліквідуються Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями.

Формування медико-соціальних експертних комісій провадиться з урахуванням чисельності обслуговуваного населення, кількості оглянутих зазначеними комісіями хворих протягом року, у тому числі осіб з інвалідністю.

Залежно від рівня, структури захворюваності та інвалідності утворюються такі медико-соціальні експертні комісії: загального профілю; спеціалізованого профілю для огляду хворих на туберкульоз, осіб з психічними розладами, захворюваннями органів зору, органів кровообігу тощо.

До складу комісії входить не менше трьох лікарів за спеціальностями, перелік яких затверджується МОЗ з урахуванням профілю комісії, а також спеціаліст з реабілітації, лікар-психолог або психолог.

Міські, міжрайонні, районні комісії: визначають ступінь обмеження життєдіяльності людини, у тому числі стан працездатності, групу, причину і час настання інвалідності, а

також ступінь втрати професійної працездатності (у процентах) працівників, які одержали каліцтво чи інше ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням своїх трудових обов'язків; встановлюють потребу осіб з інвалідністю у соціальній допомозі, що була б спрямована на полегшення наслідків погіршення здоров'я (протезування, засоби пересування, робочі пристосування, постійний догляд тощо); надають трудові рекомендації особам з інвалідністю працездатного віку та розробляють заходи медико-соціальної реабілітації під час складання індивідуальних програм реабілітації та адаптації особам з інвалідністю, здійснюють контроль за їх реалізацією; вивчають структуру і динаміку інвалідності за групами, причинами, окремими захворюваннями, територіальними ознаками, в розрізі окремих підприємств тощо; разом з лікувально-профілактичними закладами вивчають результати диспансеризації, переважно осіб, які часто й тривалий час хворіють та осіб з інвалідністю; вивчають наслідки подовження строків тимчасової непрацездатності на період відновного лікування, переогляду осіб з інвалідністю з метою виявлення ефективності реабілітаційних заходів, визначення реабілітаційного потенціалу; надають консультативну допомогу лікарям лікувально-профілактичних закладів з питань медико-соціальної реабілітації особам з інвалідністю; разом з лікувально-профілактичними закладами, підприємствами, установами, організаціями, профспілками аналізують умови праці з метою виявлення факторів, що небезпечно впливають на здоров'я й працездатність працівників, а також визначення умов та видів праці, робіт і професій для хворих та особам з інвалідністю; оцінюють стан здоров'я населення, прогнозують динаміку первинної інвалідності; інформують органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, профспілкові органи та громадськість про рівень інвалідності, її причини, заходи медико-соціальної реабілітації; визначають

причини смерті особи з інвалідністю на підставі лікарського свідоцтва про смерть у випадках, коли законодавством передбачається надання пільг сім'ї померлого.

Обласні, центральні міські медико-соціальні експертні комісії: здійснюють організаційно-методичне керівництво та контроль за діяльністю обласних, центральних міських, районних, міжрайонних, міських медико-соціальних експертних комісій, перевіряють прийняті ними рішення і в разі визнання їх безпідставними змінюють їх; переоглядають рішення осіб, які оскаржили рішення міських, міжрайонних чи районних медико-соціальних експертних комісій, та перевіряють якість розробки індивідуальних реабілітаційних програм; надають консультативну допомогу лікарям медико-соціальних експертних комісій з питань медико-соціальної експертизи; розробляють комплексні заходи щодо профілактики та зниження рівня інвалідності, а також медико-соціальної реабілітації особам з інвалідністю; здійснюють у межах своїх повноважень контроль за поліпшенням соціального стану особам з інвалідністю та надання їм пільг; аналізують рівень та динаміку інвалідності, стан медико-соціальної реабілітації осіб з інвалідністю в Україні тощо.

Порядок встановлення інвалідності МСЕК регламентується п. 15-25 Положення про медико-соціальну експертизу, п.3-25 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, Інструкцією про встановлення груп інвалідності.

Медико-соціальна експертиза проводиться хворим, що досягли повноліття, особам з інвалідністю, потерпілим від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання з метою виявлення ступеня обмеження життєдіяльності, причини, часу настання, групи інвалідності, а також компенсаторно-адаптаційних можливостей особи, реалізація яких сприяє медичній, психолого-педагогічній, професійній, трудовій, фізкультурно-спортивній, фізичній,

соціальній та психологічній реабілітації.

Медико-соціальна експертиза проводиться після повного медичного обстеження, здійснення необхідних досліджень, оцінювання соціальних потреб особи з інвалідністю, визначення клініко-функціонального діагнозу, професійного, трудового прогнозу, одержання результатів відповідного лікування, реабілітації за наявності даних, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, які спричиняють обмеження життєдіяльності.

Фахівці медико-соціальних експертних комісій зобов'язані ознайомити особу (законного представника) з порядком, умовами та критеріями встановлення інвалідності, а також надавати роз'яснення з інших питань, що пов'язані з встановленням групи інвалідності, на вимогу особи (законного представника) або у разі її незгоди з рішенням МСЕК.

Огляд осіб, що звертаються для встановлення інвалідності, проводиться згідно з Положенням про медико-соціальну експертизу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317.

У разі встановлення інвалідності і ступеня втрати здоров'я комісія розробляє на підставі плану медичної реабілітації, що обов'язково надається лікарем, або за участю лікаря індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю, в якій визначаються обсяги та види реабілітаційних заходів, методи та строки їх здійснення, засоби реабілітації та відповідальні за виконання. Комісія відповідає за якість розроблення індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю та здійснює у межах своїх повноважень контроль за її виконанням.

4.6. Поняття пенсій по інвалідності, умови її призначення та розмір.

Як представники радянського періоду науки права соціального забезпечення, так і вчені сучасного періоду, традиційно, за основу визначення цього поняття беруть такі категорії, як інвалідність, соціальна аліментарність, втрата працездатності, трудовий стаж, попередня професійна діяльність[342].

В. С. Андрєєв визначає пенсію по інвалідності як щомісячні виплати аліментарного характеру із фондів для непрацездатних у розмірах, співвіднесених із минулим заробітком робітника, що призначаються у зв'язку із інвалідністю особам, які займалися суспільно корисною діяльністю. М. Л. Захаров розуміє пенсію по інвалідності як пенсію, що встановлюється у зв'язку із тривалою або постійною фактичною втратою працездатності, тобто у зв'язку із настанням інвалідності. На думку І. М. Сироти, пенсією по інвалідності є щомісячні грошові виплати із Пенсійного фонду, державного бюджету та інших джерел, призначені у випадку встановлення медичним органом однієї із трьох груп інвалідності, яка свідчить про повну або часткову втрату працездатності. К. М. Гусов пропонує визначати її як щомісячні грошові виплати, що призначаються громадянам, визнаним у встановленому порядку інвалідами і які мають необхідний трудовий стаж. О. Є. Мачульська вважає, що пенсія по інвалідності – це щомісячна виплата, що призначається за рахунок коштів Пенсійного фонду особам зі стійким розладом функцій організму на період встановлення інвалідності у розмірах, пропорційних минулому заробітку або у твердій сумі. Пізніше науковець запропонувала таке визначення: трудова пенсія по інвалідності – це щомісячна виплата, що призначається

[342] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – С.152.

з метою часткової компенсації втраченого заробітку або іншого трудового доходу особам, які мають групу інвалідності на період її встановлення[343].

Деякі науковці, взагалі пропонують відмовитись від використання терміна «пенсія по інвалідності», оскільки він не відображає правову природу даного виду пенсійного забезпечення. Враховуючи особливі умови даного виду пенсійного забезпечення, пропонується таке визначення поняття: пенсія по непрацездатності – це щомісячна страхова пенсійна виплата, передбачена солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка надається особі із повною, стійкою або частковою втратою працездатності, на період її втрати, з метою часткової компенсації втраченого заробітку або іншого доходу, за рахунок коштів Пенсійного фонду, а в окремих випадках - коштів Державного бюджету[344].

Дана позиція є дещо дискусійною, оскільки непрацездатність може бути тимчасова, стійка (як із встановленням так і без встановлення групи інвалідності), а пенсійне забезпечення передбачається тільки для осіб, які мають інвалідність.

Непрацездатність можна класифікувати за різними критеріями:

1) За об'єктивними обставинами:

- об'єктивно-фізіологічну непрацездатність, тобто за станом здоров'я чи при неповнолітті.
- об'єктивно-юридичну, коли на законодавчому рівні дозволяється не працювати з досягненням певного віку.

2) За тривалістю в часі непрацездатність:

[343] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – С. 153.
[344] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – С. 165-166

- постійна – це досягнення особою пенсійного віку або, з огляду на його соціальну природу – старість;

- стійка – вона визначається медико-соціальними експертними комісіями на відповідний термін або безстроково. Стійка непрацездатність встановлюється внаслідок: встановлення групи інвалідності; встановлення групи інвалідності та ступеня втрати професійної працездатності; встановлення ступеня втрати професійної працездатності[345].

Н. П. Коробенко вважає, що пенсія по інвалідності, це передбачена солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування щомісячна грошова виплата, яка гарантується правомочній особі за умови настання інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) та наявності страхового стажу встановленої законом тривалості, а також інших юридичних фактів, і яка призначається на час інвалідності уповноваженими органами Пенсійного фонду за рахунок акумульованих у ньому коштів, а в окремих випадках і державного бюджету у порядку, встановленому актами пенсійного законодавства України[346].

Т. В. Шлапко пропонує визначення пенсії по інвалідності за солідарною системою, як передбаченої пенсійним законом персоніфікованої страхової щомісячної виплати, яка призначається на весь строк встановлення інвалідності, а в деяких випадках – довічно, та виплачується правомочній особі – пенсіонеру по інвалідності за наявності відповідного страхового стажу уповноваженим органом Пенсійного фонду України за рахунок акумульованих у ньому коштів та коштів державного

[345] Руденок О. Ю. «Пенсійна система України» // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2011/Economics/3_78602.doc.htm

[346] Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. П. Коробенко; Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького НАН України. - К., 2010. - С.4.

бюджету, у порядку та у розмірах, встановлених пенсійним законодавством[347].

Є. П. Матвієнко визначає пенсію по інвалідності як щомісячну грошову виплату особі у випадку встановлення їй МСЕК однієї з трьох груп інвалідності, яка настала внаслідок трудового каліцтва, професійного чи загального захворювання або з інших причин[348].

На думку Б. І. Сташківа, пенсія по інвалідності в солідарній системі – це щомісячна грошова виплата громадянам, визнаним органом МСЕК особами з інвалідністю I, II чи III групи через повну або часткову втрату працездатності, яка призначається на період перебування на інвалідності та виплачується територіальними органами ПФУ за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з метою повної чи часткової компенсації втрат засобів до існування[349].

Основні ознаки цих пенсій: 1) є одним з видів пенсійного забезпечення в солідарній системі; 2) установлюється та регулюється законодавчим органом України на загальнодержавному рівні; 3) право на них мають особи після того, як орган МСЕК встановив їм групу інвалідності; 4) установлюються на точно визначений період перебування на інвалідності (1-3 роки чи безстроково); 5) призначаються територіальними органами ПФУ; 6) виплачуються за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; 7) пов'язані з реальною втратою працездатності конкретною особою; 8) надаються в грошовій формі; 9) розмір пенсії, у першу чергу, пов'язують із групою інвалідності; 10) метою їх призначення є повна чи часткова заміна раніше

[347] Каптар Г. Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – С. 155.

[348] Матвієнко Є. П. До проблеми пенсійного забезпечення інвалідів // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2014_36_23

[349] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2018. - С.208.

наявних засобів до існування.

Пенсії по інвалідності бувають двох видів: 1) на загальних підставах (ч. 1 і 2 ст. 30, ст. 31, ч. 1 ст. 32, ст. 33-35 Закону №1058). Ці пенсії призначаються лише за наявності страхового стажу певної тривалості; 2) унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (ч. 3 ст. 30, ч. 2 ст. 32 Закону №1058, ст. 23-29 Закону України «Про пенсійне забезпечення»). Особливістю цих пенсій є відсутність наявності страхового стажу певної тривалості.

Відповідно до ч.1 ст.30 Закону №1058, пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності передбаченого ст.32 цього Закону страхового стажу. Таким чином, законодавчими умовами виникнення права на пенсійне забезпечення даного виду є, по-перше, наявність у особи однієї з трьох груп інвалідності, яка спричинила загальне захворювання, та, по-друге, наявність установленої законом тривалості страхового стажу.

Страховий стаж, необхідний для призначення пенсії. Особи, яким установлено інвалідність, мають право на пенсію по інвалідності, залежно від групи інвалідності, за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією:

а) для осіб з інвалідністю I групи:

до досягнення особою 25 років включно – 1 рік;

від 26 років до досягнення особою 28 років включно – 2 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 3 роки;

від 32 років до досягнення особою 34 років включно – 4

роки;

від 35 років до досягнення особою 37 років включно – 5 років;

від 38 років до досягнення особою 40 років включно – 6 років;

від 41 року до досягнення особою 43 років включно – 7 років;

від 44 років до досягнення особою 48 років включно –8 років;

від 49 років до досягнення особою 53 років включно – 9 років;

від 54 років до досягнення особою 59 років включно – 10 років;

б) для осіб з інвалідністю II та III груп:

до досягнення особою 23 років включно – 1 рік;

від 24 років до досягнення особою 26 років включно – 2 роки;

від 27 років до досягнення особою 28 років включно –3 роки;

від 29 років до досягнення особою 31 року включно – 4 роки;

від 32 років до досягнення особою 33 років включно – 5 років;

від 34 років до досягнення особою 35 років включно – 6 років;

від 36 років до досягнення особою 37 років включно – 7 років;

від 38 років до досягнення особою 39 років включно – 8 років;

від 40 років до досягнення особою 42 років включно – 9 років;

від 43 років до досягнення особою 45 років включно – 10

років;

від 46 років до досягнення особою 48 років включно – 11 років;

від 49 років до досягнення особою 51 року включно – 12 років;

від 52 років до досягнення особою 55 років включно – 13 років;

від 56 років до досягнення особою 59 років включно – 14 років.

Особи, яким установлено інвалідність після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону №1058, мають право на пенсію по інвалідності за наявності страхового стажу, зазначеного в абз. 1 ч. 1 ст. 26 Закону №1058.

Отже, пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу, передбаченого ст. 32 Закону №1058. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Розмір пенсії по інвалідності. Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: особам з інвалідністю I групи – 100 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю II групи – 90 відсотків пенсії за віком; особам з інвалідністю III групи – 50 відсотків пенсії за віком, обчисленої відповідно до ст. 27 і 28 Закону №1058.

Перехід з одного виду пенсії на інший. Непрацюючі особи з інвалідністю II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, обчисленої відповідно до ст. 27 і 28 Закону №1058, за наявності такого страхового стажу:

– у жінок – 20 років, а у чоловіків – 25 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46 років включно;

– у жінок – 21 рік, а у чоловіків – 26 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48 років включно;

– у жінок – 22 роки, а у чоловіків – 27 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50 років включно;

– у жінок – 23 роки, а у чоловіків – 28 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53 років включно;

– у жінок – 24 роки, а у чоловіків – 29 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56 років включно;

– у жінок – 25 років, а у чоловіків – 30 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59 років включно.

Непрацюючі особи з інвалідністю II групи, яким установлено інвалідність після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону №1058, та особи з інвалідністю III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком, обчисленої відповідно до ст. 27 і 28 Закону №1058, за наявності страхового стажу, зазначеного в абзаці першому частини першої ст. 28 Закону №1058.

Періоди, на які призначається пенсія. Пенсія по інвалідності призначається на весь строк установлення інвалідності. Особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону №1058, пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих осіб з інвалідністю проводиться тільки за їх заявою.

Зміна групи інвалідності. У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особі встановлено інвалідність нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, по який установлено інвалідність.

У разі якщо особа не з’явилася в органи медико-соціальної

експертизи на повторний огляд у визначений для цього строк, виплата пенсії по інвалідності зупиняється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому вона мала з'явитися на повторний огляд.

У разі якщо строк повторного огляду медико-соціальної експертизи особою з інвалідністю пропущено з поважних причин або в разі визнання її знову особою з інвалідністю виплата пенсії по інвалідності відновлюється з дня, з якого припинено виплату, до дня повторного огляду, але не більш як за три роки, якщо орган медико-соціальної експертизи визнає її за цей період особою з інвалідністю. При цьому якщо під час повторного огляду особи з інвалідністю переведено на іншу групу інвалідності (вищу або нижчу), пенсія за зазначений період виплачується за попередньою групою інвалідності. Якщо виплату пенсії особі з інвалідністю було припинено в зв'язку з відновленням здоров'я або якщо вона не отримувала пенсії внаслідок нез'явлення на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання її особою з інвалідністю виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше п’яти років. Якщо минуло більше п’яти років, пенсія призначається знову на загальних підставах. Органи медико-соціальної експертизи зобов'язані повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду України в порядку, установленому законодавством, про результати повторного огляду осіб, яким призначена пенсія по інвалідності, та про нез’явлення цих осіб на зазначений огляд.

4.7. Пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Відповідно до ч. 3 ст. 30 Закону №1058 пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». У старій редакції цього Закону було посилання на таку соціальну виплату, але механізм призначення такої пенсії у ньому не був передбачений. Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», що набрав чинності з 1 січня 2015 року, у розділі V не містить такої соціальної виплати, як пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, не планується робити відповідні доповнення до цього Закону. Указана пенсія з’явилась у ст. 25 Основ законодавства «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Відповідно до зміни цієї статті від 28 грудня 2014 року пенсійне страхування включає також пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Ці зміни не внесенні до Закону №1058.

Відповідно до п. 13 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» до приведення законодавства про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування у відповідність з цим Законом пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Пунктом 16 ст. 34 раніше чинного Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від

нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачалось, що виплата пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання здійснюється відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення, тобто ці пенсії призначаються і виплачуються органами Пенсійного фонду України згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII.

Ст. 23 цього Закону передбачає два види пенсій: а) унаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання; б) унаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства). Вони призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Згідно з ч. 1 ст. 25 даного Закону пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання (ст. 26) призначаються незалежно від стажу роботи. Це основна відмінність від пенсій внаслідок загального захворювання.

Згідно з ч. 1 ст. 26 Закону України «Про пенсійне забезпечення» інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, який спричинив інвалідність, стався (крім випадків протиправного діяння):

а) при виконанні трудових обов'язків (у тому числі під час відрядження), а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства або організації, хоча б і без спеціального доручення;

б) по дорозі на роботу або з роботи;

в) на території підприємства, організації або в іншому місці роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), протягом часу, необхідного для приведення в порядок знарядь виробництва, одягу тощо перед початком або після

закінчення роботи;

г) поблизу підприємства, організації або іншого місця роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку;

д) при виконанні державних або громадських обов'язків;

є) при виконанні дій по рятуванню людського життя, по охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку.

Список професійних захворювань затверджується в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про пенсійне забезпечення»).

Перелік професійних захворювань затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 року № 1662.

Документом, який підтверджує встановлення інвалідності, є довідка МСЕК про визнання особи особою з інвалідністю. Крім того, до заяви додаються такі копії: акта про нещасний випадок на виробництві за формою Н-1; акта про розслідування нещасного випадку (аварії), що стався (сталася), за формою Н-5; акта розслідування професійного захворювання за формою П-4.

Згідно зі ст. 29 цього Закону пенсії по інвалідності призначаються в таких розмірах: особам з інвалідністю I групи– 70 процентів; особам з інвалідністю II групи – 60 процентів; особам з інвалідністю III групи – 40 процентів заробітку (ст. 64). Ці пенсії обчислюються із середнього заробітку на підприємстві для даної професії.

Мінімальний розмір пенсії з усіма доплатами виплачуються на рівні прожиткового мінімуму, установленому для осіб, які втратили працездатність (постанова КМУ від 26.03.2008 року).

Мінімальний розмір пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання шахтаря

не може бути меншим за 3 розміри прожиткового мінімуму, установленого для осіб, які втратили працездатність (ст. 8 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці» від 2 вересня 2008 року № 345-VI).

Відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону №1058 якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби або внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), у особи, яка звернулася за медичною допомогою в період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року, то пенсія по інвалідності призначається особі незалежно від наявності страхового стажу.

Розділ 5.
ПЕНСІЯ У ЗВ’ЯЗКУ З ВТРАТОЮ ГОДУВАЛЬНИКА

5.1. Годувальник та непрацездатні утриманці як учасники пенсійних відносин.
5.2. Умови призначення та розмір пенсії у зв’язку з втратою годувальника.
5.3. Порядок призначення пенсії у зв’язку з втратою годувальника.
5.4. Пенсія у зв’язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

5.1. Годувальник та непрацездатні утриманці як учасники пенсійних відносин.

Відповідно до статті 36 Закону №1058 пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій статті 32 цього Закону, а також у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), - незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування[350].

Як вбачається із даної норми Закону №1058, основними суб'єктами даних правовідносин є годувальник та непрацездатні утриманці. Розглянемо детальніше дані поняття.

Словникова література визначає утриманця як особу, що перебуває на тривалому або постійному матеріальному чи грошовому забезпеченні з боку інших осіб.

Серед утриманців можна виділяти два типи – утриманців держави (кооперативних і громадських організацій) та утриманців окремих осіб. До першого типу належать пенсіонери, стипендіати, вихованці дитячих будинків. А до другого діти, що живуть під опікою батьків, або в більш загальному випадку люди, що живуть на кошти інших громадян.

Утриманці мають деякі права в галузі пенсійного забезпечення, наприклад, у разі втрати годувальника. При цьому особа, яка забезпечує утриманців, звільняється від частини податку, на суму що дорівнює добутку мінімуму зарплати (неоподатковуваної) на кількість утриманців[351].

Сімейний кодекс України визначає права членів сім'ї на утримання. Зокрема, право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи.

Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від

[350] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[351] Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпунко. — К. : АКОНІТ, 1998., с. 748

використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поводився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом. Той із подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою другого з подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування шкоди відповідно до Цивільного кодексу України.

Розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу.

Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала особою з інвалідністю після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу.

Якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, вона, він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менш як десять років.

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що

потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання у цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу[352].

Також такі суб’єкти правовідносин як утриманці та їх правовий статус згадуються в інших статтях Сімейного кодексу України (право дітей на утримання, право одного з подружжя на утримання в зв’язку з вихованням дитини, право непрацездатних батьків на утримання від дитини тощо).

З дня, що настає за днем смерті годувальника, утриманці набувають право на пенсію у зв’язку з втратою годувальника[353].

До членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, відносяться особи, непрацездатні особи, зазначені в частині другій цієї статті, якщо вони:

1) були на повному утриманні померлого годувальника;

2) одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника[354].

На практиці виникають питання щодо підтвердження факту утримання, адже самого факту непрацездатності не достатньо для отримання пенсії. Щодо факту повного утримання, то слід навести докази відсутності інших доходів.

---

[352] Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р. №2947-III // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

[353] Право соціального забезпечення: навч. посіб. / авт.: С. М. Прилипко, Г. С. Гончарова, В. В. Юровська, О. О. Конопельцева; за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 126 с., с.64

[354] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

Суд повинен дати належну оцінку наданим доказам, згідно з якими встановити факт того, що матеріальна допомога годувальника була для заявника основним джерелом засобів до існування[355].

Щодо факту одержання від померлого годувальника допомоги, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, то законодавець не встановлює вимог до розміру такої допомоги, тривалості її одержання. Але виходячи із норма законодавства, можемо зробити висновок, що дана допомога має дві ознаки: є постійною (тобто систематичною – систематичність може тлумачитись по різному, зокрема, при розгляді трудових спорів щодо звільнення особи за систематичне порушення трудової дисципліни, суди тлумачать систематичність, як більше одного разу[356]), та є основним джерелом засобів для існування (тобто можуть бути і інші засоби для існування (другорядні), навіть законодавець передбачає можливість для пенсіонера-утриманця перейти на пенсію по втраті годувальника). Логічно припустити, що розмір основного джерела засобу для існування не може бути меншим за розмір другорядного джерела для існування. Разом з тим, в Законі №1058 відсутня норма, яка регулювала б відсоткове відношення розміру допомоги по відношенню до розміру доходу годувальника. Адже, якщо годувальник мав на утриманні непрацездатну матір і малолітню доньку, то його допомога не може дорівнювати його доходу, частина доходу йде і на його власне утримання. Проте, допомога може не завжди мати грошовий характер (наприклад, годувальник проживав у сільській місцевості і допомагав здебільшого вирощеною продукцією, маючи офіційні мінімальні доходи).

[355] Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Лист : Верховний Суд України : від 01.01.2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00037.html

[356] Верховний Суд України : Постанова : від 25.04.2018 р. № 569/1987/16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/73660856

Усиновлені діти мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми. Проте, відповідно до ч.1 ст.239 Сімейного кодексу України у разі скасування усиновлення припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами[357].

Пасинок і падчерка мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків.

Неповнолітні діти, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право і в разі їх усиновлення.

Положення цього Закону, що стосуються сім'ї померлого, відповідно поширюються і на сім'ю особи, визнаної безвісно відсутньою або оголошеною померлою у встановленому законом порядку[358].

Факт утримання має бути належно підтверджений документом компетентного органу або рішенням суду.

Одним із документів, які надавались як доказ факту утримання була довідка із ЖЕКу. Дискусійно стверджувати, що ЖЕК є компетентним органом встановлювати факт утримання, адже факт проживання на одній житловій площі та сплата комунальних послуг не є доказом факту утримання.

Факт утримання може бути встановлений судом у разі відсутності документа про його підтвердження, виданого органами виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства, виконкомами сільських і селищних рад, іншими організаціями, чи в разі відмови у його видачі та при одержанні документа, що не підтверджує факт перебування громадянина на утриманні. Видана відповідним органом довідка про те, що за

[357] Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р. №2947-III // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

[358] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

його даними особа не перебувала на утриманні померлого, не виключає можливості встановлення в судовому порядку факту перебування на утриманні.

До заяви про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні, в якій зазначається мета цього встановлення, можуть надаватися:

1) докази, що підтверджують факт перебування заявника на утриманні особи, яка померла (документи, акти, листи ділового й особистого характеру);

2) докази, які встановлюють, що надані заявнику матеріальні засоби є основним і постійним джерелом його існування (корінці поштових переказів, квитанції та інші документи, що свідчать про одержання заявником грошей або іншої допомоги від годувальника);

3) довідка із ЖЕКу або сільської ради про те, що заявник звертався до них за одержанням документа про перебування на утриманні померлого, однак йому в цьому було відмовлено через відсутність відомостей про утримання або на тій підставі, що заявник не був на утриманні;

4) документи, які свідчать про те, що заявник є членом сім'ї померлого (крім спадкування за ч. 2 ст. 1265 ЦК утриманцю не потрібно доводити, що він є членом сім'ї померлого) - копія свідоцтва про шлюб, народження, усиновлення тощо;

5) документи, які встановлюють, що заявник був неповнолітньою або непрацездатною особою, не був членом сім'ї спадкодавця, але перебував на утриманні останнього не менше п'яти років та одержував від нього матеріальну допомогу, що була єдиним джерелом засобів до існування (копія свідоцтва про народження, довідка про інвалідність, інші письмові докази);

6) копія свідоцтва про смерть годувальника[359].

[359] Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Лист : Верховний Суд України : від 01.01.2012. - Вісник Верховного Суду України, 2012, 00, № 8

Законодавець надає право на пенсію особі, яка є утриманцем та є непрацездатною.

Будь-яка фізична непрацездатність застрахованої особи, засвідчена у встановленому законодавством порядку стає юридичною, та не кожна юридична непрацездатність є одночасно і фізичною. Право на соціальне забезпечення матиме особа, яка є юридично непрацездатною (незважаючи на те, чи фізично вона працездатна чи ні)[360].

Згідно Закону №1058 непрацездатні громадяни – особи, які досягли встановленого статтею 26 цього Закону пенсійного віку, або особи з інвалідністю, у тому числі діти з інвалідністю, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно до закону.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону;

2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років.

Діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), - до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23

[360] Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Допомоги як вид соціального забезпечення за законодавством України. Монографія. – Київ: ФОП Маслаков, 2018. – 252 с. – С.73

років, та діти-сироти - до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності - один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років[361].

О. Ю. Руденок виокремлює наступні юридичні факти, внаслідок яких особи можуть стати непрацездатними:

1) професійні – непрацездатність за такими фактами виникає внаслідок трудової діяльності, тобто нещасного випадку на виробництві або професійним захворюванням.

2) публічні – непрацездатність за такими фактами виникає внаслідок політичних, економічних, екологічних та соціальних змін у державі.

3) загальносоціальні – непрацездатність за такими фактами виникає внаслідок старості, вагітності, травми не на виробництві, захворювання, тобто такі, які притаманні кожній людині.

Непрацездатність – це стан людини, який зумовлений природніми, професійними або публічними факторами, що в результаті призводить до зниження професійної кваліфікації та неможливістю здійснення трудової діяльності[362].

Детально поняття непрацездатності розглянуто у розділі 4 даної монографії.

На практиці виникають дискусії щодо належності осіб до непрацездатних утриманців, якщо особа отримує пенсію за віком на пільгових умовах, тобто є пенсіонером але не досягла загальновстановленого пенсійного віку.

[361] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[362] Руденок О. Ю. «Пенсійна система України» // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2011/Economics/3_78602.doc.htm

Законодавством про пенсійне забезпечення визначено, що непрацездатними членами сім’ї, які мають право на призначення пенсії у зв’язку з втратою годувальника, з-поміж інших категорій осіб, вважаються чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого ст.26 Закону №1058.

Отже необхідною умовою для призначення зазначеним особам пенсії у зв’язку з втратою годувальника або переведення на такий вид пенсії є встановлення їм інвалідності або досягнення ними пенсійного віку, передбаченого зазначеною статтею.

Отримання цими особами пенсії зі зменшенням пенсійного віку відповідно до законодавства, яке регулює призначення такої пенсії на пільгових умовах, не дає підстави для призначення їм до досягнення передбаченого ст.26 Закону №1058 віку пенсії у зв’язку з втратою годувальника чи переведення на цей вид пенсії[363].

Також сформувалась судова практика щодо питання віднесення до непрацездатних утриманців, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника осіб, які проживали без реєстрації шлюбу.

Так, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України проаналізувавши норми пенсійого законодавства в частині визначення осіб, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника прийшла до наступного висновку: зі змісту цих норм убачається, що перелік непрацездатних членів сім'ї, яким може бути призначена пенсія у зв'язку із втратою годувальника, є поосібним і вичерпним. Вони не містять правил (велінь), згідно з якими до непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника можна відносити осіб за іншими критеріями (ознаками) визначення поняття сім'ї, як-от

[363] Постанова : Верховний Суд України : від 29.03.2017 р. №21-2242а16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.cct.com.ua/2017/29.03.2017_21-2242_16.htm

спільне проживання і ведення господарства, спільний побут, набуття характерних взаємних прав та обов'язків.

Ужиті в Законі №1058 поняття «чоловік» та «дружина» позначають одного з подружжя. За частиною першою статті 21 Сімейного кодексу України подружжя утворюється тільки на підставі шлюбу – добровільного сімейного союзу жінки та чоловіка, зареєстрованого в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Згідно зі статтею 36 Сімейного кодексу України саме шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Відповідно до частини другої статті 21 Сімейного кодексу України проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

У повсякденному житті може скластися правова ситуація, коли жінка та чоловік проживають разом, ведуть спільне господарство, разом виховують дітей, ведуть спільний побут, набувають певних взаємних прав та обов'язків, притаманних сім'ї. Але при цьому вони не перебувають у шлюбі. В окремих сферах правовідносин (житлових, цивільно-майнових, сімейних, трудових та інших) такі відносини можуть підпадати під поняття сім'ї, а її учасники визнаватися членами сім'ї, яким з огляду на об'єктивну відмінність їх змісту у відповідних галузях законодавства надаються або не надаються (обмежуються) відповідні права та обов'язки.

Ззовні такі відносини подібні до шлюбних. Однак попри цю схожість, вони не уподібнюються (не ототожнюються) з ними, і жінка та чоловік, які утворили неодружену сімейну пару та за певних унормованих правовідносин можуть вважатися членами сім'ї, що не є рівнозначним поняттям «чоловік» та «дружина», позаяк саме цими термінами закон персоніфікує кожного з подружжя як суб'єкта правовідносин між собою.

У законодавстві про пенсійне забезпечення ясно й однозначно визначено, що право на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника, з-поміж інших категорій осіб, мають одне з подружжя – чоловік чи дружина, до яких жінка чи чоловік, які разом проживають однією сім'єю без шлюбу, не належать.

Встановлення в судовому порядку факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу і визнання за її учасниками статусу члена сім'ї не легітимізує і не може легітимізувати (узаконити) правове становище неодруженої сімейної пари як подружньої, оскільки за законом подружжя утворюється не від тривалості чи стійкості взаємин, а після реєстрації шлюбу в державному органі реєстрації актів цивільного стану[364].

М. М. Шумило критично ставиться до такої позиції суду та наголошує, що загальним терміном яким позначається суб’єктний склад осіб, які мають право на пенсію у зв’язку з втратою годувальника є «непрацездатні члени сім’ї»[365].

Законодавець у частині 2 статті 37 Закону №1058 навів перелік непрацездатних членів сім’ї, який не враховує всіх осіб, які можуть бути непрацездатними членами сім’ї у розумінні сім’ї за Сімейним кодексом України. Даний перелік осіб є вужчим, ніж передбачений у інших нормативно-правових актах. Але поки він не розширений на рівні закону іншими суб’єктами, відсутні підстави стверджувати, що порушені права інших суб’єктів на пенсійне забезпечення.

Коли чоловік і жінка не реєструють шлюб, то має місце небажання чоловіка і жінки (чи одного із них) бути подружжям з відповідними правовими наслідками.

[364] Про зобов'язання призначити пенсію у зв'язку із втратою годувальника : Постанова: Верховний Суд України : від 10.03.2015 р. № 21-615а14 - Закон і Бізнес, 2015, 05, № 19-20

[365] Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с. - С.424

Якщо законодавством передбачено вчинення особою певних дій для отримання статусу особи, яка може претендувати на соціальне забезпечення, то невиконання особою таких дій в майбутньому не дозволить отримати соціальне забезпечення. Для отримання статусу чоловіка (дружини) особа має зареєструвати шлюб у відповідному органі. Дискусійно стверджувати, що недотримання норм, які передбачають певні юридичні наслідки не повинно впливати на настання цих юридичних наслідків.

Застосовувати аналогію із законодавством інших галузей права при чіткому визначенні суб'єктного складу отримувачів пенсії у разі втрати годувальника у пенсійному законодавстві незаконно.

Враховуючи те, що при наявності більше 2-х утриманців, загальний розмір пенсійного забезпечення залишається незмінним (100% пенсії за віком годувальника), розширення кола осіб, які матимуть право на пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника зменшує частку кожного утриманця у соціальному забезпеченні.

Визначити на законодавчому рівні такий суб'єктний склад одержувачів пенсії, щоб досягнути справедливості для всіх, хто може бути учасником правовідносин неможливо, адже стосунки у сім'ї складаються по-різному (наприклад, батьки не займалися вихованням дитини, дитину виростила і духовно і фінансово тітка, але в подальшому право на пенсію у разі втрати годувальника (повнолітньої дитини – годувальника) матимуть саме батьки-пенсіонери, а не тітка-пенсіонер).

Якщо передбачити у пенсійному законодавстві для призначення пенсії можливість в судовому порядку чи на місцевому рівні встановлювати факт перебування на утриманні померлого годувальника непрацездатних осіб, які не належать до категорії осіб, визначених пенсійним законодавством, - це може привести до зловживань та тривалих судових спорів (зважаючи

на судову практику у сімейних та спадкових спорах), що теж не сприяє справедливості по відношенню до інших утриманців (якщо більше 2-х утриманців із категорії, безпосередньо визначеної законодавством) та інших одержувачів виплат із Пенсійного Фонду України.

Визначення категорій осіб, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника має здійснюватися на рівні законодавства (вичерпний, недвозначний перелік) та не коригуватися рішеннями судів при розгляді конкретних справ. У судовому порядку може мати місце доведення належності особи до однієї із визначених у законодавстві категорій осіб-отримувачів пенсії, але не запровадження нових категорій отримувачів.

Використання терміну «утриманець» в пенсійних правовідносинах критикується науковцями. Так, М. М. Шумило зазначає, що термін «утриманець» є ширшим та не відповідає повною мірою змісту цих пенсійних правовідносин. Йдеться про те, що годованець – це особа, яка не може себе забезпечити життєвим мінімумом самостійно (харчуванням, одягом, медичним обслуговуванням, ліками тощо), а утриманцем може бути і працездатна особа. Такий термін як «годованець» не є новим в українській мові, він широко застосовувався у дорадянський час. Підтвердженням цього є згадка про цей термін у «Словарі української мови» 1907 року під редакцією Бориса Грінченка. Цей термін більш повно розкриває зміст пенсійного забезпечення у зв'язку із втратою годувальника і відповідає реаліям сьогодення. Особи, які втратили годувальника, є годованцями, а не утриманцями. Безумовною перевагою є також те, що терміни «годувальник – годованець» – однокорінні, що дозволить їх тлумачити у законодавстві однозначно[366].

[366] Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с. - С.412

Утримання непрацездатної особи здійснювалось годувальником.

Годувальник – особа, на утриманні якої перебувають непрацездатні члени сім'ї. Такими вважаються ті, хто є чи був на повному утриманні годувальника або одержують від нього допомогу, яка є для них постійним і основним джерелом існування[367].

У законодавстві країн ближнього зарубіжжя визначений інший склад осіб, які мають правона пенсію у разі втрати годувальника.

Так, Закон Киргизької Республіки «Про державне пенсійне соціальне страхування» від 21 липня 1997 року до кола непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника відносить сестер, братів, онуків, які не досягли 16 років, якщо вони не мають працездатних батьків[368].

Законом Республіки Таджикистан «Про пенсійне забезпечення громадян Республіки Таджикистан» від 25 червня 1993 року коло осіб, які є непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника (схоже на суб’єктний склад одержувачів пенсії у разі втрати годувальника відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення») наступне: 1) брати, сестри, онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років. При цьому брати, сестри та онуки мають право на пенсію у разі втрати годувальника за умови, що вони не мають працездатних батьків; 2) дід та бабуся – за умови відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати; 3) вітчим та мачуха, якщо вони виховували або утримували померлого (загиблого) пасинка чи падчерку не менше 5 років[369].

[367] «Соціальна політика» - О. Агарков, м. Чернівці – 116 сторінок., с.17
[368] Дробот Ж. А. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vuzlib.com/content/view/1338/93/
[369] Дробот Ж. А. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vuzlib.com/content/view/1338/93/

Законом Республіки Узбекистан «Про державне пенсійне забезпечення громадян» від 3 вересня 1993 року Так, непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника є: 1) діти, брати, сестри та онуки до досягнення віку 16 років та старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 16 років. При цьому брати, сестри, онуки — за умови, що вони не мають працездатних батьків; 2) батько, мати, вітчим, мачуха, якщо вони досягли пенсійного віку або є інвалідами; 3) один з батьків або з подружжя, чи дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку та працездатності, якщо вони зайняті доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника до досягнення ними віку, який дає право працюючим знаходитися у відпустці без збереження утримання по догляду за дитиною, та не працює; 4) дід і бабуся — при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати. Вітчим та мачуха мають право за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка (падчерку) не менше 5 років до досягнення ними 18 років[370].

Ж. А. Дробот вважає, що український законодавець, підтримуючи сім'ю, а не окремого індивіда, як в інших країнах, повинен уніфікувати законодавство щодо кола членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, до переліку, який містив Закон України «Про пенсійне забезпечення». Також, враховуючи складність проблеми, Ж. А. Дробот пропонує непрацездатних членів сім'ї в пенсійному забезпеченні називати пенсійною сім'єю[371].

Щодо сім'ї як суб’єкта правовідносин в праві соціального забезпечення у науці є декілька теорій.

[370] Дробот Ж. А. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vuzlib.com/content/view/1338/93/

[371] Дробот Ж. А. Поняття сім'ї та його значення в пенсійному страхуванні у зв'язку з втратою годувальника // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : зб. наук. пр. — Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – С. 34-39., с. 35

Відповідно до Сімейного кодексу України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік, у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно.

Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Права члена сім'ї має одинока особа.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства[372].

О. І. Кульчицька визначає сім’ю як декілька осіб (чи одинока особа), які об’єднані правами та обов’язками щодо взаємного утримання і (або) спільним проживанням чи побутом на підставах, не заборонених законом, та, у визначених законодавством випадках, мають право на соціальне забезпечення[373].

Т. С. Гусєва зазначає, що сім'я – це сукупність осіб, пов’язаних шлюбом, родинними зв’язками, прийняттям дітей на виховання, чи тих, що спільно проживають та ведуть спільне господарство[374].

[372] Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р. №2947-ІІІ // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

[373] Кульчицька О. І. Суб’єкти права соціального забезпечення України. - Дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» ІІ О.І. Кульчицька. - Київ, 2007. - 185 с., С. 170

[374] Гусева Т. С. Социальное обеспечение семьи, материнства, отцрв- ства и детства в России: теоретические и практические пробемы / Т.С. Еусева : автореф. дне. на соиск. науч. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения». - Москва, 2012. - 53 с., С. 25

Разом з тим, є і альтернативні точки зору на соціальне забезпечення осіб, які є сім'єю. Р. І. Іванова, вважає, що правоможним суб'єктом є окремі члени сім'ї[375].

О. М. Пономаренко вважає, що навіть у тих випадках, коли в законодавстві зустрічаються конструкції «сім'я має право», «сім'я зобов'язана», права і обов'язки виникають у конкретних членів сім'ї, які і є суб'єктами галузевих правовідносин[376].

Не встановлено єдиних критеріїв чи поосібного переліку членів сім'ї міжнародно-правовими актами. Так, відповідно до статті 16 Загальної декларації прав людини (прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, резолюція №217 А/III/), пункту 2 статті 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, резолюція №2200 А/XXI/, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1973 року №2148-VIII) за чоловіками і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право засновувати сім'ю[377].

На законодавчому рівні передбачається соціальне забезпечення як для окремих членів сім'ї (пенсія у разі втрати годувальника), так і для всіх членів сім'ї, коли право на соціальне забезпечення мають або всі члени сім'ї, або ніхто (допомога малозабезеченим сім'ям). Зрозуміло, що сім'я складається із членів сім'ї, і коли право на соціальне забезпечення розглядається окремо для кожного члена сім'ї,

[375] Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР [монография] /Р. И. Иванова. - М.: Изд-во МЕХ 1986. - 176 с.

[376] Пономаренко О. М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.М. Пономаренко. -Харків., 2005. -20 с. - С.11.

[377] У справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») : Рішення : Конституційний Суд України : від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99

навіть якщо всі члени сім'ї матимуть право на соціальне забезпечення, вважаємо, що одержувачами є члени сім'ї, а не сім'я. Право на соціальне забезпечення (пенсія у разі втрати годувальника) кожного члена сім'ї залежить від статусу члена сім'ї, а не сім'ї в цілому, хоча інші члени сім'ї можуть впливати на розмір соціального забезпечення. Наприклад, пенсія у разі втрати годувальника на одного члена сім'ї становитиме 50 відсотків пенсії за віком годувальника, а на двох і більше – 100 відсотків. Хоча в даному випадку не тільки члени однієї сім'ї годувальника можуть претендувати на дану пенсію. Якщо годувальник мав декілька дітей від різних шлюбів, то хоч в розумінні пенсійного законодавства всі вони будуть вважатися непрацездатними членами сім'ї годувальника, але це будуть діти, які проживають у різних сім'ях.

Сім'ю як «колективного» суб'єкта можна розглядати, коли всі члени сім'ї тільки в сукупості розглядаються як одержувачі соціального забезпечення (допомога малозабезпеченій сім'ї). Обов'язок надавати документи для реалізації права на соціальне забезпечення виконує член сім'ї – фізична особа, наділена праводієздатністю, але забезпечення надається не тільки їй а всій сім'ї, і якщо один із членів сім'ї стане достатньо забезпеченим, то право на допомогу втратить сім'я, оскільки сукупний дохід сім'ї стане таким, що сім'я не матиме права на соціальну допомогу.

Законодавством закріплено різні види соціального забезпечення для членів сім'ї та суб'єктний склад осіб, які вважаються членами сім'ї для одержання певного виду соціального забезпечення.

Ж. А. Дробот обгрунтовує необхідність запровадження терміну «пенсійна сім'я» і формулює її визначення як сукупність непрацездатних членів сім'ї, які перебували на утриманні померлого годувальника, або допомога якого була для них основним джерелом засобів до існування та визначає пенсії у

разі втрати годувальника як щомісячну грошову виплату із Пенсійного фонду та інших джерел фінансування, призначену непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які перебували на його утриманні, за наявності у годувальника права на пенсію по інвалідності[378].

О. С. Прийменко підтримує ідею, згідно з якою член сім'ї є самостійним суб'єктом правовідношення. Для виникнення права на пенсію в разі втрати годувальника саме член сім'ї, а не сім'я загалом, має відповідати законодавчим вимогам[379].

Т. В. Кравчук внесла пропозицію щодо розширення кола непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника шляхом надання права на цей вид пенсії дітям померлого годувальника, народженим за допомогою репродуктивних технологій пізніше 10-місячного строку з дня смерті годувальника[380].

М. М. Шумило наголошує, що «…прикладів таких пропозицій у науці права соціального забезпечення досить багато, проте не всі вони раціональні. Найбільшою проблемою таких пропозицій є, по-перше, відсутність фінансово-економічного обґрунтування. По-друге, надмірне розширення кола суб'єктного складу може призвести до порушення соціальних прав тих суб'єктів, які мають право на пенсію за нині чинним законодавством, оскільки їх частка (розмір) на таку пенсію буде зменшуватися, оскільки ділиться порівно серед всіх. Тому дуже важливим у цьому сенсі враховувати доцільність та раціональність таких змін. Саме з таких позицій можна частково погодитися з пропозицією Т. В. Кравчук про необхідність включення мачухи/вітчима і піклувальника й опікуна до

[378] Дробот Ж. А. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника автореф. к.ю.н. 12.00.05 2010 19с., С.3-4

[379] Прийменко О. С. Правове регулювання відносин, що виникають у разі втрати годувальника (в солідарній пенсійній системі) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / О. С. Прийменко – Київ, 2013. – 20 с.

[380] Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. В. Кравчук – Одеса, 2008. – 22 с.

суб’єктного складу. Інші ж пропозиції видаються необґрунтованими, недоцільними та надуманими…»[381].

Розширюючи суб’єктний склад одержувачів соціального забезпечення необхідно конкретизовувати на кого саме із осіб, які можуть бути членами сім’ї поширюється соціальне забезпечення, оскільки, як вбачається із вищенаведеного визначення сім’ї у Сімейному кодексі України сім'я створюється на підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

5.2. Умови призначення та розмір пенсії у зв’язку з втратою годувальника.

О. Агарков наголошує, що поняття пенсії в разі втрати годувальника зв'язується з необхідністю забезпечення непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника. Даний вид пенсії розглядається як самостійний, і, як кожен вид пенсії, має своє визначення поняття. Під пенсією в разі втрати годувальника розуміються щомісячні виплати з Пенсійного фонду, призначувані в зв'язку зі втратою годувальника непрацездатним членам сім'ї, що перебували на утриманні померлого, у розмірах, співвіднесених з його минулим заробітком.

Головна особливість пенсії в разі втрати годувальника полягає в тім, що пенсійне забезпечення членів сім'ї носить похідний характер від права на пенсію особи, що була годувальником. Смерть позбавляє сім'ю померлого доходів від його професійної діяльності. У цьому випадку держава, виявляючи гуманність, робить допомогу сім'ї, що понесла в зв'язку зі смертю годувальника втрату засобів існування. Розмір

[381] Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с. – С.415

матеріального забезпечення членів сім'ї (пенсії) залежить від розміру заробітку померлого[382].

Однією з умов призначення пенсії є наявність у годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по ІІІ групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у ч. 2 ст. 32 Закону №1058,— незалежно від тривалості страхового стажу.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають усі сім'ї, чиї годувальники належали до категорій осіб, що підлягали загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, та мали на дату смерті необхідну кількість страхового стажу.

Як зазначає М. М. Шумило, соціальне страхування поширюється не тільки на працюючих, але і на тих, хто перебуває на їх утриманні. Власне, це і є метою пенсійно-забезпечувальних правовідносин у зв’язку із втратою годувальника. Такий різновид пенсії є одним із проявів гуманістичних цінностей європейської цивілізації, одним із найбільших досягнень принципу гуманізму[383].

Умовами призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника є: 1) належно підтверджена смерть годувальника, визнання його у встановленому законом порядку безвісно відсутнім або оголошення померлим; 2) наявність у годувальника на день смерті законодавчо визначеного пенсійного страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії в разі інвалідності. У випадку смерті пенсіонера або осіб, які отримали інвалідність чи померли в період проходження строкової служби, пенсія призначається незалежно від тривалості страхового стажу[384].

---

[382] «Соціальна політика» - О. Агарков, м. Чернівці – 116 сторінок., с.36

[383] Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с. - С.408

[384] Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 496 с., С. 310

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї - 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї - 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками.

Дітям-сиротам пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірах, зазначених вище, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків, тобто якщо дитина втратила обох батьків (кругла сирота), то пенсія їй призначається в розмірі по 50 відсотків пенсії за віком померлих батька та матері. Якщо померла одинока мати, то її дитині буде призначено пенсію у розмірі 50 відсотків пенсії за віком померлої матері.

Оскільки при нарахуванні пенсії утриманцям розрахунок здійснюється з пенсії за віком померлого годувальника, то і всі умови обчислення пенсії за віком зберігаються. Зокрема, якщо померлий годувальник працював до 1 січня 1991 року в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього Союзу РСР, а також на острові Шпіцберген, а відповідно до пункту 5 Прикінцевих положень Закону №1058 період роботи до 1 січня 1991 року в районах Крайньої Півночі та місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього Союзу РСР, а також на острові Шпіцберген зараховується до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що було чинним до 1 січня 1991 року, тобто у кратному розмірі, то зазначений порядок обчислення страхового стажу застосовується і у разі призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Якщо годувальник на день смерті не був пенсійного віку, то при розрахунку пенсії у разі втрати годувальника розраховується спочатку пенсія, яку отримував би годувальник, досягнувши пенсійного віку, з якої і обчислюється відповідний відсоток пенсії у разі втрати годувальника. Якщо годувальник на день

смерті був пенсійного віку та отримував пенсію за віком, то пенсія у разі втрати годувальника обчислюється виходячи із пенсії за віком, яку отримував годувальник.

Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України при розгляді спірної ситуації щодо застосування показника середньої заробітної плати, який враховувався під час призначення (попереднього перерахунку) попереднього виду пенсії при призначенні пенсії у разі втрати годувальника, прийшла до досить дискусійних висновків.

«…При призначенні пенсії позивачу управління ПФУ застосувало показник середньої заробітної плати (доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески за 2012 рік, тобто рік, який передував року звернення за призначенням пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Розпорядженням управління ПФУ від 31 березня 2014 року №161129 позивачу здійснено перерахунок пенсії в розмірі 992 грн. 61 коп. + 30 грн. (доплати до пенсії дітям-сиротам старше 18 років), разом 1022 грн. 61 коп., із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2007 рік. Вказаний перерахунок пенсії відповідач мотивував тим, що при призначенні пенсії був помилково застосований показник середньої заробітної плати (доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2012 рік, а необхідно було застосовувати вказаний показник за 2007 рік. …

… У справі, що розглядається, залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, касаційний суд погодився з його висновками про те, що відповідач, виявивши помилку при обчисленні розміру пенсії позивача, привів у відповідність із вимогами статті 45 Закону №1058-IV цей розмір пенсії та правомірно обчислив пенсію позивача з урахуванням показника

середньої заробітної плати в Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2007 рік. …

… пенсія у зв'язку з втратою годувальника розраховується у відсотковому відношенні до розміру пенсії померлого годувальника.

Згідно з частиною третьою статті 45 Закону №1058-IV переведення з одного виду пенсії на інший здійснюється з дня подання заяви на підставі документів про страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час переведення з одного виду пенсії на інший в пенсійній справі, а також додаткових документів, одержаних органами ПФУ.

При переведенні з одного виду пенсії на інший за бажанням особи може враховуватися заробітна плата (дохід) за періоди страхового стажу, зазначені в частині першій статті 40 цього Закону, із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу), який враховувався під час призначення (попереднього перерахунку) попереднього виду пенсії.

Отже, при переведенні з одного виду пенсії на інший обрахунок нової пенсії здійснюється із застосуванням показника середньої заробітної плати, який враховувався під час призначення (попереднього перерахунку) попереднього виду пенсії, а за бажанням особи може враховуватися заробітна плата (дохід) за періоди страхового стажу, зазначені в частині першій статті 40 Закону №1058-IV, тобто показник середньої заробітної плати є незмінною величиною.

Оскільки пенсія у зв'язку з втратою годувальника розраховується у відсотковому відношенні до розміру пенсії померлого годувальника, то в розумінні частини третьої статті 45 Закону №1058-IV як попередній вид пенсії слід розуміти саме пенсію, яку отримував на день смерті годувальник.

Суд установив, що батько позивача на день смерті отримував пенсію, яка йому була призначена з урахуванням показника середньої заробітної плати в Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2007 рік.

За таких обставин немає правових підстав для застосування показника середньої заробітної плати за 2012 рік при обчисленні позивачу пенсії у зв'язку із втратою годувальника, оскільки за основу для визначення розміру такої пенсії береться розрахунок пенсії годувальника.

Ураховуючи наведене, суди першої та касаційної інстанцій у цій справі дійшли обґрунтованого висновку про те, що відповідач правомірно здійснив перерахунок пенсії позивачу, оскільки виявив помилку при призначенні пенсії у зв'язку із втратою годувальника…»[385].

Вважаємо дану позицію хибною оскільки утриманцю призначалась пенсія (утриманець не отримував до смерті годувальника іншої пенсії, з якої б переводився на пенсію у разі втрати годувальника), а відповідно до вищезгаданих норм пенсійного законодавства, які діяли на час призначення пенсії у разі втрати годувальника, при призначенні пенсії використовується показник середньої заробітної плати за минулий рік (до року звернення за призначенням пенсії). Виходячи із логіки Суду, якби пенсія у разі втрати годувальника призначалась утриманцю, годувальник якого був не пенсійного віку, то показник середньої заробітної плати брався б за минулий рік від року звернення утриманця за пенсією, а якщо годувальник на день смерті вже одержував пенсію, то при призначенні пенсії у разі втрати годувальника має використовуватись показник середньої заробітної плати за минулий рік від року звернення за призначенням пенсії годувальника.

[385] Про перерахунок пенсії : Постанова : Верховний Суд України : від 27.10.2015 р. № 21-4636а15 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS151142.html

Суд помилково застосував норми пенсійного законодавства, які регулюють питання переведення із одного виду пенсії на інший, оскільки при згаданому переведенні змінюється вид пенсії та незмінним є одержувач пенсії.

Наприклад, якщо дружині призначена пенсія за віком, яка втричі менша за пенсію за віком її чоловіка, то після смерті чоловіка дружині є сенс перейти на пенсію у разі втрати годувальника та отримувати 50 відсотків пенсії за віком чоловіка. Тут матиме місце переведення із одного виду пенсії (пенсії за віком дружини) на інший вид пенсії (пенсії у разі втрати годувальника, яку теж отримуватиме дружина). І в такому разі при переведенні буде застосовуватися показник середньої заробітної плати за минулий рік (до року звернення за призначенням пенсії за віком дружини).

Якщо ж утриманець звернувся за пенсією у разі втрати годувальника, при цьому сам утриманець не є одержувачем пенсії за віком чи по інвалідності, то відбувається призначення пенсії а не переведення із одного виду на інший і стаття 45 Закону №1058 в цій ситуації застосуванню не підлягає.

В даному випадку Суд помилився у суб’єктному складі одержувачів пенсій та не врахував відмінність понять призначення пенсії і переведення із одного виду пенсії на інший.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним згідно із частиною другою статті 36 цього Закону, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону, - довічно.

Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому склалися обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія.

На вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується окремо.

Виділення частки пенсії провадиться з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла заява про виділення частки пенсії[386].

5.3. Порядок призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону №1058 визначені умови оформлення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Заява про призначення пенсії непрацюючим особам, а також членам сім'ї у зв'язку з втратою годувальника подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, безпосередньо до управління Пенсійного фонду України у районі, місті, районі у місті, об'єднаного управління за місцем проживання (реєстрації).

У разі якщо особа, якій призначається пенсія, не досягла повноліття або є недієздатною, заява подається батьками, усиновителями, батьками-вихователями, прийомними батьками, патронатними вихователями, опікунами, піклувальниками за місцем їх проживання (реєстрації), представниками закладів (органів опіки і піклування), які виконують функції опікунів і піклувальників за місцезнаходженням таких закладів (органів).

Заява про призначення пенсії працюючим особам, а також членам сім'ї у зв'язку з втратою годувальника подається заявником до органу, що призначає пенсію, через уповноважену посадову особу підприємства, установи, організації за

[386] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

місцезнаходженням такого підприємства, установи або організації. За бажанням особи така заява може бути подана особисто за місцем проживання (реєстрації) або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, або законного представника.

До заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника у разі визнання годувальника безвісно відсутнім або оголошеним померлим подаються документи померлого годувальника, а саме:

1. документи про стаж (трудова книжка, а за її відсутності інші документи, видані за місцем роботи, служби, навчання, а також архівними установами[387]. За період роботи, починаючи з 01 січня 2004 року, структурний підрозділ, відповідальний за ведення персоніфікованого обліку, надає структурному підрозділу, відповідальному за призначення пенсії, довідку з бази даних реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування за відповідною формою.

За період роботи до 01 січня 1991 року на Крайній Півночі чи в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього СРСР, а також на острові Шпіцберген надаються договори або інші документи, що підтверджують право працівника на пільги, передбачені для осіб, які працювали в районах Крайньої Півночі чи місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі.

Період здійснення фізичною особою підприємницької діяльності, крім осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність за спрощеною системою оподаткування, з 01 липня 2000 року підтверджується довідкою із бази даних реєстру застрахованих осіб за інформацією відділу персоніфікованого обліку. Період

[387] Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 12.08.1993 р. №637 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF

здійснення фізичною особою підприємницької діяльності за спрощеною системою оподаткування до 01 січня 2004 року підтверджується спеціальним торговим патентом, або свідоцтвом про сплату єдиного податку, або патентом про сплату фіксованого розміру прибуткового податку з громадян, або довідкою про сплату страхових внесків, а з 01 січня 2004 року - довідкою із бази даних реєстру застрахованих осіб за інформацією відділу персоніфікованого обліку.

Для підтвердження заробітної плати відділом персоніфікованого обліку надаються індивідуальні відомості про застраховану особу за період з 01 липня 2000 року.

За бажанням може подаватись довідка про заробітну плату (дохід) по 30 червня 2000 року із зазначенням у ній назв первинних документів, на підставі яких її видано, їх місцезнаходження та адреси, за якою можливо провести перевірку відповідності змісту довідки первинним документам.

У разі якщо страховий стаж починаючи з 01 липня 2000 року становить менше 60 місяців, особою подається довідка про заробітну плату (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд по 30 червня 2000 року.

Також надаються такі документи:

1) документ про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків або свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування особи, якій призначається пенсія, та померлого годувальника (подається у разі, якщо особа, яка звернулася із заявою про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, має такі документи);

2) свідоцтво про народження або паспорт особи, якій призначається пенсія;

3) довідка про склад сім'ї померлого годувальника та копії документів, що засвідчують родинні стосунки члена сім'ї з померлим годувальником (за наявності);

4) рішення суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення його померлим;

5) документи про вік померлого годувальника сім’ї за відсутності таких даних у свідоцтві про смерть чи рішенні суду про визнання годувальника безвісно відсутнім або оголошення його померлим;

6) довідки загальноосвітніх навчальних закладів системи загальної середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладів про те, що є особи, які навчаються за денною формою навчання;

7) довідка про те, що чоловік (дружина), а в разі їх відсутності - один з батьків, дід, баба, брат чи сестра померлого годувальника незалежно від віку і працездатності не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років;

8) документи про місце проживання (реєстрації);

9) документ про перебування членів сім’ї (крім дітей) на утриманні померлого годувальника;

До заяви про призначення пенсії у зв’язку з втратою годувальника сім’ї військовослужбовця строкової служби додається документ про визнання військовослужбовця безвісно відсутнім або оголошення його померлим. Якщо смерть настала після звільнення з військової служби, подаються свідоцтво ДРАЦС про смерть, довідка військового комісаріату про проходження військової служби із зазначенням дати призову, дати і підстав звільнення з військової служби та висновок МСЕК про те, що смерть військовослужбовця пов’язана з проходженням військової служби.

До заяви про призначення пенсії членам сім’ї померлого пенсіонера повинні бути додані необхідні документи, зазначені в цьому пункті. Заробіток у такому випадку визначається за документами, що є в пенсійній справі померлого годувальника, або за поданими додатково документами.

Особа, яка звертається за пенсією (незалежно від виду пенсії), повинна пред'явити паспорт (або інший документ, що засвідчує цю особу, місце її проживання (реєстрації) та вік).

Для дітей, які не мають паспорта, документом, який засвідчує вік, є свідоцтво про народження.

До заяви:

опікуна (піклувальника) додається копія рішення органу опіки та піклування про встановлення опіки чи піклування або відповідне рішення суду;

батьків-вихователів додається угода про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу;

патронатного вихователя додається копія договору про патронат.

Довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особових рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював померлий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства, установи, організації ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату видаються правонаступником цих підприємств, установ чи організацій або архівними установами.

У випадках, коли архівні установи не мають можливості видати довідку за встановленою формою з розшифровкою виплачених сум за видами заробітку, вони можуть видавати довідки, що відповідають даним, наявним в архівних фондах, без додержання цієї форми.

Установлення заробітку для обчислення пенсії на підставі показань свідків не допускається. Виписка зі штатного розпису про посадовий оклад, профспілкові квитки, квитки партій та рухів, громадських об'єднань не є документами, що засвідчують фактичний заробіток для обчислення розміру пенсії.

За документ, що засвідчує факт перебування на утриманні непрацездатних членів сім'ї, приймаються довідки житлово-експлуатаційних або інших організацій з місця проживання (реєстрації), або довідки органів місцевого самоврядування, або довідки про реєстрацію місця проживання (разом з годувальником за однією адресою), видані згідно із вимогами статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

У разі неможливості надати такі документи факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюється у судовому порядку.

За документ, що засвідчує родинні стосунки, приймаються паспорт, свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб, довідки про склад сім'ї, а також рішення суду.

За документ, який засвідчує, що чоловік (дружина), а у разі їх відсутності - один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років, приймаються:

1) довідки відповідних органів з місця проживання (реєстрації), у тому числі органів місцевого самоврядування. За відсутності зазначеного документу й неможливості його одержання факт здійснення догляду може встановлюватись у судовому порядку;

2) довідка органу, що призначає допомогу, про вид отриманої допомоги та період її одержання.

За документ, що засвідчує місце проживання особи, приймаються: паспорт або довідка відповідних органів з місця проживання (реєстрації), у тому числі органів місцевого самоврядування. Іноземці та особи без громадянства подають також посвідку на постійне проживання.

Непрацездатними членами сім'ї, зазначеними у частині другій статті 36 Закону №1058, подаються документи, які

засвідчують, що вони перебували на утриманні померлого пенсіонера.

Члени сім'ї надають паспорт або інші документи, які підтверджують проживання з пенсіонером на день його смерті.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія. На вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується окремо.

У разі якщо член сім'ї, який звертається із заявою про призначення пенсії, повідомив про наявність інших утриманців, які мають право на призначення пенсії, їхнє місце проживання, до органу, що призначає пенсію за місцем проживання інших утриманців, невідкладно надсилається повідомлення про право утриманців звернутись із заявою про призначення пенсії.

Орган, що призначає пенсію за місцем проживання інших утриманців, надсилає заяву про призначення пенсії та документи, які засвідчують право інших утриманців на одержання пенсії у зв'язку з втратою годувальника, до органу, що призначає пенсію, від якого надійшло повідомлення про призначення пенсії, протягом трьох робочих днів після їх отримання.

У разі якщо протягом трьох місяців від дати звернення члена сім'ї документи, необхідні для призначення пенсії іншим утриманцям, не надійшли, орган, що призначає пенсію, приймає рішення про призначення пенсії.

Якщо заява про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника іншим утриманцям, які проживають окремо, надійшла після винесення рішення про призначення пенсії, то приймається рішення про перерахунок пенсії у зв'язку зі зміною кількості утриманців та, у разі необхідності, здійснюється виділення частки пенсії утриманцю, який проживає окремо. Документи, що надійшли пізніше, додаються до пенсійної справи, а рішення про виділення частки пенсії надсилається

органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації) утриманця для оформлення окремої пенсійної справи.

У разі перерахунку пенсії відповідне рішення направляється до органу, який провадить виплату частки цієї пенсії. При припиненні виплати частки пенсії документи надсилаються до органу, у якому виплата пенсії продовжується[388].

5.4. Пенсія у зв’язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Відповідно до ч. 8 ст. 36 Закону №1058 пенсії у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (на сьогодні, в редакції Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування», що набрав чинності з 1 січня 2015 року, не передбачено нарахування пенсій, в тому числі і пенсії у зв’язку з втратою годувальника внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання).

Крім того, Законом України від 28 грудня 2014 року №77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» змінено ст.25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а саме:

[388] Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Постанова : правління Пенсійного фонду України : від 25.11.2005 р. № 22-1 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05

додано до пенсійного страхування таку виплату, як пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; а із страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання вилучено цю виплату. Також вищезгаданим Законом викладено п. 13 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у наступній редакції «До приведення законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у відповідність із цим Законом, пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, виплачуються за рахунок коштів Пенсійного фонду України.»[389].

Ч 4 ст. 33 раніше чинного Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» передбачалось, що пенсія у разі смерті годувальника призначається і виплачується згідно із законодавством, тобто ця пенсія призначається і виплачується органами Пенсійного фонду України згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року № 1788-XII.

Ст.ст. 37-49 Закону України «Про пенсійне забезпечення» встановлюють наступне.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (стаття 38). При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні

[389] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України : від 28.12.2014 р. №77-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19

годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

а) діти, брати, сестри й онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, при цьому брати, сестри й онуки - за умови, якщо вони не мають працездатних батьків; б) батько, мати, дружина, чоловік, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; в) один з батьків, або чоловік (дружина), або дід, бабуся, брат чи сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) зайнятий доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, і не працює; г) дід і бабуся - в разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували яку-небудь пенсію, мають право перейти на нову пенсію.

Дітям - круглим сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсії в разі втрати годувальника виплачуються у повному розмірі.

Іншим дітям, які перебувають на повному державному

утриманні, виплачується 50 процентів призначеної пенсії.

Усиновителі мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьками, а усиновлені - нарівні з рідними дітьми.

Неповнолітні, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, зберігають це право також і при їх усиновленні.

Вітчим і мачуха мають право на пенсію в разі втрати годувальника нарівні з батьком і матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчірку не менше 5 років.

Пасинок і падчірка, якщо вони не одержували аліментів від батьків, мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми.

Пенсія в разі втрати годувальника, призначена в разі смерті одного з подружжя, зберігається і при новому одруженні пенсіонера.

Сім'ї годувальника, який помер внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також сім'ї померлого пенсіонера пенсія призначається незалежно від стажу роботи годувальника.

Сім'ям вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, клінічних ординаторів, докторантів, які не працювали до вступу в навчальний заклад, на курси, в аспірантуру чи клінічну ординатуру, пенсії призначаються відповідно на тих самих підставах, що і пенсії по інвалідності цим учням, студентам, аспірантам і клінічним ординаторам (стаття 28).

Сім'ям громадян України - переселенців з інших держав, якщо годувальник не працював в Україні, пенсії призначаються:

а) тим, хто одержував в інших державах пенсію в разі втрати годувальника, - незалежно від стажу роботи годувальника;

б) тим, хто не одержував пенсії, - за умови, якщо годувальник за віком на день припинення роботи мав

відповідний стаж (стаття 25), а в разі смерті його внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання - незалежно від стажу роботи годувальника.

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 процентів заробітку годувальника (стаття 64), але не менше соціальної пенсії, встановленої для відповідної категорії непрацездатних.

На дітей, які втратили обох батьків (круглих сиріт), а також на дітей померлої одинокої матері пенсія на кожну дитину не може бути меншою від двократного розміру соціальної пенсії.

Сім'ям, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків (круглі сироти), пенсія обчислюється із загальної суми заробітку обох батьків.

Сім'я, яка має право на пенсію в разі втрати годувальника, може звертатися за призначенням пенсії в будь-який час після смерті або встановлення безвісної відсутності годувальника без обмеження будь-яким строком[390].

До заяви про призначення пенсії крім документів, які необхідні для отримання пенсії у зв’язку з втратою годувальника на загальних підставах також додаються такі копії: акта про нещасний випадок на виробництві за формою Н-1; акта про розслідування нещасного випадку (аварії), що стався (сталася), за формою Н-5; акта розслідування професійного захворювання за формою П-4.

Пенсійне законодавство наразі є досить неузгодженим, адже Законом №1058 у прикінцевих положеннях не передбачено дію Закону України «Про пенсійне забезпечення» в частині призначення пенсії у зв’язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, що не узгоджується із нормами законодавства, які були прийняті пізніше.

[390] Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12

Розділ 6.
ПЕНСІЇ НА ПІЛЬГОВИХ УМОВАХ, ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ ТА ДОСТРОКОВІ

6.1. Шкідливі і важкі умови праці: загальна характеристика.
6.2. Підтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах. Атестація робочого місця.
6.3. Умови призначення пенсії за віком на пільгових умовах.
6.4. Умови призначення пенсії за вислугу років. Вислуга років.
6.5. Пенсії за вислугу років окремих категорій працівників.
6.6. Дострокова пенсія.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148 (далі – Закон №2148) доповнено Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розділом XIV[1] Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян, який встановлює пенсійне забезпечення на пільгових умовах, за вислугу років та призначення дострокової пенсії за віком.

Всі три види пенсій – це пенсії, які призначаються із зниженням пенсійного віку, що можна назвати достроковим призначенням пенсії, а також призначенням пенсії на пільгових умовах. Адже строк досягнення пенсійного віку не настав, і в усіх випадках можна стверджувати про пільговість у призначенні пенсії. Об'єднуючою ознакою даних видів пенсії є можливість отримати пенсію до досягнення віку, встановленого статтею 26 Закону №1058, відмінною ознакою є специфіка юридичних фактів, покладених в основу настання права для призначення пенсії. Так, для пенсії за вислугу років важливим є факт вислуги певної тривалості, для пенсії на пільгових умовах

важливим є факт роботи певної тривалості у шкідливих і небезпечних умовах праці, для призначення дострокової пенсії враховуються різні факти (стан здоров'я, участь у бойових діях тощо).

Законодавець інколи використовує згадані терміни як синоніми. Так, відповідно до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» учасниками бойових дій визнаються: військовослужбовці, а також особи начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, які в період Другої світової війни проходили службу в містах, участь в обороні яких зараховується до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах, встановлених для військовослужбовців частин діючої армії[391].

Всі три види пенсій є достроковим призначенням пенсії за віком, що становить призначення пенсії за віком на пільгових умовах (пільга полягає у отриманні пенсії за віком до досягнення загальновстановленого пенсійного віку).

А. С. Колотік визначає правовідношення зі спеціального пенсійного забезпечення як виникле на основі норм права соціального забезпечення вольове, конкретизоване, перерозподільне та відносно аліментарне відношення фізичної особи (сім'ї), яка має право на спеціальне пенсійне забезпечення, та Пенсійного фонду, в якому фізична особа (сім'я) наділена правом регулярно в певні строки одержувати призначену пенсію у встановленому розмірі, а Пенсійний фонд — обов'язком її виплачувати[392].

Розглянемо дані види пенсій дослідивши специфіку таких

[391] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України : від 22.10.1993 р. №3551-XII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

[392] Правове регулювання спеціального пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Анатолій Сергійович Колотік; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого".– Харків : [Б.в.], 2011.– 20 с. - С.5

факторів як шкідливі і важкі умови праці, вислуга, тощо.

6.1. Шкідливі і важкі умови праці: загальна характеристика.

Відповідно до частини першої статті 114 Закону №1058 право на пенсію за віком на пільгових умовах незалежно від місця останньої роботи мають особи, які працювали на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком №1 та на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, на роботах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, зазначених у частинах другій і третій цієї статті[393].

Умови праці – це сукупність факторів (виробничих, санітарно-гігієнічних, безпеки, інженерно-психологічних, естетичних та соціальних) зовнішнього середовища, що впливають на здоров’я та працездатність людини в процесі праці[394].

Державні санітарні норми та правила визначають умови праці як сукупність факторів виробничого середовища і трудового процесу, які впливають на здоров'я і працездатність людини під час виконання нею трудових обов'язків[395].

Б. І. Сташків звертає увагу, що МОП вказує на такі фактори виробничого середовища, що впливають на працездатність людини і викликають у неї втому: 1) фізичне зусилля

[393] Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[394] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692с., С. 269

[395] Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» : Наказ, Правила, Норми : Міністерство охорони здоров'я : від 08.04.2014 р. №248 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14

(пересування або підтримування вантажів, зусилля натиску на предмет праці тощо); 2) нервова напруга; 3) темп роботи; 4) робоче положення (положення тіла людини щодо засобів виробництва); 5) монотонність роботи; 6) температура, вологість, теплове випромінювання в робочій зоні; 7) забруднення повітря; 8) виробничий шум; 9) вібрація, обертання, поштовхи на робочому місці; 10) освітлення у робочій зоні. Соціальне законодавство юридичне значення надає таким умовам праці, які негативно впливають на працездатність і здоров'я людини[396].

Трудове законодавство зобов'язує роботодавця створювати безпечні умови праці для працівників, але, як слушно зауважує Т. О. Дідковська, умови можуть бути сприятливими і несприятливими, можуть залежати і не залежати від людини. Так, не залежать від людини, географічні, біологічні, геологічні та інші подібні чинники. Тобто вони зумовлені відповідним видом діяльності і не можуть бути виключені завдяки людським зусиллям, а можуть лише бути певним чином змінені та пристосовані до людини, аби зменшити їхній негативний вплив на працівника[397].

Відповідно до Державних санітарних норм та правил шкідливі умови праці - стан умов праці, за якого рівень впливу одного або більше факторів виробничого середовища та/або трудового процесу перевищує допустимий.

Шкідливими виробничими факторами є:

1) фізичні фактори:

- мікроклімат (температура, вологість, швидкість руху повітря, інфрачервоне випромінювання);

- барометричний тиск;

[396] Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. – 692с., С. 269

[397] Дідковська Т. О. Сутність та значення робіт із шкідливими та важкими умовами праці / Т. О. Дідковська // Форум права. - 2007. - № 1. - С. 50-53., С. 51

- неіонізуючі електромагнітні поля та випромінювання: електростатичні поля, постійні магнітні поля, електричні та магнітні поля промислової частоти (50 Гц), електромагнітні випромінювання радіочастотного діапазону, електромагнітні випромінювання оптичного діапазону, зокрема лазерне та ультрафіолетове;

- іонізуючі випромінювання;

- виробничий шум, ультразвук, інфразвук;

- вібрація (локальна, загальна);

- освітлення: природне (відсутність або недостатність), штучне (недостатня освітленість, прямий і відбитий сліпучий відблиск тощо);

- іонізація повітря;

2) хімічні фактори: речовини хімічного походження, деякі речовини біологічної природи, які отримані хімічним синтезом та/або для контролю яких використовуються методи хімічного аналізу, аерозолі фіброгенної дії (пил);

3) біологічні фактори: мікроорганізми - продуценти, живі клітини та спори мікроорганізмів, що містяться в бактеріальних препаратах, патогенні мікроорганізми;

4) фактори трудового процесу[398].

Розрізняють категорії робіт за важкістю: легка, середньої важкості, важка, дуже важка. Важкість (тяжкість) праці – характеристика трудового процесу, що відображає рівень загальних енергозатрат, переважне навантаження на опорно-руховий апарат, серцево-судинну, дихальну та інші системи. Важкість праці характеризується рівнем загальних енергозатрат організму або фізичним динамічним навантаженням, масою вантажу, що піднімається і переміщується, загальною кількістю

[398] Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» : Наказ, Правила, Норми : Міністерство охорони здоров'я : від 08.04.2014 р. №248 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14

стереотипних робочих рухів, величиною статичного навантаження, робочою позою, переміщенням у просторі[399].

Законодавець визначає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах оперуючи категорією «важкі умови праці».

В наукових працях важкі умови праці визначено як умови, коли хоча б один показник важкості трудового процесу перевищує встановлені норми[400].

Гігієнічна класифікація праці розподіляє умови праці на 4 класи:

1 клас (оптимальні умови праці) – умови, за яких зберігається не лише здоров'я працівників, а й створюються передумови для підтримання високого рівня працездатності.

Оптимальні гігієнічні нормативи виробничих факторів встановлені для мікроклімату та показників важкості трудового процесу. Для інших факторів за оптимальні умовно приймаються такі умови праці, за яких несприятливі фактори виробничого середовища не перевищують рівнів, прийнятих за безпечні для населення.

2 клас (допустимі умови праці) – умови, що характеризуються такими рівнями факторів виробничого середовища і трудового процесу, які не перевищують встановлених гігієнічних нормативів (а можливі зміни функціонального стану організму відновлюються за час регламентованого відпочинку або до початку наступної зміни) та не повинні чинити несприятливого впливу на стан здоров'я працівників та їх нащадків в найближчому і віддаленому періодах.

---

[399] Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» : Наказ, Правила, Норми : Міністерство охорони здоров'я : від 08.04.2014 р. №248 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14

[400] Дідковська Т. О. Класифікація робіт із шкідливими та важкими умовами праці / Т. О. Дідковська // Форум права. - 2007. - № 2. - С. 40-42., с. 40

3 клас (шкідливі умови праці) – умови, що характеризуються такими рівнями шкідливих виробничих факторів, які перевищують гігієнічні нормативи та здатні чинити несприятливий вплив на організм працівника та/або його нащадків.

3 клас (шкідливі умови праці) за рівнем перевищення гігієнічних нормативів та вираженості можливих змін в організмі працівників поділяється на 4 ступеня:

1 ступінь (3.1) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища та трудового процесу, які викликають функціональні зміни, що виходять за межі фізіологічних коливань (останні відновлюються при тривалішій, ніж початок наступної зміни, перерві контакту зі шкідливими факторами) та збільшують ризик погіршення здоров'я, у тому числі й виникнення професійних захворювань;

2 ступінь (3.2) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, які здатні викликати стійкі функціональні порушення, призводять у більшості випадків до зростання виробничо обумовленої захворюваності та появи окремих випадків професійних захворювань, що виникають після тривалої експозиції;

3 ступінь (3.3) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, які, крім зростання хронічної захворюваності (виробничо обумовленої та захворюваності з тимчасовою втратою працездатності), призводять до розвитку професійних захворювань;

4 ступінь (3.4) – умови праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, які здатні призводити до значного зростання хронічної патології та рівнів захворюваності з тимчасовою

втратою працездатності, а також до розвитку тяжких форм професійних захворювань;

4 клас (небезпечні умови праці) – умови, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу, вплив яких протягом робочої зміни (або її частини) створює загрозу для життя, високий ризик виникнення гострих професійних уражень, у тому числі й важких форм.

1.2. Особливо шкідливі умови праці – стан умов праці та/або рівні виробничого навантаження, які згідно з пунктом 1.1 цього розділу відносяться до 3 класу, 3, 4 ступенів шкідливості та 2, 3 ступенів важкості (напруженості).

1.3. Особливий характер праці – роботи, що виконуються з високим рівнем нервово-емоційного та інтелектуального навантаження, в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я.

Робота в умовах перевищення гігієнічних нормативів (3 клас) дозволена тільки за умови застосування засобів колективного та індивідуального захисту і скорочення часу дії шкідливих виробничих факторів (захист часом).

Робота в небезпечних умовах праці (4 клас) не дозволяється, за винятком ліквідації аварій, проведення екстрених робіт для попередження аварійних ситуацій. Така робота виконується із застосуванням засобів індивідуального захисту та за умови регламентованих режимів робіт.

Якщо на робочому місці фактичні значення рівнів шкідливих факторів знаходяться в межах оптимальних або допустимих рівнів, умови праці на цьому робочому місці відповідають гігієнічним вимогам і відносяться відповідно до 1 або 2 класу.

Якщо рівень хоча б одного фактора перевищує допустиму величину, то умови праці на такому робочому місці (залежно від величини перевищення та відповідно до гігієнічних критеріїв

цієї Гігієнічної класифікації праці) як за окремим фактором, так і при їх поєднаній дії, можуть бути віднесені до 1 - 4 ступенів 3 класу шкідливих або 4 класу небезпечних умов праці[401].

Як зазначає Т. О. Дідковська, робота зі шкідливими та важкими умовами праці – це здійснення трудової діяльності в умовах, коли один із факторів виробничого середовища або один із факторів, що характеризує важкість трудового процесу, перевищує встановлені у відповідному порядку та відповідною процедурою норми, в зв'язку із чим відбувається негативний вплив на стан здоров'я працівника[402].

Враховуючи наявність професій і посад, на яких проводиться робота і по 3 та 4 класах умов праці, законодавець забезпечив підвищений рівень соціального захисту таких працівників, встановивши, в тому числі, право на пенсію за віком на пільгових умовах.

6.2. Підтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах. Атестація робочого місця.

Для реалізації права на пенсійне забезпечення важливо підтвердити факт роботи в шкідливих і важких умовах праці певної тривалості належними та допустимими доказами.

Постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. №461 затверджені списки виробництв, робіт, професій, посад[403].

Але самого факту перебування певної тривалості на посаді, віднесеній до Списку №1 чи Списку №2 шкідливих професій, посад, і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за

[401] Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» : Наказ, Правила, Норми : Міністерство охорони здоров'я : від 08.04.2014 р. №248 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14

[402] Дідковська Т. О. Сутність та значення робіт із шкідливими та важкими умовами праці / Т. О. Дідковська // Форум права. - 2007. - № 1. - С. 50-53., с. 52

[403] Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 24.06.2016 р. № 461 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/461-2016-%D0%BF

віком на пільгових умовах недостатньо, щоб стаж такої роботи обчислювався як пільговий.

Чинне законодавство встановило умову призначення пенсії за віком на пільгових умовах працівникам, зайнятим повний робочий день на роботах, передбачених вищезазначеними списками. І якщо працівник, перебуваючи на посаді, віднесеній до Списку №1 чи Списку №2 не був зайнятий повний робочий день на роботах із шкідливими умовами праці, то відсутні підстави зараховувати час перебування на такій посаді до пільгового.

Під повним робочим днем слід уважати виконання робіт в умовах, передбачених Списками, не менше 80 відсотків робочого часу, установленого для працівників даного виробництва, професії чи посади, з урахуванням підготовчих, допоміжних, поточних ремонтних робіт, пов'язаних з виконанням своїх трудових обов'язків[404].

Суди, при розгляді даної категорії спорів звертають увагу на специфіку трудової функції працівника. *«…Особа, яка працює ковалем на молотах і пресах в металургії, набуває право на пенсію незалежно від віку за умови, що вона безпосередньо зайнята повний робочий день та не менше 25 років саме у металургійному виробництві чорних і кольорових металів. Робота ковалем на молотах і пресах в цеху по ремонту металургійного обладнання, основним завданням якого є забезпечення металургійного виробництва ремонтними послугами, не дає права на таку пенсію…»*[405].

Разом з тим, слід мати на увазі, що вимога про повний робочий день стосується тільки осіб, яким обчислено пільговий

[404] Про затвердження Порядку застосування Списків №1 і №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Наказ : Міністерство праці та соціальної політики України : від 18.11.2005 р. № 383 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05

[405] Постанова : Верховний Суд України : від 23.03.2016 р. №21-194а15 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/law_sud_new?OpenDocument&ExpandView&Seq=3&RestrictToCategory=2017.03.03

стаж на роботах за вищезгаданими списками та не поширюється на інші категорії осіб, які мають право на пенсію за віком на пільгових умовах.

«…За змістом пункту «є» статті 13 цього Закону на пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи, зокрема, робітниці текстильного виробництва, зайняті на верстатах і машинах, – за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, – після досягнення 50 років і при стажі зазначеної роботи не менше 20 років.

Отже, робота на виробництві та за професією, зазначеними в названому пункті, на підставі закону виокремлена в окрему категорію робіт та професій серед восьми інших, передбачених статтею 13 Закону № 1788-XII, робота на яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

…

Згідно з положенням статті 62 Закону № 1788-XII основним документом, що підтверджує стаж роботи, є трудова книжка. Порядок підтвердження наявного трудового стажу при відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до пункту 20 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 року № 637 (далі – Порядок), у тих випадках, коли в трудовій книжці відсутні відомості, що визначають право на пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, установлені для окремих категорій працівників, для підтвердження спеціального трудового стажу приймаються уточнюючі довідки підприємств, установ, організацій або їх правонаступників.

Сутнісний, нормативний, цільовий підхід до розуміння положень пункту «є» статті 13 Закону № 1788-XII в поєднанні

із наведеними вище нормами дає підстави вважати, що призначення пільгової пенсії робітницям текстильного виробництва, зайнятим на верстатах і машинах, за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, залежить від наявності підстав та умов, передбачених саме цією нормою права, і не пов'язано з законодавчими передумовами, встановленими для інших категорій осіб, визначених статтею 13 цього Закону, які мають право на пільгову пенсію, але за умов і в порядку, передбачених окремо для кожної категорії таких осіб. Тобто, для призначення пенсії за пунктом «є» статті 13 Закону № 1788-XII особа мала бути робітницею не будь-якого текстильного виробництва, а текстильного виробництва за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, бути зайнятою (працювати) на верстатах і машинах, мати відповідні стаж роботи (не менше 20 років) та вік (50 років). Трудовий стаж для призначення пільгової пенсії на підставі цього пункту підтверджується відповідно до положень Порядку з урахуванням тривалості, складу, режиму і порядку обліку робочого часу для робітниць текстильного виробництва. Для підтвердження спеціального трудового стажу приймаються уточнюючі довідки підприємств, установ, організацій або їх правонаступників.

Нормативні положення щодо обліку, тривалості чи режиму робочого часу, як-от перебування на роботі повний/неповний робочий день (наприклад, як це визначено пунктами «а», «б» статті 13 Закону № 1788-XII), застосування яких приписано до інших категорій осіб, перелік яких наведений у статті 13 цього Закону, до осіб, які заявлять про право на пенсії за пунктом «є» статті 13 зазначеного Закону, не мають

застосовуватися…»[406].

І хоча наведене рішення суду містить посилання на норми, які на сьогодні втратили чинність, але враховуючи те, що стаття 114 Закону №1058 на сьогодні містить аналогічні положення, що і стаття 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення», дана судова практика є актуальною.

При визначенні права на пенсію за віком на пільгових умовах застосовуються Списки, що чинні на період роботи особи. До пільгового стажу зараховується весь період роботи на відповідних посадах або за професіями незалежно від дати їх внесення до Списків за умови підтвердження документами відповідних умов праці за час виконання роботи до 21.08.92 та за результатами проведення атестації робочих місць за умовами праці після 21.08.92[407].

Для підтвердження стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці необхідно подати трудову книжку із оформленими належним чином записами про займану посаду і період виконуваної роботи, виписку із наказу по підприємству про проведення атестації на відповідному робочому місці та, у разі відсутності в трудовій книжці відомостей, що визначають право на пенсію на пільгових умовах, уточнюючу довідку, передбачену пунктом 20 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній[408].

Атестація робочих місць передбачає:

установлення факторів і причин виникнення несприятливих умов праці;

[406] Постанова : Верховний Суд України : від 29.06.2017 р. №21-723а16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://document.ua/pro-viznannja-protipravnoyu-vidmovi-priznachiti-pensiyu-na-p-doc318265.html

[407] Про затвердження Порядку застосування Списків №1 і №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Наказ : Міністерство праці та соціальної політики України : від 18.11.2005 р. № 383 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05

[408] Про затвердження Порядку застосування Списків №1 і №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Наказ : Міністерство праці та соціальної політики України : від 18.11.2005 р. № 383 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05

санітарно-гігієнічне дослідження факторів виробничого середовища, важкості й напруженості трудового процесу на робочому місці;

комплексну оцінку факторів виробничого середовища і характеру праці на відповідальність їхніх характеристик стандартам безпеки праці, будівельним та санітарним нормам і правилам;

установлення ступеня шкідливості й небезпечності праці та її характеру за гігієнічною класифікацією;

обґрунтування віднесення робочого місця до категорії із шкідливими (особливо шкідливими), важкими (особливо важкими) умовами праці;

визначення (підтвердження) права працівників на пільгове пенсійне забезпечення за роботу у несприятливих умовах;

складання переліку робочих місць, виробництв, професій та посад з пільговим пенсійним забезпеченням працівників;

аналіз реалізації технічних і організаційних заходів, спрямованих на оптимізацію рівня гігієни, характеру і безпеки праці[409].

Атестація проводиться атестаційною комісією, склад і повноваження якої визначаються наказом по підприємству, організації, в строки, передбачені колективним договором, але не рідше ніж один раз на п'ять років. До складу комісії включається уповноважений представник виборного органу первинної профспілкової організації, а в разі відсутності профспілкової організації – уповноважена найманими працівниками особа.

Відповідальність за своєчасне та якісне проведення атестації покладається на керівника підприємства, організації.

[409] Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 01.08.1992 р. № 442 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-92-%D0%BF

Позачергово атестація проводиться у разі докорінної зміни умов і характеру праці з ініціативи роботодавця, профспілкового комітету, трудового колективу або його виборного органу, органів Держпраці[410].

Контроль за правильністю застосування списків на пільгове пенсійне забезпечення і якістю проведення атестації робочих місць на підприємствах та в організаціях, підготовка пропозицій щодо вдосконалення таких списків покладаються на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю[411].

Відповідно до пункту 4.2. Порядку застосування Списків №1 і №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах результати атестації (як вперше проведеної, так і чергової) застосовуються при обчисленні стажу, який дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, впродовж 5 років після затвердження її результатів, за умови, якщо впродовж цього часу на даному підприємстві не змінювались докорінно умови і характер праці (виробництво, робота, робоче місце), що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах. Якщо атестація була вперше проведена після 21.08.97, у разі підтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах, до пільгового стажу зараховується весь період роботи до 21.08.92, 5-річний період роботи на даному підприємстві, що передує даті видання наказу про її результати, та період роботи впродовж наступних 5 років з урахуванням пункту 4.2 цього Порядку[412].

---

[410] Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 01.08.1992 р. № 442 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-92-%D0%BF

[411] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[412] Про затвердження Порядку застосування Списків №1 і №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Наказ : Міністерство праці та соціальної політики України : від 18.11.2005 р. № 383 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05

Складається ситуація, коли можливість набуття працівником права на отримання пенсії за віком на пільгових умовах залежить не тільки від того, в яких умовах, на якій посаді працює особа, а і від того, чи проводить роботодавець атестацію, чи ні. І навіть якщо особа фактично має трудовий стаж у шкідливих умовах праці, але він не підтверджений атестацією, то ця особа втрачає право дострокового призначення пенсії. Судова практика при вирішенні спорів про визнання за особою права на отримання пенсії за віком на пільгових умовах та визнання в судовому порядку трудового стажу, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах, неоднозначна: суди схилялися як до думки про те, що відсутність атестації позбавляє особу права на зарахування стажу роботи в шкідливих умовах до спеціального трудового стажу, який дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, так і до думки про те, що порушення порядку атестації робочих місць у процесі, де роль працівника є пасивною, не може звузити право на його соціальний захист, а тому непроведення атестації не може позбавити громадян їх конституційного права на соціальний захист щодо вирішення питань надання пенсій за віком на пільгових умовах.

Крім атестації, можна також на підставі інших документів встановити, що особа має стаж роботи в шкідливих умовах, застосувавши пункт 20 Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній (уточнюючі довідки). Також, з метою стимулювання роботодавців вчасно проводити атестацію, вважаємо за доцільне зобов’язати роботодавців компенсувати в подвійному розмірі Пенсійному фондові України витрати на виплату та доставку пенсій за віком на пільгових умовах, які призначені з урахуванням стажу роботи в шкідливих умовах, підтвердженого не результатами атестації (з 21.08.92), а в інший спосіб.

Таким чином, досягнемо того, що на законодавчому рівні не будуть порушені права працівників на соціальний захист через порушення роботодавцем зобов'язань; з іншого боку, роботодавець отримає додатковий стимул дотримуватися законодавства щодо проведення атестації робочих місць за умовами праці, щоб уникнути додаткових витрат до Пенсійного фонду[413].

На сьогодні, покриття витрат Пенсійного фонду на виплату і доставку пенсій за віком, призначених на пільгових умовах відповідно до статей 13 і 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення» до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» та призначених відповідно до частин другої і третьої статті 114 цього Закону до досягнення пенсійного віку, визначеного статтею 26 цього Закону, здійснюється у такому порядку:

підприємства та організації (крім сільськогосподарських товаровиробників, віднесених до четвертої групи платників єдиного податку, що визначені підпунктом 4 пункту 291.4 статті 291 Податкового кодексу України) вносять до Пенсійного фонду плату, що покриває фактичні витрати на виплату і доставку пенсій особам, які були зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком №1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, крім тих, які були безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт та рудників за списком робіт і професій, затвердженим Кабінетом Міністрів України; на виплату і доставку пенсій

[413] Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України : Монографія. – Київ, 2013. - 202 с. - С.121-122

особам, які були зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, а також на інших роботах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах відповідно до частини другої статті 114 цього Закону, - до набуття права на пенсію за віком відповідно до цього Закону за раніше діючим порядком;

за рахунок коштів Державного бюджету України пенсії, призначені особам відповідно до пунктів «б» - «з» статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (стосовно осіб, які на дату відшкодування віднесені до четвертої групи платників єдиного податку, що визначені підпунктом 4 пункту 291.4 статті 291 Податкового кодексу України) та відповідно до статті 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення» до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» та після цієї дати відповідно до пунктів 2 - 8 частини другої статті 114 цього Закону (стосовно осіб, які працювали у сільськогосподарських товаровиробників, які на дату відшкодування віднесені до четвертої групи платників єдиного податку, що визначені підпунктом 4 пункту 291.4 статті 291 Податкового кодексу України) та частини третьої статті 114 цього Закону.

У разі недостатності зазначених коштів фінансування суми, якої не вистачає для повного покриття витрат на виплату та доставку таких пенсій, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України[414].

На практиці нерідко трапляються випадки, коли роботодавці не надають уточнюючі довідки працівнику, щоб не здійснювати покриття витрат Пенсійного фонду на виплату і

[414] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

доставку пенсій за віком, призначених на пільгових умовах. Але існують ситуації, коли роботодавці надають недостовірні документи для призначення пільгових пенсій, за що теж будуть нести відповідальність.

«…Підприємства та організації несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну громадянам або державі внаслідок несвоєчасного оформлення або подання пенсійних документів, а також за видачу недостовірних документів, і відшкодовують її.

При цьому відповідно до п.1 ч.1 ст.49 Закону №1058 виплата пенсії за рішенням територіальних органів ПФУ або за рішенням суду припиняється, якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості.

…

Оскільки суди встановили, що записи у трудовій книжці Особи 1 про її роботу на посаді терміста не відповідають відомостям первинних документів і пенсія позивачу за віком на пільгових умовах призначена на підставі документів, які містять недостовірні відомості, то висновок суду апеляційної інстанції про правомірність рішення ПФУ щодо припинення виплати позивачу зазначеної пенсії на підставі ч.1 ст.49 Закону №1058 ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права…»[415].

[415] Постанова : Верховний Суд України : від 06.12.2016 р. №21-1325а16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS161189.html

6.3. Умови призначення пенсії за віком на пільгових умовах.

Відповідно до частин другої та третьої статті 114 Закону №1058 на пільгових умовах пенсія за віком призначається:

1) працівникам, зайнятим повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком №1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, - після досягнення 50 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків, з них не менше 10 років на зазначених роботах, і не менше 20 років у жінок, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають жінки 1975 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 45 років - які народилися по 31 березня 1970 року включно; 45 років 6 місяців - з 1 квітня 1970 року по 30 вересня 1970 року; 46 років - з 1 жовтня 1970 року по 31 березня 1971 року; 46 років 6 місяців - з 1 квітня 1971 року по 30 вересня 1971 року; 47 років - з 1 жовтня 1971 року по 31 березня 1972 року; 47 років 6 місяців - з 1 квітня 1972 року по 30 вересня 1972 року; 48 років - з 1 жовтня 1972 року по 31 березня 1973 року; 48 років 6 місяців - з 1 квітня 1973 року по 30 вересня 1973 року; 49 років - з 1 жовтня 1973 року по 31 березня 1974 року; 49 років 6 місяців - з 1 квітня 1974 року по 30 вересня 1974 року; 50 років - з 1 жовтня 1974 року по 31 грудня 1975 року.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацом першим цього пункту, у період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності на дату досягнення віку, встановленого абзацами першим і третім - тринадцятим цього пункту, страхового стажу: 1 квітня 2015 року

по 31 березня 2016 року - не менше 20 років 6 місяців у чоловіків і не менше 15 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 21 року у чоловіків і не менше 16 років у жінок; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 21 року 6 місяців у чоловіків і не менше 16 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 22 років у чоловіків і не менше 17 років у жінок; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 22 років 6 місяців у чоловіків і не менше 17 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 23 років у чоловіків і не менше 18 років у жінок; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 23 років 6 місяців у чоловіків і не менше 18 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 24 років у чоловіків і не менше 19 років у жінок; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 24 років 6 місяців у чоловіків і не менше 19 років 6 місяців у жінок.

Працівникам, які не мають стажу роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, передбаченого абзацом першим цього пункту, але мають не менше половини стажу на зазначених роботах, за наявності передбаченого абзацами першим і п'ятнадцятим - двадцять третім цього пункту відповідного страхового стажу пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням пенсійного віку, встановленого абзацом першим частини першої статті 26 цього Закону: чоловікам - на 1 рік за кожний повний рік такої роботи; жінкам - на 1 рік 4 місяці за кожний повний рік такої роботи.

Зазначене зменшення пенсійного віку для жінок застосовується також у період збільшення віку виходу на пенсію по 31 грудня 2021 року;

2) працівникам, зайнятим повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці за списком №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим

Кабінетом Міністрів України, та за результатами атестації робочих місць, - після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років у чоловіків, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах, і не менше 25 років у жінок, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 50 років - по 31 березня 1965 року включно; 50 років 6 місяців - з 1 квітня 1965 року по 30 вересня 1965 року; 51 рік - з 1 жовтня 1965 року по 31 березня 1966 року; 51 рік 6 місяців - з 1 квітня 1966 року по 30 вересня 1966 року; 52 роки - з 1 жовтня 1966 року по 31 березня 1967 року; 52 роки 6 місяців - з 1 квітня 1967 року по 30 вересня 1967 року; 53 роки - з 1 жовтня 1967 року по 31 березня 1968 року; 53 роки 6 місяців - з 1 квітня 1968 року по 30 вересня 1968 року; 54 роки - з 1 жовтня 1968 року по 31 березня 1969 року; 54 роки 6 місяців - з 1 квітня 1969 року по 30 вересня 1969 року; 55 років - з 1 жовтня 1969 року по 31 грудня 1970 року.

За відсутності страхового стажу, встановленого абзацом першим цього пункту, у період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності на дату досягнення віку, встановленого абзацами першим і третім - тринадцятим цього пункту, страхового стажу: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 25 років 6 місяців у чоловіків і не менше 20 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 26 років у чоловіків і не менше 21 року у жінок; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 26 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 27 років у чоловіків і не менше 22 років у жінок; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 27 років 6 місяців у чоловіків і не менше 22 років 6 місяців у жінок; з 1

квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 28 років у чоловіків і не менше 23 років у жінок; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 28 років 6 місяців у чоловіків і не менше 23 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 29 років у чоловіків і не менше 24 років у жінок; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 29 років 6 місяців у чоловіків і не менше 24 років 6 місяців у жінок.

Працівникам, які не мають стажу роботи з шкідливими і важкими умовами праці, передбаченого абзацом першим цього пункту, але мають не менше половини стажу на зазначених роботах, за наявності передбаченого абзацами першим і п'ятнадцятим - двадцять третім цього пункту відповідного страхового стажу пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням пенсійного віку, встановленого абзацом першим частини першої статті 26 цього Закону: чоловікам - на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи; жінкам - на 1 рік за кожні 2 роки такої роботи.

Зазначене зменшення пенсійного віку для жінок застосовується також у період збільшення віку виходу на пенсію по 31 грудня 2021 року;

3) чоловікам, які працюють трактористами-машиністами і безпосередньо зайняті у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, - після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацом першим цього пункту, у період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності на дату досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, страхового стажу: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 25 років 6 місяців; з 1 квітня 2016 року по 31 березня

2017 року - не менше 26 років; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 26 років 6 місяців; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 27 років; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 27 років 6 місяців; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 28 років; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 28 років 6 місяців; з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 29 років; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 29 років 6 місяців;

4) жінкам, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, - після досягнення 55 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацом першим цього пункту, у період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності на дату досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту і абзацами третім - тринадцятим пункту 2 частини другої цієї статті, страхового стажу: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 20 років 6 місяців; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 21 року; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 21 року 6 місяців; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 22 років; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 22 років 6 місяців; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 23 років; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 23 років 6 місяців; з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 24 років; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 24 років 6 місяців.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають

жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту 2 частини другої цієї статті;

5) жінкам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, - після досягнення 55 років і за наявності стажу на зазначених роботах не менше 20 років, за умови виконання встановлених норм обслуговування.

Норми обслуговування для цих цілей встановлюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту 2 частини другої цієї статті;

6) робітницям текстильного виробництва, зайнятим на верстатах і машинах, - за списком виробництв і професій, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, - після досягнення 55 років і за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту 2 частини другої цієї статті;

7) жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятьох і більше дітей, - незалежно від віку і трудового стажу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

8) водіям міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовагових автомобілів, зайнятим у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв, - після

досягнення 55 років і за наявності страхового стажу: для чоловіків - не менше 30 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців; для жінок - не менше 25 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 10 років.

За відсутності страхового стажу, встановленого абзацами другим - третім цього пункту, у період до 1 квітня 2024 року пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності на дату досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту і абзацами третім - тринадцятим пункту 2 частини другої цієї статті, страхового стажу, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту 2 частини другої цієї статті.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за віком на пільгових умовах мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту 2 частини другої цієї статті.

Працівники, безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, на будівництві шахт і рудників та в металургії, - за списком робіт і професій, що затверджується Кабінетом Міністрів України, мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на зазначених роботах не менше 25 років, а працівники провідних професій на таких роботах: робітники очисного вибою, прохідники, вибійники на відбійних молотках, машиністи гірничих виймальних машин, сталевари, горнові, агломератники, вальцювальники гарячого прокату, оброблювачі поверхневих дефектів металу (вогневим засобом вручну) на гарячих дільницях, машиністи кранів металургійного виробництва (відділень нагрівальних колодязів та стриперних відділень), - за умови, що вони були зайняті на таких роботах не менше 20 років. Такий самий порядок пенсійного забезпечення

поширюється і на працівників, безпосередньо зайнятих повний робочий день на підземних роботах (включаючи особовий склад гірничорятувальних частин) на шахтах з видобутку вугілля, сланцю, руди та інших корисних копалин, що реструктуризуються або перебувають у стадії ліквідації, але не більше двох років.

За наявності стажу на підземних роботах менше 10 років у чоловіків і менше 7 років 6 місяців у жінок та страхового стажу, встановленого абзацами першим і п'ятнадцятим - двадцять третім пункту 1 частини другої цієї статті, за кожний повний рік зазначених робіт пенсійний вік, встановлений абзацом першим статті 26 цього Закону, зменшується на один рік. При цьому пенсійний вік для жінок не може бути нижчим за вік, встановлений абзацом першим пункту 1 частини другої цієї статті[416].

У разі призначення пенсій на пільгових умовах відповідно до частин другої і третьої цієї статті проводиться взаємне зарахування періодів роботи, передбачених цією статтею, за умови що роботи, які зараховуються, дають право на пенсію на аналогічних або більш пільгових умовах, тобто стаж рахується по менш пільговій шкалі (наприклад, при наявності стажу за списком №1 4 роки і Списком №2 16 років, буде пораховано для призначення пенсії на пільгових умовах тривалість спеціального стажу за Списком №2 20 років).

Окремим категоріям працівників залежно від умов праці за результатами атестації робочих місць можуть призначатися пенсії за рахунок коштів підприємств та організацій, але не раніше ніж за 10 років до досягнення віку, передбаченого статтею 26 Закону №1058, в порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення пенсій за рахунок коштів підприємств та

[416] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

організацій окремим категоріям працівників за результатами атестації робочих місць за умовами праці».

Даним порядком передбачено можливість за результатами атестації робочих місць встановити факт того, що працівники працюють (працювали) в умовах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, навіть, якщо займані посади чи виконувані роботи не передбачені Списком №1 чи Списком №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

Пільгові пенсії можуть призначатися за рахунок коштів підприємств та організацій (крім тих, що фінансуються або дотуються з бюджету) відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» наступним працівникам:

1) чоловікам - при стажі роботи не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців стажу роботи, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах, на тому підприємстві, у тій організації, за рахунок яких призначається пенсія.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацом першим цього підпункту, в період до 1 квітня 2024 р. пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності стажу роботи: з 1 квітня 2015 р. по 31 березня 2016 р. - не менше 25 років 6 місяців; з 1 квітня 2016 р. по 31 березня 2017 р. - не менше 26 років; з 1 квітня 2017 р. по 31 березня 2018 р. - не менше 26 років 6 місяців; з 1 квітня 2018 р. по 31 березня 2019 р. - не менше 27 років; з 1 квітня 2019 р. по 31 березня 2020 р. - не менше 27 років 6 місяців; з 1 квітня 2020 р. по 31 березня 2021 р. - не менше 28 років; з 1 квітня 2021 р. по 31 березня 2022 р. - не менше 28 років 6 місяців; з 1 квітня 2022 р. по 31 березня 2023 р. - не менше 29 років; з 1 квітня 2023 р. по 31 березня 2024 р. - не менше 29 років 6 місяців;

2) жінкам - при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 10 років стажу роботи, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах, на тому підприємстві, у тій організації, за рахунок яких призначається пенсія.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацом першим цього підпункту, в період до 1 квітня 2024 р. пенсія за віком на пільгових умовах призначається за наявності стажу роботи: з 1 квітня 2015 р. по 31 березня 2016 р. - не менше 20 років 6 місяців; з 1 квітня 2016 р. по 31 березня 2017 р. - не менше 21 року; з 1 квітня 2017 р. по 31 березня 2018 р. - не менше 21 року 6 місяців; з 1 квітня 2018 р. по 31 березня 2019 р. - не менше 22 років; з 1 квітня 2019 р. по 31 березня 2020 р. - не менше 22 років 6 місяців; з 1 квітня 2020 р. по 31 березня 2021 р. - не менше 23 років; з 1 квітня 2021 р. по 31 березня 2022 р. - не менше 23 років 6 місяців; з 1 квітня 2022 р. по 31 березня 2023 р. - не менше 24 років; з 1 квітня 2023 р. по 31 березня 2024 р. - не менше 24 років 6 місяців.

3. За наявності не менш як половини стажу роботи, яка дає право на призначення пільгової пенсії, вік виходу на пенсію зменшується у порядку, передбаченому абзацами двадцять четвертим - двадцять сьомим пункту 2 частини другої статті 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[417].

Механізм зарахування до стажу роботи, яка дає право на призначення пільгової пенсії, інших періодів, які згідно із законодавством зараховуються до стажу роботи, яка дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, визначається в колективному договорі (угоді). Дані пенсії повністю фінансуються за рахунок роботодавця (до досягнення працівником пенсійного віку). Така можливість призначення

[417] Про затвердження Порядку призначення пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій окремим категоріям працівників за результатами атестації робочих місць за умовами праці : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 18.07.2007 р. № 937 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/937-2007-%D0%BF

пенсії на пільгових умовах є виправданою, оскільки процедура внесення змін до Списків №1 та №2 є тривалою в часі. Крім того, враховуючи специфіку організації праці та виробництва, унікальності виконання певних робіт, можливо і недоречно вносити зміни до Постанови Кабінету Міністрів України щодо певних посад. Але якщо працівник на робочому місці зазнає впливу шкідливих факторів, то справедливо створити механізм надання такому працівникові соціального забезпечення в обсязі, не меншому, ніж у працівників, які мають аналогічні за шкідливістю умови праці. Покладення витрат на роботодавця також стимулюватиме останнього модернізувати умови праці, виключивши повністю чи мінімізувавши шкідливі фактори на робочому місці.

6.4. Умови призначення пенсії за вислугу років. Вислуга років.

Частиною 4 статті 114 Закону №1058 визначено, що право на пенсію за вислугу років мають артисти театрально-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів за наявності стажу творчої діяльності від 20 до 35 років за переліком та у порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Пенсія за вислугу років призначається та виплачується при звільненні з роботи, яка дає право на таку пенсію.

Пенсії для осіб, визначених цією частиною, до досягнення пенсійного віку, встановленого статтею 26 цього Закону, фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Разом з тим, Прикінцеві положення Закону №1058 визначають, що особам, які на день набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» мають вислугу років та стаж, необхідний для призначення пенсії за вислугу років,

передбачений статтями 52, 54 та 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсія за вислугу років призначається за їхнім зверненням з дотриманням умов, передбачених Законом України «Про пенсійне забезпечення»[418].

Для окремих категорій працівників, зайнятих на роботах, що потребують підвищеної інтенсивності, значних емоційних та фізичних навантажень, внаслідок чого людський організм зношується значно швидше, законодавством передбачене пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою професійної працездатності, тобто вихід на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком. При цьому враховується тривалість такої роботи, тобто наявність певного спеціального стажу – вислуги років. За вислугою років призначення пенсії пов'язується не з досягненням пенсійного віку та наявністю загального стажу, а з втратою професійних якостей, коли працівник не може повноцінно працювати за своєю професією до похилого віку і йому призначається пенсія як компенсація втраченої професійної працездатності[419].

Вислуга років визначається, як тривалий, виміряний, зазвичай, в роках період трудової, державної, а в окремих випадках і іншої суспільно-корисної діяльності, що створює за певних умов для визначеної законом категорії працівників право на відповідні конкретні види пільг і переваг (грошові виплати, пенсії, додаткові відпустки тощо). Вислуга років – це пільга, яка застосовується до конкретного та обмеженого кола осіб. Перелік державних органів, сфер народного господарства, професій і посад, служба чи праця яка дає право на пенсію за вислугу років, а також тривалість вислуги років і правила її нарахування встановлюються законодавством для кожної окремої категорії

[418] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

[419] Право соціального забезпечення : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 504 с., С.74

працівників[420].

Спеціальний стаж – це період роботи в певних умовах праці чи на посадах, з якими законодавець пов'язує пільгове (або за особливими правилами) пенсійне забезпечення.

Вислуга років є видом спеціального стажу. Це період виконання особливого роду трудової діяльності або державної служби, коли до особи, яка її здійснює, пред'являють особливі вікові, а також підвищені психічні та фізичні вимоги, при тривалому виконанні якої особа втрачає відповідну професійну працездатність[421].

Вислуга років – це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком[422].

Вислуга років являє собою тривалий період часу виконання певної професійної діяльності, який за законодавством дає підстави для призначення і виплати пенсій за вислугу років. Вислуга років, як плинний у часі різновид професійної діяльності є загальною підставою, що виділяє ці пенсії в якості самостійного виду[423].

Пенсія за вислугу років за певними своїми ознаками дуже схожа на пенсію за віком, оскільки вона, як і пенсія за віком, призначається довічно, не залежить від фактичної працездатності особи, для призначення пенсії за вислугу років до уваги береться трудовий стаж, а іноді враховується і вік. Але пенсія за вислугу років має і суттєві відмінності. Перш за все,

---

[420] Право соціального забезпечення : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 504 с. - С.74

[421] Постанова : Верховний Суд України : від 18.05.2016 р. №21-6601а15 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cct.com.ua/2017/18.05.2016_21-6601_15.htm

[422] Болотіна Н. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз // Право України. — 2001. — № 5. — С. 24—28., ст. 24

[423] Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — С. 141-145. - С.142

відповідно до ст. 51 Закону України «Про пенсійне забезпечення», пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Тобто, право на цей вид пенсії має не загальне коло громадян, як на пенсії за віком, а лише окремі категорії працівників, перелік яких установлено в ст. 54 і 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення», а також в інших спеціальних нормативних актах[424].

На думку М. М. Шумила існування у солідарній пенсійній системі загального та спеціального пенсійного забезпечення як систем вищого рівня є прийнятним та відповідає світовій практиці. Пенсійне законодавство Франції, Великої Британії, Німеччини та ін. мають у своєму арсеналі спеціальні пенсійні системи. По-перше, вони є обґрунтованими, оскільки спеціальний статус зумовлений особливостями праці. Як правило, йдеться про вислугу років, що після певного періоду трудової діяльності на особливо шкідливих та особливо важких роботах особа втрачає працездатність і потребує більш високого рівня соціального захисту. По-друге, йдеться про самий зміст спеціальних пенсійних норм, очевидно, він має містити більш високі соціальні гарантії, але не бути дискримінаційним у порівнянні із загальною пенсійною системою[425].

Коло осіб, яким на сьогодні призначено пенсію з вислугу років визначено законодавством. Це окремі категорії працівників, перелік яких установлено ст.ст. 54 і 55 Закону

[424] Матвієнко Є. П. Правове регулювання пенсійного забезпечення в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис. … на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Є. П. Матвієнко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2014. – 19 с., С. 19

[425] Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с. - С.233-234

України «Про пенсійне забезпечення»[426] а також в інших спеціальних нормативних актах.

Найхарактернішими умовами призначення пенсії за вислугу років є: професія, посада, тривалість роботи в зазначеній сфері народного господарства, поліпшення роботи, яка дає право на цю пенсію, а іноді і певний вік. Хоча він не є ознакою для призначення пенсії за вислугу років він здебільшого не досягає обумовленого пенсійного віку. Що ж до тривалості спеціального стажу, то він найчастіше збігається з тривалістю трудового стажу, необхідного для призначення пенсій з віком[427].

Відповідно до статті 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» право на пенсію за вислугу років мають: окремі категорії працівників авіації та льотно-випробного складу; робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені; водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи; механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення); працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах; робітники і майстри (у тому числі

[426] Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12

[427] Швець Н. М. Страховий стаж: поняття і юридичне значення. - Юридичний науковий електронний журнал, 2015. Випуск №1 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://lsej.org.ua/1_2015/21.pdf, с.454

старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання; деякі категорії артистів театрів та інших театрально-видовищних підприємств і колективів відповідно до пункту «ж» статті 55; працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів і спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів, відповідно до пункту «е» статті 55; спортсмени відповідно до пункту «є» статті 55[428].

Право на пенсію за вислугу років мають такі категорії робітників і службовців авіації, а також льотно-випробного складу, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, в яких вони зайняті:

а) працівники льотного і льотно-випробного складу після досягнення 50 років і за наявності вислуги років на цих посадах станом на 1 квітня 2015 не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок та після цієї дати при набутті вислуги років на цих посадах: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 25 років 6 місяців у чоловіків і не менше 20 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 26 років у чоловіків і не менше 21 року у жінок; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 26 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 27 років у чоловіків і не менше 22 років у жінок; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 27 років 6 місяців у чоловіків і не менше 22 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 28 років у чоловіків і не менше 23 років у жінок; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 28 років 6 місяців у чоловіків і не менше 23 років 6 місяців у жінок; з 1

[428] Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1788-12

квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 29 років у чоловіків і не менше 24 років у жінок; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 29 років 6 місяців у чоловіків і не менше 24 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2024 року або після цієї дати - не менше 30 років у чоловіків і не менше 25 років у жінок.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «а», право на пенсію за вислугу років мають працівники льотного і льотно-випробного складу: які в період до 1 січня 2016 року мали вислугу років на відповідних посадах не менше тривалості, передбаченої абзацами першим та другим пункту «а»; 1976 року народження і старші за наявності вислуги років на цих посадах, передбаченої абзацами другим - одинадцятим пункту «а», та після досягнення ними такого віку: 45 років - які народилися з 1 січня 1971 року по 30 червня 1971 року; 45 років 6 місяців - які народилися з 1 липня 1971 року по 31 грудня 1971 року; 46 років - які народилися з 1 січня 1972 року по 30 червня 1972 року; 46 років 6 місяців - які народилися з 1 липня 1972 року по 31 грудня 1972 року; 47 років - які народилися з 1 січня 1973 року по 30 червня 1973 року; 47 років 6 місяців - які народилися з 1 липня 1973 року по 31 грудня 1973 року; 48 років - які народилися з 1 січня 1974 року по 30 червня 1974 року; 48 років 6 місяців - які народилися з 1 липня 1974 року по 31 грудня 1974 року; 49 років - які народилися з 1 січня 1975 року по 30 червня 1975 року; 49 років 6 місяців - які народилися з 1 липня 1975 року по 31 грудня 1975 року; 50 років - які народилися з 1 січня 1976 року.

Зазначені працівники, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (через хворобу), за наявності вислуги років, що не більше ніж на п'ять років менше від тривалості, передбаченої абзацами другим - одинадцятим пункту «а», мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу та після досягнення віку, визначеного пунктом «а».

Перелік посад працівників льотного складу, порядок обчислення строків вислуги років для призначення їм пенсій, а також порядок призначення і виплати пенсій льотно-випробному складу затверджуються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України;

б) працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера, після досягнення 50 років і при стажі роботи: для чоловіків - не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден; для жінок - не менше 22 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «б», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1975 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «а» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Зазначені працівники, звільнені від роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден за станом здоров'я (через хворобу), за наявності вислуги років - не менше 10 років у чоловіків і у жінок не менше 7 років 6 місяців мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

У вислугу років працівникам, які здійснюють управління повітряним рухом, зараховується також робота, зазначена у пункті «а» статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах станом на 1 квітня 2015 року - не менше 20 років у чоловіків і не менше 17 років 6 місяців у жінок та після цієї дати були зайняті на цих роботах: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 20 років 6 місяців у

чоловіків і не менше 18 років у жінок; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 21 року у чоловіків і не менше 18 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 21 року 6 місяців у чоловіків і не менше 19 років у жінок; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 22 років у чоловіків і не менше 19 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 22 років 6 місяців у чоловіків і не менше 20 років у жінок; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 23 років у чоловіків і не менше 20 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 23 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року у жінок; з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 24 років у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 24 років 6 місяців у чоловіків і не менше 22 років у жінок; з 1 квітня 2024 року і після цієї дати - не менше 25 років у чоловіків і не менше 22 років 6 місяців у жінок.

Порядок обчислення строків вислуги для призначення їм пенсій затверджується Кабінетом Міністрів України;

в) інженерно-технічний склад - за переліком посад і робіт, що затверджується в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, після досягнення 55 років і стажі роботи: для чоловіків - не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах; для жінок - не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.

У вислугу років працівникам інженерно-технічного складу зараховується також робота, зазначена у пунктах «а» і «б» статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім пункту «в», у період до 1 квітня 2024 року право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту

«б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «в», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

г) бортпровідники: чоловіки - після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 30 років, з них не менше 15 років як бортпровідник; жінки - після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 10 років як бортпровідниця.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім пункту «г», у період до 1 квітня 2024 року право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом третім пункту «г», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1975 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «а» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Право на пенсію за вислугу років мають:

а) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітенах, - за списками професій і посад, що затверджуються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України; водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих у технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи, - після досягнення 55 років і при стажі роботи: для

чоловіків - не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; для жінок - не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім пункту «а», у період до 1 квітня 2024 року право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «а», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «б»частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

б) працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах, - після досягнення 55 років і при стажі роботи: для чоловіків - не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; для жінок - не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим - третім пункту «б», у період до 1 квітня 2024 року право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

При цьому період роботи безпосередньо в польових умовах протягом півроку або більше півроку зараховується за рік роботи, менше півроку - за фактичною тривалістю, а на сезонних роботах - відповідно до статті 61 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «б», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

в) робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання, - за списком професій, посад і виробництв, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, - після досягнення 55 років і при стажі роботи: для чоловіків - не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; для жінок - не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім пункту «в», у період до 1 квітня 2024 року право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «в», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

г) механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах - після досягнення 55 років і при стажі роботи: для чоловіків - не менше 30 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі; для жінок - не менше 25 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім пункту «г», у період до 1 квітня 2024 року право

на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цього пункту, право на пенсію за вислугу років мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

д) плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення) - після досягнення 55 років і при стажі роботи: для чоловіків - не менше 30 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі; для жінок - не менше 25 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

За відсутності стажу роботи, встановленого абзацами другим і третім пункту «д», у період до 1 квітня 2024 року право на пенсію за вислугу років надається за наявності стажу роботи, встановленого абзацами п'ятнадцятим - двадцять третім пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «д», право на пенсію за вислугу років мають жінки 1970 року народження і старші після досягнення ними віку, встановленого абзацами третім - тринадцятим пункту «б» частини першої статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості - за списком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами станом на 1 квітня 2015 року не менше 25 років у чоловіків і не

менше 20 років у жінок та після цієї дати при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 25 років 6 місяців у чоловіків і не менше 20 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 26 років у чоловіків і не менше 21 року у жінок; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 26 років 6 місяців у чоловіків і не менше 21 року 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 27 років у чоловіків і не менше 22 років у жінок; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 27 років 6 місяців у чоловіків і не менше 22 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 28 років у чоловіків і не менше 23 років у жінок; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 28 років 6 місяців у чоловіків і не менше 23 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2022 року по 31 березня 2023 року - не менше 29 років у чоловіків і не менше 24 років у жінок; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 29 років 6 місяців у чоловіків і не менше 24 років 6 місяців у жінок; з 1 квітня 2024 року або після цієї дати - не менше 30 років у чоловіків і не менше 25 років у жінок;

е) працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення після досягнення 55 років і за наявності спеціального стажу роботи за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, станом на 1 квітня 2015 - не менше 25 років та після цієї дати: з 1 квітня 2015 року по 31 березня 2016 року - не менше 25 років 6 місяців; з 1 квітня 2016 року по 31 березня 2017 року - не менше 26 років; з 1 квітня 2017 року по 31 березня 2018 року - не менше 26 років 6 місяців; з 1 квітня 2018 року по 31 березня 2019 року - не менше 27 років; з 1 квітня 2019 року по 31 березня 2020 року - не менше 27 років 6 місяців; з 1 квітня 2020 року по 31 березня 2021 року - не менше 28 років; з 1 квітня 2021 року по 31 березня 2022 року - не менше 28 років 6 місяців; з 1 квітня 2022 року по

31 березня 2023 року - не менше 29 років; з 1 квітня 2023 року по 31 березня 2024 року - не менше 29 років 6 місяців; з 1 квітня 2024 року або після цієї дати - не менше 30 років.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «е», право на пенсію за вислугу років мають працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення: які в період до 1 січня 2016 року мали вислугу років на відповідних посадах не менше тривалості, передбаченої абзацами першим та другим пункту «е»; 1971 року народження і старші за наявності вислуги років на цих посадах, передбаченої абзацами другим - одинадцятим пункту «е», та після досягнення ними такого віку: 50 років - які народилися з 1 січня 1966 року по 30 червня 1966 року; 50 років 6 місяців - які народилися з 1 липня 1966 року по 31 грудня 1966 року; 51 рік - які народилися з 1 січня 1967 року по 30 червня 1967 року; 51 рік 6 місяців - які народилися з 1 липня 1967 року по 31 грудня 1967 року; 52 роки - які народилися з 1 січня 1968 року по 30 червня 1968 року; 52 роки 6 місяців - які народилися з 1 липня 1968 року по 31 грудня 1968 року; 53 роки - які народилися з 1 січня 1969 року по 30 червня 1969 року; 53 роки 6 місяців - які народилися з 1 липня 1969 року по 31 грудня 1969 року; 54 роки - які народилися з 1 січня 1970 року по 30 червня 1970 року; 54 роки 6 місяців - які народилися з 1 липня 1969 року по 31 грудня 1970 року; 55 років - які народилися з 1 січня 1971 року;

є) спортсмени - заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу - члени збірних команд при загальному стажі роботи не менше 25 років - у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку;

ж) артисти театрально-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів при стажі творчої діяльності від 20 до 35 років за переліком та у порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку, але не раніше досягнення 55 років.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим пункту «ж», право на пенсію за вислугу років мають артисти театрально-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів:

які в період до 1 січня 2016 року мали вислугу років на відповідних посадах не менше тривалості, передбаченої абзацом першим цього пункту;

1971 року народження і старші за наявності стажу творчої діяльності, передбаченого абзацом першим пункту «ж», та після досягнення ними віку, встановленого абзацами тринадцятим - двадцять п'ятим пункту «е» статті 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Пенсійне реформування звузило коло осіб, яким може бути призначена пенсія за вислугою років. Зокрема, підлягають скасуванню пенсії на пільгових умовах за вислугу років і працівникам освіти. Такий підхід неоднозначно сприймається як науковцями та правознавцями, так і пересічними громадянами. Це зумовлено хоча б тим, що стаття 57 Закону України «Про освіту» передбачає забезпечення державою педагогічних і науково-педагогічних працівників, окрім іншого, пенсією за вислугу років. Це спричиняє своєрідну колізійність і невизначеність[429].

Так, на розгляд Конституційного Суду України надійшло подання про визнання скасування пенсії за вислугу років для вчителів таким, що суперечить основним засадам та положенням Конституції. Оскільки, на думку позивачів, такі новації порушують конституційне право працівників освіти як громадян, що працюють на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності до настання пенсійного віку, яке закріплене у статті 24 Конституції, згідно з якою усі громадяни

[429] Богуцький П. П. У КСУ оскаржують скасування пенсій за вислугу років для вчителів // [Електронний ресурс] / П. П. Богуцький // Українське право. – 2018. – Режим доступу: http://ukrainepravo.com/news/ukraine/u-ksu-oskarzhuyut-skasuvannya-pensiy-za-vyslugu-rokiv-dlya-vchyteliv/

мають рівні конституційні права і свободи. Цілком логічним є те, що вчителі під час здійснення своїх повноважень стикаються з високою психологічною напругою та необхідністю додаткового контролю, що призводить до надмірного навантаження та раннього виснаження організму та нервової системи зокрема, тому не можна піддавати сумніву той факт, що освітяни підпадають під вищезазначену категорію громадян, отже, не можуть мати обмежень, що стосуються конституційної рівності. Також зазначається і порушення змісту статті 22 Конституції про недопустимість звуження змісту існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних[430].

Н. О. Небаба наголошує, що поняття вислуги років стосується тривалого періоду трудової, державної або іншої суспільної діяльності, що створює користь для суспільства, та надає виключне право працівникам на отримання певних пільг та переваг з боку держави. Наразі його застосування у часи пенсійної реформи є досить неоднозначним та спірним. Це, насамперед, зумовлено стрімкими, хоч і поетапними змінами, що можуть позбавити значний прошарок суспільства конституційного права на соціальний захист, а саме на забезпечення у разі старості. Питання ж про необхідність такого терміну як «вислуга років» і його законодавчого закріплення та побутового вживання досі залишається відкритим[431].

Крім категорій працівників, які зазначалися вище, право на призначення пенсії за вислугу років мають особи, визначені Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб», іншими Законами України, підзаконними актами і міжнародними договорами.

---

[430] Богуцький П. П. У КСУ оскаржують скасування пенсій за вислугу років для вчителів // [Електронний ресурс] / П. П. Богуцький // Українське право. – 2018. – Режим доступу: http://ukrainepravo.com/news/ukraine/u-ksu-oskarzhuyut-skasuvannya-pensiy-za-vyslugu-rokiv-dlya-vchyteliv/

[431] Небаба Н. О. Вплив макро- та мікроекономічних чинників на розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні // [Електронний ресурс] / Н. О. Небаба // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 360-366. – Режим доступу : http://pprbsu_2014_38_38.pdf, с. 366

Стаж впливає як на право отримувати пенсію за вислугу років, так і на розмір призначуваної пенсії.

Проаналізувавши чинне законодавство, приходимо до висновку, що законодавець створив нерівні умови для категорій осіб, які мають право на призначення пенсії за вислугу років. Так, відповідно до абзацу 2 частини 4 статті 114 Закону №1058 пенсії за вислугу років призначаються при залишенні роботи, яка дає право на цю пенсію. Натомість, Законом України «Про прокуратуру» передбачено, що з 1 січня 2018 року пенсія, у період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії/щомісячного довічного грошового утримання у порядку та на умовах, передбачених цим Законом, законами України «Про статус народного депутата України», «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», виплачується в розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[432]. Вважаємо, що право особи отримувати пенсію за вислугу років не повинно обмежувати особу в праві вибору професії та посади після призначення пенсії, і стаж подальшої роботи не повинен позбавляти особу права на пенсійне забезпечення. Зрозумілим є обмеження праці осіб з інвалідністю, неповнолітніх, вагітних жінок на певних видах робіт, оскільки робота в шкідливих і небезпечних умовах праці може погіршити стан здоров’я працівника, і держава, встановлюючи такі обмеження, дбає про інтереси працівника. Якщо особа, відповідно до чинного законодавства, набула права на отримання пенсії за вислугу років (наявність необхідного спеціального і загального стажу роботи, перебування на певній посаді), то незрозуміло, чому, наприклад, артист драми має обирати між сценою та правом отримувати пенсію за вислугу років[433].

[432] Про прокуратуру : Закон України : від 14.10.2014 р. № 1697-VII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

[433] Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України : Монографія. – Київ, 2013. - 202 с. - С.111-112

На сьогодні, пенсії за вислугу років призначаються у разі звільнення з роботи, що дає право на цей вид пенсії. У разі влаштування на роботу за посадою, яка дає право на пенсію за вислугу років, виплата пенсії припиняється на весь період роботи на цій посаді, у тому числі у випадках, коли робота на цих посадах має місце після досягнення пенсійного віку.

При зверненні за призначенням пенсії за вислугу років до заяви, крім документів, які надаються для призначення пенсії за віком на загальних підставах, надаються також документи, що підтверджують стаж роботи, який дає право на призначення такого виду пенсії.

Незважаючи на те, що пенсія за вислугу років може бути призначена не тільки на підставі Закону №1058, але і інших законів, вимога щодо отримання тільки одного виду пенсії поширюється і на випадки, коло особа має право на різні види пенсій за різними законами. Тому, будучи одержувачем одного виду пенсії, навіть маючи право на інший вид пенсії, особа не може скористатися пільгою, передбаченою для одержувача іншого виду пенсії.

Так, відповідно до частини четвертої статті 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» фізичні особи - підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування та члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах звільняються від сплати за себе єдиного внеску, якщо вони отримують пенсію за віком або є особами з інвалідністю, або досягли віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та отримують відповідно до закону пенсію або соціальну допомогу. Такі особи можуть бути платниками єдиного внеску виключно за

умови їх добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування[434].

Згідно із статтею 1 Закону №1058 пенсія – це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом.

Частина перша статті 9 Закону №1058 передбачає, що відповідно до цього Закону за рахунок коштів ПФУ в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: пенсія за віком; пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

При цьому в статті 10 Закону №1058 зазначено, що особі, яка має одночасно право на різні види пенсії (за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника), призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

На відміну від пенсій за віком та по інвалідності, правила призначення пенсії за вислугу років регламентуються також Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

За змістом статті 7 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, які одночасно мають право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором.

На підставі системного аналізу зазначених норм матеріального права колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла

[434] Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 08.07.2010 р. № 2464-VI // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2464-17

висновку, що положення частини четвертої статті 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» не поширюються на осіб, які хоча і є особами з інвалідністю, але отримують відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» пенсію за вислугу років[435].

Законами визначені категорії працівників, які мають право на пенсію за вислугу років, та на рівні Постанов Кабінету Міністрів України деталізуються посади, стаж роботи на яких рахується до вислуги, виконувана робота та інші умови, які впливають на встановлення права особи отримувати пенсію за вислугу років.

Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 року №418[436] затверджено нормативні акти з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу, якими визначені переліки посад працівників льотного складу, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років, посад і робіт інженерно-технічного складу авіації, які дають право на пенсію за вислугу років, посад працівників, які здійснюють управління повітряним рухом, робота на яких зараховується до стажу роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден при призначенні пенсій за вислугу років, посад працівників управління повітряним рухом цивільної авіації, робота на яких зараховується до загального стажу роботи в службі управління повітряним рухом при призначенні пенсій за вислугу років.

Також даною Постановою КМУ регулюється порядок обчислення вислуги для вищезгаданих працівників. Так, при

[435] Постанова : Верховний Суд України від 23.02.2016 р. №21-6457а15 [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://taxlink.ua/ua/court/postanova-verhovnogo-sudu-ukraini-vid-23022016-u-spravi-21-6457a15/

[436] Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 21.07.1992 р. №418 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/418-92-%D0%BF

обчисленні строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотного складу рахуються:

а) кожні 20 годин нальоту на літаках (крім нальоту і робіт, передбачених пунктами «б» - «г» цього пункту) - за один місяць вислуги;

б) кожні 12 годин нальоту на вертольотах, в авіації спеціального застосування (санітарні польоти, авіахімічні роботи, аерофотозйомка, патрулювання, зондування атмосфери й інші види робіт), на посадах льотного складу груп супроводження іноземних повітряних суден (лідирувальники), на посадах командно-льотного та льотно-інструкторського складу, в тому числі у навчальних закладах по підготовці й підвищенню кваліфікації кадрів льотного складу авіації, - за один місяць вислуги;

в) один рік роботи у складі льотного екіпажу повітряного судна в аварійно-рятувальних (розшуково-рятувальних) підрозділах - за півтора року вислуги;

г) один рік роботи на посадах льотного складу в навчальних і спортивних авіаційних організаціях ДТСААФ, Товариства сприяння обороні України - за півтора року вислуги за умови виконання плану навчально-льотної підготовки, а при виконанні елементів складного або вищого пілотажу - за два роки вислуги;

д) один рік роботи на посадах, передбачених у пункті 4 Переліку посад працівників льотного складу, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років, - за півтора року вислуги за умови виконання річної норми стрибків з поршневих літаків, вертольотів, дирижаблів та аеростатів, спусків (піднімань) на спеціальних спуско-піднімальних пристроях з вертольотів, які перебувають у режимі висіння не менше 10 метрів, а при виконанні річної норми стрибків із реактивних літаків і вертольотів - за два роки вислуги.

При невиконанні умов, які дають право на пільгове обчислення строків вислуги років відповідно до підпунктів «а» -

«д», один рік роботи рахується за один рік вислуги.

До вислуги років працівникам льотного складу зараховується:

час служби на посадах льотного складу Збройних сил колишнього Союзу РСР і України та робота на посадах льотно-випробного складу - в порядку, встановленому для призначення пенсій відповідно військовослужбовцям та працівникам льотного і льотно-випробного складу;

час роботи на посадах льотного складу іноземної цивільної авіації - в порядку, встановленому пунктом 1 для відповідних видів льотної роботи, за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України (за період роботи, починаючи з 1992 року);

час навчання у вищих навчальних закладах авіації, якщо цьому передувала робота на льотних посадах, - за фактичною тривалістю; в усіх інших випадках - за фактичним нальотом годин;

час оплачуваної відпустки по догляду за дитиною, що надається жінкам, - за тривалістю, встановленою чинним законодавством. Строки вислуги років працівників льотного складу за період роботи до 1 січня 1992 року обчислюються за правилами, що діяли до зазначеної дати.

Враховуючи складність та небезпечність роботи працівників льотно-випробувального складу стаж роботи, що дає право на призначення пенсії за вислугу років також має пільгове обчислення. Зокрема, при обчисленні строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотно-випробного складу рахується:

один рік на посадах льотного складу, який безпосередньо виконує дослідні польоти на штатних робочих місцях літальних апаратів і парашутно-десантної техніки льотчиків (пілотів)-випробувачів, штурманів-випробувачів, бортінженерів-випробувачів, бортмеханіків-випробувачів, бортелектриків-

випробувачів, бортрадистів-випробувачів, бортоператорів-випробувачів, парашутистів-випробувачів, провідних інженерів з льотних випробувань або експериментальних робіт, - за два роки за умови здійснення протягом даного року льотних випробувань;

один рік на посадах інженерно-технічного складу, який здійснює випробні (дослідні) польоти, а також польоти по здачі, прийманню літальних апаратів, їх систем, агрегатів, приладів та обладнання, парашутно-десантної техніки (при наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань): інженери, техніки, механіки, оператори та експериментатори всіх найменувань, при нальоті за рік 120 і більше годин - за два роки, від 50 до 120 годин - за півтора року, менше 50 годин - за один рік. У такому ж порядку обчислюється вислуга років при виконанні не менше 50 процентів зазначеного нальоту на повітряних суднах маневрової авіації та вертольотах;

один рік на посадах працівників, які інспектують льотний склад у випробних польотах, а також осіб, які здійснюють керівництво льотно-випробними службами і беруть участь в дослідних польотах як члени екіпажу літального апарата (при наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань) - за два роки за умови виконання встановленої норми нальоту годин.

Якщо працівник льотно-випробного складу протягом року не брав участі в льотних випробуваннях, але мав інший нальот (транспортний, в порядку льотної підготовки тощо) строки вислуги років обчислюються у порядку, встановленому для призначення пенсій льотному складу цивільної авіації.

При відсутності у працівника льотно-випробного складу протягом року нальоту годин даний рік у вислугу років не зараховується.

У разі коли відсутність нальоту годин викликана трудовим каліцтвом, одержаним при виконанні випробних польотів, вислуга років обчислюється за фактичною тривалістю роботи на

посадах льотно-випробного складу.

До вислуги років працівникам льотно-випробного-складу зараховується:

час служби на посадах льотного складу Збройних Сил колишнього Союзу РСР і України та робота на посадах льотного складу цивільної авіації - в порядку, встановленому для призначення пенсій відповідно військовослужбовцям і льотному складу цивільної авіації;

час роботи на посадах льотного складу в цивільній авіації інших країн - в порядку, встановленому для призначення пенсій льотному складу цивільної авіації, за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України (за період роботи починаючи з 1992 року);

час навчання у вищих навчальних закладах авіації, якщо цьому передувала робота на посадах льотного складу (льотчикам-випробувачам, штурманам-випробувачам незалежно від цієї умови), - за фактичною тривалістю навчання, в інших випадках - за фактичною кількістю годин нальоту; час навчання у школі льотчиків-випробувачів (центрі підготовки льотного складу) - у подвійному розмірі за умови участі їх у випробних польотах;

час оплачуваної відпустки по догляду за дитиною, що надається жінкам, - за тривалістю, встановленою законодавством.

Розмір пенсії за вислугу років, призначеної на умовах Закону №1058, визначається відповідно до статей 27 та 28 Закону №1058, які регулюють питання обчислення пенсії за віком. Порядок обчислення пенсії за віком розглянуто у розділі 3 даної монографії.

Пенсії за вислугу років, незалежно від того на підставі якого закону призначені, фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

6.5. Пенсії за вислугу років окремих категорій працівників.

Законом України «Про прокуратуру» встановлено, що прокурори мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення вислуги років не менше: по 30 вересня 2011 року - 20 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 10 років; з 1 жовтня 2011 року по 30 вересня 2012 року - 20 років 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 10 років 6 місяців; з 1 жовтня 2012 року по 30 вересня 2013 року - 21 рік, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 11 років; з 1 жовтня 2013 року по 30 вересня 2014 року - 21 рік 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 11 років 6 місяців; з 1 жовтня 2014 року по 30 вересня 2015 року - 22 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 12 років; з 1 жовтня 2015 року по 30 вересня 2016 року - 22 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 12 років 6 місяців; з 1 жовтня 2016 року по 30 вересня 2017 року - 23 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 13 років; з 1 жовтня 2017 року по 30 вересня 2018 року - 23 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 13 років 6 місяців; з 1 жовтня 2018 року по 30 вересня 2019 року - 24 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 14 років; з 1 жовтня 2019 року по 30 вересня 2020 року - 24 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 14 років 6 місяців; з 1 жовтня 2020 року і пізніше - 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів не менше 15 років.

Пенсія призначається в розмірі 60 відсотків від суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на

загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року - страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії.

Розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за вислугу років), що включаються в заробіток для обчислення пенсії, визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за будь-які 60 календарних місяців такої роботи підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на даній роботі.

Працівникам, які не мають вислуги років, передбаченої частиною першою цієї статті, за наявності необхідного стажу роботи на посадах прокурорів, а також страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом першим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», після досягнення чоловіками 57 років, а жінками віку, що на п'ять років менше, ніж пенсійний вік, установлений статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», пенсія призначається у розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах, із розрахунку 60 відсотків місячної заробітної плати за відповідну вислугу років, передбачену частиною першою цієї статті. Передбачене цією частиною зниження віку для жінок застосовується також до завершення періоду підвищення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 року. До досягнення віку, встановленого цією частиною, право на пенсію за віком мають чоловіки 1960 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років - які народилися по 31 грудня 1957 року; 55 років 6 місяців - які народилися з 1 січня 1958 року по 31 грудня 1958 року; 56 років - які народилися з 1 січня 1959 року по 31 грудня 1959 року; 56 років 6 місяців - які народилися з 1 січня 1960 року по 31 грудня 1960 року.

До вислуги років, що дає право на пенсію згідно з цією статтею, зараховується час роботи на прокурорських посадах, зазначених у статті 15 цього Закону, стажистами, на посадах помічників і старших помічників прокурорів; слідчими, суддями; на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, податкової міліції, кримінально-виконавчої служби, офіцерського складу Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законодавства України військових формувань, на посадах державних службовців, які обіймають особи з вищою юридичною освітою; у науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким до набрання чинності цим законом було присвоєно класні чини (працівникам військової прокуратури - відповідні військові звання), у тому числі час наукової та викладацької роботи в інших науково-навчальних закладах, якщо вони мали науковий ступінь чи вчене звання; на адміністративних та викладацьких посадах, посадах наукових працівників у Національній академії прокуратури України; на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, яким до набрання чинності цим Законом було присвоєно класні чини (працівникам військової прокуратури - відповідні військові звання), були направлені туди, а потім повернулися в органи прокуратури; військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах денної форми навчання або на юридичних факультетах вищих навчальних закладів денної форми навчання; відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, якщо така відпустка надавалася.

Право на пенсію за вислугу років мають особи, які безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії працюють в органах прокуратури чи в науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України, а також особи, звільнені з прокурорських посад органів прокуратури за станом

здоров'я, у зв'язку з ліквідацією чи реорганізацією органу прокуратури, в якому особа обіймає посаду, або у зв'язку із скороченням кількості прокурорів, у зв'язку з обранням їх на виборні посади в органах державної влади чи органах місцевого самоврядування. Ветеранам війни, які мають необхідний стаж роботи для призначення пенсії за вислугу років, така пенсія призначається незалежно від того, чи працювали вони в органах прокуратури перед зверненням за призначенням пенсії.

У разі обрання прокурора, який має право на отримання пенсії за вислугу років або набуває таке право під час роботи на виборній посаді, народним депутатом України він має право на пенсію, що обчислюється із заробітку народного депутата України, або на пенсійне забезпечення за вислугу років на службі в органах прокуратури за його вибором[437].

Значна кількість пенсій за вислугу років призначена на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»

Відповідно до статті 12 згаданого закону пенсія за вислугу років призначається:

а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, зазначеним у пунктах «б» - «д», «ж» статті 1 - 2 цього Закону (крім осіб, зазначених у частині третій статті 5 цього Закону), незалежно від віку, якщо вони звільнені зі служби: по 30 вересня 2011 року і на день звільнення мають вислугу 20 років і більше; з 1 жовтня 2011 року по 30 вересня 2012 року і на день звільнення мають вислугу 20 календарних років та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2012 року по 30 вересня 2013 року і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік і більше; з 1 жовтня 2013 року по 30 вересня 2014 року і на день звільнення мають вислугу 21 календарний

[437] Про прокуратуру : Закон України : від 14.10.2014 р. № 1697-VII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

рік та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2014 року по 30 вересня 2015 року і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2015 року по 30 вересня 2016 року і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2016 року по 30 вересня 2017 року і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2017 року по 30 вересня 2018 року і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2018 року по 30 вересня 2019 року і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2019 року по 30 вересня 2020 року і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2020 року або після цієї дати і на день звільнення мають вислугу 25 календарних років і більше.

До календарної вислуги років зараховується також період, зазначений у частині другій статті 17 цього Закону.

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, зазначеним у пунктах «б» - «д» статті 1 2 цього Закону, в разі досягнення ними на день звільнення зі служби 45-річного віку, крім осіб, зазначених у частині третій статті 5 цього Закону, за наявності у них страхового стажу 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України.

Особам, які є особами з інвалідністю внаслідок війни, пенсія на визначених у цьому пункті умовах призначається незалежно від віку;

в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам,

військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом при досягненні 45-річного віку і за наявності в них вислуги 20 календарних років і більше, які звільняються з військової служби відповідно до Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей»;

г) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, іншим особам, зазначеним у пунктах «б» - «д» статті 1 - 2 цього Закону, які займали посади льотного складу та плаваючого складу підводних човнів Збройних Сил не менше 20 років, незалежно від віку в разі, якщо вони мають на день звільнення зі служби вислугу 20 років і більше, за винятком осіб, зазначених у частині третій статті 5 цього Закону.

Зберігається право на пенсію за вислугу років для осіб, які були звільнені зі служби до набрання чинності Законом України від 8 липня 2011 року №3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та мають вислугу 20 років, у разі призову їх на службу у зв'язку з мобілізацією та подальшою демобілізацією або прийняття на військову службу за контрактом у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію[438].

Обчислення вислуги років залежить від умов, в яких проходила служба, та передбачає пільгове обчислення. Так, при обчисленні вислуги років для призначення пенсій (крім пенсій, які призначаються з урахуванням страхового стажу) окремі

[438] Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України : від 09.04.1992 р. № 2262-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12

періоди служби військовослужбовців зараховуються на пільгових умовах:

1) один місяць служби за три місяці:

участь у бойових діях у воєнний час;

час безперервного перебування на лікуванні в лікувальних закладах унаслідок поранень, контузій, каліцтв або захворювань, одержаних військовослужбовцями у військових частинах, штабах та установах, які входили до складу діючої армії;

час перебування під вартою, час відбуття покарання в місцях позбавлення волі та висилки військовослужбовців, безпідставно притягнутих до кримінальної відповідальності, безпідставно репресованих і надалі реабілітованих;

час виконання робіт, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, - з 26 квітня 1986 року до 01 січня 1988 року;

час служби у складі національного контингенту і національного персоналу відповідно до Закону України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки»;

час проходження служби, протягом якого особа брала участь в антитерористичній операції;

час проходження служби військовослужбовцями Служби безпеки України, направленими у відрядження до Республіки Ірак з метою забезпечення в умовах посилення терористичних посягань безпеки дипломатичних установ України, їх співробітників та членів їх сімей;

інші періоди, зазначені в підпункті «а» пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 року №393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та

членам їхніх сімей» (зі змінами);

крім вищезазначених, періоди дійсної військової служби у Збройних Силах СРСР, які підлягають зарахуванню до вислуги років на пенсію на пільгових умовах, наведені в додатку 2 до Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей;

2) один місяць служби за два місяці:

у з'єднаннях, військових частинах і підрозділах, які брали участь у підтриманні режиму надзвичайного стану;

на льотній роботі в реактивній і турбогвинтовій авіації - на умовах, передбачених підпунктом 1 пункту 2.5 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей;

у складі екіпажів кораблів-екранопланів, віднесених до літальних апаратів (літаків) турбогвинтової авіації;

на атомних підводних крейсерах, атомних підводних човнах, дизельних підводних човнах, обладнаних допоміжними атомними енергетичними установками, та підводних човнах із спеціальними енергетичними установками (у тому числі у складі других екіпажів атомних підводних крейсерів, що будуються, та атомних підводних човнів). При цьому зазначена служба зараховується на пільгових умовах з початку навчання у навчальному центрі, а військовослужбовцям, які не підлягають навчанню, - з початку роботи реактора підводного крейсера (човна). Служба на підводних човнах з парогазовими турбінними установками та з дизелями, що працюють за замкнутим циклом, зараховується до вислуги років на пільгових умовах у період перебування їх у строю, а на тих човнах, що будуються, - з початку ходових заводських випробувань. У складі технічних

екіпажів атомних підводних крейсерів, крейсерських атомних та великих атомних підводних човнів і атомних глибоководних станцій (включаючи ті, що будуються) за час фактичного несення служби на вказаних кораблях та станціях. При цьому зазначена служба зараховується на пільгових умовах не раніше ніж з дня початку роботи реактора корабля (станції);

на посадах водолазів, які виконують роботу в умовах тривалого перебування під підвищеним тиском під водою або в барокамерах, на умовах, передбачених підпунктом 6 пункту 2.5 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей, - з 01 січня 1986 року;

час служби в лепрозорних і протичумних відділеннях, у відділеннях з лікування осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, відділеннях анестезіології та реанімації військових госпіталів (територіальних медичних центрів), у судово-медичних установах і патолого-анатомічних лабораторіях;

час служби військовослужбовців Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України на острові Зміїний - з 18 грудня 1995 року;

інші періоди, зазначені в підпункті «б» пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 року №393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» (зі змінами);

крім вищезазначених, періоди дійсної військової служби у Збройних Силах СРСР, які підлягають зарахуванню до вислуги

років на пенсію на пільгових умовах, наведені в додатку 2 до Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей;

3) один місяць служби за півтора місяця:

на льотній роботі в авіації (за винятком видів авіації, зазначених у підпункті 2 цього пункту) - на умовах, передбачених підпунктом 1 пункту 2.5 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей;

на атомних надводних кораблях - із строків, установлених Міністерством оборони України, Службою зовнішньої розвідки України та Службою безпеки України;

на підводних човнах (крім зазначених у підпункті 2 цього пункту) у період перебування їх у строю;

на мінних тральщиках під час тралення бойових мін;

в управліннях з'єднань підводних човнів, що перебувають у строю, і з'єднань мінних тральщиків під час тралення бойових мін на посадах, що визначаються Міністром оборони України, і на умовах, передбачених відповідно підпунктами 3 і 4 пункту 2.5 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей. Перелік посад управлінь, з'єднань підводних човнів, що перебувають у строю, і з'єднань тральщиків у період тралення бойових мін, служба в яких підлягає зарахуванню до вислуги років на пенсію на пільгових умовах, затверджується Міністром оборони України та Головою Служби безпеки України;

на посадах водолазів усіх найменувань і спеціальностей

(крім водолазів, зазначених у підпункті 2 цього пункту);

на посадах, де виконання обов'язків пов'язане із систематичними стрибками з парашутом при виконанні річних норм, встановлених Інструкцією про порядок зарахування до вислуги років на пенсію періодів служби військовослужбовців, виконання обов'язків яких пов'язане із систематичними стрибками з парашутом, затвердженою наказом Міністра оборони України від 25 лютого 2010 року №82;

у військових частинах і підрозділах внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні, у підрозділах Управління державної охорони України, що визначаються в установленому порядку, а також у підрозділах спеціального призначення Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, установ виконання покарань органів внутрішніх справ, воєнізованих формуваннях Державної кримінально-виконавчої служби України, у частинах і підрозділах (загонах) спеціального призначення внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та у підрозділах міліції особливого призначення за переліком посад і умовами, що визначаються керівниками відповідних міністерств і центральних органів виконавчої влади;

на заставах, постах, у комендатурах, відділеннях контрольно-пропускних пунктів, маневрових групах зі змінними заставами, на кораблях і катерах, що несуть службу з охорони державного кордону України, в інших підрозділах Державної прикордонної служби України за переліком посад, затвердженим Адміністрацією Державної прикордонної служби України;

у складі других екіпажів дизель-електричних підводних човнів, що перебувають у строю;

у високогірних місцевостях на висоті від 1000 до 1500

метрів над рівнем моря, а у виняткових випадках - і нижче згідно з Переліком військових частин, підрозділів і установ, які дислокуються (дислокувалися) у високогірних місцевостях на висоті від 1000 до 1500 метрів над рівнем моря, а у виняткових випадках - і нижче, особовому складу яких вислуга років на пенсію зараховується на пільгових умовах, затвердженим наказом Міністра оборони України від 02 квітня 2003 року №85;

в укріплених районах СРСР військовослужбовцям, які несли бойове чергування в спорудах оборонних позицій у складі бойових обслуг;

на роботах, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, - з 01 січня 1988 року по 31 грудня 1993 року;

у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого відселення, передбачених пунктами 2 і 3 частини другої статті 2 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», - згідно з Переліком військових частин, установ, організацій і підприємств Міністерства оборони України, дислокованих (які дислокувалися) у зонах безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, затвердженим наказом Міністра оборони України від 08 вересня 1997 року №322;

на посадах, де виконання обов'язків пов'язане з роботами із знешкодження вибухонебезпечних предметів, у період виконання робіт, переліки яких визначаються керівниками відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;

у складі підрозділів, залучених для виконання завдань у зоні особливого режиму в районі державного кордону України з Республікою Молдова в період, визначений згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року №456 «Про грошове утримання і пільги військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, залучених

для виконання завдань у зоні особливого режиму в районі державного кордону України з Республікою Молдова» та від 01 жовтня 1993 року №824 «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. №456», - з 17 березня 1992 року до 01 жовтня 1993 року;

проходження служби у внутрішніх військах Міністерства внутрішніх справ України, Національній гвардії України військовослужбовцями, які виконують обов'язки з охорони та оборони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності;

проходження служби особами рядового і начальницького складу державної пожежної охорони в її підрозділах на атомних електростанціях, об'єктах з ядерними установками і матеріалами;

проходження служби на посадах рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ у виправно-трудових установах на правах лікувальних та лікарень при виправно-трудових установах для тримання інфекційно хворих засуджених;

у високогірних місцевостях на висоті 1500 і більше метрів над рівнем моря;

час проходження служби особами рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ у підрозділах з підбирання та транспортування трупів у морг за переліком посад і на умовах, що визначаються Міністерством внутрішніх справ України;

час проходження служби військовослужбовцями внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України у підрозділах з конвоювання осіб, узятих під варту, осіб, засуджених до позбавлення волі, та охорони їх під час судового засідання за переліком посад і на умовах, що визначаються Міністерством внутрішніх справ України;

час проходження служби в Національній гвардії України військовослужбовцями, які виконують обов'язки з конвоювання

осіб, узятих під варту та/або засуджених до позбавлення волі, у тому числі під час їх екстрадиції, а також забезпечують охорону осіб, які тримаються під вартою, під час судових засідань у судах, за переліком посад і на умовах, що визначаються Міністерством внутрішніх справ України;

час проходження служби особами рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби в установах виконання покарань, призначених для тримання засуджених до довічного позбавлення волі, за переліком посад і в порядку, затверджуваних Міністерством юстиції України;

інші періоди, зазначені в підпункті «в» пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 року №393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей»;

інші періоди дійсної військової служби у Збройних Силах СРСР, які підлягають зарахуванню до вислуги років на пенсію на пільгових умовах, наведені в додатку 2 до Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей;

4) один місяць служби за сорок днів:

час проходження служби особами рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та кримінально-виконавчої системи, які проходять службу у виправно-трудових установах, слідчих ізоляторах, лікувально-трудових профілакторіях, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для осіб, затриманих за

бродяжництво, спеціальних приймальниках для осіб, підданих адміністративному арешту, підрозділах конвойної служби міліції, та військовослужбовцями постійного складу, які проходять службу у дисциплінарних військових частинах, за переліком посад і на умовах, затверджених наказом Міністра оборони України від 24 березня 2003 року №72 «Про затвердження Переліку посад і Умов проходження військової служби особовим складом дисциплінарних військових частин, вислуга років на пенсію якому зараховується на пільгових умовах».

За наявності двох і більше підстав для зарахування до вислуги років для призначення пенсії на пільгових умовах одного й того самого періоду служби вислуга обчислюється за тією підставою, що дає найбільші пільги.

До вислуги років для призначення пенсії військовослужбовцям зараховуються на пільгових умовах і інші періоди, визначені п.2.5 Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей. Також регламентовано Наказом Міністра оборони України від 14.08.2014 року №530 порядок оформлення та подання до органів Пенсійного фонду України документів для призначення та перерахунку пенсій[439].

Розміри пенсій вираховуються у відсотку відповідних сум грошового забезпечення, враховуючи різні чинники: тривалість вислуги, страховий стаж, підстава звільнення зі служби тощо.

Встановлено мінімальні та максимальні розміри пенсії за вислугу років. Максимальний розмір пенсії, обчислений відповідно до цієї статті, не повинен перевищувати 70 процентів

[439] Про затвердження Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей : Наказ : Міністерство оборони України : від 14.08.2014 р. №530 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1294-14

відповідних сум грошового забезпечення (стаття 43), а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії 1, - 100 процентів, до категорії 2, - 95 процентів. Мінімальний розмір пенсії за вислугу років, що призначається відповідно до цього Закону, встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом[440].

Також вважаємо, що всі ознаки пенсії за вислугу років має щомісячне довічне грошове утримання суддів. Дану виплату законодавець не називає пенсією, але вона не відрізняється (крім суб'єкта-одержувача) від пенсії за вислугу років інших суб'єктів-одержувачів за характерними ознаками.

Конституційний Суд України визначив, що щомісячне довічне грошове утримання - це особлива форма соціального забезпечення суддів, яка виражається у гарантованій державою щомісячній звільненій від сплати податків грошовій виплаті, що забезпечує їх належне матеріальне утримання. Особливість щомісячного довічного грошового утримання полягає у правовому регулюванні, а також у джерелах його фінансування, які визначені Конституцією України та Законом України «Про статус суддів»[441].

Джерелом фінансування коштів на виплату пенсії за вислугу років та щомісячного довічного грошового утримання суддів є Державний бюджет України;

виплата здійснюється щомісячно;

умовою для призначення є спеціальний стаж (вислуга) певної тривалості;

[440] Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України : від 09.04.1992 р. № 2262-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2262-12

[441] У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 36, пунктів 20, 33, 49, 50 статті 71, статей 97, 98, 104, 105 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про гарантії незалежності суддів) : Рішення :Конституційний Суд України : від 18.06.2007 р. № 4-рп/2007 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-07

виплата здійснюється за умови звільнення з роботи, яка дає право на призначення даної виплати;

виплачується довічно;

призначається достроково.

Враховуючи те, що за істотними ознаками пенсія за вислугу років і щомісячне довічне грошове утримання суддів співпадають, щомісячне довічне грошове утримання суддів можна розглядати як пенсію за вислугу років.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачені підстави припинення відставки судді, що є підставою для припинення виплати судді щомісячного довічного грошового утримання, що було нараховано у зв'язку з відставкою[442], які не в повній мірі співпадають із підставами для припинення виплати пенсії за вислугу років, наприклад, військовослужбовців, але це не є підставою не визнавати щомісячне довічне грошове утримання судді пенсією за вислугу років.

Порівнюючи обчислення вислуги, розміри пенсії тощо прокурора, військовослужбовця, спортсмена можна також знайти відмінності в умовах пенсійного забезпечення, але незважаючи на це, всі вони мають право на один вид пенсії – пенсії за вислугу років.

Судді, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 років, жінками - пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», виплачується пенсія на умовах, визначених зазначеним Законом, або за його вибором щомісячне довічне грошове утримання. До досягнення зазначеного віку право на пенсію за віком або щомісячне довічне грошове утримання мають чоловіки 1955 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

[442] Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

1) 61 рік - які народилися з 1 січня 1954 року по 31 грудня 1954 року;

2) 61 рік 6 місяців - які народилися з 1 січня 1955 року по 31 грудня 1955 року.

Суддя у відставці, який не досяг віку, встановленого частиною першою цієї статті, отримує щомісячне довічне грошове утримання. При досягненні таким суддею віку, встановленого частиною першою цієї статті, за ним зберігається право на отримання щомісячного довічного грошового утримання або, за його вибором, призначається пенсія на умовах, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Щомісячне довічне грошове утримання виплачується судді у відставці в розмірі 50 відсотків суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді. За кожний повний рік роботи на посаді судді понад 20 років розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшується на два відсотки грошового утримання судді.

У разі зміни розміру складових суддівської винагороди судді, який працює на відповідній посаді, здійснюється перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання.

Пенсія або щомісячне довічне грошове утримання судді виплачується незалежно від заробітку (прибутку), отримуваного суддею після виходу у відставку. Щомісячне довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України[443].

[443] Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

6.6. Дострокова пенсія.

Відповідно до норм пенсійного законодавства право на призначення пенсії за віком мають особи після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше встановленої законом тривалості.

Право на призначення дострокової пенсії за віком мають:

1) особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути), диспропорційні карлики - після досягнення чоловіками 45 років, жінками 40 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років у чоловіків і не менше 15 років у жінок;

2) особи з інвалідністю по зору I групи - сліпі та особи з інвалідністю з дитинства I групи - після досягнення чоловіками 50 років, жінками 40 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років у чоловіків і не менше 10 років у жінок;

3) жінки, які народили п'ятьох або більше дітей та виховали їх до шестирічного віку, матері осіб з інвалідністю з дитинства, які виховали їх до зазначеного віку, - після досягнення 50 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років. При цьому до числа осіб з інвалідністю з дитинства належать також діти з інвалідністю віком до 16 років.

За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання п'ятьох або більше дітей чи дитини з інвалідністю здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком після досягнення 55 років та за наявності страхового стажу не менше 20 років;

4) військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейські, які брали участь у бойових діях, в антитерористичній операції в районах її проведення, а також ті, яким встановлено інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час захисту Батьківщини або під час виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання,

пов'язаного з перебуванням на фронті, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, і батьки військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейських, які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення із служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, виконанням інтернаціонального обов'язку чи безпосередньою участю в антитерористичній операції в районах її проведення, особи, яким надано статус учасника бойових дій відповідно до пункту 20 статті 6, особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до пунктів 12 та 13 статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи з числа резервістів і військовозобов'язаних, яким надано статус учасника бойових дій відповідно до пункту 19 статті 6, особи з інвалідністю внаслідок війни відповідно до пункту 11 статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний шлюб, і батьки, яким надано статус особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», відповідно до абзаців шостого і сьомого пункту 1 статті 10 зазначеного Закону, а також абзацу восьмого пункту 1 статті 10 зазначеного Закону з числа членів сімей резервістів і військовозобов'язаних, - після досягнення чоловіками 55 років, жінками - 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок;

5) дружини (чоловіки), якщо вони не взяли повторний

шлюб, діти, які стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття, і батьки, яким надано статус особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», відповідно до абзацу чотирнадцятого пункту 1 статті 10 зазначеного Закону - після досягнення чоловіками 55 років, жінками - 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Пенсії для осіб, визначених цією статтею, до досягнення пенсійного віку, визначеного статтею 26 цього Закону, фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України[444].

Перелік документів необхідних для призначення дострокових пенсій.

1. Заява.
2. Паспорт (копія)
3. Документи про стаж: трудова книжка (для працюючого – подання, для непрацюючого – копія трудової книжки), інші документи, які підтверджують загальний та пільговий стаж роботи.
4. Довідка про заробіток особи, який визначається відповідно до статті 40 Закону №1058.
5. Довідка про присвоєння ідентифікаційного номера.

В разі необхідності:

- свідоцтво про одруження,
- свідоцтво про народження дитини,
- копії посвідчень, які надають право на підвищення пенсії заявнику,
- довідки, які надають право для призначення надбавок.

Якщо заявник не працює – довідка податкових органів про

[444] Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058-IV // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1058-15

відсутність доходів від підприємницької діяльності[445].

Також законодавець оперує таким поняттям як «зменшення пенсійного віку», що теж означає призначення пенсії до строку, визначеного законодавством для призначення пенсії на загальних умовах.

Особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення, пенсії надаються із зменшенням пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за наявності відповідного страхового стажу, зменшеного на кількість років зменшення пенсійного віку, але не менше 15 років страхового стажу:

№ п/п	Категорії осіб, які постраждали	Зменшення віку
1.	Учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС:	
	- які працювали у зоні відчуження з моменту аварії до 1 липня 1986 року незалежно від кількості робочих днів, а з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року - не менше 5 календарних днів	10 років
	- які працювали у 1987 році у зоні відчуження не менше 14 календарних днів	8 років
	- які працювали з 1 липня 1986 року по 31 грудня 1986 року у зоні відчуження від 1 до 5 календарних днів, у 1987 році - від 10 до 14 календарних днів, у 1988 році - не менше 30 календарних днів, на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві - не менше 14	5 років

[445] Костюк В. Л. Пенсійне право: проблеми, виклики, становлення/В.Л. Костюк//Актуальні проблеми соціального права. Випуск. III// Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016р./ За заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2017. – С.41-46

	календарних днів у 1986 році	
2.	Потерпілі від Чорнобильської катастрофи:	
	- евакуйовані з 10-кілометрової зони відчуження у 1986 році	10 років
	- евакуйовані з інших територій зони відчуження у 1986 році	8 років
	- особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні безумовного (обов'язкового) відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 2 років	4 роки * та додатково 1 рік за кожний рік проживання, роботи, але не більше 9 років
	- особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні гарантованого добровільного відселення за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 3 років	3 роки * та додатково 1 рік за 2 роки проживання, роботи, але не більше 6 років
	- особи, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють у зоні посиленого радіологічного контролю за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 року прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 4 років	2 роки * та додатково 1 рік за 3 роки проживання, роботи, але не більше 5 років
	- особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986 - 1987 років за межами	2 роки

	зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що виконувалися за урядовими завданнями	

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком №1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним у встановленому порядку (чоловіки - 10 років і більше, жінки - 7 років 6 місяців і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на три роки понад передбачений цією статтею.

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які відпрацювали на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним у встановленому порядку (чоловіки - 12 років 6 місяців і більше, жінки - 10 років і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на один рік понад передбачений цією статтею.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком №1 (чоловіки - 10 років і більше, жінки - 7 років 6 місяців і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на два роки понад передбачений цією статтею.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці за списком №2 (чоловіки - 12 років 6 місяців і більше, жінки - 10 років і більше), вік виходу на пенсію зменшується додатково на один рік понад передбачений цією статтею.

Пенсійний вік за бажанням особи може бути знижено

тільки за однією підставою, передбаченою цією статтею, якщо не обумовлено інше. При цьому відповідне зниження пенсійного віку, передбачене цією статтею, застосовується також до завершення періоду збільшення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 року.

Призначення та виплата пенсій названим категоріям провадиться відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»[446].

До Конституційного Суду України звернулися з конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України», ухваленого Верховною Радою України 28 грудня 2014 року за №76-VIII (далі – Закон №76). Вказаною нормою вищезгаданого Закону внесено зміни до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 року №3721-XII (далі – Закон №3721), в тому числі, виключено статтю 21, якою передбачалось наступне. Особам, трудовий договір з якими розірвано за півтора року до досягнення пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до законів України «Про державну службу», «Про статус народного депутата України», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність» (за наявності відповідних умов), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у зв'язку із

[446] Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України : від 28.02.1991 р. № 796-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/796-12

змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності або штату працівників, а також виявленою невідповідністю працівника займаній посаді за станом здоров'я, гарантується право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку, якщо вони мають страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбачений абзацом першим частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Виплата пенсій особам, звільненим у зв'язку з виявленою невідповідністю працівника займаній посаді за станом здоров'я, зазначеним у частині першій цієї статті, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України до досягнення ними пенсійного віку.

Згідно зі статтею 10 Закону №3721 громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року[447].

Конституційний Суд України у Рішенні від 26 листопада 2013 року №11-рп/2013 зауважив, що право на пенсію за віком особа набуває не лише після досягнення загальновизначеного пенсійного віку чи пенсійного віку, встановленого спеціальним законодавством, а також у разі дострокового виходу на пенсію за певних обставин. Дослідження статті 21, яка була виключена із Закону №3721 дає підстави для висновку, що до такого їх виключення держава гарантувала право на достроковий вихід на

[447] Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України : від 16.12.1993 р. № 3721-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3721-12

пенсію за півтора року до досягнення пенсійного віку громадянам похилого віку, трудовий договір з якими розірвано з причин, які не залежалит від їх волі та не були наслідком дій цих осіб. Негативними наслідками настання таких обставин є втрата цими особами заробітку або інших передбачених законодавством доходів як засобів для існування та неможливість на рівних умовах конкурувати на ринку праці через похилий вік цієї категорії осіб, що і зумовлювало потребу в їх захисті з боку держави.

Конституційний Суд України вважає, що гарантування державою права на достроковий вихід на пенсію громадянам похилого віку було спрямоване на убезпечення цих громадян від такого соціального ризику, як безробіття з незалежних від них обставин, і забезпечення сприятливих умов для їх повноцінного та гідного життя у старості.

На думку Конституційного Суду України, особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому часті та непередбачувані зміни законодавства перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів держвної влади, їх посадових і службових осіб. Однак очікування осіб не можуть впливати на внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів.

Конституційний Суд України констатує, що перехідний період між оприлюдненням Закону №76 та набранням чинності підпунктом 3 пункту 12 його розділу I (про скасування статті 21) менше одного дня був явно недостатнім для того, щоб суб’єкти права змогли адаптуватися до законодавчих новел та скоригувати свої дії для реалізації права на достроковий вихід на пенсію. У такий спосіб парламент знівелював сутність такого елемента конституційного принципу верховенства права, як юридична визначеність.

Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що підпункт 3 пункту 12 розділу І Закону №76 не відповідає частині першій статті 8 Конституції України та визнав згаданий підпункт таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)[448].

[448] У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76-VIII : Рішення : Конституційний Суд України :від 22.05.2018 р. №5-р/2018 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18

Розділ 7.
РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

7.1. Проблеми реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.
7.2. Зарубіжний досвід реформування пенсійного забезпечення.

7.1. Проблеми реформування системи пенсійного забезпечення в Україні.

Пенсійна система за своєю структурою та внутрішнім змістом є досить складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів та створюються певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення. Пенсійне забезпечення і пенсійна система знаходяться під впливом пенсійної політики, напрями і зміст якої залежать не тільки від фінансово-економічних можливостей держави, але й співвідношення соціальних інтересів, мотивації уряду, ідеології і політики правлячих партій та активності громадянського суспільства[449].

Пенсійне забезпечення є однією з основних гарантій соціального захисту, зміст якого зводиться до підтримки матеріального добробуту громадян та їхніх сімей при виході на пенсію за віком, інвалідністю або в разі втрати годувальника. Найбільш розповсюдженим методом управління ризиками є пенсійне страхування як різновид соціального страхування, що займається питаннями захисту від специфічного виду соціально-економічного ризику - втрати працездатності в результаті настання старості, інвалідності або втрати годувальника. Тому

[449] Фурдичко Л. Є. Сучасний стан і реформування системи пенсійного забезпечення України / Л. Є. Фурдичко // Вісн. ун-ту банків. справи Нац. банку України. – 2012. – № 2 (14). – С. 57–61.

завдання системи пенсійного забезпечення полягає у акумулюванні соціально-економічних ризиків шляхом їхнього страхування та амортизації. Однак слід враховувати, що страхування в змозі амортизувати тільки частину ризиків, оскільки є ризики, яким важко запобігти (інвалідність, втрата годувальника). Пенсійна система в ринковій економіці є динамічною. Вона повинна бути адекватною середовищу трансформаційної економіки України, що базувалася б на злагоді соціальних партнерів (держави, підприємств, окремих осіб) та створювала ефективний механізм фінансового забезпечення страхування окремих верств населення (пенсіонерів, осіб з інвалідністю, осіб, що втратили годувальника)[450].

Сутність пенсійного страхування проявляється у функціях страхування: покриття ризику і запобіжній. При цьому формуванню пенсійних страхових резервів властива так звана «замкнена розкладка», в основу якої покладено метод резервування платежів і майбутніх виплат. Таким чином, за час працездатного періоду сплачуються внески у вигляді страхових премій, що акумулюються в резерви, які використовуються пізніше з моменту виходу на пенсію. При державному перерозподілі коштів від активного працездатного покоління на користь покоління пенсіонерів не береться до уваги, сплачувало старше покоління внески чи не сплачувало. В такому разі йдеться про метод перерозподілу, що базується на так званій «згоді поколінь». Однак, як зазначає Шарль Бланкарт, така характеристика є надто перебільшеною, оскільки про згоду мова може йти лише за умови добровільності[451].

В умовах обов’язкового пенсійного страхування економічно активне покоління, що сплачує внески, несе найбільший тягар. А під виглядом «згоди поколінь»

[450] Привалов Ю. Пенсійна реформа в Україні: тенденції та перспективи / Ю. Привалов, Ю. Саєнко, Ю. Сапєлкін; відп. ред. Ю. Саєнко. — К.: ПЦ "Фоліант", 2005. — 218 с.- С. 207.

[451] Бланкарт Шарль. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 583 с.- С. 116.

приховується внутрішній державний борг у розмірі майбутніх зобов'язань з пенсійних виплат. Ця прихована частина набагато перевищує офіційний державний борг країни. Так, у 1994 році американські вчені Ауербах, Кокгейл і Котлікофф спробували розрахувати прихований за «згодою поколінь» державний борг для кожного покоління і привести його до теперішньої грошової вартості. При цьому ними було введене поняття «зобов'язання поколінь». За їх висновками, найбільший тягар заборгованості покладено на покоління 30-літніх громадян, що перебувають у відносній близькості до максимального доходу, отримуваного ними протягом життя, а значить, і сплачуваними ними внесками і податками. Водночас цьому поколінню доводиться відносно довго чекати пенсійних виплат для себе. Таким чином, саме нинішнє покоління несе найбільший тягар перерозподілу страхових внесків. Конфлікт щодо системи фінансування пенсійних виплат виникає, коли чисельність населення скорочується і молоде покоління виступає за метод резервування, оскільки має змогу отримати вищі відсотки (ренти) по внесках, а старше покоління завжди бажатиме отримувати пенсійні виплати на стабільній основі. Однак оскільки пенсіонерів більше (при прийнятті політичних рішень) в умовах демократії більшості, метод перерозподілу завжди переважає. Тому західні фінансисти висловлюють тезу, що «старше покоління завжди буде експлуатувати молоде, якщо лише ті не втечуть у тіньову економіку і не ухилятимуться від сплати податків». Інший варіант: чим сильніша експлуатація, тим більше стимулів у молодого покоління для так званих «обіцянок особливих поступок» для більшості старого покоління. Як наслідок більшість має сформувати коаліцію з меншістю (нову більшість) на основі нових угод (пропозицій). Однак тривала експлуатація одних груп іншими є неперспективною, і перерозподільчим коаліціям властива

нестабільність взагалі. Тому такий варіант є практично неможливим[452].

Таким чином, виняткова важливість пенсійного забезпечення для забезпечення непрацездатних громадян в сьогоднішніх реаліях підкріплюється такими обставинами:

- пенсії призначаються тоді, коли непрацездатні громадяни зазнали таких соціальних випадків, як старість, інвалідність, втрата годувальника та інші, визначені законом, в усіх інших випадках можуть сплачуватись інші види соціальних виплат – допомоги (трудові, сімейні, соціальні) або компенсації;

- пенсійні виплати дійсно є єдиним або основним джерелом засобів для існування пенсіонерів, які на момент виходу на пенсію або протягом певного часу після нього набувають часткової або повної непрацездатності. Зрозуміло, що до пенсій додатково можуть сплачуватись й інші соціальні виплати – допомоги, надбавки, доплати, матеріальна допомога, компенсації. Розміри пенсій перевищують розміри інших соціальних виплат і, як правило, залежать від тривалості трудового (страхового) стажу та розміру заробітків пенсіонера протягом його попередньої трудової діяльності;

- на відміну від інших видів матеріального соціального забезпечення пенсійне забезпечення має регулярний характер, тобто сплачується щомісячно. Інші види забезпечення – допомоги, компенсації – можуть мати щомісячний, регулярний (однак не щомісячний) або одноразовий характер сплати. Крім того, пенсії сплачуються протягом тривалого терміну або навіть довічно. Так, зокрема, довічний характер мають пенсії за віком, пенсії за вислугою років, а за певних обставин – й пенсії з інвалідності та пенсії в разі втрати годувальника згідно з чинним законодавством;

[452] Бланкарт Шарль. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 583 с.- С. 116.

- пенсійне забезпечення непрацездатних громадян передбачає, як правило, виплату лише однієї пенсії серед тих, на які мають право непрацездатні громадяни. Винятком з цього правила є призначення окремим категоріям непрацездатних громадян, крім основної, ще й додаткової пенсії (громадяни, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи). Однак це не виключає можливості отримання інших видів матеріального забезпечення та обслуговування[453].

Починаючи з середини 90-х років XX століття фахівці Світового банку розробляють і пропонують до впровадження Концепцію реформування пенсійних систем країн Європи, де передбачаються концептуально нові структурні підходи щодо організації пенсійного забезпечення[454]. У 1994 році було оголошено звіт Світового банку «Як уникнути кризи похилого віку: політика захисту людей похилого віку та сприяння економічному зростанню» (Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth)[455]. Той звіт став своєрідним поворотним пунктом, віхою в історії розвитку пенсійного забезпечення у світі. Тоді було запропоновано ідею нової моделі пенсійного забезпечення, що ґрунтується на трьох «стовпах» (pillar):

- перший – це фінансована за рахунок загальних податків соціальна сітка безпеки;

- другий – обов'язкові індивідуальні пенсійні заощадження працюючих;

- третій – добровільні додаткові пенсійні заощадження.

В основу реформування пенсійного законодавства закладено трирівневу структуру системи пенсійного забезпечення (солідарну, накопичувальну, недержавну).

[453] Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак ; за ред. С. М. Синчук. – К. : Знання, 2006. – 318 с. – С. 56.
[454] Яценко В. Пенсійна реформа: у пошуку здорового глузду та справедливості//Дзеркало тижня. - №11(539). - 26 березня - 1 квітня. – 2005.
[455] Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth // http://www.e-catalog.name/

Слід зазначити, що крім економічних факторів, необхідність пенсійної реформи була викликана демографічними причинами, яка породжена економічною нестабільністю стала наслідком зменшення народжуваності, суттєвого збільшення частки людей старших вікових груп в населенні держави та старінням населення.

Старіння населення, або демографічне старіння – це збільшення частки людей старших вікових груп в населенні. Старіння населення є результатом тривалих демографічних змін, зрушень в характері відтворення населення, в народжуваності й смертності та їх співвідношенні, а також, частково, міграції[456].

Турбота про людей похилого віку – це справа всього суспільства, адже саме старші люди зберегли для нас найкращі національні традиції, навчили долати труднощі та бути достойними своєї держави. Ми можемо лише здогадуватися, скільки випробувань, болю і втрат довелося їм пережити і при цьому зберегти гідність, віру, любов, які ви пронесли через все своє життя. На сьогодні в Україні захистом прав та інтересів людей похилого віку та покращенням якості життя літніх людей займається Всеукраїнська благодійна організація «Турбота про літніх в Україні»[457].

Як зазначає Ю. Р. Мацкевич старіння населення – це одна з найсерйозніших проблем сучасного світу. Проте у високорозвинених країнах присутність у суспільстві старих людей розглядається не як тягар, а як позитивний фактор. Створення сприятливих умов для людей похилого віку, прояв особливої уваги до їх потреб повинно стати основною метою держави, яка прагне забезпечити стійкий соціальний розвиток[458].

[456]Розділ 5 Методологічних положень щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення, затверджених Наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2006 року №602.

[457] Сіньова Л. М. Всеукраїнська благодійна організація «Турбота про літніх в Україні: історико-правові аспекти» // Соціальне право. Науковий журнал. Випуск № 1/2017.- 280 с. – С. 163 – 173.

[458] Мацкевич Ю. Р. Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку // Серія № 11. Випуск 2, 2004 м. Запоріжжя - С.50, 51-52.

Eurostat, статистичне агентство Європейської комісії, опублікувало дослідження «Євросоюз у світі», в якому країни Євросоюзу порівнюються по ряду статистичних параметрів з 15 іншими країнами, що не входять в ЄС, але входять до «великої двадцятки» (G20). У цій доповіді експерти прогнозують, що до 2060 року Євросоюз буде стояти на третьому місці серед країн G20 за часткою літніх людей серед усього населення. Так, в Євросоюзі частка населення похилого віку, що оцінюється як співвідношення людей у віці старше 65 років до загальної кількості працездатного населення (від 15 до 64 років), в період з 2013 року по 2060 рік майже подвоїться - з 27,5% до 50,2% . Таким чином, на десять працездатних громадян припадатиме п'ять людей похилого віку. Старіння населення – одна з основних проблем, тривожить в даний час майже всі без винятку країни світу. Літні люди стають окремою демографічною, соціальною та медико-біологічною категорією, що вимагає спеціального підходу до вирішення своїх проблем. За прогнозами ВООЗ, до 2050 року кількість осіб старше 60 років збільшиться до 38% населення земної кулі (тобто майже подвоїться порівняно з сьогоднішніми 15–20%). Проблеми старіння населення торкаються не лише України, а багатьох країн світу. З метою їх вирішення ВООЗ пропонує країнам здійснити три простих основних кроки, зокрема щодо: покращення доступу до якісної медичної допомоги (що стосується не лише людей літнього віку, але й молоді, для того щоб у майбутньому убезпечитись і зробити роки схилу свого життя якомога якіснішими); створення можливостей для підвищення фізичної активності людей усіх вікових категорій; приділення більшої уваги геронтологічному напрямку, зміцнення його наукової бази[459].

[459] Сіньова Л. М. Всеукраїнська благодійна організація «Турбота про літніх в Україні: історико-правові аспекти» // Соціальне право. Науковий журнал. Випуск № 1/2017.- 280 с. – С. 163 – 173.

Зазначимо, що за прогнозами організації HelpAgeInternational, до 2050 року 21% населення світу складатимуть люди, старші за 60 років[460].Таким чином, від рівня соціального захисту населення, який є важливою ознакою розвитку й соціальної стабільності будь-якого суспільства залежить соціальна безпека не тільки окремої особи, а й держави. Вітчизняна система соціального захисту населення має бути об'єктивною необхідністю та охоплювати багато аспектів людського життя: забезпечення добробуту сімей, сприяння дітонародженню, захист громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, пенсіонерів, якісний стан охорони здоров'я та довкілля, регулювання ринку праці, стимулювання освіти та захисту прав споживачів тощо[461].

Старість, як соціальний ризик, виражається в тому, що у людини, яка досягла певного віку, знижуються природні функції організму, що проявляється в ослабленні розумових здібностей, уповільненні реакції, погіршенні пам'яті, фізичної слабкості, погіршення зору тощо. Дослідження доводять, що ступінь старіння суттєвим чином залежить від різноманітних соціальних чинників: а) різниці у рівні та якості життя міського й сільського населення; б) належності до певної соціальної групи; в) ставлення особи до свого здоров'я; г) особливості харчування тощо. Фізіологічний та медико-біологічний стан визначається індивідуальними темпами старіння організму, психологічний – самооцінкою особи[462].

Досить цікавим є те, що історія розвитку систем соціального і пенсійного забезпечення показує, що в принципі

[460]Людям похилого віку найкраще живеться у Норвегії, Швеції та Швейцарії, – рейтинг // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/10/01/lyudyam_pohylogo_viku_naykrashche_zhyvetsya_u_norvegii_shvetsii_ta_shveytsarii__reytyng_528151

[461] Сіньова Л. М. Соціальна політика України у сфері захисту громадян похилого віку // Актуальні проблеми соціального права в Україні: збірник наукових праць / за ред. М. І. Іншина, В. І. Щербини, С. Я. Вавженчука; відпов. ред. І. С. Сахарук − Харків: «Юрайт», 2017 – 282 с. – С. 230-248.

[462]Хапланова Є. М. До визначення поняття «соціальний захист осіб похилого віку» / Є.М. Хапланова // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 437.

можливо кілька способів матеріального забезпечення літніх людей: – самозабезпечення при продовженні ними трудової діяльності; – перехід на утримання сім'ї, членами якої вони є; – отримання пенсії; – завчасне накопичення (нагромадження) коштів. Вивчення та оцінка досвіду пенсійного забезпечення більшості країн демонструє досить цікаву закономірність: розвинені і середньорозвинені країни обирають найчастіше останніх два способи, а слаборозвинені – два перших[463].

Відповідно до класифікації Європейського регіонального бюро ВООЗ літній вік триває у чоловіків з 61 до 74 років, у жінок – з 55 до 74 років, з 75 років настає старість. Люди старше 90 років вважаються довгожителями, 65-річний рубіж нерідко виділяється особливо, так як в багатьох країнах це вік виходу на пенсію. Міжнародний день людей похилого віку – це привід до роздумів щодо подальшої долі людства, його культури, взаємозв'язку поколінь. За міжнародною класифікацією, особою похилого віку вважається той, хто досяг 65 років, а таких у світі нині понад 640 мільйонів, тобто майже кожна десята людина на Землі. Як зазначають вчені до 2050 року число їх у багатьох розвинених країнах збільшиться вдвічі, а загальна кількість складе 2 мільярди осіб[464].

Як зазначає Д. І. Фельдштейн, саме зараз ламаються колишні уявлення про старість. Дедалі очевиднішим стають можливості подовження людського життя, в тому числі і за рахунок внутрішнього саморозвитку самого індивіда. Більш того, діяння літньої людини можуть направлятися не тільки на передачу досвіду, естафети в майбутнє. Існує позамежний резерв розвитку, коли людина, йдучи по старості з життя, залишає свої думки, справи незакінченими, що не є зупиненими. Це той резерв, який може і повинен бути використаний для розвитку

[463] Ріппа М. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / Марія Ріппа. // світ фінансів. – 2007. – №1. – С. 35–45. – С. 35.
[464] Сіньова Л. М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії // Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право» : – № 1 (25)/2017. – С. 191–197.

людини протягом всієї життєвої дистанції. У зв'язку з цим старість як період розвитку має майбутнє, що активно проявляється в тенденції гуманного ставлення до старості – не в поблажливості, а в повазі і захопленні[465].

В Україні на початок 1998 року були створені законодавчі умови для становлення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, основою яких є вимоги Європейського кодексу соціального забезпечення та рекомендації Міжнародної організації праці. У 2003 році Верховною Радою України були прийняті такі закони України, які набули чинності з 1 січня 2004 року[466]: – «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; – «Про недержавне пенсійне забезпечення». Ці закони стали основою для створення сучасної пенсійної системи України як результат еволюційного перетворення інституту пенсійного забезпечення, який був самобутньою «пенсійною спадщиною» колишнього СРСР та сформувався після здобуття незалежності. Положенням про Пенсійний фонд України № 345 від 1 червня 1994 року було визначено статус Пенсійного фонду як центрального органу виконавчої влади та утворені відділи Пенсійного фонду у містах, районах тощо. У період 1993 – 1995 років проводилася комп'ютеризація діяльності Пенсійного фонду, що стало вражаючим кроком до впровадження в Пенсійному фонді системи персоніфікованого обліку. Перехід у 90-х роках XX століття на фінансування пенсій через Пенсійний фонд дав змогу висвітлити та окреслити проблеми, які були як усередині самої пенсійної системи, так і далеко за її межами та суттєво впливали на фінансовий стан Пенсійної системи. Тому

[465]Єрмолаєва М. В. Психологія розвитку. Методичний посібник для студентів заочної та дистанційної форм навчання, 2003. // [Електронний ресурс]: Режим доступу:http://medbib.in.ua/obschaya-harakteristika-vozrasta-42057.html

[466] Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 47-48 від 2003 р. // Відомості Верховної Ради України [Текст]. — 2003. — № 47/48. — 9 квіт

стабілізація процесу фінансування пенсій стала однією з передумов здійснення пенсійної реформи[467].

Процес старіння населення впливає на економіку України не тільки у вигляді тиску на державний бюджет і фонди соціального страхування, але може спричинити за собою зміни в поведінці робочої сили. Відомо, що тягар соціальних виплат лягає на працюючих громадян, але демографічна ситуація, яка склалася з населенням передпенсійного і пенсійного віку в Україні показує, що не всі доживають до пенсійного віку. Тому продовження терміну виходу на пенсію, можливо, не буде стимулювати самих працівників робити офіційні відрахування до Пенсійного фонду. Крім того, на роботодавців в Україні припадає основне навантаження по сплаті внесків до фондів соціального страхування, а нарахування на заробітну плату, головний елемент яких – відрахування до Пенсійного фонду, - є важливим елементом витрат і фактором конкурентоспроможності, з одного боку. А з іншого боку, від цих відрахувань залежить фінансова стійкість Пенсійного фонду. Це, в свою чергу, відбивається на великих промислових підприємствах України, які здійснюють легальне працевлаштування працівників[468].

Світова практика доводить, що таке поєднання є оптимальним, оскільки забезпечує соціальні гарантії та фінансову стабільність пенсійної системи. Адже солідарна й накопичувальна системи підвладні впливу різних ризиків: перша вразлива щодо демографічних ризиків і досить стійка до інфляційних, а друга — навпаки. Крім того, слід звернути увагу, що реформована солідарна складова враховуватиме насамперед інтереси малозабезпечених верств населення, а накопичувальна

[467] Буряченко О. Пенсійна система України: еволюція розвитку. Науковий вісник. – 2015. – Вип. 15 «Демократичне врядування» Academic papers collection. – 2015. – Issue 15 “DEMOCRATIC GOVERNANCE” // [Електронний ресурс] - Режим доступу http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Burjachenko.pdf

[468] Болотская Д. В. Опыт формирования систем пенсионного обеспечения в ведущих странах мира / Д.В. Болотская// Економіка промисловості. – 2013. – № 4. – С. 79-90 – С. 80.

— стимулюватиме до пенсійних заощаджень усіх громадян, особливо із середніми та високим доходами[469].

На систему пенсійного забезпечення мають вплив ряд факторів. Їх є вичерпний перелік:

1. Економічні фактори:

- економічне зростання (економічний стан країни відображається на матеріальному становищі громадян);

- розмір страхових внесків (відображається на матеріальному становищі майбутніх та теперішніх пенсіонерів);

- інфляція (зміна рівня цін у державі впливає на матеріальне становище категорії осіб, які отримують пенсію, тому що підвищення цін знижує фактичну вартість пенсії);

- грошові доходи населення (від рівня доходів населення залежить рівень та розмір сплати страхових внесків);

- рівень безробіття (чим більший рівень безробіття у країні, тим менші поступлення у Державний бюджет від страхових внесків, що призводить до дефіциту бюджету фонду пенсійних виплат, з якого проводиться виплата пенсій).

2. Інвестиційні фактори:

- кількість недержавних пенсійних фондів (конкуренція між недержавними пенсійними фондами дає змогу розширити сферу послуг пенсійного страхування);

- наявність державних гарантій (впровадження державних гарантій призводить до більшої довіри громадян країни до пенсійної системи, а також впевненості у справедливості даної системи).

3. Соціальні фактори:

- розміри пільг (рівень життя населення, зокрема й пенсіонерів, визначають пільги, надані державою);

[469] Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — 496 с. – С. 299.

- категорії одержувачів пенсій (працездатність громадян пенсійного віку; матеріальне забезпечення пенсіонерів; віковий фактор).

4. Демографічні фактори:

- чисельність одержувачів пенсій (залежно від кількості пенсіонерів у країні формується видаткова частина пенсійного бюджету);

- чисельність платників внесків (даний фактор впливає на формування бюджету фонду пенсійних виплат, який формується з обов'язкових страхових внесків);

- пенсійний вік (від цього фактора залежить кількість накопичених коштів на особовому рахунку або стаж, з яких рахується пенсія, залежно від виду пенсійної системи, а відповідно й рівень пенсії);

- рівень народжуваності та смертності (від співвідношення між смертністю та народжуваністю залежить демографічна ситуація у країні та рівень фінансових можливостей пенсійної системи стосовно забезпечення виплат пенсій)[470].

Отже, успішність сучасного реформування пенсійної системи залежить від багатьох чинників, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток цієї сфери соціального життя. Тому для вдалого початку процесу реформування необхідно створити певні економічні та соціальні передумови, а саме: зростання виробництва, зміцнення фінансового стану підприємств і відповідне нарощування фінансових можливостей пенсійної системи; розширення продуктивної зайнятості населення, мінімізація прихованого безробіття, тіньової зайнятості, захист трудових і соціальних інтересів громадян України на іноземних ринках праці; погашення заборгованості із заробітної плати, підвищення її розміру й збільшення питомої ваги у валовому внутрішньому продукті; розширення бази

[470] Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. – Львів: Афіша, 2003. — 448 с. – С. 58.

сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх категорій юридичних і фізичних осіб; припинення практики списання та реструктуризації заборгованості перед пенсійним фондом; скасування пільг у сплаті пенсійних внесків і заборона запровадження нових пільг у виплаті пенсій без визначення джерел їх фінансування; переведення фінансування виплат пенсій сільським пенсіонерам і пільговим категоріям із пенсійного фонду на державний бюджет України, корпоративні та професійні пенсійні фонди[471].

Досліджуючи соціально-правові аспекти передумов пенсійної реформи в Україні можна стверджувати, що необхідність реформування пенсійного забезпечення насамперед викликана наступними факторами:

1. Неможливістю здійснювати належне пенсійне забезпечення в умовах поширеної тінізації ринку праці, що призвело до дефіциту коштів Пенсійного фонду для виплати пенсій.

За оцінками Інституту економічного прогнозування НАН України сума «прихованої оплати праці» складає «близько 15 – 20% ВВП і біля третини нарахованого фонду оплати праці по всіх галузях економіки»[472]. Згідно даних Незалежного фонду дослідження заробітних плат в Україні, 27% працюючих громадян України залучено до «сірих» та «чорних» зарплатних схем (що значно вище, ніж за показниками в Російській Федерації, а тим паче в державах Європейського Союзу). При цьому 9% з них отримують «чорну» зарплату, тоді як 18% частину суми отримують офіційно. Крім того, більшість опитаних (83%) знають про те, що зарплата «в конвертах» вплине на розмір майбутніх пенсій, а 12% опитаних просто не враховують такої небезпеки. Серед останніх 19% респондентів

[471] Структура системи пенсійного забезпечення в Україні // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://buklib.net/books/23854/.

[472] Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – Х.: Форт, 2000. – С. 161.

віком від 18 до 24 років не замислюються про свою майбутню пенсію. Переважна частина опитаних (59%) не боїться піти на конфлікт з керівництвом у випадку захисту своїх інтересів при виплаті зарплати, 34% заявили, що обов'язково звернуться у цьому випадку до Пенсійного фонду України зі скаргою на роботодавця, ще 25% не виключили такої можливості[473]).

2. Залучення коштів з Державного бюджету для наповнювання Пенсійного фонду призвело до правового регулювання здійснення пенсійних виплат за принципом зрівнялівки, коли відсутня диференціація розмірів пенсій в залежності від трудового внеску особи.

Всі ці фактори спрямовували державу на створення адекватної ринковій економіці пенсійної системи, покликаної підвищити відповідальність громадян за свою долю, спонукати їх залишати частину зароблених коштів на свою старість, допомогти подолати патерналістські настрої та очікування, швидше адаптуватися до нових умов життя. Як наслідок, з 14 мільйонів 10 мільйонів українських пенсіонерів опинилися на межі зубожіння. Рівень доходів українських пенсіонерів навіть не відповідає межі малозабезпеченості за міжнародними стандартами: 1 долар в день. На думку керівника проекту міжнародної технічної допомоги «Впровадження пенсійної реформи в Україні» Г. Мактаггарта, пенсійна реформа перш за все націлена на захист громадян України від злиденного існування на пенсії, тобто це один з ефективних шляхів радикального підвищення рівня життя людей похилого віку.

У світі існують такі моделі пенсійних систем:

- *солідарна* пенсійна система (Франція);
- *накопичувальна* система (Чилі, Мексика, Казахстан);
- *умовно-накопичувальна* система (Японія, Швеція);

[473] Оплата праці в конвертах та її вплив на пенсійне забезпечення в Україні, досвід країн ЄС // Вісник Пенсійного фонду України.- №1.- 2009. С.7

- *змішана* пенсійна система (США, Канада, Великобританія, Німеччина, Італія, Швейцарія, Китай, Росія, Вірменія, Болгарія, Угорщина, Латвія, Польща, Словаччина)[474].

Реформування пенсійних систем належить до центральних політичних питань, як в розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. У той же час пенсійна сфера є суперечливою та проблемною, оскільки потребує від урядів, які знаходяться під тиском поточних проблем, вирішення питань довгострокового планування. Будь-яка пенсійна реформа завжди породжує запеклі політичні та ідеологічні дискусії, а також протести незгодних.

Європейський вибір України означає послідовну орієнтацію на чинну в провідних європейських країнах модель соціальної ринкової економіки. Перевагами зазначеної моделі є високий рівень соціальних стандартів і розвитку гуманітарної сфери, ефективний захист прав працівників, розвинена система соціального захисту. Наближення до економічних і соціальних стандартів Євросоюзу вимагає виконання низки умов, визначених угодами між Україною та ЄС.

Пенсійне забезпечення громадян є однією з вагоміших складових соціально-орієнтованої держави. Існування в українських громадян гарантованих пенсійних прав слід вважати вираженням рівня цивілізованості розвитку держави та її гуманної зрілості. Конституція України містить імперативні норми, що надають кожному громадянину гарантоване соціальне забезпечення, що встановлене законом. Основний закон країни не тільки підтверджує соціальний характер держави, але й встановлює примат відповідальності влади у питаннях пенсійного забезпечення громадян.

Основними чинниками зростаючого значення пенсійної системи в країні є, по-перше, необхідність виконання

[474] Оплата праці в конвертах та її вплив на пенсійне забезпечення в Україні, досвід країн ЄС // Вісник Пенсійного фонду України.- №1.- 2009. С.7.

конституційних зобов'язань соціальної держави з визнанням накопиченого пенсійного боргу; по-друге, необхідність реформування пенсійної системи на підставі страхових принципів її функціонування; по-третє, виконання встановлених міжнародних норм та вимог з матеріального забезпечення пенсіонерів[475], які є обов'язковими умовами визнання країни в якості цивілізованої соціально-орієнтованої держави.

Посилення впливу пенсійної системи на макроекономічну стратегію обумовлено, окрім національних особливостей розвитку країни, загальносвітовими проблемами. В першу чергу - це глобальна демографічна криза, яка змусила розвинуті країни Заходу не тільки реформувати свої пенсійні системи, але й адаптувати всю економіку до необхідності утримання, невпинно зростаючої армії непрацездатних людей.

Що стосується України, то співвідношення пенсіонерів до людей працездатного віку швидко зростає. Причому сьогодні показник навантаження на пенсійну систему для України є найвищим серед всіх країн з перехідною економікою. Прогнозується, що показник навантаження на ПФУ зростатиме і надалі, й може досягти 140 % до 2050 року. Ці вкрай неоптимістичні прогнози щодо тенденцій старіння населення України свідчать про необхідність удосконалення соціально-економічної політики з урахуванням демографічних тенденцій. У країнах Західної Європи старіння населення є відображенням успіхів, досягнутих у процесі розвитку людини, і відбувається внаслідок зниження рівня смертності (збільшення тривалості життя). Демографічна ситуація в Україні є парадоксальною: за тривалістю життя Україна знаходиться на одному з останніх місць, і в той же час є однією з «найстаріших» країн світу. Основними факторами старіння в Україні є: низька народжуваність та високий рівень смертності. Україна займає 5

[475] Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_329

місце у світі в рейтингу найнижчої кількості дітей у розрахунку на одну жінку (1,22) та 17 місце в світі по рівню смертності. За прогнозами Світового Банку, у 2051 р. частка людей похилого віку (старше 60 років) становитиме в Україні 33 %. Такі дані були оприлюднені на Національному семінарі на тему: «Державна політика у сфері старіння. Виконання мадридського Міжнародного плану дій з проблем старіння»[476].

Другою проблемою є загальновизнана неминучість системних фінансових криз в ринковій економіці. В умовах глобалізації, фінансові кризи суттєво вплинули на національні економіки, а також вийшли поза їх межі. А це, в свою чергу, збільшує ризики бюджетної нестабільності навіть у розвинутих країнах. У цьому зв'язку, є цілком очевидним навантаження пенсійної системи на економіку країни та інші її сфери. З метою вирішення цієї проблеми пропонуються різні інструменти урегулювання як державного пенсійного боргу (накопичені пенсійні зобов'язання), так і пенсійних прав громадян.

Незважаючи на те, що сьогодні в державі здійснено ряд важливих для подальшого розвитку пенсійної системи перетворень, пенсійна система України знаходиться в стані серйозної кризи, яка проявляється у низькому рівні пенсій, відсутності належної диференціації розмірів пенсій в залежності від страхового стажу, багаторічному дефіциті бюджету Пенсійного фонду, і як наслідок, у посиленні залежності пенсійної системи від трансфертів з державного бюджету. Враховуючи високі темпи старіння населення, при збереженні теперішнього стану ситуація в пенсійній системі погіршуватиметься.

В сучасних умовах, коли Україна стоїть перед складним вибором шляхів реформування пенсійної системи, а концептуальне різноманіття вказує на явний недолік об'єктивних

[476] Сіньова Л. М. Всеукраїнська благодійна організація «Турбота про літніх в Україні: історико-правові аспекти» // Соціальне право. Науковий журнал. Випуск № 1/2017 – С. 163 – 173.

критеріїв їх оцінки, міжнародні підходи в галузі пенсійної політики здатні стати важливими орієнтирами. Їх вагомість обумовлена загальними глобальними викликами, подібними проблемами економік і суспільств, а також зацікавленістю України в посиленні свого міжнародного статусу.

Пенсійні реформи не є чимось винятковим у міжнародній практиці та періодично реалізуються переважною більшістю країн світу на основі соціальних, макрофінансових та інституційних пріоритетів їх розвитку. Однак, особливість пенсійного реформування полягає у значущості та тривалості ефектів, які воно здійснює на розвиток соціально-трудової, економічної та бюджетно-фінансової сфери держави, стосуючись не лише нинішніх пенсіонерів, але й кількох майбутніх поколінь. А тому, реформування пенсійної системи має бути виваженим, системним та всебічним, з огляду як на глобальні тренди та виклики (насамперед, демографічні), так і на національну специфіку та задані соціальні орієнтири розвитку. Лише за таких умов, пенсійні реформи можуть уникнути потенційних загроз і матимуть основу для суспільної довіри та підтримки їх проведення.

Перша офіційна згадка про пенсійну реформу в Україні датована Указом Президента «Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні» від 13 квітня 1998 року[477]. Саме там зазначалося, що стан економіки в умовах перехідного періоду зумовлений низкою об'єктивних факторів, пов'язаних із зниженням ефективності господарювання та спадом виробництва, високою інфляцією на початку економічних реформ, внаслідок чого відбулося істотне зниження реальної заробітної плати, пенсій, рівня життя значної частини населення. Окреслювалися проблеми у пенсійному забезпеченні

[477] Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні: указ від 13.04.1998 № 291/98 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/291/98

громадян України, та було наголошено, що в межах монополії державної солідарної системи вирішити питання гідного пенсійного забезпечення громадян неможливо, й поставлено завдання переходу до трирівневої пенсійної системи.

Таким чином, необхідність реформування була зумовлена цілою низкою соціально-економічних чинників, таких як становлення та розвиток ринкової економіки, формування соціальної держави, необхідність адекватного реагування на демографічну ситуацію в країні. Потребували вдосконалення система формування та використання фінансів пенсійної системи, механізм її адміністрування.

Формальне запровадження в Україні, за досвідом інших країн, трирівневої пенсійної системи було здійснено у 2004 році, внаслідок набуття чинності Закону №1058. Цим Законом не визначено дату запровадження обов'язкової накопичувальної системи, а лише перелічено умови, після виконання яких може бути ухвалено закон про створення Накопичувального фонду та запровадження перерахування страхових внесків до нього. Лише після ухвалення такого закону набудуть чинності норми Закону №1058, які стосуються функціонування Накопичувального фонду.

На жаль, виконавча влада не скористалася періодом сталого економічного розвитку попередніх років для запровадження такої системи. Сприятливі економічні можливості не було використано і упродовж 2006-2007 років, і проведення пенсійної реформи було призупинено. Стратегія розвитку пенсійної системи, схвалена Розпорядженням Уряду від 15 грудня 2005 року №525-р[478], яка передбачала забезпечення створення умов для фінансової стабільності та збалансованості пенсійної системи, залишилася нереалізованою і втратила чинність після прийняття Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14

[478] Стратегія розвитку пенсійної системи: Розпорядження КМ України від 15 грудня 2005 р. №525-р //[Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/525-р

жовтня 2009 року №1224-р «Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи»)[479]. Етапи реалізації пенсійної реформи у Концепції були перенесені з 2009 року на 2017 рік.

З часом пенсійна реформа перетворилася на профанацію: зміни першого рівня звелися до підвищення пенсійного віку. Другий рівень - загальнообов'язкову накопичувальну систему - планувалося запровадити ще у 2007 році, потім у 2009 році, в 2011 році, але так і не запроваджено і понині. Третій рівень без підтримки держави та відсутності другого рівня розвивається дуже повільно. Таким чином в Україні увагу було зосереджено переважно не на структурних, а на параметричних змінах солідарної пенсійної системи[480].

У 2011 році дефіцит бюджету Пенсійного фонду України, зростання частки пенсіонерів у структурі населення держави, наявність тіньової економіки, низький рівень доходів працюючих та інші проблеми зумовили прийняття Закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»[481].

Мета запровадження параметричних змін полягала у збалансуванні витрат держави на соціальні гарантії, зокрема пенсії та доходи, за рахунок яких ці витрати фінансуються, тобто спроби врівноваження дохідної та видаткової частин бюджету Пенсійного фонду України. Хоча оприлюднені цілі пенсійної реформи, загалом були правильними та соціально привабливими, в практичному контексті виглядали досить розпливчасто та неконкретно. Так, ціллю реформи пенсійної системи задекларовано посилення соціального захисту осіб, які

[479] Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження КМ України від 14 жовтня 2009 р. №1224-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-р.

[480] Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Центр Разумкова, 2017. Видавництво «Заповіт», 2017. С.158-159 (456 с.)

[481] Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. //Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17

втратили працездатність, забезпечення гідного рівня їх життя в результаті стійкого розвитку пенсійної системи. Для цього передбачалося стабілізувати солідарну пенсійну систему, запровадити загальнообов'язкове накопичувальне й розвивати добровільне накопичувальне пенсійне страхування, а також поліпшити адміністрування пенсійної системи.

Отже, найважливішими нововведеннями пенсійної реформи 2011 року було: пенсійний вік жінок підвищено з 55-ти до 60-ти років; жінкам дозволено упродовж перших трьох років виходити на пенсію достроково – у 55 років, проте за кожен недопрацьований до настання нового пенсійного віку місяць буде стягнено з пенсії по 0,5%; за кожні півроку пізнішого виходу на пенсію буде доплачено по 2,5% до пенсії; пенсійний вік для чоловіків (державних службовців) підвищено до 62 років; вік жінок, які отримують державну допомогу, підвищено з 58 до 63 років; підвищено тривалість страхового стажу для призначення пенсії за віком на 10 років (для жінок з 20-ти до 30-ти років, а для чоловіків з 25-ти до 35-ти років); мінімально необхідний страховий стаж для одержання пенсії за віком підвищено з 5-ти до 15-ти років; збільшено необхідну вислугу років для призначення пенсії військовослужбовцям з 20-ти до 25-ти років; максимальний розмір пенсії обмежено десятьма прожитковими мінімумами для непрацездатних; розмір пенсії держслужбовців зменшено з 90% до 80%; нарахування пенсії буде здійснюватися на основі середньої зарплати по Україні не за рік, що передує виходу на заслужений відпочинок, а за три попередні роки.

Найбільше дискусій у суспільстві викликало підвищення пенсійного віку для жінок з 55-ти до 60-ти років. Якщо під час обговорення законопроекту пропонувалося поступове підвищення пенсійного віку для жінок протягом десяти років (збільшуючи щороку на шість місяців час виходу на заслужений відпочинок), то згідно із чинним Законом таке підвищення

триватиме п’ять років (кожні півроку буде збільшуватися на шість місяців час виходу на пенсію). Отже, до 30 вересня 2011 року жінки мали право виходити на пенсію у 55 років, а з 1 квітня 2021 року – виходитимуть у 60 років.

Крім цього, було також змінено вік виходу на заслужений відпочинок і для чоловіків (держслужбовців, суддів, прокурорів, наукових працівників і народних депутатів). Для зазначеної категорії осіб передбачалося, що якщо вони й далі працюватимуть на своїх посадах, то в цей період їм виплачується не спеціальна, а звичайна страхова пенсія. При цьому пенсіонерів, які вийшли на пенсію до 1-го жовтня 2011 року й на цю дату далі працюють на своїх посадах, названі новації не стосуються.

Законом передбачалося обмеження максимальних пенсій. За статистикою, понад 60% українців отримує пенсію, меншу за тисячу гривень. Це майже 8 млн. пенсіонерів. Приблизно 5 млн. із них отримують мінімальну пенсію, яка становила на той час 784 грн., у той час як максимальна пенсія – понад 50 тис. грн. Дійсно, такого значного діапазону розмежування пенсій немає в жодній країні світу. Тому, згідно з новим законом, передбачалося, що «вилка» між мінімальною і максимальною пенсіями буде відрізнятися у десять разів, відповідно мінімальна становитиме 784 грн, максимальна – десять прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб (на той час 7840 грн.).

Освітянам, медикам, працівникам культури при виході на пенсію було передбачено виплату у десятикратному розмірі пенсії, якщо вони мають повний страховий стаж.

Головним мінусом, який найбільше впливав на розмір пенсії, можна вважати зміну у формулі нарахування пенсії, яка повинна обчислюватися з застосуванням показника середньої зарплати по Україні не за рік, що передує року виходу на заслужений відпочинок, а за три попередні роки.

Також, зазначеним Законом істотно змінювалися норми пенсійного забезпечення держслужбовців, а також науковців, прокурорів, суддів. Так, наприклад, пенсія державних службовців передбачалася у розмірі 80% суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (проти колишніх 90%) й максимальний розмір пенсії було обмежено на рівні десяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Окремо у законі йшлося про призначення пенсій народним депутатам. Так, розмір пенсії народного депутата України повинен становити 80% суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата з урахуванням всіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також, для народних депутатів було змінено порядок нарахування грошової допомоги. Так, у разі виходу на пенсію народному депутату виплачується грошова допомога в розмірі дванадцяти місячних посадових окладів працюючого народного депутата, а для медичних і освітніх працівників бюджетної сфери її розмір встановлено в сумі десяти призначених пенсій.

Отже, нове нарахування пенсій для громадян України не здійснювалося за єдиною формулою, як в більшості розвинених країн світу, яка залежить від двох складників – розміру заробітної плати та стажу роботи працівника. Враховуючи невисокий рівень заробітної плати в Україні, навіть за наявності великого страхового стажу, розмір пенсії для більшості українців став складати 40% – 46% їхньої заробітної плати. В той же час розмір пенсії держслужбовців становив 80% від суми їх заробітної плати, а народних депутатів України – 80% суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата.

Реакція населення на запроваджену реформу виявилася негативною, багато працюючих вийшли на пенсії раніше для того, щоб у результаті реформи їх пенсія не зменшилась, адже

закон зворотної сили немає. Внаслідок цієї реформи частина підприємців вдалися до різноманітних заходів з метою приховання прибутку (що сприяє збільшенню сектору тіньової економіки), частина - згорнули діяльність. Таким чином, дисбаланс між працюючими та пенсіонерами посилився, поглиблюючи розриви між дохідною та видатковою базами Пенсійного фонду. Пенсійна реформа 2011 року не вирішила питання дефіциту Пенсійного фонду.

Нову хвилю дискусій про пенсійну реформу в Україні здійняв черговий етап кредитної історії Україна-МВФ - як стосовно напрямів і способів реформування вітчизняної пенсійної системи, так і з загальних питань про те, які заходи можна вважати пенсійною реформою. Запровадження пенсійної реформи в Україні, яка відповідатиме цілям програми підтримки МВФ, було обов'язковим елементом для завершення четвертого перегляду МВФ та прийняття рішення про надання наступного траншу Україні. Згідно з меморандумом між Україною та МВФ[482], пенсійна реформа має набути чинності 1 січня 2018 року. Реформа має передбачати новий перелік варіантів виходу на пенсію з більш широким діапазоном пенсійного віку, пропонуючи громадянину вибір строку та умов виходу на пенсію, що залежить від загального трудового стажу, додаткові пенсійні виплати для стимулювання тривалішої зайнятості громадян та більш пізнього виходу на пенсію.

Згідно з меморандумом, реформа має сприяти економії не менше 3% ВВП у довгостроковому плані, зокрема за рахунок збільшення фактичних років служби (трудового стажу) при виході на пенсію. На думку МВФ, пенсійна реформа створить для працівників додаткові стимули до відстрочення виходу на пенсію і, отже, обмеження можливого скорочення робочої сили.

[482] Ukraine: Second Review Under the Extended Fund Facility and Requests for Waivers of Non-Observance of Performance Criteria, Rephasing of Access and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. – IMF Country Report No.16/319, p.93-94, http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=44318.0.

Саме тому, з метою виконання Плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 року № 275-р, та з метою створення справедливої системи пенсійного страхування було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій», яким запропоновано створити справедливу систему пенсійного страхування шляхом звільнення солідарної системи від невластивих для неї видатків; відновлення диференціації розмірів пенсій залежно від заробітку; заміни механізму відшкодування пільгових пенсій на сплату єдиного внеску; перегляду умов призначення пенсій за віком на пільгових умовах та за вислугу років; впровадження єдиних підходів до обчислення пенсій відповідно до Закону №1058.

Законопроект про пенсійну реформу було затверджено парламентом у першому читанні в липні 2017 року, однак до нього було внесено зміни перед другим читанням. 3 жовтня 2017 року Верховна Рада ухвалила у другому читанні законопроект №6614 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». До другого читання депутати розглянули 2151 поправку до документа. У Законі враховано пропозиції, схвалені постановою Верховної Ради України за результатами розгляду законопроекту в першому читанні, щодо: вивчення можливості зміни формули обчислення розміру пенсії за віком; збереження пільгових умов пенсійного забезпечення для жінок, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п’ятеро і більше дітей; передбачення в окремому законодавчому акті порядку одержання сум пенсій, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав у зв’язку із перебуванням на тимчасово не контрольованій державною владою України території.

Окремим рішенням Парламент схвалив проект закону про внесення змін до Бюджетного кодексу в частині передачі до

держбюджету видатків Пенсійного фонду (№6617). Як сказано в пояснювальній записці до документа, його ухвалення дозволить поступово уніфікувати обчислення спеціальних пенсій в єдиному законі та звільнити солідарну систему від невластивих для неї видатків.

Після підписання Президентом Закон набрав чинності з 1 жовтня 2017 року – частково, а з 1 січня 2018 року – у повному обсязі.

Отже, відповідно до Закону №2148 внесено зміни до 29 законодавчих актів України. Деякі пункти цього Закону застосовуються з 1 жовтня 2017, деякі з 1 січня 2018 року. Збільшення розміру пенсії у кожного пенсіонера індивідуальне, оскільки визначається з урахуванням коефіцієнтів заробітку та страхового стажу. У військових зміни відбулись за рахунок зміни складових пенсійної виплати, залежної від прожиткового мінімуму. Доплату по проведеному перерахунку, якщо сума підвищення більша за 140 грн., пенсіонери отримали за додатковими списками у жовтні 2017 року. Пенсіонери, пенсія у яких збільшилась на суму до 140 грн., отримали відповідну доплату за жовтень у листопаді 2017 року разом із новим розміром пенсії.

Стосовно осіб, які вже отримують пенсійні виплати Закон №2148 передбачає перерахунок раніше призначених пенсій (осучаснення пенсій) з 1 жовтня 2017 року з використанням: середньої заробітної плати за останні три роки (2014 – 2016) у розмірі 3764,40 грн., величини оцінки одного року страхового стажу 1%; показника прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, станом на 1 грудня 2017 року (1373,00 грн.), збільшеного на 79 грн., тобто із розрахунку 1452,00 грн. (до 1 жовтня 2017 року зазначений прожитковий мінімум складав 1312,00 грн.).

Пенсії за віком у мінімальному розмірі (для пенсій, призначених до 1 жовтня 2011 року, – при стажі 20 років у жінок

і 25 років у чоловіків та для призначених після 1 жовтня 2011 року - при стажі 30 років у жінок і 35 років у чоловіків) та для осіб з інвалідністю встановлюється на рівні 1452 грн. При цьому, перерахунку зі зміною прожиткового мінімуму не підлягають мінімальні розміри пенсій та доплати за понаднормативний стаж для працюючих пенсіонерів. Працюючим пенсіонерам перерахунок зі зміною прожиткового мінімуму проводиться після звільнення з роботи.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника на одного утриманця не може бути менша 1452,00 грн., на двох – 1742,40 грн. (120% від прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб), на трьох і більше – 2178,00 грн. (150% від прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб).

З 1 жовтня 2017 року особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій пенсійні виплати не можуть бути меншими: для сіб з інвалідністю внаслідок війни I групи та особам з інвалідністю внаслідок війни II та III груп інвалідності, учасникам бойових дій, які досягли 85 річного віку - 4138,20 грн. (1452,00 грн. х 285%); зростання 399 грн. - для осіб з інвалідністю внаслідок війни II групи – 3702,60 грн. (1452 грн. х 255%); зростання 357,00 грн. - для осіб з інвалідністю внаслідок війни III групи – 3267,00 грн. (1452 грн. х 225%); зростання 315,00 грн. - для учасників бойових дій – 2395,80 грн. (1452 грн. х 165%). Зростання 231,00 грн.

Перераховано мінімальні пенсії особам з інвалідністю-чорнобильцям. З 1 жовтня 2017 року мінімальний розмір пенсії для них встановлено аналогічно розмірам особам з інвалідністю внаслідок війни відповідної групи.

Пенсія за особливі заслуги перед Україною нараховується понад мінімальні пенсійні виплати цим категоріям громадян. Нагадуємо, що розмір пенсії за особливі заслуги також буде перерахована, оскільки залежить від прожиткового мінімуму.

Мінімальний розмір пенсії у разі втрати годувальника з числа військовослужбовців збільшився на 280 грн. і складає 2904 грн.

Перераховано мінімальну пенсію непрацюючим шахтарям, які отримують пенсійні виплати за Законом України «Про підвищення престижності шахтарської праці», яка не може бути менше ніж 4356 грн. (3-х кратний розмір прожиткового мінімуму), збільшено на 420 грн. Мінімальна пенсійна виплата з 1 жовтня 2017 року - 1373,00 грн.

Перерахунку підлягатимуть розміри надбавок та підвищень до пенсій, які визначаються від розміру прожиткового мінімуму, а саме: підвищення ветеранам війни, підвищення жертвам нацистських переслідувань, надбавка донорам, надбавка на утриманців відповідно до «військового» Закону, статусні підвищення особам, яким виповнилося 100 років, державна соціальна допомога на догляд інвалідам війни.

Не проводиться перерахунок з 1 жовтня 2017 року виплат, які встановлені у зафіксованих розмірах, тобто не залежать від прожиткового мінімуму згідно з чинними нормативними актами (постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року № 1381 та від 25 березня 2014 року № 112): підвищень дітям війни (розмір підвищення дітям війни встановлено на рівні 66,43 грн.); підвищень членам сімей загиблих військовослужбовців та померлих інвалідів війни; додаткової пенсії чорнобильцям I-ї, II-ї, III-ї і IV-ї категорій та компенсації за втрату годувальника вдовам чорнобильців.

Також загальний розмір пенсії може не збільшитись у громадян, складові пенсійної виплати яких не залежать від прожиткового мінімуму (льотчики, державні службовці, науковці, розмір пенсії яких після перерахунку вищі за спеціальними законами).

Відбулися зміни і в порядку виплати пенсій. З 1 жовтня 2017 року скасовується особливий порядок виплати пенсій

працюючим пенсіонерам - одержувачам пенсій за Законом №1058, тобто скасовується 15% зменшення пенсійної виплати.

Є певні відмінності в розмірах поновлених пенсій в осіб, які залишаються працювати на посадах і пенсії яким призначено на умовах законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про науково-технічну діяльність» в залежності від дати виходу на пенсію (до 1 жовтня 2011 року або після цієї дати). Пенсії призначені до 1 жовтня 2011 року (до набрання чинності Закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» відповідно до Законів України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», з 1 жовтня 2017 року виплачуються у призначеному розмірі незалежно від місця роботи.

Пенсії, призначені за вищевказаними Законами після 1 жовтня 2011 року, з 1 жовтня 2017 року виплачуються у розмірі відповідно до Закону №1058, якщо вони не є особами з I, II групами інвалідності, особами з III групою інвалідності внаслідок війни, учасників бойових дій, особами з числа сімей загиблих (померлих) військовослужбовців (таким пільговим категоріям у призначеному розмірі).

Науковим пенсіонерам з датою призначення пенсії як до 1 жовтня 2011 року так і після цієї дати виплата пенсії проводиться у визначеному науковим законом розмірі, якщо наукові працівники працюють на наукових посадах. З датою призначення наукової пенсії після 1 жовтня 2011 року, якщо наукові працівники працюють на посадах та на умовах, передбачених Законами України «Про прокуратуру», «Про державну службу» (№ 889), «Про судоустрій та статус судів», крім вищезазначених пільгових категорій, виплата пенсій проводиться в частині, визначеної на загальних підставах. Виплата пенсій військовим пенсіонерам, які працюють на спецпосадах, здійснюється без урахування отримуваного доходу.

Змінено пенсійні виплати для інших категорій громадян. Пенсії, призначені за «спеціальними законами», з 1 жовтня 2017 року без звернень переводяться на пенсії, обчислені на умовах Закону №1058 у разі, якщо розмір трудової пенсії є вищим. Неврахований напрацьований страховий стаж після призначення (перерахунку) пенсії буде враховуватись за заявою з усіма необхідними документами. Пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва будуть перераховані в індивідуальному порядку за Законом (за наявності необхідних умов щодо страхового стажу, документів про заробітну плату тощо в матеріалах пенсійних справ та за додатково наданими документами).

Відміняється зменшення розміру пенсії жінкам, які скористались правом виходу на пенсію після 55 років, після досягнення віку, який перевищує пенсійний вік на кількість місяців дострокового виходу на пенсію. Розмір такої дострокової пенсії не може бути меншим за 1452,00 гривні.

Законом №2148 передбачається, що перерахунок пенсії працюючим пенсіонерам здійснюватиметься з 1 квітня кожного року автоматично без звернення особи. Право особистого звернення за перерахунком також залишається.

Порядок проведення індексації пенсій згідно з ч.1 ст.42 Закону №1058, який проводився згідно із Законом України «Про індексацію грошових доходів населення», скасовано. Починаючи з 2021 року буде проводитись перерахунок раніше призначених пенсій шляхом збільшення показника середньої заробітної плати в Україні для обчислення пенсії. До цього часу перерахунок у зв’язку зі зростанням середньої заробітної плати по Україні буде проводитись за рішенням Уряду в межах бюджету Пенсійного фонду України.

Для виходу на пенсію для майбутніх пенсіонерів підвищення пенсійного віку не відбувається, але запроваджується так званий гнучкий «коридор» пенсійного віку

(60 – 63 – 65 років) для призначення пенсії за віком: за наявності стажу на 1 січня 2018 року 25 років – призначати пенсію в 60 років. Діапазон необхідного стажу щороку збільшуватиметься на 12 місяців до досягнення 35 років у 2028 році; за наявності стажу на 1 січня 2018 року від 15 до 25 років – призначати пенсію у 63 роки. Діапазон необхідного стажу щороку збільшуватиметься на 12 місяців до досягнення діапазону від 25 до 35 років у 2028 році; - за наявності стажу на 1 січня 2019 року від 15 до 16 років – призначати пенсію у 65 років. Діапазон необхідного стажу щороку збільшуватиметься на 12 місяців до досягнення діапазону від 15 до 25 років у 2028 році.

До кінця 2017 року необхідний мінімальний страховий стаж залишається 15 років, вартість оцінки 1 року страхового стажу 1,35%. (Додатково, жінки віком до 31 грудня 1961 року народження виходитимуть на пенсію за раніше встановленою схемою за наявності необхідного страхового стажу на дату виходу на пенсію).

На перехідний період з 1 жовтня 2018 року по 31 грудня 2020 року особам, які досягли встановленого Законом пенсійного віку та мають страховий стаж не менше 15 років, але не набули права на пенсійну виплату призначатиметься тимчасова державна допомога в органах соціального захисту (до набуття права на пенсію за віком в органах Пенсійного фонду).

Особам, які не матимуть права на пенсію за відсутності 15 років страхового стажу призначатимуть державну соціальну допомогу при досягненні 65 років в органах соціального захисту населення. У 2018 році пенсії призначатимуться із застосуванням середньої заробітної плати по Україні за 2016-2017 роки, при вартості одного року стажу 1%.

Мінімальний розмір пенсії за віком з 1 січня 2018 року встановлюється: на рівні прожиткового мінімуму при стажі 30/35 років, для осіб після досягнення 65 років за умови наявності

страхового стажу 30/35 років на рівні 40% мінімальної заробітної плати.

Максимальний розмір пенсії до 1 січня 2018 року -10740 грн., після цієї дати не може перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Однією з основних умов призначення пенсій є наявність необхідного страхового стажу. Страховий стаж відповідно до закону – це період, упродовж якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачено страхові внески в сумі не менш ніж мінімальний страховий внесок. Оскільки збільшуються вимоги до кількості страхового стажу для права на пенсію, законодавець змінив підходи для його зарахування та визначив окремо поняття страхового стажу для визначення права на пенсію та окремо страхового стажу, для розрахунку пенсії, того за який сплачено внесок не менше мінімального. У разі сплати внеску меншого за мінімальний, за відсутності здійснення доплати до мінімального страхового внеску, страховий стаж для розрахунку пенсії розраховується пропорційно сплаті страхових внесків.

З 1 січня 2018 року для визначення права на пенсію за віком до страхового стажу зараховується:

1) ведення підприємницької діяльності із застосуванням спрощеної системи оподаткування, а також із застосуванням фіксованого податку з 1998 року по 31 грудня 2017 року за відповідним порядком підтвердження цього періоду;

2) перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами з 1 січня 2004 року (до цього часу враховувався час з 1 липня 2013 року);

3) перебування у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку з 1 січня 2004 року до часу запровадження сплати єдиного внеску за жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку.

Додатково: періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до 1 січня 2004 року (трудовий стаж), зараховуються до страхового стажу відповідно до раніше діючого законодавства, тобто за записами в трудовій книжці та додаткових документів, які підтверджують періоди навчання, проходження військової служби та догляду за дитиною тощо.

Також Законом №2148 унормовано з 1 жовтня 2017 року порядок врахування до страхового стажу періодів військової служби. У разі, якщо за період з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2016 року в реєстрі застрахованих осіб відсутні відомості, необхідні для обчислення страхового стажу військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби), страховий стаж обчислюється на підставі довідки про проходження військової служби та про сплачені суми страхових внесків. А для розрахунку заробітку береться довідка про розмір грошового забезпечення. До цього часу відсутні були підстави зарахування такого стажу, оскільки вони не відображались в персоніфікованому обліку та взагалі був відсутній порядок подання звітності за таких осіб. Додатково, Кабінету Міністрів України надано доручення визначити порядок подання відсутніх у Державному реєстрі відомостей про грошове забезпечення та сплату страхових внесків за період з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2016 року стосовно військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських (оскільки Закон №1058 передбачає зарахування страхового стажу з 1 січня 2004 року виключно за даними персоніфікованого обліку).

Скасовується призначення пенсій за вислугу років (за винятком осіб, які мають необхідну вислугу років на дату набрання чинності Законом №2148). Збережено право на достроковий вихід на пенсію для: матерів, які виховали п’ятеро дітей або інвалідів з дитинства (у 50 років); військових -

учасників бойових дій (55 років); чорнобильців (зі зниженням пенсійного віку), журналістів, у разі поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у місцях надзвичайних подій.

Право на призначення дострокової пенсії за віком мають особи з інвалідністю I групи по зору (50 років чоловіки, 40 років жінки за умови наявного страхового стажу 15/10 років відповідно; розширено коло військовослужбовців та членів їх сімей, які брали участь у бойових діях, в антитерористичній операції в районах її проведення – після досягнення чоловіками 55 років, жінками -50 років та наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок.

Також право на пенсію на пільгових умовах зберігається для працівників, зайнятих на роботах за Списками № 1 та № 2, трактористів-машиністів - чоловіків, зайнятих на підприємствах сільського господарства, трактористів - машиністів жінок, доярок, свинарок, робітниць текстильного виробництва, водіїв міського пасажирського транспорту та великовагових автомобілів на шкідливих виробництвах.

Нове призначення спеціальних пенсій припиняється, пенсії призначаються на загальних підставах. Виключення для державних службовців, хто має загальний страховий стаж 30/35 років для жінок та чоловіків відповідно та спеціальний стаж станом на 1 травня 2016 року (тобто на дату набрання чинності нового закону про державну службу) .

Щодо перерахунку пенсій військовим пенсіонерам, то слід зазначити, що Прикінцевими положеннями Закону №2148 Кабінету Міністрів України надано доручення підготувати до 1 листопада 2017 року законопроект щодо перерахунку пенсій військовослужбовцям з оновленого грошового забезпечення. Однак, Кабінет Міністрів України не вніс до Верховної Ради законопроект про перерахунок пенсій військовослужбовцям до 1 листопада, як це передбачено в законі про пенсійну реформу.

Натомість 21 лютого Уряд ухвалив постанову «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби та деяким іншим категоріям осіб», яка набула чинності з 1 березня 2018 року. Постанова передбачає, з урахуванням фінансових можливостей держави, поетапне підвищення пенсій представникам силових органів, починаючи з 1 січня 2018 року.

Відповідно до зазначеної вище постанови, військовослужбовцям та деяким іншим особам перерахунок пенсій здійснюватиметься з урахуванням трьох складових оновленого грошового забезпечення: окладу за посадою, військовим (спеціальним) званням та надбавки за вислугу років. Виплата перерахованих пенсій здійснюватиметься поетапно з 1 січня 2018 року в таких розмірах: з 1 січня 2018 року – 50%; з 1 січня 2019 року до 31 грудня 2019 року – 75%; з 1 січня 2020 року – 100% суми підвищення пенсії, визначеної станом на 1 березня 2018 року.

Для колишніх працівників міліції перерахунок пенсій здійснюватиметься з урахуванням грошового забезпечення поліцейського за січень 2016 року, визначеного відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року. Сума перерахованих пенсій для виплати за період з 1 січня 2016 року до 31 грудня 2017 року обчислюється органами Пенсійного фонду України станом на 1 січня 2018 року й виплачується після виділення коштів на їх фінансування з державного бюджету в такому порядку: з 1 січня 2019 року до 31 грудня 2019 року – щомісяця окремою сумою в розмірі 50% різниці між місячним розміром підвищеної пенсії та місячним розміром отриманої особою пенсії за період із 1 січня 2016 року до 31 грудня 2017 року; з 1 січня 2020 року – щомісяця окремою сумою в розмірі 100% різниці між місячним розміром підвищеної пенсії та місячним розміром отриманої особою пенсії за період із 1 січня 2016 року до 31 грудня 2017 року та до забезпечення повної виплати розрахованої суми. Органи

Пенсійного фонду здійснюватимуть перерахунок пенсій на підставі довідок про складові оновленого грошового забезпечення, що враховується для перерахунку пенсій, які будуть видані відповідними міністерствами та відомствами.

Міністерство соціальної політики України визнало наявність цілого ряду проблем після вступу в силу пенсійної реформи. У 2017 році пенсії підвищували двічі: 1 травня у зв'язку зі зміною прожиткового мінімуму і з 1 жовтня - для 10,2 млн. пенсіонерів або 90% від загальної кількості. Це призвело до того, що ще восени мінімальна пенсія за віком виросла на 10,7% до нинішніх 1452 грн. Протягом всього 2017 року середній розмір пенсії в Україні зріс на 35,7% (652,15 грн.) - до 2480 гривень. Основним же недоліком реформи вважається той факт, що більшість пенсіонерів отримали мінімальні надбавки в результаті перерахунку за формулою: стаж, коефіцієнт і зарплата за три останніх роки роботи.

Реформа показала занадто багато протиріч. Наприклад, якщо особа раніше працювала, потім звільнилася та, скажімо далі почала працювати підприємцем, в підсумку отримала мінімальний стаж, а отже і мізерну пенсію. Або ж навпаки: при наявності 40-45 років стажу, отримуючи мінімальну зарплату, підвищення теж мінімальне. Тобто, в Мінсоцполітики вже визнали наявність ще однієї проблеми реформи: перерахунок пенсії виявився менше очікуваного рівня у деяких пенсіонерів. У першу чергу у тих, хто працював, будучи на пенсії, а потім звільнився. При цьому заробітна плата була менше, ніж до виходу на пенсію. Тобто стаж дорахували, а коефіцієнт зменшився. Тому Міністерство соціальної політики вирішило ініціювати збільшення ролі стажу роботи в порівнянні з зарплатою при нарахуванні пенсії для пенсіонерів з великим стажем роботи, з тим щоб в наступному етапі пенсійної реформи, який буде реалізовуватися в 2019 році, були нейтралізовані відповідні дисбаланси, які виявила реформа на

першому етапі. Необхідні законодавчі зміни, за якими стаж повинен донараховуватися в таких випадках автоматично, а коефіцієнт заробітку повинен встановлюватися за бажанням пенсіонера.

Верховна Рада України на засіданні 8 лютого 2018 року підтримала законопроект №7429, який дає змогу рідним загиблих учасників Революції гідності достроково виходити на пенсію. Законодавчий акт вносить зміни до ст. 115 Закону №1058. У пояснювальній записці йдеться, що дружини (чоловіки), якщо вони не взяли шлюб повторно, діти з інвалідністю та батьки загиблих можуть піти на пенсію після досягнення 55 років для чоловіків і 50 для жінок. Проте чоловіки повинні мати трудовий стаж щонайменше 25 років, жінки – щонайменше 20 років. Тобто, якщо зараз пенсія становить 2800-2880 грн., то після підвищення - вже 4480 гривень. Другий етап підвищення для таких осіб планується з 1 січня 2019 року - підвищення приблизно на 750 гривень, третій етап з 1 січня 2020 року - ще на 750 гривень.

Аналізуючи проведені зміни, можна зазначити, що пенсійна реформа, проведена в Україні, не забезпечує формування повністю справедливої і стійкої пенсійної системи в країні. Закон №1058 містить важливі положення щодо модернізації пенсійної системи України, але також містить недоліки, які знижують мотивацію людей працювати довше і робити внески в пенсійну систему. Можна зазначити, що це майже не забезпечує справедливої і стійкої пенсійної системи і потребує подальших виважених та обґрунтованих рішень.

Подібної обґрунтованості потребує і запровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Згідно із Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» перерахування страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування запроваджують із 1 січня 2019 року.

Учасниками накопичувальної системи є особи, які станом на 1 січня 2019 року підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. Застраховані особи, яким на 1 січня 2019 року залишилося менш ніж 10 років до досягнення пенсійного віку, мають право прийняти рішення не сплачувати страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування, а особи, які досягли пенсійного віку, не можуть бути платниками страхових внесків до накопичувального фонду. Відповідний план заходів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на 2017 - 2019 роки затверджено на засіданні Уряду 11 жовтня 2017 року[483].

Введення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування поки не на часі. Ця система вже давно працює в розвинутих країнах та дозволяє людям самостійно накопичувати гроші на старість. Але в Україні її запровадити, за розрахунками економістів, поки неможливо. По-перше, в зв'язку з низькою економічною спроможністю населення, по-друге, через відсутність в країні накопичувальних пенсійних фондів. Довіра нашого населення до банківської системи вкрай низька - тож популярність таких закладів викликає сумніви. По-третє, недорозвиненість українського фондового ринку, адже просто відкласти гроші – мало, вони повинні працювати.

Саме тут знову виникає риторичне запитання, а чи зміняться всі перераховані чинники до кінця 2018 року? Адже пенсійна система поки не зміниться – вона й надалі залишатиметься солідарною. І чи зможе її модернізувати можливість переходу до накопичувальної системи: спочатку за

[483] Про затвердження плану заходів із запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на 2017-2018 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2017 р. №723-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723-2017-р

рахунок державних накопичувальних фондів (2 рівень), а згодом й недержавних установ (3 рівень)?

М. М. Маліщук наголошує, що при проведенні ефективної пенсійної реформи нині необхідно врахувати такі фактори: 1) без розвитку економіки ніколи не буде бездефіцитного бюджету Пенсійного фонду України. Стимулювання підприємництва, створення умов для конкуренції дозволить створювати робочі місця. Відповідно, зростуть і відрахування в Пенсійний фонд; 2) пенсійна реформа не дасть ефекту, поки половина економіки знаходиться в тіні. Зокрема, підприємствам повинно бути вигідно платити легальну зарплату. Виведення зарплати з тіні збільшить надходження до Пенсійного фонду на 42 мільярди гривень, що майже удвічі перевищує нинішній дефіцит ПФ; 3) бюджетні кошти повинні витрачатися на реформи, а не на проїдання. Дефіцит Пенсійного фонду повинен покриватися не за рахунок малозабезпечених, а за рахунок бюджетної економії. Необхідно скоротити витрати на утримання депутатів, чиновників, а також ліквідувати схеми розкрадання держбюджету; 4) однією з цілей реформ повинно стати зростання соціальних стандартів. Зокрема, необхідно переглянути споживчий кошик і таким чином домогтися збільшення мінімального прожиткового мінімуму, мінімальних пенсій і зарплат[484].

Успішність реформування пенсійної системи залежить від багатьох чинників, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток цієї сфери соціального життя. Тому для вдалого початку процесу реформування необхідно створити певні економічні та соціальні передумови, а саме: зростання виробництва, зміцнення фінансового стану підприємств і відповідне нарощування фінансових можливостей пенсійної системи; розширення продуктивної зайнятості населення,

[484] Маліщук М. М. Проведення пенсійної реформи в України // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http:http://intkonf.org/malischuk-m-m-provedennya-pensiynoyi-reformi-v-ukrayini/

мінімізація прихованого безробіття, тіньової зайнятості, захист трудових і соціальних інтересів громадян україни на іноземних ринках праці; погашення заборгованості із заробітної плати, підвищення її розміру й збільшення питомої ваги у валовому внутрішньому продукті; розширення бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх категорій юридичних і фізичних осіб; припинення практики списання та реструктуризації заборгованості перед пенсійним фондом; скасування пільг у сплаті пенсійних внесків і заборона запровадження нових пільг у виплаті пенсій без визначення джерел їх фінансування; переведення фінансування виплат пенсій сільським пенсіонерам і пільговим категоріям із пенсійного фонду на державний бюджет України, корпоративні та професійні пенсійні фонди[485].

7.2. Зарубіжний досвід реформування пенсійного забезпечення.

За даними досліджень американського видання US News та бізнес-школи Wharton і BAV Group, яке проводилось у січні 2018 року, Україна увійшла в останню десятку країн рейтингу «Найкращі країни для комфортної пенсії». Україна посіла 72 місце з 80 країн, представлених в списку. Сусідами України в рейтингу є Ангола (71 місце) і Алжир (73 місце). Польща посіла 32 місце, Угорщина - 39 місце, Чехія - 37 місце, Румунія - 50 місце, Туреччина - 46 місце, Білорусь - 66 місце. РФ посіла передостаннє, 79 місце. Другий рік поспіль Нова Зеландія є найкращою країною в світі для життя на пенсії[486]. Це свідчить про те, що Україні потрібно ретельно вивчати досвід інших країн.

[485] Ярошенко І. С. Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
[486] Україна опинилася в кінці рейтингу країн для пенсіонерів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/13.

Найефективнішою системою пенсійного забезпечення визнана австралійська система. Вона складається із трьох компонентів:

- пенсія за віком/державна пенсія, фінансується за рахунок загальних доходів від оподаткування. Станом на березень 2014 року максимальна єдина ставка пенсії з надбавками мала розмір 843 AUD на два тижні (річний розмір - 21 570 AUD). Розмір пенсії коригується два рази на рік. Розмір пенсії зростає відповідно до індексу споживчих цін або індексу життя пенсіонерів та бенефіціарів (Pensioner and Beneficiary Living Cost Index). Виплачується з 65 років для чоловіків і жінок. Пенсійний вік буде збільшуватись на 6 місяців кожні два роки, починаючи з 2017 року, до часу, поки він не становитиме 67 років у 2023 році;

- трудова пенсія/корпоративна (обов'язкова), діє з 1992 року. Є основою австралійської пенсійної системи, полягає у здійсненні обов'язкового внеску працедавцем у пенсійний фонд працівника (приватний пенсійний план). Обов'язкова ставка внесків складала 9% від звичайного доходу працівника в період з 1 липня 2002 року до 30 червня 2013 року. З 1 липня 2013 року – 9,25%, а з 1 липня 2014 року – 9,5% до 30 червня 2021 року, та 12% в липні 2025 року. Роботодавці не зобов'язані робити внески за працівників, що отримують менше 450 AUD в місяць. Мінімальний вік для отримання пенсії складає 55 років для осіб, народжених до 1 липня 1960 року, та поступово збільшується для осіб, що народилися після цієї дати, та мінімальний вік становить 60 років для осіб, що народилися після 30 червня 1964 року. Користувачі можуть отримати накопичену суму одноразово чи поступово.

- особиста пенсія/накопичувальна (добровільна), пенсійні накопичувальні рахунки або інші рахунки, що пропонують страхові та депозитні установи[487].

[487] Пенсійна система та практики її реформування у провідних країнах світу: Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата

Заслуговує уваги і досвід Великобританії, в якій державна схема має два рівні (базова пенсія з фіксованою ставкою та додаткові дохідні пенсії (an earnings-related additional pension)), які доповнюються великим добровільним приватним пенсійним сектором. Державна схема в даний час реформується в базову пенсію з фіксованою ставкою. Для бідних пенсіонерів розроблена система неподаткового доходу – пенсійні кредити. Державний пенсійний вік на даний час складає 65 років для чоловіків та 62,5 років для жінок. Пенсійний вік для жінок поступово збільшиться до 65 років в листопаді 2018 року. Планується підвищення державного пенсійного віку до 66 років до жовтня 2020 року та до 67 років між 2026 і 2028 років. Пропорційно зменшується базова державна пенсія, що виплачується особам зі стажем роботи менше ніж 30 років та мінімум 1 рік професійного стажу/внесків. Особи, що досягли державного пенсійного віку після 6 квітня 2016 року, для отримання повної нової державної пенсії повинні мати 35 років стажу, мінімальний стаж – 10 років. Повна базова державна пенсія для однієї особи в 2014/2015 році складала 113.10 GBP на тиждень. На додаток до основної державної пенсії особа може отримати додаткові доходи до пенсії у розмірі від 1 до 200 фунтів на тиждень, в залежності від трудової історії. Трудове приватне пенсійне забезпечення. В жовтні 2012 року уряд Великобританії запустив трудову (робоче місце) схему пенсійного забезпечення. Після завершення в лютому 2018 року, всі роботодавці будуть зобов'язані реєструвати всіх кваліфікованих робітників (віком від 22 років до державного пенсійного віку, що отримали більше 10 000 GBP в 2014/2015 роки). Мінімальний внесок – 8%[488].

України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documdocu/29173.pdf.

[488] Пенсійна система та практики її реформування у провідних країнах світу: Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documdocu/29173.pdf.

Досить успішною є чилійська накопичувальна модель, яка введена А. Піночетом у 1981 році. Ця модель мала виключити вплив держави і політики на систему пенсійного забезпечення. Чилійська пенсійна програма розрахована на 40 років. Наприкінці цього терміну розмір пенсії має сягнути 400 доларів США[489]. Модель дворівнева. Перший рівень - це обов'язкове відрахування працівником 10% заробітної плати до одного з приватних пенсійних фондів, які жорстко контролюються державою. Після виходу громадян на пенсію ці нагромадження виплачують або їм, або правонаступникам у вигляді пенсій. Другий рівень - це страхування на випадок настання інвалідності чи втрати годувальника (3% від заробітної плати)[490].

За 20 років реалізації цієї моделі рівень пенсії в Чилі досяг 200 дол. США. Цю ж модель взяли за основу Аргентина, Перу, Колумбія та Казахстан[491]. У Чилі не існує централізованого фонду збирання пенсійних внесків, а функціонує кілька фондів. Однак, збільшення їхньої кількості призводить до дублювання функцій та зниження ефективності діяльності. Координують пенсійною системою приватні адміністратори пенсійних фондів. Крім зазначеного вище, до недоліків чилійської системи пенсійного забезпечення варто віднести: кількість працюючих, які входять до пенсійної програми, щороку зменшується; за цією системою пенсією забезпечені тільки ті особи, які мають стабільні високі доходи, решта людей, які не працюють або є частково зайнятими, мають змогу отримувати тільки допоміжну пенсію; також експерти вважають, що комісійні стягнення приватних адміністраторів в обсязі 2,3-2,5 % є зависокими; у досить складній ситуації перебувають жінки, які в момент

[489] Плаксій М. Особливості пенсійного забезпечення Чилі та Аргентини/М. Плаксій// Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 4(70)
[490] Кондрат І. Ю. Пенсійне забезпечення в Україні та світі/ І.Ю. Кондрат // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. - 2009. - № 19.3. - С. 204-208
[491] Плаксій М. Особливості пенсійного забезпечення Чилі та Аргентини/М. Плаксій// Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 4(70).

декретної відпустки не сплачують страхові внески, тому пропонують збільшити їхній пенсійний вік з 60 до 65 років[492].

М. І. Сторощук та О. М. Лютік зазначають, що до основних стратегій і моделей пенсійного забезпечення у світі належать:

1. Радянська солідарна модель. Це приклади класичної солідарної стратегії пенсійного забезпечення.

2. Російсько-польська солідарно-накопичувальна модель пенсійного забезпечення - класичний приклад змішаної стратегії. До речі, саме ця модель взята за базову для формування власної пенсійної системи, в якій будуть присутні всі три рівні - солідарний, страховий і накопичувальний[493].

3. Американська накопичувально-солідарна модель (США, деякі країни Латинської Америки, Португалія). Середній американець має можливість забезпечити собі три пенсії: державну, приватну корпоративну і приватну індивідуальну. При реалізації пенсійних програм другого рівня учасники (юридичні та фізичні особи) мають право самостійно обирати інвестиційні проекти, куди фонди зобов'язані спрямувати їхні пенсійні внески. До того ж при відкритті особистого пенсійного рахунку (ОПР) є певні особливості. Так, не оподатковуються щорічні внески на суму, що не перевищує 2 тис. доларів (можна відкрити ОПР на дитину з моменту її народження). Крім того, якщо гроші знімаються з ОПР до досягнення 59,5 років, доводиться платити прибутковий податок[494].

4. Німецька накопичувально-солідарна (виробнича) модель має ті ж три рівні. Особливість німецької моделі у тому, що на підприємстві створюється самоврядний структурний підрозділ, який займається корпоративними та особистими пенсійними

[492] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

[493] Погорєлова С. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах/ С. Погорєлова // Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 5(71)

[494] Плаксій М. Особливості пенсійного забезпечення Чилі та Аргентини/М. Плаксій// Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 4(70).

програмами працівників. Накопичені кошти йдуть на відновлення та модернізацію виробництва. Ця модель функціонує в Австрії, Бельгії, Франції, Греції, Швеції та інших країнах[495].

5. Японська накопичувально-солідарна модель. Дуже своєрідна, оскільки ввібрала в себе багатовікові традиції японського суспільства. Ця модель, де-юре є солідарною, а де-факто - накопичувальною, в якій держава взяла на себе функції недержавного пенсійного фонду. У Японії основою пенсійної системи є державне соціальне забезпечення, яке фінансується з бюджету, але забезпечене за рахунок пенсійних внесків самих працівників та роботодавців. У зв'язку зі старінням населення та зростанням кількості пенсіонерів в Японії функціонує дворівнева модель. Основу базової пенсії складають пенсійні внески застрахованих громадян, підприємців і дотації держави (приблизно третина базової пенсії). Розмір базової пенсії у законодавчій формі встановлюється щорічно в фіксованому обсязі і є достатнім для задоволення основних потреб. Джерелом фінансування додаткових пенсій другого рівня є внески роботодавців і працівників, але виступають вони в формі додаткових пенсій: державної та корпоративної. Ця модель характерна також для Великобританії, Австралії та для деяких країн Північної Європи[496].

6. Казахська накопичувальна модель. Запроваджена у Казахстані з 1 січня 1998 року. Її відмінністю від чилійської моделі є те, що першим рівнем служать обов'язкові щомісячні пенсійні внески у обсязі 10% заробітної плати до державного Пенсійного фонду. Другий рівень - це 14 недержавних пенсійних фондів, які реалізують індивідуальні та корпоративні

[495] Погорєлова С. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах/ С. Погорєлова // Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 5(71)

[496] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

накопичувальні пенсійні програми. На другий рівень припадає майже дві третини в загальній сумі пенсійних накопичень[497].

Як зазначають М. І. Сторощук та О. М. Лютік щодо питання до якої моделі слід відносити Україну, то на підставі пенсійної реформи Україна почала здійснювати заходи, спрямовані на введення трьохрівневої системи пенсійного забезпечення. Якщо розглядати другий рівень майбутньої української пенсійної системи в динаміці розвитку, то виходить така картина:

1. Доти, доки працівник не став пенсіонером, другий рівень - це страховка на випадок настання інвалідності або втрати годувальника (запозичено з чилійської моделі).

2. При настанні пенсійного віку, коли працівник офіційно отримує статус пенсіонера за віком, другий рівень трансформується в додаткову державну пенсію, яка сформована за рахунок страхових відрахувань роботодавця і найманого працівника (японська модель)[498]. Слід наголосити, що в Україні порівняно з іншими розвинутими країнами досить низький рівень недержаного пенсійного страхування, який становить 0,03%, найбільшу частку займає солідарна система – 99,97%, а другий рівень взагалі відсутній[499].

В сучасних умовах трансформації економіки України в найкращий спосіб змогла б досягти успіху пенсійного забезпечення змішана трирівнева система, яка охоплює традиційну солідарну систему, обов’язкову накопичувальну пенсійну систему та добровільну систему особистих пенсійних

[497] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

[498] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

[499] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

заощаджень. З макроекономічної точки зору нерозвиненість системи недержавних пенсійних фондів позбавляє економіку потужного фінансового ресурсу для інвестування. При цьому йдеться саме про довготривале інвестування. Говорячи про можливість запровадження іноземного досвіду функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні, слід відзначити, що це можливо лише за ретельного відбору таких особливостей, які б гармонійно поєднувалися з незначними, проте, вже існуючими вітчизняними напрацюваннями. Щоб створити ефективну систему функціонування недержавних пенсійних фондів, необхідно якнайбільш ефективно стимулювати розвиток різних пенсійних фондів (хоча основу повинні скласти корпоративні пенсійні фонди). Окрім того, не слід нівелювати роль страхового та банківського сектору в недержавному пенсійному забезпеченні. Як показує світовий досвід, ефективне поєднання діяльності недержавних пенсійних фондів, страховиків, що займаються страхуванням життя, та банківських установ дає можливість особі найбільш оптимально сформулювати індивідуальний план додаткового пенсійного забезпечення[500].

Головною відмінністю між Україною та країнами Заходу є вітчизняний рівень доходів фізичних осіб, що значно відстає від закордонного та недовіра населення до фінансових установ. Важливою складовою процесу реформування має стати загальнонаціональна програма інформування громадськості й ознайомлення населення щодо цілей і завдань реформ пенсійного забезпечення. Усе це сприятиме забезпеченню належного рівня життя людей похилого віку в сучасних умовах і на віддалену перспективу на засадах соціальної справедливості та гармонізації відносин між поколіннями. Для успішного здійснення реформування вітчизняної пенсійної системи

[500] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

потрібен час і вирішення таких важливих питань, як зростання виробництва, нарощування фінансових можливостей пенсійної системи, розширення зайнятості працездатного населення, зменшення безробіття, підвищення заробітної плати, розширення бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх юридичних і фізичних осіб[501].

Р. П. Луцький, досліджуючи досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу, наголошує, що формування моделей національних пенсійних систем – результат суспільної злагоди щодо принципів побудови, способів здійснення соціальної політики. Така злагода складається під впливом економічних, культурних і національних традицій тієї чи іншої країни. Загальною і обов'язковою умовою організації всякої пенсійної системи є створення державою правової, організаційної і економічної бази, яка б забезпечувала збереження права на пенсію[502].

Реформи пенсійних систем, які були проведені в ряді країн ЄС зводяться до різноманітних комбінацій: поступового підвищення пенсійного віку, зниження розмірів окремих видів пенсій, збільшення страхових внесків та періодів страхування, обмеження практики передчасного виходу на пенсію, стимулювання створення приватних пенсійних фондів[503].

Перед системами пенсійного забезпечення стоять три основні завдання.

Це, перш за все, захист від бідності.

По-друге, надання доходу при завершенні трудової діяльності, розмір якого, як правило, пропорційний сумі

[501] Сторощук М. І., Лютік О. М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.

[502] Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Університетські наукові записки, 2005, №4(16), С.176-179 – С.177

[503] Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Університетські наукові записки, 2005, №4(16), С.176-179 – С.177

заробітку, який виплачувався безпосередньо перед виходом на пенсію.

По-третє, захист цього доходу від зниження реального рівня життя в результаті інфляції.

В державах ЄС мають розповсюдження чотири види пенсійних систем: державна система пенсійного забезпечення, професійна система пенсійного забезпечення, система особистих пенсійних збережень і система додаткових виробничих пенсій[504].

Удосконалення систем пенсійного забезпечення по старості в країнах ЄС пов'язане з намаганням пристосувати національні пенсійні системи до економічних умов, що змінюються на основі нових соціальних компромісів. Основний предмет суперечок спеціалістів щодо шляхів реформування пенсійних систем – вибір між перерозподільним і накопичувальними механізмами їх реформування. В країнах ЄС переважає перерозподільний метод. Системи обов'язкового пенсійного страхування, а також пенсійні системи для державних службовців у більшості західноєвропейських країнах фінансуються методом перерозподілу.

В країнах ЄС, як і в інших розвинених західних країнах, у випадках виникнення кризових ситуацій у галузі фінансування національних пенсійних систем застосовується досить широкий арсенал методів. Як правило, це – підвищення нормативного віку виходу на пенсію у сполученні з економічним стимулюванням відкладеного виходу на пенсію, збільшення періоду обліку заробітку при визначенні розміру пенсії; підвищення абсолютних розмірів і частки страхових внесків; скорочення кількості пільговиків; розвиток додаткових форм пенсійного забезпечення у вигляді професійних, корпоративних та інших приватних пенсійних систем.

[504] Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Університетські наукові записки, 2005, №4(16), С.176-179 – С.178

Як показує досвід промислово розвинених країн, наявність продуманої системи соціального захисту сприяє розвитку трудових ресурсів країни, посилює національний потенціал економічного зростання і здатність проводити реформи, а також сприяє стабілізації політичної і соціальної ситуації в країні[505].

[505] Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Університетські наукові записки, 2005, №4(16), С.176-179 – С.179

ВИСНОВКИ

Вивчення змісту, сутності та особливостей пенсійного забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, аналіз теоретичних здобутків науки права соціального забезпечення, загальної теорії права та інших наукових дисциплін, вивчення чинного нормативно-правового масиву як міжнародного, так і національного рівня, дозволили зробити такі ґрунтовні висновки в процесі дослідження:

1. Пенсія є найбільш поширеним видом соціального забезпечення. У юридичній літературі досить докладно розглянуто питання пенсійного забезпечення, зокрема, розкрито сутність поняття «пенсія», визначено її суттєві ознаки. Дане поняття є багатогранним, і серед науковців немає єдиного визначення цього терміну.

2. Процес формування системи пенсійного забезпечення охопив тривалий історичний період. У давньому суспільстві допомога ініціювалася владою і здійснювалася через державні або релігійні інститути, які виходили з почуття відповідальності за своїх громадян і за свою паству. При цьому для формування політики і практики соціальної допомоги не був обов'язковим високий рівень економічного розвитку. За фінансову основу слугували різні форми податків або церковних зборів. Для багатьох країн давнього світу серед інших суспільних цінностей характерною була доброчинність, готовність надати допомогу ближньому ще до того, як за нею звернуться.

3. Державні системи захисту формуються, починаючи з середини XIV століття. Виникають відомства, які беруть на себе функції соціального захисту, тобто намічається тенденція до утворення відповідних державних інститутів. Хронологічні межі безпосередньо пенсійного забезпечення на землях України, визначаються XVI–XVII століть, коли внаслідок соціальних,

політичних та ідеологічних причин починається процес його становлення.

4. Державно-адміністративна, суспільна і приватна опіка на землях сучасної України складалися протягом майже двох століть (з XVIII по другу половину XIX століття) і розвивалася у кількох напрямках. Формувалася адміністративна система допомоги нужденним, яка включала в себе певні територіальні інститути допомоги та підтримки, державні превентивні (запобіжні) і захисні заходи стосовно різних верств населення, підсилення законодавчої бази, що регулює відносини між різними суб'єктами, групами і державою.

5. Страхування в Україні на теренах Галичини та Буковини почало розвиватися з середини XIX століття. На території України, що входила до складу Російської імперії, сфера соціального страхування набула розвитку у кінці XIX століття. Із соціального страхування виокремилося пенсійне забезпечення, що зародилося в середині 80-х років XIX століття у формі пенсійних кас – емеритальних і страхових.

6. До жовтневого перевороту 1917 року на території Росії та України пенсійне забезпечення не враховувало вік, хоча вже з початку XX століття країни Європи враховували вік при виплатах соціальної сфери. Провідна роль у фінансуванні соціальних програм належала державі. У більшості країн в 40-50-ті роки XX століття було прийнято законодавчо-нормативні акти, які регулюють систему пенсійного забезпечення. Починаючи з 1933 року соціальне страхування почало перетворюватись у соціальне забезпечення, що було притаманне країні з державною формою власності. У колишньому СРСР було введено державне соціальне забезпечення, яким займався фонд соціального забезпечення і формувався з відрахувань із прибутків підприємств та організацій у встановленому законом розмірі (19,5%) та з дотацій з державного бюджету. З сформованого фонду виплачувалися допомоги для тимчасово

непрацездатних робітників і службовців, вагітним жінкам, а також пенсії. Існували такі види пенсій як пенсії по старості, інвалідності і в разі втрати годувальника (їх отримували непрацездатні члени родини, що були на утриманні померлого робітника, службовця, військового). Крім цього, були ще пенсії за вислугу років (їх отримували учителі, лікарі, ветеринари, агрономи, військові, робітники культури та інші державні службовці, які відслужили передбачену законом кількість років). Окремим видом пенсій виділялись персональні пенсії, які призначалися за особливі заслуги перед режимом. Соціального забезпечення людей, що працювали в колгоспі, до 1964 року не було. Передбачені колгоспними статутами каси допомоги колгоспів, як правило, не існували. Лише у 1964 році введено державну систему матеріального забезпечення селян: створено централізований союзний фонд соціального забезпечення колгоспників, що формувався з відрахувань із прибутків колгоспів.

7. Пенсійна система сучасної незалежної України бере відлік від прийняття у листопаді 1991 року Закону України «Про пенсійне забезпечення», який набрав чинності з 1 січня 1992 року. 2003 рік – прийняті закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058 та «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року № 1057; законодавчо визначено трирівневу пенсійну систему; 2011 рік – унаслідок прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668 розпочато реформу першого рівня (поступове підвищення пенсійного віку, тривалості страхового стажу, зміна умов нарахування спеціальних пенсій, обмеження максимальних пенсій); 2015 рік – згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-УІП з 1 червня

2015 року скасовано норми щодо призначення та перерахунку пенсій у порядку та на умовах, визначених законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про судову експертизу», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу», Податковим та Митним кодексами України, Положенням про помічника-консультанта народного депутата України; передбачено поступове підвищення віку жінок, необхідного для призначення пенсій на пільгових умовах, збільшення тривалості загального стажу роботи, необхідного для призначення пенсії за вислугу років, а для окремих категорій працівників – необхідної вислуги років; 2017 рік – згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 року №2148-19 проведено нову пенсійну реформу, яка передбачає проведення осучаснення пенсій з жовтня 2017 року і підвищення мінімального страхового стажу для виходу на пенсію з 15 до 25 років з 1 січня 2018 року.

8. В основі будь-якого правового регулювання, в тому числі й пенсійного забезпечення, лежать правові принципи, що розкривають сутність. В теорії пенсійного права їх поділяють на дві великі групи: перша – стосується змісту правових норм, які визначають права громадян у сфері пенсійного забезпечення, це: доступність умов виникнення права на пенсію, задовільний рівень пенсійного забезпечення, диференціація умов і диференціація норм пенсійного забезпечення. Друга група – гарантування реалізації суб’єктивного права на пенсію.

9. Для пенсійного забезпечення характерними є свої, певною мірою специфічні джерела права. Їх особливість полягає в наступному: а) більшість нормативних актів є загальнодержавними, що приймаються відповідними державними органами; слід сказати, що майже всі вони мають

правовстановлюючий (матеріальний чи процедурний) характер; б) наявність у системі джерел пенсійного права (поряд із загальними централізованими нормативними актами) нормативних актів, що мають характер локальних; в) для джерел пенсійного забезпечення ще не характерний високий рівень систематизації.

10. Пенсійне забезпечення здійснюється, як і в інших галузях права, за допомогою методу правового регулювання, в даному випадку – в галузі права соціального забезпечення та підгалузі соціального страхування, оскільки соціальне страхування є одним із засобів соціального забезпечення, а тому є складовою методу в галузі права соціального забезпечення.

11. Пенсія за віком виконує ряд функцій, за допомогою яких здійснюється її вплив на економіку, соціальну сферу, політику, ідеологію, демографічну сферу, поведінку людей. Незважаючи на те, що цей вплив є комплексним, можна виділити такі окремі функції: економічна функція; виробнича функція; соціальна функція; політична функція; соціально-психологічна функція; демографічна функція.

12. Пенсійна система за своєю структурою та змістом являє собою складний комплекс інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення.

Відповідно до ст. 2 Закону №1058 система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі - солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі

– накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. Третій рівень - система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

13. Пенсійні правовідносини – це врегульовані нормами права соціального забезпечення майнові відносини, які виникають при настанні страхових або інших визначених законом випадків для матеріального забезпечення громадян (або членів їх сімей) на умовах, визначених законом або договором, за рахунок спеціальних страхових фондів. Основними суб’єктами правовідносин із загальнообов’язкового державного пенсійного страхування є страховики, страхувальники та застраховані особи.

14. На пенсійне забезпечення здійснює вплив ціла система чинників, як соціальних, так і економічних, що забезпечує можливість якісного та комплексного регулювання цього інституту. Розмір пенсії залежить від трьох чинників: тривалості страхового стажу, розміру отримуваної заробітної плати та

повноти сплати єдиного внеску із заробітної плати і середньої заробітної плати (доходу) в країні, з якої сплачено страхові внески. Існують також і інші фактори, які впливають на загальний розмір пенсійного забезпечення (а не тільки на пенсійне забезпечення в солідарному рівні), чи на саме право на пенсійне забезпечення: так скажімо, яка саме – лише державна чи державна та недержавна системи використовуються має значення для загального розміру пенсійного забезпечення; особливе пенсійне забезпечення надається особі, яка має статус постраждалого від Чорнобильської катастрофи; вік, стать особи впливають на пенсійне забезпечення шляхом визначення часу виникнення права на пенсійне забезпечення; спеціальна суб'єктність одержувачів пенсійного забезпечення також впливає як на право так і на розмір пенсійного забезпечення; наявність групи інвалідності, стан здоров'я, сімейний стан тощо.

15. В більшості випадків, під пенсією за віком, розуміють щомісячну виплату з Пенсійного фонду чи з інших джерел, що призначається довічно особам після досягнення ними пенсійного віку в розмірах, визначених чинним законодавством.

Пенсійний вік – мінімальний вік, з якого застрахована особа задовольняє умови для отримання нормальної пенсії по старості. Вік виходу на пенсію – вік, з якого працівник припиняє оплачувану, регулярну роботу в результаті похилого віку. Ці два терміни можуть бути пов'язані в законі, якщо умовою для отримання пенсії є відмова від зайнятості, яка приносить дохід. Це часто зустрічається при виплаті пенсій без внесків, а також – в деяких системах соціального страхування.

16. Пенсії за віком властиві ознаки, характерні як для пенсій взагалі, так і специфічні. Серед цих ознак можна виділити: довічне призначення; призначення її особам, які тривалий час займались суспільно-корисною діяльністю; призначення особам, які досягли встановленого в законі віку.

Крім цього у солідарній системі України також існують основні та специфічні ознаки, які властиві лише пенсіям за віком.

17. Закон №1058 пов'язує реалізацію права на пенсійне забезпечення за віком з двома умовами: досягненням пенсійного віку та наявністю необхідного страхового стажу. Розмір пенсії за віком визначається згідно із ст. 27 зазначеного Закону за відповідною формулою. Пенсія призначається з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку: пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3-х місяців з дня досягнення особою пенсійного віку (при зверненні особи по закінченню встановленого 3-місячного терміну пенсія за віком призначається з дня подання нею заяви про призначення пенсії). Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше, ніж за місяць до досягнення пенсійного віку.

18. Поняття інвалідності в законодавстві кожної країни має свої національні особливості, трактування та правові норми. В літературі виділяють значну кількість моделей інвалідності. Зазначені моделі умовно поділяються на дві парадигми інвалідності – «стару», тобто традиційну або медичну і «нову», тобто посттрадиційну або соціальну. З подальшим розвитком суспільства не виключена і поява третьої, «новітньої» парадигми інвалідності.

Питання порушення функцій організму, регламентуються Положенням про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року №1317, а також Інструкцією про встановлення груп інвалідності, затв. наказом МОЗ України від 5 вересня 2011 року №561. Відповідно, причини, групи інвалідності та критерії їх встановлення врегульовані Положенням про порядок, умови та критерії встановлення

інвалідності, (постанова КМ України від 03.12.2009 року №1317) та Інструкцією про встановлення груп інвалідності, (наказом МОЗ України від 05.09.2011 року №561).

19. Як представники радянського періоду науки права соціального забезпечення, так і вчені сучасного періоду, традиційно, за основу визначення поняття пенсії по інвалідності беруть такі категорії, як інвалідність, соціальна аліментарність, втрата працездатності, стаж (трудовий чи страховий), попередня професійна діяльність.

Пенсії по інвалідності бувають двох видів: 1) на загальних підставах, які призначаються лише за наявності страхового стажу певної тривалості; 2) унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які призначаються незалежно від наявності страхового стажу певної тривалості.

Відповідно до Закону №1058 пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (на сьогодні, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

20. Відповідно до статті 36 Закону №1058 пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій статті 32 цього Закону, а також у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму

Януковича (Революції Гідності), - незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Головна особливість пенсії в разі втрати годувальника полягає в тім, що пенсійне забезпечення членів сім'ї носить похідний характер від права на пенсію особи, що була годувальником. Однією з умов призначення пенсії є наявність у годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у ч. 2 ст. 32 Закону №1058, - незалежно від тривалості страхового стажу.

Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону №1058 визначені умови оформлення пенсії у зв’язку з втратою годувальника.

Відповідно до 36 Закону №1058 пенсії у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (на сьогодні, Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування»).

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року №2148 (далі – Закон №2148) доповнено Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» розділом XIV^1 Пенсійне забезпечення окремих категорій громадян, який встановлює пенсійне забезпечення на пільгових умовах, за вислугу років та призначення дострокової пенсії за віком. Таким чином, зазначені пенсії – є пенсіями, які

призначаються із зниженням пенсійного віку, що можна назвати достроковим призначенням пенсії, а також призначенням пенсії на пільгових умовах. Специфіка таких пенсій полягає у наявності певних факторів, такі як шкідливі і важкі умови праці, атестація робочого місця, вислуга, наявність техногенних катастроф, тощо.

21. Успішність реформування пенсійної системи залежить від багатьох чинників, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток цієї сфери соціального життя. Тому для вдалого початку процесу реформування необхідно створити певні економічні та соціальні передумови, а саме: зростання виробництва, зміцнення фінансового стану підприємств і відповідне нарощування фінансових можливостей пенсійної системи; розширення продуктивної зайнятості населення, мінімізація прихованого безробіття, тіньової зайнятості, захист трудових і соціальних інтересів громадян України на іноземних ринках праці; погашення заборгованості із заробітної плати, підвищення її розміру й збільшення питомої ваги у валовому внутрішньому продукті; розширення бази сплати пенсійних внесків за рахунок охоплення пенсійним страхуванням усіх категорій юридичних і фізичних осіб; припинення практики списання та реструктуризації заборгованості перед пенсійним фондом; скасування пільг у сплаті пенсійних внесків і заборона запровадження нових пільг у виплаті пенсій без визначення джерел їх фінансування; переведення фінансування виплат пенсій сільським пенсіонерам і пільговим категоріям із пенсійного фонду на державний бюджет України, корпоративні та професійні пенсійні фонди.

22. Метою України є розвиток комплексної системи соціального страхування, формування якої повинно здійснюватись у кілька етапів: спочатку забезпечити мінімальний набір базових виплат соціального страхування для всіх категорій населення, тобто мінімальний пакет соціального

забезпечення. Пріоритетами при цьому є надання базового захисту доходів і доступного медичного страхування. Після реалізації таких фундаментальних заходів можна переходити до побудови наступних рівнів соціального захисту залежно від подальшого економічного розвитку та розширення фінансових можливостей.

23. Як показує досвід промислово розвинених країн, наявність продуманої системи соціального захисту сприяє розвитку трудових ресурсів країни, посилює національний потенціал економічного зростання і здатність проводити реформи, а також сприяє стабілізації політичної і соціальної ситуації в країні. Для цього необхідно завершення формування національної системи соціального захисту, оскільки ефективний захист від соціальних і професійних ризиків може бути забезпечений в умовах взаємозв'язку всіх видів соціального захисту. Відсутність єдиної системи соціального захисту веде до того, що кожен її компонент виступає не як частина єдиного цілого, а як щось автономне. Це виражається, зокрема, у відсутності або слабкому співробітництво страхових фондів один з одним. Крім цього, необхідне посилення страхових механізмів фінансування соціального захисту, оскільки побудова соціальної держави залежить від того, наскільки страхові принципи будуть реалізовані в системі пенсійного, медичного страхування, в боротьбі з безробіттям і інших секторах соціального захисту. Формування вітчизняної моделі соціального захисту необхідно здійснювати з урахуванням національної специфіки та успішного світового досвіду соціального захисту, особливо в державах ЄС. Це пов'язано, з одного боку, з різноманіттям моделей і підходів у соціальному захисті, накопичених в цих державах протягом тривалого часу, які дозволяють враховувати як позитивні, так і негативні елементи такого досвіду, а з іншого – спільністю історичних, соціальних і культурних підстав України і європейських країн.

Вбачається найбільш вірним, використання не так зарубіжних моделей в цілому, скільки окремих елементів цих моделей, які пройшли успішну апробацію на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth // http://www.e-catalog.name/
2. Ukraine: Second Review Under the Extended Fund Facility and Requests for Waivers of Non-Observance of Performance Criteria, Rephasing of Access and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. – IMF Country Report No.16/319, p.93-94, http://www.imf.org/
3. Агарков О. «Соціальна політика» - м. Чернівці – 116 с.
4. Аналіз та фінансова оцінка наслідків можливого скасування окремих положень Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» / Підготовлено Програмою «Розвиток фінансового сектору» (FINREP-II). – Київ, 2013. – С. 6 – 10. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files /impact_of_possible_cancellation_of_certain_pension_reform_ provisions_ ua. Pdf
5. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР [Текст] / В.С. Андреев. - М. : Юридическая литература, 1974 – 385 с.
6. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. М.: Юридическая литература, 1987. – 349 с.
7. Андреев В.С. Право граждан СССР на материальное обеспечение в старости и при нетрудоспособности и его юридические гарантии. Автореф. дис. …докт.юрид.наук. - М.,1966; Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. – М., 1962; Батыгин К.С. Правовые проблемы социального страхования в СССР. Автореф. дис… доктора юр. наук. – М., 1975. – С.16.

8. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування / В. В. Андріїв // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/346/8272.html
9. Ачаркан В. А. Государственные пенсии / В. А. Ачаркан. – М., 1967- 320 с.
10. Байтин М. И., Петров Д. Е. Метод регулирования в системе права: виды и структура / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Журнал российского права. - 2006. – №2. - С.84-95.
11. Беверидж У. «Социальное страхование и союзнические услуги» (Social Insurance and Allied Services, 1942), более известный как «Отчет Бевериджа».
12. Безтелесна Л. Соціальна справедливість у солідарній системі пенсійного забезпечення України / Л. Безтелесна, Г. Юрчик // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 5. – С. 21 – 27.
13. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: [в трех томах; том 3] / О.Бисмарк. - Издательство: "ОГИЗ". – 1941. – 211 с.
14. Білик І.О. Право на призначення пенсії за вислугу років // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://old.minjust.gov.ua/32002
15. Білоног А. П. Інвестиційний потенціал системи недержавного пенсійного забезпечення України. Бізнесінформ №2, 2014 - С.105-110.
16. Бланкарт Шарль. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 583 с.
17. Богуцький П. П. У КСУ оскаржують скасування пенсій за вислугу років для вчителів // [Електронний ресурс] / П. П. Богуцький // Українське право. – 2018. – Режим доступу: http://ukrainepravo.com/news/ukraine/u-ksu-oskarzhuyut-skasuvannya-pensiy-za-vyslugu-rokiv-dlya-vchyteliv/

18. Бойко М.Д. Право пенсійного забезпечення в Україні. Навч. посіб. Курс лекцій. – К.: Олан, 2005. – 368 с.
19. Бойко М.Д. Право пенсійного забезпечення в Україні: Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. - К.: Атіка, 2006. - 356 с.
20. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – К. : Знання, КОО, 2000. – 564 с.
21. Болотіна Н. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз // Право України. — 2001. — № 5. — С. 24—28.
22. Болотская Д.В. Опыт формирования систем пенсионного обеспечения в ведущих странах мира / Д.В. Болотская// Економіка промисловості. – 2013. – № 4. – С. 79-90.
23. Бондарук І. С. Теоретичні основи та принципи системи пенсійного забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2116/1/bondaruk_002.pdf
24. Бондалетова Т. О. Етапи становлення системи пенсійного забезпечення України / Т. О. Бондалетова, А. С. Харченко // Інновації та традиції в сучасній науковій думці [Текст] : матер. третьої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (21 – 23 серпня). — Вінниця : [б. в.], 2014. — С. 36 — 42.
25. Буряченко О. Пенсійна система України: еволюція розвитку. Науковий вісник. – 2015. – Вип. 15 «Демократичне врядування» Academic papers collection. – 2015. – Issue 15 «DEMOCRATIC GOVERNANCE» // [Електронний ресурс] - Режим доступу http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Burjachenko.pdf
26. Буряченко А. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі // [Електронний ресурс]

– Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/1/14.pdf.

27. Бюллетень отдела социального страхования и охраны труда при НКТ, 1918, №1 (август), с. 36-38 (НКТ).
28. Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. -– М. : «Юридическая литература», 1976. – 264 с.
29. Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений / А. *М.* Витченко ; ред. М. И. Байтин. - М. : Изд-во Сарат. ун-та, 1974. - 161 с.
30. Вишневский А. Г. Время демографических перемен*:* избранные статьи. Издательский дом Высшей школы экономики, 2015 - 516 с. // [Електронний ресурс] - Режим доступу: ttps: // books. google.com. ua/books/about/Время_ демографически.html?id=GVgGkAEACAAJ&redir_esc=y
31. Вишневецкий А. Развитие законодательства *о* социальном страховании в России. – В кн.: Вопросы труда. М., 1926. – 80 с.
32. Вишняк А.И. Тарасенко В.И. Культура молодежного досуга. - К.: Вища школа, 1988 - 53 с. Деятельность Императорского Человеколюбивого общества 1802 – 1917 гг. // Легитимист. Информационное агентство российского имперского союза-ордена. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://legitimist.ru/sight/history/ 2013/deyatelnost-imperatorskogo-chelovek. html
33. Верховний Суд України : Постанова : від 25.04.2018 р. № 569/1987/16-[Електронний ресурс] – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/Review/73660856
34. Волгин Н. А. Социальная политика : учебник / Н. А. Волгин. - 2-е изд., стереотип. - М. : Экзамен, 2004. - 736 с.

35. Всесвітня програма дій щодо інвалідів: прийнята 03.12. 1982 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/995_427
36. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України. (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 240 с.
37. Гинцбург Л.Я. Трудовой стаж робочих и служащих [Текст] / Л.Я. Гинцбург. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 201 с.
38. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи. Навчальний посібник. - Тернопіль: Видавництво Астон, 2004. – 174 с.
39. Гурьева О.Ю. Проблемы пенсионного возраста за рубежом // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. 2011. № 5, том 17, с. 244-247.
40. Гусева Т.С. Социальное обеспечение семьи, материнства, отцовства и детства в России: теоретические и практические пробемы / Т.С. Гусева : автореф. на соиск. науч. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения». - Москва, 2012. - 53 с.
41. Далимов Р. Мировой опыт реформирования пенсионных систем и его использование в условиях переходной экономики / Р. Далимов. – М. : Право, 2007.
42. Декларація прав інвалідів: Прийнята резолюцією 3447 (XXX) Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1975 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117
43. Декларація прав розумово відсталих осіб: прийнята резолюцією 2856 (XXVI) Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1971 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_119

44. Демьянова А.В. Социальная политика в сфере защиты прав инвалидов в России // [Электронный ресурс]: препринт WP3/2015/09 /А. В. Демьянова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Электрон. текст. дан. (2 Мб). – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – (Серия WP3 «Проблемы рынка труда»). – 50 с.
45. Деятельность Императорского Человеколюбивого общества 1802 – 1917 гг. //Легитимист. Информационное агентство российского имперского союза-ордена. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legitimist.ru/sight/history/2013/deyatelnost-imperatorskogo-chelovek.html
46. Джерела права: поняття і види, тенденції розвитку в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/law/9748/
47. Джерела права соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/books/22856/
48. Дідковська Т. О. Сутність та значення робіт із шкідливими та важкими умовами праці / Т. О. Дідковська // Форум права. - 2007. - № 1. - С. 50-53
49. Дідковська Т. О. Класифікація робіт із шкідливими та важкими умовами праці / Т. О. Дідковська // Форум права. - 2007. - № 2. - С. 40-42.
50. Дробот Ж. А. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vuzlib.com/content/view/1338/93/
51. Дробот Ж. А. Поняття сім'ї та його значення в пенсійному страхуванні у зв'язку з втратою годувальника // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : зб. наук. пр.

— Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – С. 34-39.

52. Дробот Ж. А. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника автореф. к.ю.н. 12.00.05 /2010 – 19 с.
53. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – Х.: Форт, 2000. – С. 161.
54. Економічний словник/ За ред. П.І. Багрія, С.І. Дорогунцова – К., 1973. – 621 с.
55. Енциклопедія Українознавства/ За ред. В. Кубійовича – Львів: Видавництво «Молоде життя», 1996. – Т.5. — С. 1600-2000.
56. Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov. ua/laws/show/994_329
57. Європейський кодекс соціального забезпечення: Страсбург, 16 квітня 1964 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //zakon5.rada.gov. ua /laws/show/994_329
58. Єрмолаєва М.В. Психологія розвитку. Методичний посібник для студентів заочної та дистанційної форм навчання, 2003. // [Електронний ресурс]: Режим доступу:http://medbib.in.ua/obschaya-harakteristika-vozrasta-42057.html
59. Ждан М.Д. Особливості реалізації права на пенсію науковими (науково-педагогічними) працівниками [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 /Ждан Микола Дмитрович. -Х., 2007. – 182 с.
60. Журнал исследований социальной политики. – 2004. – Т. 2. - № 1, с.7-28
61. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В.

Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрНУкраїни М. В. Цвіка, д-ра юрид.наук, проф., акад. АПрНУкраїни О. В. Петришина. — Харків: Право, 2011. — 584 с.

62. Загальна декларація прав людини: Декларація ООН від 10.12. 1848 р. //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/ laws/show/ 995_015
63. Зайкин А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению. – М.:Изд-во МГУ, 1974. – 191 с.
64. Зайчук Б.О. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [Б.О. Зайчук, О.Б. Зарудний, С.Б. Березіна, В.Т. Александров, С.М. Недбаєва]. – К. : АВТ, 2005.
65. Захарова О. Эпидемиологический переход // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. demographia.ru/node/818.
66. Зубченко Л. Пенсионная система Финляндии // Вопросы экономики. – 2009. – № 9. – С. 56–63.
67. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР [Текст]: [монографія] / Р.И. Иванова. - М.: Из-во Московского университета, 1986. - 176 с.
68. Иванова Р. И., Тарасова В. А. Предмет и метод советского права социального обеспечения / Р. И. Иванова, В. А. Тарасова // Советское государство и право. – 1978. - №8. – С. 31-38.
69. Известия НКТ СССР, 1924, №1.
70. Известия НКТ СССР, 1924, №27.
71. Известия НКТ СССР, 1925, №14.
72. Известия НКТ СССР, 1926, №3
73. Известия НКТ СССР, 1928, №28-29.
74. Известия НКТ СССР, 1932, №11.
75. Инвалиды в России: причина и динамика инвалидности, противоречия и перспективы социальной

политики. Т.М. Малеева, С.А. Васин, О.Ю. Голодец, С.В. Бесфамильная. Бюро экономического агализа. – М.: РОССПЭН, Б. ШЮ. – 1999. – 368 с.

76. Инструкция по определению групп инвалидности: утв. Министерством здравоохранения СССР 1 августа 1956 г. и ВЦСПС 2 августа 1956 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.alppp.ru/law/ zdravoohranenie--fizicheskaja-kultura-i-sport--turizm/zdravoohranenie/71
77. История отечества с древнейших времен и до наших дней. - Энциклопедический словарь - Иванов Б.Ю., Карев В.М. и др. .... 1-2, М., 1979.
78. Історичні аспекти розвитку пенсійної системи, передумови та мета створення Пенсійного фонду. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=208504&cat_id=95711.
79. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова – Еннс О.В., Буров С Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. – К., 2012. – 216 с.
80. Інструкція про встановлення груп інвалідності: затв. Наказом МОЗ України від 05.09.2011 р. №561 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11
81. Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Наказ : Міністерство фінансів України : від 20.04.2015 р. №449 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0508-15
82. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. Ученые записки Таврического национального университета

им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том23(62). №1. 2010 г. С.142-149.

83. Каптар Г.Г. Пенсійне страхування в солідарній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Г.Г. Каптар – Київ, 2014. – 243 с.
84. Каргалов, В. В. История России с древнейших времен до 1917 года : Учебник / В. В. Каргалов, Ю. С. Савельев, В. А. Федоров, В. В. Каргалов. – М. : Русское слово, 1998. – 398 с.
85. Коваль О.П. Перспективи визначення пенсійного віку в Україні на період до 2050 року // Стратегічні пріоритети, №1 (26), 2013 р. с.88-91 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sp.niss.gov.ua/content/ articles/files/16-1436192814.pdf
86. Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної складової пенсійного забезпечення в Україні / О. П. Коваль. – К.: НІСД, 2011. – 42 с.
87. Коваль Л. М., В. Машкін: «Розмір пенсії українця залежить від трьох чинників: стажу, зарплатні та сплати ЄСВ» // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vladislav-mashkin-rozmir-pensiyi-ukrayincya-zalezh/.
88. Ковалів І. З. Історичні передумови становлення пенсійної системи в Україні // Таврійський державний агротехнологічний університет. – С. 116-126. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Downloads/znptdau_2013_2(2)__16.pdf
89. Козлов А.Е. Социальное обеспечение в СССР / А.Е. Козлов. — М., Наука. 1981. — 184 с.
90. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна // Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63.

91. Конституція СРСР : Конституція, Закон від 07.10.*1977* (ред. станом на 26.12.1990 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show/n0001400-77
92. Конституція України : Конституція України; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
93. Концепція соціального забезпечення населення України [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України № 3758-XII від 21.12.1993 р. — Режим доступу : www.portal.rada.gov.ua.
94. Кондрат І.Ю. Пенсійне забезпечення в Україні та світі/ І.Ю. Кондрат // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. - 2009. - № 19.3. - С. 204-208
95. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Н. П. Коробенко; Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького НАН України. - К., 2010. - 20 с.
96. Коробенко Н.П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05/ Коробенко Наталя Петрівна. - К., 2010. – 218 с.
97. Колотік А. С. Правове регулювання спеціального пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Анатолій Сергійович Колотік; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого".– Харків : [Б.в.], 2011.– 20 с.

98. Костина Е.Ю. История социальной работы. Учебное пособие. - Владивосток, 2003. - 110 с.
99. Костюк В.Л. Пенсійне право: проблеми, виклики, становлення/В.Л. Костюк//Актуальні проблеми соціального права. Випуск. ІІІ// Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016р./ За заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. – К.: ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2017. – С.41-46
100. Комаров В. А. Значення принципів трудового права для правового регулювання трудових відносин в Україні / В. А. Комаров // Наукові праці МАУП. – 2012. – вип.3 (34). - С.122-127.
101. Кравченко М. В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів / М.В. Кравченко. – 10 с. Режим доступу : http://www.nbuv.gov. ua/ejournals/dutp/.2010_2/txts/10kmvziu.pdf.
102. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / Т. В. Кравчук – Одеса, 2008. – 22 с.
103. Краснова О.В. Социальная психология старения: учеб. пособие / О. В. Краснова, А. Г. Лидере. – М.: Академия, 2002. – 288 с.
104. Кульчицька О.І. Суб’єкти права соціального забезпечення України. - Дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» // О.І. Кульчицька. - Київ, 2007. - 185 с.
105. Кучма О.Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України : Монографія. – Київ, 2013. - 202 с.

106. Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ольга Леонідівна Кучма. – К., 2011. – 19 с.
107. Кучма О.Л. Проблеми теорії та нормативно-правового регулювання соціального страхування в Україні : монографія / О. Л. Кучма. – К.: Освіта України, 2016. – 415 с.
108. Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Допомоги як вид соціального забезпечення за законодавством України. Монографія. – Київ: ФОП Маслаков, 2018. – 252 с.
109. Клемпарський М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ. Автореф.дис…канд.юр.наук: 12.00.05 / Національний університет внутрішніх справ.- Харків, 2004-18 с.
110. Ланцев М. С. Социальное обеспечение в СССР (экономический аспект). М.: Экономика, 1976. –142 с.
111. Леонов Д. Накопичувальна складова пенсійної системи України: проблеми реформування / Д. Леонов // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 11/12. – 77 – 88.
112. Луговенко Н. Соціальні функції пенсійного забезпечення // Вісник академії державного управління при Президентові України. - 2005. - № 4. - С. 420-423.
113. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2008. – 412 с.
114. Луцький Р. П. Досвід реформування системи пенсійного забезпечення в країнах Європейського Союзу. Університетські наукові записки, 2005, №4(16), С.176-179.
115. Людям похилого віку найкраще живеться у Норвегії, Швеції та Швейцарії, – рейтинг // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/10/01/lyudyam_pohylogo_viku_nay

krashche_zhyvetsya_u_norvegii_shvetsii_ta_shveytsarii__reyting_528151

116. Мартиненко Наталія Василівна // Пенсійна система як об'єкт державного управління // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» // № 4 (26), 2 т., 2017 – С. 14-20.
117. Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2007. – 304 с.
118. Маліщук М. М. Проведення пенсійної реформи в України // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http:http://intkonf.org/malischuk-m-m-provedennya-pensiynoyi-reformi-v-ukrayini/
119. Матвієнко Є. П. Правове регулювання пенсійного забезпечення в умовах розбудови соціальної держави : автореф. дис…на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / Є. П. Матвієнко ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2014. – 20 с.
120. Матвієнко Є. П. До проблеми пенсійного забезпечення інвалідів [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2014_36_23
121. Мацкевич Ю. Р. Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку // Серія № 11. Випуск 2, 2004 м. Запоріжжя - С.50, 51-52.
122. Международная классификация функционирования ограничений жизнедеятельности и здоровья: МКФ: краткая версия // [Электронный ресурс]. — Режим доступа : URL : http://apps.who.int/iris/bitstre$ am/10665/85930/1/9241545445_rus.pdf?ua=1
123. Мельник В.П. Розвиток законодавства *про* соціальний захист осіб *з* інвалідністю в умовах незалежної української держави / В. П. Мельник // Публічне право. - 2015. - № 2. - С. 260-266.
124. Мельников В. П. История социальной работы в России

[Текст]: учеб. пособие /В. П. Мельников, Е. И. Холостова. - М.:Социально-технол. ин-т, 1998. – 220 с.

125. Мельников С. А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні : автореф. дис. … канд. економ. наук : 08.00.08 / С. А. Мельников. - К., 2009. – 12 с.

126. Мелешко О. В. Історіографія виникнення сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення / О. В. Мелешко // Вісник СНАУ [Текст]. — 2008. — Вип. 12/1 (33). — С. 115—120. — (Серія «Економіка та менеджмент»).

127. Михайлова І. Ю. Правове регулювання пенсійного забезпечення за віком у солідарній пенсійній системі України : автореф. дис… на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право ; право соціального забезпечення» / І. Ю. Михайлова ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2012. – 20 с.

128. Михайлова І. Ю. Поняття пенсії за віком у солідарній пенсійній системі України / І. Ю. Михайлова // Університетські наукові записки. - 2010. - № 4. – с. 139 - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_ 2010_4_25.

129. Міщук Г. Структурне регулювання внесків на пенсійне забезпечення в умовах трансформації пенсійної системи України / Г. Міщук, О. Шишкіна. // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2016. – №2. – С. 92–95.

130. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт ООН від 16.12. 1966 р.//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042

131. Москаленко О. В. Перспективи кодифікації законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування / О. В. Москаленко [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : file:///C:/Users/kuchma_ol/Downloads/app_2013_26_55.pdf

132. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії [Текст] / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 3. – С. 29-33.

133. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 1.- С. 22.

134. Надієнко О.І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період) / О.І. Надієнко // Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. – 2009.

135. Небаба Н. О. Вплив макро- та мікроекономічних чинників на розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / Небаба Н. О. – ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», 2014. – С. 360-366.

136. Негода Т. Пенсійне забезпечення громадян: вчора, сьогодні, завтра // Ірпінська панорама. – 2003. – №35.

137. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права / П. Е. Недбайло. – Киев, 1970. – 160 с.

138. Нижник Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижник, І. О. Гуменюк. // Юридичний вісник. – 2015. – №2. – С. 26–30.

139. Новіцька Є. В. Законодавче підґрунтя системи пенсійного забезпечення України та напрями його вдосконалення / Є. В. Новіцька. // Наукові праці Чорноморського національного університету. – 2017. – №293. – С. 24–27.

140. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпунко. — К. : АКОНІТ, 1998., с. 748

141. О вознаграждении пострадавших от несчастных случаев воинских чинов, командированных на работу в предприятия: Декрет СНК РСФСР от 09.11.1917. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: //www.libussr. ru/doc.ussr/ussr_19.htm
142. О мерах по снижению инвалидности среди трудящихся и улучшению врачебно-трудовой экспертизы: Постановление Совета Министров РСФСР и ВЦСПС от 11.03.1963 № 299http: // [Електронний ресурс] – Режим доступу: //www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5935.htm
143. О мероприятиях по дальнейшему улучшению благосостояния советского народа: Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 26 сентября 1967 г. № 888 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/ doc_ ussr/usr_6642.htm
144. О пенсии лицам, имеющим особые заслуги перед рабоче-крестьянской революцией: Декрет СНК РСФСР от 16 июля 1920 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_726.htm
145. О пенсионном обеспечении солдат Красной армии и их семей: Декрет СНК РСФСР от 7 августа 1918 г.: Декреты Советской власти. – Т.3. – с. 180.
146. О социальном обеспечении инвалидов: Декрет СНК РСФСР от 8 декабря 1921 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/ doc_ussr/ussr_1250.htm
147. О страховании на случай болезни: Декрет ВЦИК от 22 декабря 1917 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ ussr_125.htm
148. О трудовом устройстве инвалидов Отечественной войны: Постановление Совнаркома СССР от 6 мая 1942 г. № *640* // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: //www.libussr.ru/doc_ussr/ ussr_4354.htm

149. О пенсиях военнослужащим рядового *и* младшего начальствующего состава срочной службы *и* их семьям: Постановление СНК СССР от 16 июля 1940 г. N1269 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. libussr.ru/doc_ussr/ussr_4262.htm

150. О порядке учета и распределения неполного труда инвалидов (труда и войны: Декрет СНК РСФСР от 24 октября 1921 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.lawmix.ru/sssr/18028

151. Об обеспечении в порядке социального страхования по случаю старости: постановление ЦИК и Совнаркома СССР от 15 мая 1929 г. // СЗ СССР. – 1929. – № 32. – Ст. 289

152. Об увеличении пенсии рабочим, пострадавшим от несчастных случаев: Декрет СНК РСФСР от 10 ноября 1917 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_21.htm

153. Об улучшеннии материального обеспечения инвалидов с детства: Постановление ЦК КПСС и СМ СССР от 23 мая 1979 г. № 469 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ usr_9956.htm

154. Об усиленных пенсиях: Декрет СНК РСФСР от 5 декабря 1921 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ ussr_ 1243.htm

155. Об утверждении Положения о кассах общественной взаимопомощи колхозников и колхозниц: Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 13.03.1931 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://7law.info/ussr/ act8o/n508.htm

156. Об утверждении Положения о врачебно-трудовых экспертных комиссиях: Постановление Совета Министров СССР от 5 ноября 1948 г. № 4149 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www.libussr.ru/ doc.ussr/ ussr_4723.htm

157. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/16/98-%D0%B2%D1%80
158. Оплата праці в конвертах та її вплив на пенсійне забезпечення в Україні, досвід країн ЄС // Вісник Пенсійного фонду України.- №1.- 2009. С. 7
159. Оклей І.В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Автореф. дис…канд.юрид.наук:12.00.05/ Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 20 с.
160. Орловський О.Я. Поняття та особливості пенсійних правовідносин / О.Я. Орловський //Наук. Вісн. Чернів. ун-ту. 2010. Випуск 538. Правознавство с.79-84.
161. Павло Розенко від імені України підписав Європейський кодекс соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=249475569
162. Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід. Проект USAID, лютий 2011 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/ pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf
163. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : Монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.
164. Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Вєтухова, Г. О. Яковлєва, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова.

– Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 230 с.

165. Пенсійне забезпечення: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / О.М. Ярошенко, С.М. Прилипко, А.М. Слюсар та ін., за ред.. О.М. Ярошенка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Харків: Право, 2017. – 308 с.
166. Пенсійний вік: іноземний досвід та вітчизняні реалії. аналіт. доп. / О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2013. - 37 с.
167. Пенсійна система та практики її реформування у провідних країнах світу: Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно- дослідницьким центром на запит народного депутата України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documdocu/29173.pdf.
168. Пенсійні правовідносини в Україні : монографія / Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник, А. А. Ширант, М.М. Шумило; відп. ред. Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна. - К. : Вид-во «Юридична думка», 2013. – 276 с.
169. Пенсия: от монаршей милости к естественному праву. Указ Петра I «Про пенсион бывшим военным». // [Електронний ресурс] - Режим доступу https://www.bbc.com/russian/russia/2010/09/100831_pensions_history
170. Петрусенко І. ЄСВ у 2018 році будемо платити по-новому: як і скільки // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://minfin.com.ua/ua/2017/11/23/31106243/.
171. Підписано Європейський кодекс соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=15210
172. Пилипенко П. Д., Буряк В. Я., Синчук С. М. та ін. / Право соціального забезпечення. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. - 496 с.

173. Поняття і загальна характеристика права. Законодавчий процес. Систематизація правових актів. Структура правової системи. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://school.xvatit.com/index.php?title
174. Пономаренко О.М. Правове регулювання соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням та вихованням дитини : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.М. Пономаренко. - Харків., 2005. -20 с.
175. Положение о крестьянских обществах взаимопомощи. Декрет ВЦИК и Совнарком РСФСР от 25 сентября 1924 г. 1269 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2180.htm
176. Положение о социальном обеспечении трудящихся: Декрет СНК РСФСР от 31 октября 1918 г. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www. libussr.ru/doc_ussr/ussr_385.htm
177. Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності: затв. Постановою КМ України від 03.12. 2009 р. №1317 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п.
178. Постановление Совнаркома СССР, ЦК ВКП(б) и ВЦСПС «О мероприятиях по упорядочению трудовой дисциплины, улучшению практики государственного социального страхования и борьбе с злоупотреблениями в этом деле». Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг. Сборник документов за 50 лет. М.: Политиздат, 1967. Т.2. 1929-1940 гг. С. 665-672.
179. Плаксій М. Особливості пенсійного забезпечення Чилі та Аргентини/М. Плаксій// Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 4(70)

180. Право социального обеспечения : учебник для академического бакалавраата / В. Ш. Шайхатдинов [и др.] ; под ред. В. Ш. Шайхатдинова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — 717 с.
181. Право социального обеспечения в СССР : [Учебник для вузов по спец. «Правоведение»] / В. С. Андреев. - 2-е изд. с изм. и доп. - М. : Юрид. лит., 1980. - 311 с.
182. Право социального обеспечения России / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. — 4е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 640 с.
183. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак ; за ред. С. М. Синчук. – К. : Знання, 2006. – 318 с.
184. Право соціального забезпечення [Текст] : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закп.] / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. / [за ред. П.Д. Пилипенка]. - К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 496 с.
185. Право соціального забезпечення : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 504 с.
186. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / за заг. ред. С. М. Прилипко, О. М. Ярошенка. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 431 с.
187. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін..; за заг. ред.. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. – 2-ге вид. перобл. і доповн. – Х.: ФІНН, 2012. –640 с.
188. Право соціального забезпечення України [Текст]: [навчальний посібник] / [за ред. П.Д. Пилипенка]. - К.: Істина, 2007. – 224 с.
189. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / авт.: С.

М. Прилипко, Г. С. Гончарова, В. В. Юровська, О. О. Конопельцева; за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 126 с.

190. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні : монографія / Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, М. П. Стадник [та ін.]. – К. : Ін Юре, 2012. – 540 с.

191. Прийменко О. С. Правове регулювання відносин, що виникають у разі втрати годувальника (в солідарній пенсійній системі) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.05 / О. С. Прийменко – Київ, 2013. – 20 с.

192. Привалов Ю. Пенсійна реформа в Україні: тенденції та перспективи / Ю. Привалов, Ю. Саєнко, Ю. Сапєлкін; відп. ред. Ю. Саєнко. — К.: ПЦ «Фоліант», 2005. — 218 с.

193. Процевський О. І. Особливості правових норм, що регулюють трудові відносини робітників та службовців / О. І. Процевський // Проблеми правознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – Вид-во Київського університету. – 1970. – Вип.17. – С.74-80.

194. Процевский А.И. Метод правового регулирования общественных отношений / А.И. Процевский. – М.: Юрид.лит, 1972. – 288 с.

195. Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні: указ від 13.04.1998 № 291/98 //[Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/291/98

196. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження КМ України від 14 жовтня 2009 р. №1224-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1224-2009-р.

197. Про управління соціальним страхуванням в Українській РСР // [Електронний ресурс] : Постанова Ради Міністрів Української РСР № 25 від 11.02.1991 р. — Режим доступу :

http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=2464-17.

198. Про перерахунок пенсії : Постанова : Верховний Суд України : від 27.10.2015 р. № 21-4636а15 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS151142.html

199. Погорєлова С. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах / С. Погорєлова // Вісник Пенсійного фонду України, 2008. - № 5(71)

200. Постанова Ради Міністрів Української РСР і Ради Федерації незалежних профспілок України «Про утворення Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР» від 21 грудня 1990 р. N 380 . – // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/38090%D0%BF.

201. Постанова : Верховний Суд України : від 29.03.2017 р. №21-2242а16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.cct.com.ua/2017/29.03.2017_21-2242_16.htm

202. Постанова : Верховний Суд України : від 29.06.2017 р. №21-723а16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://document.ua/pro-viznannja-protipravnoyu-vidmovi-priznachiti-pensiyu-na-p-doc318265.html

203. Постанова : Верховний Суд України : від 23.03.2016 р. №21-194а15 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/law_sud_new?OpenDocument&ExpandView&Seq=3&RestrictToCategory=2017.03.03

204. Постанова : Верховний Суд України : від 06.12.2016 р. №21-1325а16 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS161189.html

205. Постанова : Верховний Суд України : від 18.05.2016 р. №21-6601а15 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cct.com.ua/2017/18.05.2016_21-6601_15.htm

206. Постанова : Верховний Суд України від 23.02.2016 р.

№21-6457a15 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://taxlink.ua/ua/court/postanova-verhovnogo-sudu-ukraini-vid-23022016-u-spravi-21-6457a15/

207. Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 12.08.1993 р. №637 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF

208. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Постанова : правління Пенсійного фонду України : від 25.11.2005 р. № 22-1 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05

209. Про прокуратуру : Закон України : від 14.10.2014 р. № 1697-VII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18

210. Про судоустрій і статус суддів : Закон України : від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

211. Про зобов'язання призначити пенсію у зв'язку із втратою годувальника : Постанова: Верховний Суд України : від 10.03.2015 р. № 21-615a14 - Закон і Бізнес, 2015, 05, № 19-20

212. Про Пенсійний фонд України // [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 345 від 01.06.1994 р. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2464-17.

213. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого

середовища, важкості та напруженості трудового процесу» : Наказ, Правила, Норми : Міністерство охорони здоров'я : від 08.04.2014 р. №248 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14

214. Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 24.06.2016 р. № 461 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/461-2016-%D0%BF

215. Про затвердження Порядку застосування Списків №1 і №2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах : Наказ : Міністерство праці та соціальної політики України : від 18.11.2005 р. № 383 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05

216. Про затвердження Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і соціального забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей : Наказ : Міністерство оборони України : від 14.08.2014 р. №530 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1294-14

217. Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 21.07.1992 р. №418 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/418-92-%D0%BF

218. Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці : Постанова : Кабінет Міністрів України : від

01.08.1992 р. № 442 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-92-%D0%BF

219. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. №2148-19 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/2148-19

220. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 24.12.2015 р. № 911-VIII в ред. від 01.01.2017 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/911-19

221. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України : від 28.12.2014 р. №77-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19

222. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України : від 09.04.1992 р. № 2262-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12

223. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III (в ред. від 20.01.2018 р.) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3. rada. gov.ua/laws/show/2109-14

224. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам: Закон України від 18 травня 2004 року № 1727-1V (в ред. від 11.10.2017 р.) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show/1727-15

225. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07. 2003 р. (ред. на

20.01.2018 р.) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3external/pubs/ cat/longres.aspx?sk=44318.0.

226. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон від 23.09.1999 р. // ВВР. – 1999. - №46-47. – ст. 403; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон від 23.09.1999 р. № 1105-XIV // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-14

227. Про затвердження переліку видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 22.12.2010 р. №1170 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1170-2010-%D0%BF

228. Про затвердження плану заходів із запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на 2017-2018 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2017 р. №723-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723-2017-р

229. Про затвердження Порядку призначення пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій окремим категоріям працівників за результатами атестації робочих місць за умовами праці : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 18.07.2007 р. № 937 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/937-2007-%D0%BF

230. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від

08.07.2011 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17

231. Про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенція МОП №102 від 28.06.1952 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5. rada.gov.ua/laws/show/993_011

232. Про обов'язкове страхування по старості працівників промислових і торговельних підприємств, осіб вільних професій, а також надомників і домашніх служників: Конвенція МОП №35 від 29.06.1933 р. (переглянута Конвенцією №128 від 29.08.1967 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //zakon2.rada. gov.ua/laws/show/993_198

233. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон від 21.03.1991 № 875-XII, в ред. від 20.01.2018 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12

234. Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні: указ від 13.04.1998 № 291/98 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/291/98

235. Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР: Закон від 15.05.1990 (ред. станом на 17.04.1991р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon3. rada.gov.ua/laws/show/v1480400-90/page3

236. Про пенсійне забезпечення: Закон від 05.11.1991 р. (ред. станом на 11.10.2017 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2. rada.gov.ua/laws/show/1788-12

237. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/1057-15

238. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон

України від 28.02.1991 № 796-XII. - // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/796-12

239. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України : від 22.10.1993 р. №3551-XII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3551-12
240. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України : від 16.12.1993 р. № 3721-XII // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3721-12
241. Про реалізацію абзацу другого пункту 2 статті 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» : Постанова : Кабінет Міністрів України : від 20.04.2005 р. №306 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/306-2005-%D0%BF
242. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України : від 08.07.2010 р. №2464-VI // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17
243. Про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/995_g71
244. Про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13.12.2006 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/995_g71
245. Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів:Конвенція МОП №159 від 20.06.1983 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_065
246. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження КМ України від 14

жовтня 2009 р. №1224-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/ show/1224-2009-р.

247. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV (назва Закону із змінами, внесеними згідно із Законом №2249-VIII від 19.12.2017 р.; в ред. від 06.04.2018 р.) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/ show/2961-15

248. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Пріоритетність додержання страхових засад при реформуванні пенсійної системи» : Проект постанови Верховної Ради України : від 30.06.2017 р. №6664 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62165

249. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко. – Х., 2007. – 47 с.

250. Прилипко С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення : [монографія] / С. М. Прилипко. – Х. : ПП «Берека-Нова», 2006. – 264 с.

251. Ріппа М. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування / Марія Ріппа. // світ фінансів. – 2007. – №1. – С. 35–45.

252. Рогачев Д. И. Метод права социального обеспечения : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05 / Рогачев Денис Игоревич // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.disser.h10.ru/rogachevDI.html

253. Розділ 5 Методологічних положень щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення, затверджених Наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2006 року №602.

254. Роик В.Д. Пенсионная реформа: результаты и перспективы / В.Д. Роик // Страховое дело. - 2003. - № 7. - С.26.

255. Романов П. В., Ярская-Смирнова Е. Р. Политика инвалидности: Социальное гражданство инвалидов в современной России. – Саратов: Изд-во «Научная книга», 2006. – 260 с.

256. Р.А. Ромашов, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша та ін. / Теорія держави і права : Навчальний посібник / За заг. ред. професора Р.А. Ромашова та старшого наукового співробітника Н.М. Пархоменко. – К.: КНТ, 2007. – 216 с.

257. Руденок О. Ю. «Пенсійна система України» // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2011/Economics/3_78602.doc.htm

258. Ругляк Т. Джерела права соціального захисту України: поняття та класифікація С. 105-106 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apdp.in.ua/v30/21.pdf

259. Рукавишникова И. В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений / И. В. Рукавишникова // [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=189925

260. СЗ СССР 1928 г. №17, ст146.

261. СЗ СССР 1930 г. №11, ст131-132.

262. Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р. №2947-III // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

263. Сіньова Л.М. Щодо функцій соціального забезпечення в сучасних умовах. Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. сучасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27-

28 верес. 2013 р.) за ред. В.В. Жернакова.- Х.: Право, 2013. – 560 с.

264. Сіньова Л.М. Всеукраїнська благодійна організація «Турбота про літніх в Україні: історико-правові аспекти» // Соціальне право. Науковий журнал. Випуск № 1/2017.- 280 с. – С. 163 – 173.

265. Сіньова Л.М. Соціальна політика України у сфері захисту громадян похилого віку // Актуальні проблеми соціального права в Україні: збірник наукових праць / за ред. М. І. Іншина, В. І. Щербини, С. Я. Вавженчука; відпов. ред. І. С. Сахарук − Харків: «Юрайт», 2017 – 282 с.

266. Сіньова Л.М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії // Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право» : – № 1 (25)/2017. – С. 191–197.

267. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : [монографія] / С. М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.

268. Советское право социального обеспечения*:* учеб. пособие / под ред. П. М. Маргиева. М. : Юрид. лит., *1989* - 400 с.

269. Советское трудовое право. Учебник / Александров Н.Г., Астрахан Е.И., Генкин Д.М., Догадов В.*М*., и др.; Под ред.*:* Александров Н.Г., Генкин Д.М. - М.*:* Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1946. – 481 с.

270. Советское пенсионное право / под ред. М. Л. Захарова. – М. : Юрид. лит., 1974. – 614 с.

271. Соловьев А.К. Финансовая система обязательного пенсионного страхования в России / А.К. Соловьев. - М.: Финансы и статистика, 2003. - С.10 - 11.

272. Сорокин В. Д. Метод правового регулирования теоретические проблемы / В. Д. Сорокин. - М. : Юридическая литература, 1976. – 143 с.
273. Социальная политика в области инвалидности: кросскультурный анализ и поиск оптимальной концепции для России. Опубликовано на портале: 31-12-2010. Е А Тарасенко // Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 1. С. 7-28
274. Социальная политика: Учебник / Под общ. ред. Н.А. Волгина . - М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 736 с.
275. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96 від 20. 03.1993 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:/zakon0.rada.gov.ua/laws/ show/995_306
276. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навчальний посібник / Б. І. Сташків. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2018. 1092 с.
277. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПАТ "ПВК «Десна», 2016. – 692 с.
278. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. / Сташків Б.І. — К.: Знання, 2005. — 405 с.
279. Страховий, трудовий ... Чи все ж таки... страховий? // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://pensia.ua/ua/gazeta/articles/item/480-trudovyi-chy-strakhovyi-stazh-yaka-mizh-tsymy-poniattiamy-riznytsia-ta-iakyi-z-nykh-vazhlyvyi-dlia-narakhuvannia-pensii?tmpl=component&print=1/
280. Степанова Т. В. Про доцільність кодифікації нормативно-правових актів страхової сфери в Україні / Т. В. Степанова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5192/1/168-170.pdf

281. Сторощук М.І., Лютік О.М. Зарубіжний досвід розвитку пенсійного забезпечення та можливості його використання для вдосконалення пенсійної системи в Україні / М. І. Сторощук, О. М. Лютік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Economics/3_100747.dod.htm.
282. Спайков Л.Б. «История становления пенсионной системы в Российской империи» - 1989 г, Санкт-Петербург. – С. 16.
283. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. - 224 с.
284. Скоробагатько А.В. Становлення пенсійного забезпечення на землях України в умовах феодального суспільства / А.В. Скоробагатько // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2010.
285. Стратегія розвитку пенсійної системи: Розпорядження КМ України від 15 грудня 2005 р. №525-р // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// zakon5.rada.gov.ua/laws/show/525-p
286. Структура системи пенсійного забезпечення в Україні // [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://buklib.net/books/23854/.
287. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Лист : Верховний Суд України : від 01.01.2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00037.html
288. СУ 1918 г. №89, ст. 406
289. СУ 1919 г. №19, ст. 220

290. СУ 1926 г.№86, ст. 627.
291. СУ РСФСР 1921 г. №76, ст. 627.
292. СУ РСФСР 1921 г. №79, ст. 672.
293. СУ, 1918, N 87 - 88, ст. 905
294. Тарасенко Е. А. Социальная политика *в* области инвалидности*:* кросскультурный анализ и поиск оптимальной концепции для России Журнал исследований социальной политики. – 2004. – Т. 2. - № 1, с.7-28
295. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014 - 386 с.
296. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі : [монографія] / О. В. Тищенко. – К. :ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 394 с.
297. Тищенко О. В. Концептуальні основи становлення сучасного права соціального забезпечення : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / О. В. Тищенко. – К., 2014. – 39 с.
298. Типовое положение о врачебно-трудовых экспертных комиссиях: утверждено Постановлением СМ СССР от 21 декабря 1984 г. №1255 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economics.kiev.ua/ download/ ZakonySSSR/data02/tex12714.htm
299. Ткаченко Л. Г. Побудова багаторівневої пенсійної системи як напрям національної пенсійної реформи / Л. Г. Ткаченко // Економіка України. – 2012. – № 8. – С. 16 – 22.
300. Толуб'як В. Теоретико-організаційні основи реформування пенсійної системи України // Вісник Національної академії державного управління - С.240-248.

301. Трудове право : підручник М.І. Іншин, В.І. Щербина, Д.І. Сіроха та ін..; за ред. проф. М.І. Іншина та доц. В.І. Щербини. – Х. : НікаНова, 2012. – 560 с.
302. Україна опинилася в кінці рейтингу країн для пенсіонерів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/13.
303. У справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») : Рішення : Конституційний Суд України : від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99
304. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 36, пунктів 20, 33, 49, 50 статті 71, статей 97, 98, 104, 105 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про гарантії незалежності суддів) : Рішення :Конституційний Суд України : від 18.06.2007 р. № 4-рп/2007 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-07
305. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня

2014 року №76-VIII : Рішення : Конституційний Суд України :від 22.05.2018 р. №5-р/2018 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18

306. Хапланова Є.М. До визначення поняття «соціальний захист осіб похилого віку» / Є.М. Хапланова // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 437.

307. Хомин О.Й., Бутрин О.І. Модернізація соціального захисту / Хомин О. Й., Бутрин О. І. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2013. - №2. – С. 172-178.

308. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Центр Разумкова, 2017. Видавництво «Заповіт», 2017 - 456 с.

309. Финансово-кредитный словарь: В троих томах .- М.: Финансы и статистика.-Т.1.-1984.-511с.

310. Федчишина К. В. Деякі питання методу права соціального забезпечення / К. В. Федчишина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2014. - №1137. – С.261-264.

311. Фещук В. В., Тараненко Ю. О., Пивоваров Ю. І. Правове регулювання пенсійного страхування в Україні (фінансово-правовий аспект) : [монографія] / В. В. Фещук, Ю. О. Тараненко, Ю. І. Пивовар ; [за заг. ред. В. В. Фещука]. – К.: «Аванпост-прім» 2010. – 189 с.

312. Франко І.Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм /І.Я. Франко//Збір творів у 50-и т. – К.: «Наукова думка».-1986.-Т.45. - С.393.

313. Фогель, Я.М. Право на пенсию и его гаранти [Текст] / Я.М. Фогель. - М.: Юрид. лит., 1972. – 180 с.

314. Функція // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F
315. Фурдичко Л. Є. Сучасний стан і реформування системи пенсійного забезпечення України / Л. Є. Фурдичко // Вісн. ун-ту банків. справи Нац. банку України. – 2012. – № 2 (14). – С. 57–61.
316. ЦГАОР СССР. Наркомсобес РСФСР, фонд 477, опись №1, ед. Хр. 1475. М., 1922, с. 14.
317. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 4. Арк. 9.
318. Черков В. О. Правовідносини у сфері оперативно-розшукової діяльності: пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства / В. О. Черков // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. - №3. – С.198-203.
319. Шарпатий В.Г. Становлення системи пенсійного забезпечення в УСРР (1919–1929 рр.) / В.Г. Шарпатий // Історія України. Шкільний світ. – 2012.
320. Швець Н. М. Страховий стаж: поняття і юридичне значення. - Юридичний науковий електронний журнал, 2015. Випуск №1 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://lsej.org.ua/1_2015/21.pdf
321. Шевчук П. І. Пенсійне забезпечення [Текст] : навч. посіб. / П. *І.* Шевчук, *З.* А. Берік ;Львів. регіон. ін-т держ. упр. Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України . - Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2002. - 54 с.
322. Шемаєва Л. Г. Диверсифікація товарної структури зовнішньої торгівлі України в контексті економічної безпеки держави. / Л. Г. Шемаєва // Проблеми науки. – 2011. - № 3. – С. 20-25.
323. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення: монографія. Київ: ДІА, 2012. С. 183–184.

324. Шпильовий С. Є. Проблеми в системі пенсійного забезпечення в Україні / Шпильовий С. Є. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 1958. – 2013. – №31. – С. 46-49.

325. Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні / Михайло Миколайович Шумило. // Вісник НАН України. – 2017. – №2. – С. 76–87.

326. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с.

327. Щодо забезпечення доходу: Рекомендація МОП №67 від 12.05.1944 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/ show/993_323

328. Щодо тотожності понять «середня заробітна плата» та «показник середньої заробітної плати» : Лист : Пенсійний фонд України : від 23.08.2011 р. №17708/03-40 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://ips.ligazakon.net/document/view/FIN68169

329. Эстель Джеймс. Многоуровневые пенсионные системы: сходства и различия // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.actuaries. ru/lib/detail.php?ID=2068

330. Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. – Львів: Афіша, 2003. — 448 с.

331. Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України / Л.П. Якимова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т, 2010.

332. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: навч. посібник / МОНУ; КНЕУ; І.С. Ярошенко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 232с.

333. Ярская-Смирнова Е.Р., Наберушкина Э.К. Социальная работа с инвалидами. Учеб. пособие. Издание 2-е, переработанное и дополненное. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2004 - С.27.

334. Яцемирская Р. С. Социальная геронтология: учеб. пособие / Р. С. Яцемирская, И. Г. Беленькая. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – С. 5-22.

335. Яценко В. Пенсійна реформа: у пошуку здорового глузду та справедливості // Дзеркало тижня. - №11(539). - 26 березня - 1 квітня. – 2005.

АНДРІЇВ Василь Михайлович
КУЧМА Ольга Леонідівна
СІНЬОВА Людмила Миколаївна

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СОЛІДАРНОМУ РІВНІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Монографія

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 17.09.2018 р.)

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 03.10.2018. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид.арк. 21,43. Ум.друк. арк. 27,55.
Тираж 300 прим.

Друк: ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2142 від 31.03.2005
07400, м.Бровари, вул.Незалежності,2 кв.148
Тел. (044) 592-13-49